Józsa György Gábor

Ferenc József zászlai alatt

(1848-1914)

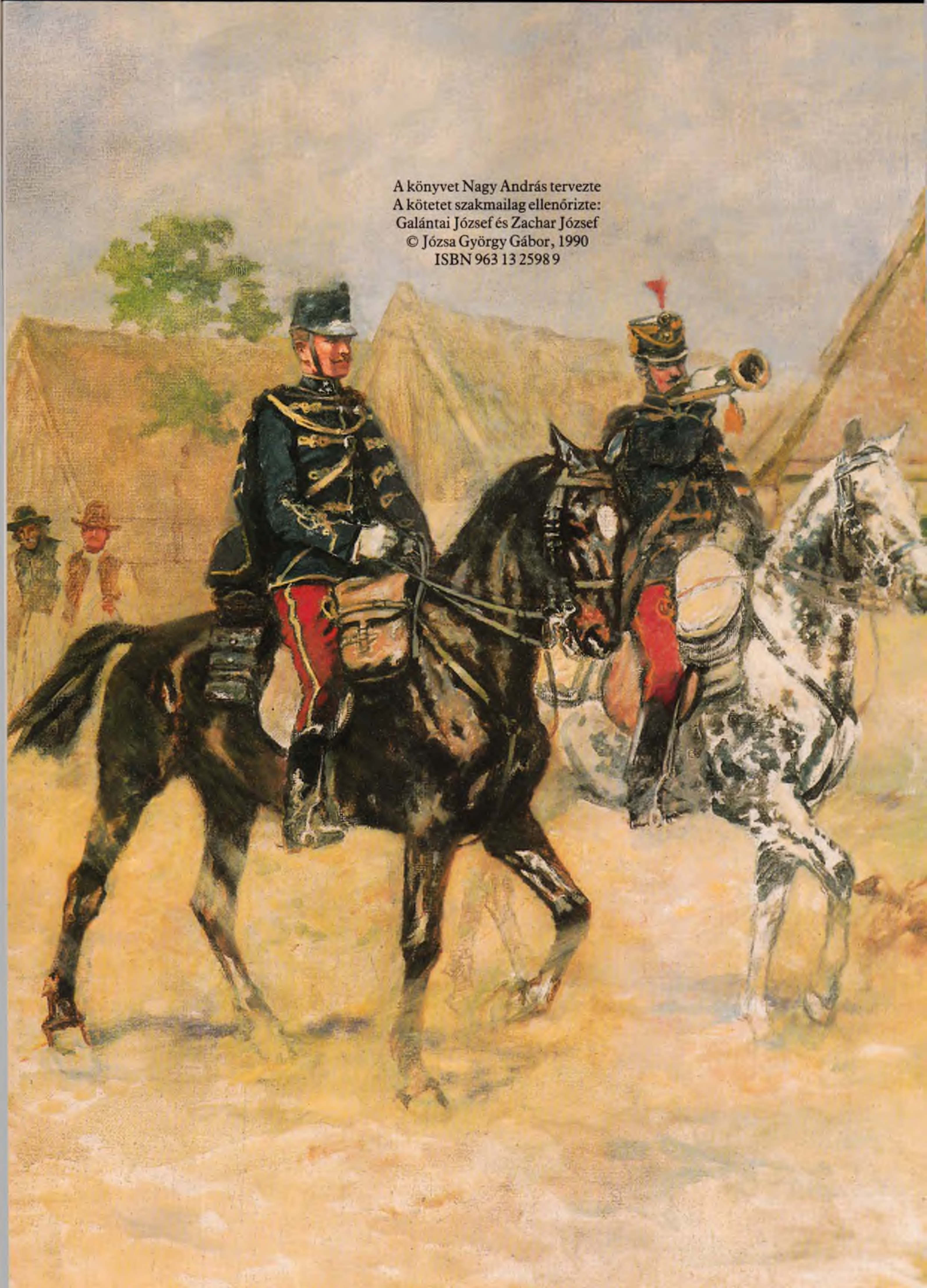
Józsa György Gábor

Ferenc József zászlai alatt

(1848–1914)

Corvina

A könyvet Nagy András tervezte
A kötetet szakmailag ellenőrizte:
Galántai József és Zachar József

ISBN 963 13 2598 9

Tartalom

Ausztria „harmadik hőskora"

Metsző hideg szél lobogtatta a birodalom fekete-sárga és a gyász fekete lobogóit. A lebontásra ítélt bástyákon álló ütegek utoljára köszöntötték díszsortűzzel azt a tábornagyot, aki annyi dicsőséget szerzett Ausztriának. Joseph Wenzel Radetzky von Radetz hamvait kísérték utolsó útjára a a birodalmi székesfővárosban ezen a fagyos januári napon. Alig tíz hónappal nyugállományba helyezését követően ragadta el a tüdőbénulás a 92 éves hadvezért, akinek földi maradványait most Milánóból Bécsbe hozták, hogy a Monarchia megmentőjéhez méltó végső tisztességben részesítsék.

Az Arsenal fegyvermúzeumában ravatalozták föl az agg marsallt, abban a minden ízlést nélkülöző, román-mór-bizánci stíluselemeket vegyítő épületegyüttesben, amelyet az 1848-as forradalmak tanulságát a maga módján levonó császár emeltetett Bécs egyik délkeleti magaslatán, erődítménynek, laktanyának, fegyverraktárnak és a hadi dicsőség afféle templomának. Itt töltötte utolsó bécsi éjszakáját a tábornagy, az aranygyapjasrend lovagja, a katonai Mária Teréziarend nagykeresztje és még vagy félszáz legmagasabb kitüntetés tulajdonosa, régi páncélok, pallosok és számszeríjak, ágyúk és puskák, zsákmányolt fegyverek és dicsőséget látott harci lobogók – számára bizton nem idegen – társaságában.

Másnap aztán leszállították a marsall porhüvelyét a császárvárosba, melynek rendjét és síri nyugalmát az Arsenal biztosítani hivatott volt. Hat hollófekete mén húzta a halottaskocsit, mögötte páncélos lovag léptetett – a régi dicsőség örök erényeit megtestesítő jelképként. Húszezer katona állt díszben, Bécs még sohasem látott ekkora parádét. A Jenő herceg nevét viselő dragonyosezred, a császári királyi hadsereg egyik elitalakulata nyitotta meg a menetet.

A Kärntnertor előtt, a helyőrség teljes állománya élén, maga a császár várta – miként Ferenc József hadseregparancsa fogalmazott – „hadseregem legöregebb veteránját, győzelmes vezérét, leghűbb szolgámat". A 28 éves uralkodó fagyoskodva ült szürkéje nyergében, a jeges keleti szél meg-megborzolta marsallkalapjának zöld kakastollait. Mélyre süllyesztett karddal üdvözölte a halott tábornagyot, fölcsendült a Radetzkymarsch, immáron gyászindulóként. A menet ezután a Stephanskirchébe vonult, ahol beszentelték a holtat, majd az északi pályaudvarra, ahol is „bevagonírozták".

Radetz grófját ugyanis nem a császár kívánsága szerint, a kapucinusok kriptájában helyezték örök nyugalomra, a legfelségesebb ház tagjainak társaságában, hanem az elhunyt végakarata értelmében „öreg Pargfrieder barátjánál", az alsóausztriai Klein-Wetzdorfban, az úgynevezett Hősök hegyén. S ezzel a gyászesemény bohózatba illő befejezést nyert, amilyen talán csak Nestroy tolla alól kerülhetett volna ki (s a cenzúra természetesen osztrák színpadra soha nem engedte volna). Ilyen bohózat csak a régi Ausztria színpadán játszódhatott le. Ez a bizonyos Joseph Pargfrieder ugyanis dúsgazdag hadiszállító volt, a vagyon azonban nem tette boldoggá, nagyobb dicsőségre vágyott, végtére is II. József császár természetes fiának tartotta magát. „Ércnél maradandóbb" emléket állítandó magának, a kastélya melletti homokdombon mellszobrokat emeltetett: Mária Terézia-rendet elnyert tisztek és arany vitézségi érdeméremmel kitüntetett altisztek hermáit helyezte el festői rendben, Ramelmayer cs. kir. udvari történeti szobrászművész alkotásait, melyeket egy Mohrenberg nevű gyáros üzemében cinkből öntöttek ki és aranyos bronzzal vontak be. A dicső hadfiak szoborseregének élén 22 koronás Habsburg állott, s mindegyikük közül kimagaslott Ferenc József, ki ugyan még soha nem vezette győzelemre Ausztria fegyvereit, de minden hű alattvaló bizonyosan hitte, hogy ez csupán idő kérdése. Az együttest Mars hadisten képmása, görög ifjak, párkák és siratóasszonyok szobrai tették teljessé.

A Hősök hegyének középpontján egy obeliszk állott, tövében 24 lépcső vezetett le a marsalli kriptába. Radetzky hamvaira nem várt magány, báró Max von Wimpffen tábornagy, Károly főhercegnek hajdani vezérkari főnöke (a napóleoni háborúk idejéből), már régebben itt nyugodott. Végrendeletileg hagyományozta holttestét Pargfriederre, aki hálából kifizette adósságait. Alighanem ugyanez a prózai ok vezérelte a szintén erősen eladósodott agg Radetzkyt is, amikor engedett az állítólagos balkézi fejedelmi sarj annyiszor felpanaszolt „szekálásának".

1858. január 19-én végre teljesült a hadiszállító álma: átvehette a kétszeres értelemben is drága holttestet. Csak Ferenc József császárnak volt szabad – Pargfriederen kívül – a koporsót a kriptába követnie. Itt még egy hely volt fenntartva: maga Pargfrieder is a két hadastyán társaságában kívánt örök nyugalomra térni. „Ha hallgatunk is, holtak nem vagyunk" – hirdette a kripta felirata. A másik jelmondat így szólt: „Jaj annak, ki nyugalmunkat megzavarja!"

Nem kevesen voltak, akik egyszerűen nevetségesnek tartották a klein-wetzdorfi Hősök hegyét. Friedrich Hebbel, az író, panoptikumhoz hasonlította, „azzal a különbséggel, hogy amott *in effigie* állítják ki a hírességeket, itt viszont koporsóban a saját holttestüket". Mások jelképesnek érezték ezt a temetési színjátékot, jellemző tragikomédiának, amely pontosan visszatükrözte, mennyire ki van szolgáltatva a birodalom büszke és öntudatos hadserege hadiszállítóinak.

Csak kevesen tudták, hogy egy korszak szállt a sírba ezen a januári napon.

Radetzky

Ősi cseh nemesi családban született a későbbi hadvezér, 1766. november 2-án. Csehország történetének ismeretében persze nem csodálkozhatunk, hogy a Radetzkyek ősei között sok németet, sőt skótot is találhatunk. Közös jellemzőjük, hogy szinte valamennyien a császár szolgálatában állottak. Radetzky nagyapja Savoyai Jenő zászlaja alatt harcolt, apja pedig Mária Terézia dinasztikus önvédelmi háborúiban; ő nyerte el érdemeiért a grófi rangot két esztendővel Joseph Wenzel nevű fia születése előtt. Szinte magától értetődött tehát, hogy a fiút is katonai pályára szánják, annál is inkább, mert szülei kicsiny gyermek korában meghaltak, s neveléséről Prágában élő nagyapjának, a nyugállományú tisztnek kellett gondoskodnia.

A prágai (német nyelvű) piarista gimnáziumban kezdte tanulmányait, s a brünni Collegium Nobiliumban, egy nemesifjak számára fenntartott katonai nevelőintézetben folytatta. Ezzel megkezdődtek vándorévei a hatalmas Habsburg Birodalom egyik sarkából a másikba, azok a vándorlások, melyeket katonatisztek nemzedékei tettek meg, e „hazátlan honvédők", akik minden nemzeti kötődésüket elvesztvén egyedül a császári királyi hadseregben lelték meg otthonukat.

Tizennyolc évesen lépett katonai szolgálatba Joseph Wenzel Radetzky, egy vértesezred hadapródjaként, abban az időben tehát, amikor József császár szerencsétlen török háborúit vívta. Az elkövetkező évtizedek nem szűkölködtek hadieseményekben. A franciaországi változások alkalmat adtak a szakadatlan háborúzásra. Radetzky is megmutathatta katonai tehetségét és parancsnoki rátermettségét itáliai, németországi, belső-ausztriai és franciaországi csatatereken. Közben gyorsan haladt előre a ranglétrán, számos igen magas kitüntetést nyert el, és hétszer meg is sebesült.

Radetzky tábornagy 1848/49-ben megmentette Ausztria itáliai birtokait (Joseph Treml festménye)

Nem éppen rózsás helyzetben, Ausztria történetének egyik mélypontján, az 1809-i wagrami csatavesztést követően nevezték ki a frissen altábornaggyá előléptetett Radetzkyt az újonnan felállított vezérkar élére. A napóleoni háborúk e minden eddiginél véresebb ütközete (több mint hatvanezer halott maradt a Bécs melletti harcmezőn) látszólag megpecsételte a Habsburgok birodalmának sorsát. Elvesztek az itáliai birtokok, az Adriai-tenger melléke, Salzburg, Tirol és a Vorarlberg, a lengyelországi szerzemények, Krajna és a Szávától délre eső horvát megyék. A tönkrevert és mélyen megalázott Monarchia szétzilált hadseregét katasztrofális pénzügyi helyzetben kellett újjáteremteni. Radetzky, aki addig csak katonai ismeretekkel rendelkezett, a „főhadiszállásmesteri törzs" felelős elöljárójaként most politikai és gazdasági összefüggésekről is tapasztalatokat szerezhetett. A Metternich irányította kormányzat lehetőségei igencsak behatároltak voltak, Ausztria másodrendű hatalommá, a franciák császárának csatlósává süllyedt. Ezért kellett 1812-ben az Oroszország ellen vonuló Napóleon seregébe harmincezer fős hadtestet küldeni, melynek fele ott is maradt az orosz hómezőkön. A Grande Armée pusztulása csillantotta föl az újabb reményt, Ausztria semmilyen eszközt nem sajnálva fegyverkezett, s készült a visszavágásra. Ennek lehetőségét az 1813. év hozta meg: Európa hatalmainak hatodik koalíciója alakult meg ekkor a franciák és császáruk ellen. A szövetséges osztrák–porosz–orosz csapatok hadműveleti terveit Radetzky dolgozta ki, s noha Napóleon augusztus végén Drezdánál még győzelmet aratott, néhány hét múlva, Lipcse mellett, a több napig tartó, véres „népek csatája" a koalíció fényes győzelmét hozta.

Radetzky altábornagyra ismét kitüntetések vártak, meglepő hát, hogy 1816-ban maga kérte fölmentését a vezérkari főnök tiszte alól. Nem tudjuk, a bécsi intrikákba fáradt-e bele, vagy személyes gondjai késztették e döntésre. Az utóbbiakból akadt bőven, a tábornok adósságai egyre nyomasztóbb méreteket öltöttek, olyannyira, hogy miközben a legnagyobb dicsőséget aratta a Napóleon elleni hadjáratokban, feleségét az adósok börtöne fenyegette. A régi Monarchia ugyanis gyalázatosan rosszul fizette katonáit, az alacsonyabb rangú tisztek, ha vagyonuk nem volt – márpedig többségüknek nemigen volt – koplalni kényszerültek, a zsold összege Mária Terézia óta változatlan volt, miközben értékét töredékére csökkentette a háborús infláció. A magasabb rangú tisztikar illetménye sem állt arányban az elkerülhetetlen kiadásokkal, csak újabb és újabb adósságok segítettek. De mi segített az adósságok ellen?

Élete utolsó posztjának tekinthette az ötvenesztendős tábornok az olmützi erőd parancsnoki tisztét. Sok izgalom nemigen várt itt rá, viszont csendben törleszteni lehetett, jóllehet Radetzkyt a szó szoros értelmében a sírig kísérték adósságai. Teltek-múltak az évek; egyformán, egyhangúan. A magát nyilván félreállítottnak érző generális időnként emlékiratokat gyártott, elemzéseket az európai helyzetről, javaslatokat a hadsereg fejlesztésére. A memorandumok aztán sorra elsüllyedtek a hadügy legfelső irányító szerve, a bécsi Császári Királyi Udvari Haditanács levéltárában.

Az egyik emlékirattal mégis csoda történt. A nagy befolyású Frimont János gróf, egy magyarrá lett lovassági tábornok, 1829-ben felfigyelt írására. Ő ekkor a lombard-velencei királyságnak, a Habsburgok itáliai birtokának volt katonai parancsnoka, s javaslatára helyettesévé nevezték ki Radetzkyt 1830 nyarán. Nem sokáig maradt a tábornok második ember Milánóban, Frimontot ugyanis a következő év novemberében Bécsbe hívták, a Haditanács elnökének. (Hivatalát el sem foglalhatta, mert karácsony másnapján meghalt.) Ferenc császár ekkor Radetzkyt bízta meg a felső-itáliai hadsereg parancsnokságával.

Feladatként e sereg „feltámasztását és háborúra való fölkészítését" jelölte meg az uralkodó. A háború veszélyét nagyon is fenyegetőnek érezték az osztrák udvarban. A lombard-velencei királyságot a bécsi kongresszus teremtette, s adta Habsburg kézre. Az Itália egységéről álmodozó olasz hazafiak azonban joggal érezhették: csöbörből vödörbe estek, amikor Napóleont Ferenc császár szintén idegen uralma

1848 nyarán előbb Radetzky is visszavonulót fújt: június 11-én a cs. kir. csapatok kiürítették Vicenzát

váltotta föl. A felső-itáliai pozícióval ráadásul csendőri feladatok is jártak: nemegyszer masíroztak délre osztrák katonák, hogy egy-egy hercegségben megteremtsék a „rendet és nyugalmat”. Ezek az „osztrák” katonák persze a Monarchia legkülönbözőbb távoli vidékeiről származtak, s nem csoda, hogy a múlt század húszas-harmincas éveiben például a magyar huszárok olyan rettegettek – és gyűlöltek – voltak olasz földön, mint a kozákok 1849-ben Magyarországon.

Radetzky jól látta: Ausztria fegyveres ereje legfeljebb arra képes, hogy karhatalmi feladatokat lásson el Itáliában, összeesküvőket zabolázzon meg, kisebb felkeléseket fojtson el. De már arra gondolni sem lehetett, hogy 1830 júliusában megmentsék a francia X. Károly trónját. A tábornok az őt és a rábízott tartományt fenyegető veszélyt is világosan felismerte: az egyelőre barátinak számító Piemont mindinkább arra törekedett, hogy saját vezetése alatt egyesítse Itáliát. Nem állt egyedül a tábornok azzal a vélekedésével, mely szerint a birodalmat a külső fenyegetéssel párosuló forradalmi veszélytől egyedül egy ütőképes és dinasztiahű hadsereg mentheti meg. Az évek múlásával mind világosabban látta, hogy közeledik a nap, amikor egyszerre kell szembenéznie egy lombardiai felkeléssel és a piemontiak inváziójával. Erre készült, és erre készítette föl hadseregét.

A forradalom előestéjén Radetzky itáliai hadserege mindezek ellenére csupán 65 ezer főt számlált, s a piemontiak – és a velük rokonszenvező olasz lakosság – többszörös túlerejével állt szemben. A hetvenedik születésnapján, 1836-ban tábornaggyá előléptetett Radetzky azonban hiába küldte sorozatos figyelmeztetéseit az udvarhoz, Metternich kancellár Rainer főherceggel, az itáliai alkirállyal egyetértésben csak legyintett az „aggályoskodó aggastyánra”. 1848 márciusa őt igazolta.

Ezzel megkezdődött azon harcok sora, melyeket a történetírás – beállítottságától és ízlésétől függően – a forradalom eltiprásának vagy Ausztria harmadik hőskorának nevez. Az első hőskorban a nagyhatalmi státusért küzdött a Habsburg Birodalom a XVII–XVIII. század fordulóján, Savoyai Jenő idején, a másodikban ugyanezen nagyhatalmi pozíció megőrzéséért Károly főherceg hadvezérletével Napóleon és a francia hegemónia ellenében. A harmadik szerényebb céllal is beérte: a monarchiának a puszta létéért kellett fegyvert ragadnia, hiszen néhány hétig puszta fennmaradása is kétségesnek tűnt.

Eleinte persze úgy látszott, hogy a 82 éves marsall hiába szánt majdnem két évtizedet az itáliai hadsereg „feltámasztására”. Amikor a bécsi forradalom hírére március 17-én Velencében, majd másnap Milánóban is felkelés tört ki, a jelek arra mutattak, hogy Lombardiában összeomlik minden. Ötnapos utcai harcok után és abban a biztos hitben, hogy a piemontiak bármelyik pillanatban átléphetik a határt (a valóságban megvárták, amíg Radetzky elvonul), a tábornagy elhatározta a kiürítést. Döntése értelmében serege az úgynevezett várnégyszögbe húzódott, Verona, Mantua, Peschiera és Legnano erődítményeinek körzetébe, hogy ott várja be az erősítést.

A március 23-ról 24-re virradó éjszakán indult meg a menet. „Sötét volt és hideg az éjszaka”, tudósít egy résztvevő, „a tornyokról szüntelenül süvített a szél. Ropogtak a puskák, mennydörögtek az ágyúk, égő épületek és barikádok lángjai világították meg a menetelő katonák útját.” Az agg tábornagy, aki egy hete ki sem bújhatott az egyenruhájából, rendíthetetlen nyugalommal lovagolt ki katonái között a városkapun, akárha gyakorlatoz-

Az agg tábornagy sikerre vitte a kétfejű sasos lobogókat: az első custozai csata 1848. július 25-én

ni indulnának. Amikor azonban elhagyta a Porta Romanát, Radetzky visszafordult, és csöndes gyűlölettel a hangjában megjegyezte: „Visszajövünk!”

Lelkes életrajzírói a nagyszerű hadvezér bölcsességeként méltatják e búcsúszavakat, a kiváló osztrák hadtörténész, Johann Christoph Allmayer-Beck azonban úgy véli, a tábornagy környezete inkább a makacs öregember elszántságának jeleként értékelhette. Végtére is, ki gondolhatta volna komolyan ekkor, hogy 137 nap múlva tényleg győzedelmesen térnek vissza a fekete-sárga lobogók Milánóba.

Alig lovagolt el ugyanis Radetzky utóvédje, Károly Albert piemonti király csapatai átlépték a tartomány határán folydogáló Ticinót. A lakosság mindenütt nemzeti felszabadítóként üdvözölte őket. Az osztrákok helyzete egyre kétségbeejtőbbé vált, különösen azután, hogy délről is özönleni kezdtek az önkéntesek a piemonti zászlók alá. (Olasz nemzeti összefogás mégsem alakult ki, mivel a különböző olasz államok érdekei egymással is ütköztek, a torinói kormány és a piemonti hadvezetés ráadásul aggodalommal tekintett Garibaldi és Mazzini republikánus önkénteseire, vagyis végül diadalmaskodott a széthúzás – és Radetzky.)

Áprilisban ugyanis a marsall táborába is megindultak az erősítések. A történelem fintora, hogy hozzá is önkéntesek érkeztek, bécsi fiatalok például, akik néhány hete calabriai kalapot csaptak a fejükbe, és forradalmi dalokat énekeltek Metternich futásáról, most pedig az igazi calabriaiak, az „Ausztriára törő” olaszok ellen vonultak hadba.

Az idegen beavatkozással, Piemont és a többi itáliai állam hadba lépésével a lombardiai helyzet nemzetközi üggyé vált, Radetzky pedig a reakció élharcosából sokak szemében Ausztria védőbástyájává lett.

Április és május folyamán a bécsi udvarban (átmenetileg) a kétségbeesésből fakadó engedékenység uralkodott el. Még azt is fontolóra vették, nem kellene-e tárgyalásokat kezdeni Károly Alberttel Lombardia átengedéséről, az államadósságok átvállalása és egy kedvező kereskedelmi szerződés fejében. A főhadiszállását Veronában felütött öregúr azonban gyorsabban cselekedett. Május végére támadásba lendült, és mindenekelőtt saját hátát biztosította, hogy a birodalom belsejéből érkező utánpótlást az ellenség ne veszélyeztesse. Júliusban aztán Sommacampagna mellett, másnap pedig Custozánál döntő győzelmet aratott Károly Albert fölött. Augusztus nyolcadikán az osztrákok újra bevonultak Milánóba.

Az itáliai forradalmi mozgalmak ezzel ugyan még nem szenvedtek végleges vereséget, az ellenforradalom pozíciói azonban összehasonlíthatatlanul megerősödtek. (Az udvar fel is bátorodott, átvette a kezdeményezést, néhány hét múlva Jellačić horvát bán indult a magyar forradalom eltiprására fekete-sárga császári lobogók alatt.) A következő év tavaszán újra kezdődtek Itáliában is a harcok, Piemont a fegyverszünet lejártakor, márciusban újra támadott, Károly Albert csapatai azonban ezúttal át sem léphették a Ticinót: Radetzky számított az ellenségeskedés kiújulására. Ahelyett, hogy – miként azt túlerejükben bízó ellenfelei várták – ismét a várnégyszög védelmébe húzódott volna vissza, váratlan gyorsasággal ő kelt át a határfolyón Pavia mellett, és három nap múlva Novaránál megsemmisítő csapást mért rájuk. A „százórás hadjáratban” az agg tábornagy ismét megmutatta zseniális hadvezéri képességeit. „Még szilárdan kezemben tartom a kardot, melyet hatvanöt esztendőn át megannyi csatatéren becsülettel viseltem”, fogalmazott egy

esztendővel korábban a lombardiai és velencei katonai és polgári főhatalom átvételét bejelentő kiáltványában. Néhányan talán mosolyogtak akkor. Nem nekik lett igazuk.

Több mint nyolc esztendőn át tartotta még kezében e kardot a legöregebb veterán. E nyolc esztendő alatt a feladat sem változott meg, föl kellett készíteni osztrák Itália hadseregét az olasz Itália elleni nagy „önvédelmi" harcra. A halál megóvta attól a marsallt, hogy a döntő háborúban neki kelljen harcba vinnie Habsburg lobogóit, igaz, a fiatal Ferenc József udvarát jellemző intrika még előbb gondoskodott nyugalomba vonulásáról. Méltó utódot találni a helyére nem sikerült, a monarchiában nem akadt többé hozzá mérhető hadvezéri egyéniség. Egyik parancsőrtisztje így fogalmazott: „Még a tolószékből is győzelemre vezette volna a hadsereget, puszta látványa által."

Mi volt hát Radetzky tábornagy titka, hiszen minden legendának megvan a maga valós gyökere. Kimagasló képességeit még a deheroizáló hajlamú hadtörténészek is elismerik, gyors helyzetfelismerését, átgondolt döntéseit, kockázatvállalástól sem visszariadó megfontoltságát senki sem vitatja, miként azt sem, hogy nagyon értett az emberekkel való bánásmódhoz, katonái lelkesítéséhez. Karizmája lefegyverző kedélyességgel, igazi jósággal, figyelmességgel, könnyedséggel párosult. Kívülállók számára olykor úgy tűnhetett – említi egy hadtörténész –, mintha a tábornagynak az lett volna a legkedvesebb ténykedése, hogy saját kezűleg szolgálja föl tisztjeinek a reggelit, arról is gondoskodva, hogy kávéjukban elég cukor legyen. S eközben a hadműveleti terveken vezérkari főnöke dolgozik. Parancsait a leghétköznapibb nyelven fogalmazta és adta ki. Kissé meghökkentő és igazán nem illik a császári királyi hadseregről élő közkeletű képbe egy ilyen mondat: „Nézd meg, mit tudsz összehozni", amin Radetzky a hadműveleti tartalékok összevonását értette. Környezete azonban tudta, miről van szó, végrehajtotta a parancsokat. Ők természetesen ismerték a tábornagy másik oldalát is, amelyet a derűs kedély csak leplezett.

A minden merevséget elrejtő könnyedségnek ugyanis nyoma sem maradt, amikor a dolgok valóban komolyra fordultak. Teljességgel hiányzik ez a „Gemütlichkeit" Radetzky tanulmányaiból – amelyekben például fegyvertechnikai újításokról értekezik –, miként célratörő hadvezetési stílusából is. Radetzky azért engedhette meg magának, hogy kedélyes legyen, mert ura volt minden rendelkezésére álló eszköznek; azért engedhette meg a kantárszárat, mert tudta, hogy nem eshet ki a kezéből. De még az olyan hadjáratok megvívására is sikerült rányomnia egyénisége bélyegét, amelyeknek célját meglehetős egyértelműséggel jelölte meg: „Csatát akarunk és ezzel a háború lehetőség szerinti eldöntését..., mert nagy csaták nélkül nehezen érhetjük el a mindenkori harc természetes célját: az ellenfél anyagi erejének megsemmisítését, erkölcsi erejének megtörését és annak megakadályozását, hogy az ellenálláshoz új eszközöket teremtsen." Minden kérlelhetetlensége és céltudatos elszántsága ellenére stílusa soha nem nélkülözte az eleganciát, ha túlzásnak tűnik is az a megállapítás, hogy úgy játszott ellenfeleivel a csatatéren, mint macska az egérrel. Az idősebb Johann Straußnak ihletet adott személyisége, s megkomponálta azt a később jelképessé vált „Radetzkymarsch"-ot „pianofortéra és a cs. kir. hadseregnek ajánlva", amely először 1848-ban, Nagyboldogasszony napján csendült föl egy bécsi népünnepélyen.

Radetzky győzelmeivel egy évtizedre sikerült elodázni az olasz egység megteremtését, az itáliai osztrák tartományok elvesztését. Ha 1859-ben is ő áll a hadsereg élén és nem a tehetetlen Gyulay Ferenc táborszernagy, majd a hadvezéri babérokra vágyó Ferenc József, esetleg újabb haladékot lehetett volna nyerni. Talán. A történelem menetét azonban egyetlen hadvezér sem tartóztathatja föl, mégoly vitéz sereg derekas helytállása mellett sem.

A lojalitások zűrzavarában

Békés tunyaságba, kincstári nyomorúságba robbantak bele az 1848-as forradalmak, magukkal hozva a Habsburg-hadsereg belső válságát. A történelemben először és utoljára fordult elő, hogy Habsburg-tisztek egymás ellen harcoltak. Nem egy katonát megoldhatatlan dilemma elé állított az egymással keveredő lojalitások zűrzavara; a világ megingathatatlan rendjéhez szokott tisztek tehetetlenül vergődtek kétségeik között. Sokan valamelyik forradalmi hadsereget választották, némelyek anyagi megfontolásból vagy a karrier okán, mások liberális vagy nemzeti meggyőződésből.

Mégis, tíz császári királyi katonatiszt közül kilenc a dinasztia ügyét vállalta, s így elmondható, hogy a hadsereg és tisztikara mentette meg a Habsburgok birodalmát – no meg az orosz cár segítsége.

A frontok ugyanis kuszák és kiismerhetetlenek voltak. A forradalom eredményeképpen 1848 áprilisában hivatalba lépő első felelős magyar kormány jóformán még meg sem hozhatta első intézkedéseit, amikor májusban a katonai határőrvidék szerb ezredei és lakói nyíltan szembefordultak vele. Ezzel nyomban a polgárháború veszedelme sejlett föl, amit meggondolatlanul egyszerűen a nemzeti ellentétek számlájára szokás írni. Csakhogy álljon itt egy jellemző példa. Deák István írja Kossuth-monográfiájában Herczeg Ferenc egyik regénye nyomán: „1848 nyarán Blomberg báró, e német nemzetiségű cs. kir. ezredes, egy lengyel dzsidás lovasezred parancsnokaként azt a megbízást kapta a magyar kormánytól és a temesvári főhadparancsnoktól, hogy védje meg a verseci járást és annak német, szerb és román lakóit a szerb lázadóktól. Blomberg egy ideig sikerrel teljesítette a feladatát, de aztán kétségei támadtak, és ezért főnökeihez fordult tanácsért. Az osztrák hadügyminiszter, aki utálta a magyarokat, nem mondott sem igent, sem nemet; a temesvári főhadparancsnok, aki szintén utálta a magyarokat, utasította Blomberget, hogy harcoljon a szerb lázadók ellen, akik egyébként nagyrészt Őfelsége lojális szerb határőreiből kerültek ki. Ugyanezt követelte Blombergtől a magyar királyi biztos is, aki szerb ember volt. Mikor azonban a szerb lázadók vezére – egy szintén német nemzetiségű cs. kir. ezredes – arra intette Blomberget, hogy a császárhoz legyen hű és ne a királyhoz (a kettő természetesen egy és ugyanazon személy volt), akkor Blomberg visszavonta lengyel katonáit a környékről, és így Versec meg más német városok lakosságát kiszolgáltatta a szerbek dühének. Versec aztán még többször cserélt gazdát, de ahányszor elfoglalták a szerbek, annyiszor szabadították föl a magyarok, először egy szerb, később pedig egy lengyel tiszt parancsnoksága alatt."

De hát hogyan is várhatta volna el bárki katonáktól, hogy eligazodjanak olyan bonyolult viszonyok között, amelyek a politikában járatosabb civilek döntési képességét is alaposan próbára tették? A franciák negyvennyolcas forradalma annyiból állt – mutat rá ugyancsak Deák István –, hogy elűzték a királyt, kikiáltották a köztársaságot, majd hatalmi és társadalmi küzdelmet folytattak egymással. A németek és az olaszok egyszerre próbálkoztak alapvető társadalmi, politikai és gazdasági reformokkal, valamint a nemzeti egység létrehozásával. Kísérletük nem sikerült. A Habsburg-monarchia népeinek viszont

olyan problémákkal kellett megbirkózniuk, mint a nemzeti-nemzetiségi kérdés. Ausztriából nézve például a német nemzeti kérdés is rendkívül bonyolultnak tűnt. Bécs házain a német nemzeti egység jelképét, a fekete-vörös-arany zászlót lobogtatta a szél. A német lakosság képviselői megjelentek a Majna-parti Frankfurtban ülésező össznémet parlamentben is. Olyan természetesnek tűnt Ausztria részvétele az új, egységes (bár még meg sem született) Németországban, hogy a dolog mikéntje eleinte kevesekben keltett kétségeket. Pedig az elképzelések meglehetősen különböztek egymástól. Hol húzódnak a határok? Mármint Németország és Ausztria között. Ha Ausztriából csak az osztrák (vagyis a német lakosú) tartományok lépnek be, mi lesz a monarchia többi részével? Ekkor bukkan föl a „kisnémet" és a „nagynémet" kifejezés. Németország Ausztria nélküli egyesülése volt a kisnémet, Ausztriával együtt pedig a nagynémet megoldás. Ausztria hatalmasainak persze eszükbe sem jutott monarchiájuk megosztása, esetleg felosztása. (Ám egy olyan Németország, olyan német nemzeti állam, amely magába foglalja Milánót, Velencét, Zágrábot, Pestet, Krakkót, sőt Lemberget és Tarnopolt, bajosan lenne nemzetinek nevezhető.)

Az 1848-as forradalmak a monarchiában sikerük tetőpontján sem oldották meg valamennyi problémát. Az udvar engedményeket tett – igaz, csak ott, ahol ez elkerülhetetlen volt. A polgári átalakulás megindulhatott, az alkotmányos fejlődés is megkezdődött, felelős és külön-külön kormányt, minisztériumot kapott Ausztria és Magyarország. Ám ezzel – az együtt-maradás általános óhaja ellenére (végtére is csak az olaszok akartak ekkor függetlenséget) – a monarchia addigi egyik fő tartópillére, a központi kormányzat szűnt meg időlegesen. A nemzeti kérdésre nem sikerült választ találni: a magyarok követelései teljesültek, a cseheké csak részben, Itáliában pedig kezdettől fogva Radetzky fegyvereiben bízott az udvar. A hatalmas birodalom népeit forradalmukban is megosztották érdekellentéteik, mindez pedig a reakciónak kedvezett. Mert 1848/49-ben, amikor az alkotmányossághoz ragaszkodó magyarokon kívül – Golo Mann megfogalmazásával élve – „semmit sem gondoltak végig, semmit sem vittek végig", végkifejletében a reakció, a Habsburg-ház tábora tudta egyedül, mit akar: visszaállítani a régit, az *ancien régime*-et. Nem is csodálkozhatunk sikerén. „Forradalom és ellenforradalom, német egység és osztrák különállás, osztrák birodalmi egység és magyar különállás, német–magyar összefogás és a kis nemzetek összefogása: az ellentétek sokszorosak voltak, a frontvonalak egyre öszszekuszáltabbak, mert akik az egyik ellentétpárban közös álláspontot foglaltak el, a másikban esetleg éppen az ellenkező megoldást választották óhatatlanul, vagy éppenséggel mindkettőt visszautasították, hogy egy harmadik ellentétpárnál újból találkozzanak" – jellemzi az 1848-as helyzetet Niederhauser Emil.

Kossuth Lajos, az 1848-as magyar forradalom vezére emigrációjának hosszú évtizedei alatt is Ferenc József legelszántabb – s talán leggyűlöltebb – ellensége maradt. Ez a színezett fényképe 1859 körül készült

Magyarországon szabadságharcként vagy a nemzet önvédelmi harcaként őrzi 1848/49-et a történelmi emlékezet. A forradalom vívmányaként az országgyűlésnek felelős, független magyar kormány jött létre, s megvalósult a legtöbb polgári átalakulást szolgáló követelés, a jobbágyság fölszámolása, a közteherviselés, s egyebek. Mindez a monarchia keretein belül történt, elszakadásra, függetlenségre talán csak a legradikálisabbak gondoltak igazán. A kérdés akkor került napirendre, amikor világossá vált, hogy az udvar semmilyen eszköztől sem riad vissza, ha Magyarország fölötti korlátlan hatalmának visszaállításáról van szó. Ezen eszközök a több jogot és beleszólást követelő magyarországi nemzetiségi mozgalmak szításától a nyílt fegyveres fellépésig vezettek. Ilyen esetekben pedig sűrűn előfordult, hogy cs. kir. katonatisztek kerültek szembe bajtársaikkal.

Mielőtt szemügyre vennénk, miként viselkedtek a cs. kir. hadsereg katonái és tisztjei e kiélezett és bonyolult helyzetben, érdemes egy pillantást vetni 1848 tavaszának és nyarának Magyarországára, az országban föllelhető fegyveres erőkre. Urbán Aladár kutatásai alaposan föltárták a magyarországi osztrák hadszervezet kérdéseit, melyek ismerete nélkül a magyar történészeket inkább foglalkoztató haderő, a honvédség sem vizsgálható kellő eredménnyel.

Viszonylag kis létszámban – negyvenöt gyalogoszászlóalj, tizennégy lovasezred és egy tüzérezred, mintegy 55 ezer fővel – állomásozott rendes katonaság az ország területén 1848 elején. A sorezredek a forradalomig a bécsi Udvari Haditanács irányítása alatt állottak, s teljességgel az uralkodótól függtek. A magyar rendi országgyűlésnek az újoncmegajánláson kívül semmi beleszólása nem volt a hadsereg ügyeibe.

E haderő szervezeti felépítése másfél évszázaddal korábbi viszonyokat tükrözött. A történeti Magyarország középső és délkeleti részéről a XVII. század végén sikerült kiűzni a török hódítókat, megteremtve az ország területi egységét. Ekkor került a teljes Magyar Királyság Habsburg-uralom alá, a dinasztia pedig az egész XVIII. században arra törekedett, hogy tarkabarka birodalmát egységesítse.

A hadszervezet terén ekkor, az állandó hadseregek korában is megtartották a magyar katonaállítás középkorból ittrekedt módját, ugyanakkor – mivel a nemesi felkelést és az úgynevezett portális katonaságot nem lehetett felhasználni a magyar korona országainak határain kívül, tehát egyéb birodalmi területeken sem – mindinkább előtérbe került annak fontossága, hogy az egységes birodalmi állandó zsoldos hadsereg fenntartásából is részt vállaljon Magyarország. A magyar hadiadót azonban nem magyar nemzeti jellegű haderőre fordították, hanem a birodalmi szintű állandó hadseregnél használták föl. A magyar országgyűlés által megajánlott magyar katonákat is az állandó hadseregbeli ezredekbe szervezték. Noha az előírások szerint még a magyarországi kiegészítésű ezredeknél is csak felerészben számítottak hazai toborzottakra, a gyakorlatban ezeket az ezredeket nagyrészt mégis Magyarországról töltötték föl.

A Magyar Királyság közigazgatási egységét a Habsburgok a török háborúk után nem állították helyre: az ország testétől különválasztva igazgatták Erdélyt (az 1848-as forradalom fontos követelése volt az unió, vagyis az ország és Erdély újraegyesítése), valamint Horvátországot és a határőrvidéket, ugyanakkor a magyar

A legfelsőbb őrhelyen

Ferenc József és Ferenc Ferdinánd kocsira szállnak a veszprémi pályaudvar előtt (Jelfy Gyula felvétele, 1907)

Az uralkodó, a trónörökös és Frigyes főherceg a veszprémi hadgyakorlaton (Kallós Oszkár felvétele, 1907)

„A császár és király a katona előtt a legmagasabb fogalom; mert a mindennapi munka egyformasága közben, a szolgálati óra egyhangú ketyegése mellett, a hadjárat vészes küzdelmei között és a csaták és a rohamok viharos haláltusái közepén, a haza üdve, a nép oltalma és jóléte ugyan a döntő végczél, de a haza védura és a népnek legfelső képviselője a császár és király. Ő Felsége neve ez okból a katonáknál a lelkesedés rugója és egyenértékű az imával."

A Monarchia hivatalos propagandája fogalmazta meg e szavakkal a „legfelsőbb hadúr" eszményét. Ferenc József maga is megtett mindent, hogy személyében ugyanazt a biztonságot, megváltoztathatatlanságot, folyamatosságot és egységet testesítse meg, amelyet hadseregétől is megkövetelt. Az összeforrottságot azzal is hangsúlyozta, hogy hivatalos alkalmakkor szinte kivétel nélkül tábornagyi egyenruhát viselt.

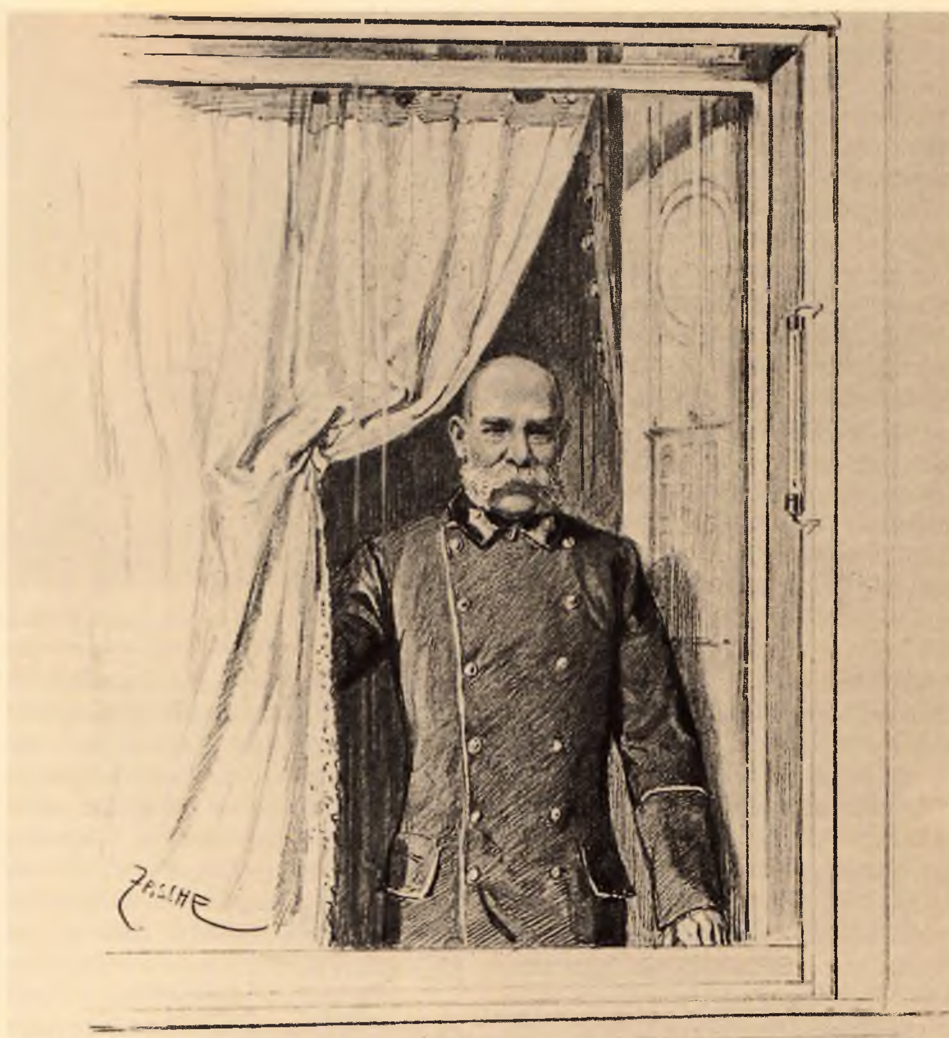
Pedig a „legfelsőbb őrhelyen" álló uralkodó korántsem volt éppen katonás alkat. A főhercegeknél előírt katonai nevelést megkapta ugyan, ám ezt is idejekorán meg kellett szakítania, hiszen az iskola-

Ferenc József és legfőbb tábornokai, Welden, Radetzky, D'Aspre, Schlik, Wohlgemuth, Haynau és Jellačić a forradalmak leverése után

padból ült át a birodalom trónjára. Kiképzése így a törzstiszti szinten rekedt meg, még vezérkari tanulmányokat sem folytatott, ami meg is látszott katonai gondolkodásának korlátaiban. Ifjúkorában még hadvezéri babérokra pályázott, de ez inkább akkori uralkodói eszményéből fakadt: egy abszolút monarchának nemcsak kormányoznia kellett birodalmát, hanem zászlait a csatatéren is győzelemre illett vinnie. Solferino után egyszer s mindenkorra felhagyott az ilyen irányú aspirációkkal, s a legfelsőbb hadúri teendők attól fogva besoroltattak a birodalom első hivatalnokának feladatai közé. Ezeket pedig a tőle megszokott lelkiismeretességgel látta el.

Katonatisztjei rajongtak a legfelsőbb hadúrért. „Mindhalálig egy szimbólumnak szolgáltunk: a császárnak" – írta Roda-Roda. Ferenc József mindinkább jelképpé vált, elválaszthatatlanná magától a birodalomtól. Attól a birodalomtól, amelyet egészként csupán hadseregének tisztjei foghattak föl, hiszen csak ők érezhették igazából, hogy mindenütt a monarchia van, ahol fekete-sárga sorompók jelzik a határt. Csak a császár kabátját viselők számára telhetett meg tartalommal, amit a tisztikart erős kritikával szemlélő civilek elképzelni sem tudtak, lehetett egy a hadsereg és a birodalom, létezhetett haza a „hazátlan honvédők" számára.

A hadvezér vesztes csatában: a császár 1859. június 24-én a Minciónál (színezett litográfia)

korona országait a Habsburg Birodalom egyéb területeitől mindvégig elkülönítve kezelték. Ehhez igazodott a haderő szervezése is: Magyarország területét katonai kerületekre, főhadparancsnokságokra osztották, ezek gyakorlatilag változatlanul megmaradtak 1848-ig. Az ország középső és északi területe – vagyis a mai Magyarország, Szlovákia, a Kárpátalja és a jugoszláviai Vajdaság – a magyarországi főhadparancsnokság alá került, budai székhellyel. Az erdélyi General-Commando Nagyszebenben székelt. A XVIII. században, amikor még állandó háborús veszedelmet jelentett a török birodalom szomszédsága, úgynevezett katonai határőrvidéket alakítottak ki, melyet három újabb főhadparancsnokság alá rendeltek; a bánsági Temesvárott, a szlavóniai Péterváradon, a horvátországi pedig Zágrábban ütötte fel főhadiszállását. (E határőrvidékek lakossága nem tartozott jobbágyi kötelezettségekkel, viszont a férfilakosság bármely időpontban mozgósítható volt katonai szolgálatra.)

Az öt főhadparancsnokság közvetlenül az Udvari Haditanács irányítása alatt állott, tőle kapta a parancsokat, onnan jöttek az előléptetések, a kinevezések. A bécsi forradalom után alakult alkotmányos osztrák kormány hadügyminisztere, Latour – mellesleg az udvar bizalmasa, aki az év nyarán egymást sűrűn váltó valamenynyi osztrák kabinetben éppen megbízhatósága okán őrizte meg tárcáját, míg október 6-án a felháborodott bécsiek lámpavasra nem húzták – meg volt győződve arról, hogy minisztériuma a birodalom egységes hadügyeit irányító Haditanács jogszerű utódja.

Vagyis jószerivel meg sem született a Habsburg-monarchia osztrák és magyar felében az alkotmányosság, máris hatásköri, értelmezésbeli és szemléleti problémák bonyolították a helyzetet. A pesti kormány ugyanis a felelős magyar minisztérium felállításáról szóló 1848: III. törvénycikkre hivatkozott, amely szerint a kormánynak honvédelmi minisztere is van, sőt, rá tartoznak mindennemű „polgári, egyházi, kincstári, katonai és általában minden honvédelmi tárgyak". Csakhogy ez a minisztérium a korábbi magyar kormányszékek helyébe lépett, amelyek között nem szerepelhettek a főhadparancsnokságok, hiszen ezek az udvar közvetlen irányítása alá tartoztak, s nem számítottak magyar szerveknek. Hónapokig tartó huzavona indult meg tehát, amelynek nem kisebb volt a tétje, mint a magyarországi fegyveres erő fölötti rendelkezés megszerzése.

Lovassági vállszíjas tölténytáska (cartouche)

Szívdobogtató és könnyfakasztó jelenetek sora él a magyar köztudatban 1848/49-ről – s nem indokolatlanul: a fenyegetett hon hívó szavára ezer veszedelem közepette hazaszökő huszárok bátorsága, a megannyi csatában megedződő és helytálló újoncok hősiessége, a Világosnál fegyverüket zokogva letevők s az aradi bitófa alatt álló tábornokok képe. Ám kissé fekete-fehérre sikeredett az ábra, amikor a hős lelkű, életét a haza és a szent világszabadság oltárán feláldozni kész, „tőről metszett magyar ember" áll az általános hiedelem szerint az igaz oldalon, s „idegenek", álnok árulók a másikon.

Ha azonban szemügyre vesszük például a legismertebb hadvezérek névsorát, elcsodálkozunk. Már az aradi vértanúk, a magyar önvédelmi harc leverése után, 1849. október 6-án kivégzett „fölkelő vezérek", honvédtábornokok között szembeötlően sok az idegen nevű. Aulich Lajos, Láhner György, Leiningen-Westerburg Károly, Poeltenberg Ernő és Schweidel József németek, illetve osztrákok, Damjanich János szerb, Knezić Károly horvát, de említhetnénk rajtuk kívül a lengyel Bemet, Dembińskit, Wysockit, az angliai Guyon Richardot, az olasz Monti ezredest, s még sokáig folytathatnánk a sort. A gondos statisztikák azt mutatják, hogy a honvédsereg vezetőinek 68,5 százaléka volt csak magyar, 15,5 százalékuk német és osztrák, s nem kevés lengyelt, szerbet, horvátot is találunk köztük. Döntő többségük katonai iskolát végzett, ahol szélsőségesen Habsburg-hű nevelést kaptak. Mivel gyerekkoruk óta családjuktól, hazájuktól távol éltek – eleinte a „cögeráj"-ban, majd helyőrségükben –, nyelvükben németté, felfogásukban és gondolkodásmódjukban többnyire a dinasztia, a birodalom egységének, nemzetek fölötti eszméjének fenntartás nélküli támogatóivá váltak. Nincs azon mit csodálkozni, amit Bona Gábor történész ír, hogy a honvédsereg parancsnokainak többsége a szabadságharc idején németül érintkezett egymással, s e nyelven íródott a hadműveleti utasítások, hadparancsok, napiparancsok zöme is. Ezt nem csupán a korabeli magyar katonai szaknyelv hiányosságai indokolták, s hogy sok volt a magyarul nem tudó nem magyar tiszt, de az is, hogy a magyarok között is számosan akadtak, akik a cs. kir. seregben eltöltött szolgálati idő alatt részben vagy teljesen elfelejtették anyanyelvüket.

Mindazonáltal éppen a magyar ezredek esetében a „németesítés" sérelmének emléke kissé túlzott. A valóságban ugyanis – miként erre a *Magyarország hadtörténeté*ben Borus József is felhívta a figyelmet – a magyar nyelv az 1848 előtti másfél évszázadban végig megmaradt a magyar ezredekben: a mindennapi életben, a szolgálaton kívüli érintkezésben, de még a harcban is. Mária Terézia háborúiban a katonák magyarul éltették a királynőt, az utolsó török, majd a napóleoni hadjáratokban „rajta!" vezényszóra indultak rohamra, magyarul tartották számukra az istentiszteletet, zászlószentelés alkalmával az ezredparancsnok magyar nyelvű beszédet mondott előttük, számos magyar gyalogezred zászlóaljainak zászlajára magyar nyelvű szalag került. A magyar legénység többnyire legfeljebb a szolgálat ellátásához szükséges nyolcvan német szót és kifejezést ismerte, egyébként csak magyarul lehetett érintkezni velük.

A két véglet azonban nincs ellentmondásban egymással; a nyelvében németté vált tisztikar tagjai valóban németül társalogtak egymással, szolgálatban és azon kí-

vül egyaránt, de ezredük katonáinak nyelvét is el kellett sajátítaniuk, ha a legénységgel szót akartak érteni.

Ha tehát egy magyar vagy magyar származású tiszt nem magyar ezrednél szolgált, valóban könnyen elfelejthette anyanyelvét, míg a birodalom más végeiből származó tisztek is megtanultak magyarul, ha magyar katonákat vezényeltek.

Az utóbbi esetre példa a lotharingiai származású Frimont János gróf, lovassági tábornok, aki nemcsak hibátlanul megtanulta magyar huszárjai nyelvét, hanem ténylegesen magyarrá – magyar főrenddé – vált. Az ellenpóluson megemlíthető két legendás negyvennyolcas honvédtábornok. Az utolsó főparancsnok, Görgei Artur (akivel kapcsolatban persze a legtöbben arra emlékeznek, hogy ő tette le Világosnál a fegyvert) és a Petőfi Sándor költeményében halhatatlanná vált Lenkey János (huszárszázada az elsők között szökött haza Galíciából 1848 májusában és jelentkezett szolgálattételre a magyar kormánynál) például hétéves korában került a tullni utásziskolába. 1848-ban gyakorlatilag újra kellett tanulniuk magyarul, de szívesebben beszéltek németül, mert ezen a nyelven jobban tudták kifejezni magukat.

Nyilvánvaló, hogy e katonák döntő többsége nem forradalmi lelkesedésből csatlakozott a magyar királyi honvédséghez, hanem mert például egységével Magyarországon állomásozván 1848-ban – királyi rendelkezésre – föleskették a magyar alkotmányra, s ehhez az esküjéhez maradt hű Világosig, sőt, Aradig; vagy a biztosabb megélhetés, a gyorsabb előmenetel reményében jelentkezett nem egy közülük.

Valóban, sokuk néhány hónap alatt többet lép a ranglétrán, mint azelőtt akár két évtizedig; akad olyan, aki néhány hónap múlva tábornok, egész hadtestnek parancsnokol. A cselekedeteiket meghatározó motívumok sorában nem a forradalmár szellem a jellemző tehát, s aligha volt hihetetlen az a védekezés, amelyet az Aradon hadbíróság előtt állók előadtak: joggal hivatkozhattak arra, hogy ők nem átálltak egy lázadó sereg oldalára, hanem felsőbb utasításra, kinevezéssel kerültek a törvényes magyar hadsereghez (olykor akaratuk ellenére is), s az alkotmányra tett esküjük értelmében kötelességük volt a honvédség kötelékében megmaradni.

V. Ferdinánd, Ausztria császára és Magyarország apostoli királya 1848. május 7-én leiratban rendelkezett arról, hogy a cs. kir. haderő Magyarországon állomásozó csapatai engedelmeskedjenek a magyar hadügyminisztériumnak. E csapatok megbízhatósága – a magyar kormány szempontjából – korántsem volt egyértelmű, jóllehet közel kétharmad részüket magyarországi és erdélyi toborzású legénység alkotta. A cs. kir. tisztikar szemléletével, a dinasztikus, összbirodalmi érdekek feltétlen tiszteletével ugyanis szöges ellentétben állt mindenfajta szeparatizmus, márpedig Magyarországnak a forradalmat követően született áprilisi törvényekben nyert belső önállósága, a birodalom egységét képező hadsereg két – „osztrák" és magyarországi – részre szakadását is jelentette.

A forradalom utáni első hónapokban a cs. kir. hadsereg magyar vagy magyarországi sorozású ezredeinél korántsem mutatkoztak a bomlás jelei, a hagyományos fegyelmet, az elöljárók és a trón iránti vak engedelmességet semmi sem zavarta. A Lenkey-század szökése elszigetelt jelenség maradt, Radetzky magyar bakái és huszárjai ugyanolyan derekasan harcoltak az olasz forradalmárok és a piemontiak ellen, mint a megelőző évtizedek itáliai karhatalmi feladatainak végrehajtása idején. Karhatalmi ügyek persze akadnak ekkor is: 1848. május 10-én Ignaz Lederer lovassági tábornok budai főhadparancsnok az ellene tüntető pesti baloldali fiatalokat katonákkal kergetteti szét – ekkor a magyarokból álló helyőrségi gránátos zászlóalj katonái lépnek föl tisztjeik parancsára igen brutálisan honfitársaik ellen. (Négy hónap telik csupán el, s ugyanezek a gránátosok szeptemberben tömegesen állnak át a Jellačić ellen vonuló honvédseregbe.)

A magyar kormány a célból, hogy teljességgel megbízható fegyveres erőre tegyen szert, május közepén önkéntesek toborzását rendelte el. A „Magyarországban tanyázó sorkatonasághoz", azaz a császári királyi hadseregben szolgáló aktív, továbbá a kilépett és nyugalmazott tisztekhez intézett felhívás ennek okait így fogalmazta meg: „Mindinkább fenyegetőbb állapotban mutatkozó korviszonyokat tekintetbe véve, a királyi trón és haza védelmére tízezer főből álló nemzetőrsereg haladéktalanuli felállítása elhatároztatott, mely végett a toborzások (...) azonnal megkezdetnek." Bár a magyar kormány e lépése alighanem meghaladta a forradalom után hozott áprilisi törvényeknek a rendőri feladatok ellátására szervezendő nemzetőrség felállításáról szóló XXII. törvénycikke kereteit, az udvar ekkor kénytelen volt hozzájárulni az intézkedéshez. Sőt, az első zászlóaljak toborzása a cs. kir. haderő hadfogadó szerveinek közreműködésével történt. A felszerelés jó része szintén a hadsereg raktáraiból származott, a kiképző altiszteket és az új alegységek parancsnokait, tisztjeit a sorezredekből vezényelték át. Senki sem gondolhatott tehát arra, hogy ebbéli tevékenységéért egyszer még lázadóként és felségsértőként vonhatják felelősségre.

Tömegesen jelentkeztek tisztek a felhívásra, s kérték áthelyezésüket a nemzetőrsereghez. A napóleoni háborúkat követő bő három évtizedes tartós béke elképesztően lelassította az előléptetéseket, a hadsereg fölöttébb sivár távlatokat nyújtott. Megfelelő összeköttetés avagy a rangvásárláshoz szükséges pénzösszeg híján (az utóbbi elterjedt gyakorlat volt a cs. kir. seregben) egy kinevezett hadnagy tíz-tizenöt évig várakozhatott, míg főhadnaggyá, és újabb egy-másfél évtizedet, míg első osztályú századossá avanzsált. De a hadnagyi kinevezés sem ment gyorsan, a kadétok, azaz hadapródok nemegyszer nyolc-tíz évig szolgáltak „expropriisként", vagyis önköltségen, a tiszti rendfokozat és a vele járó szerény illetmény reményében. Többségük nem volt arisztokrata, vagy akár köznemesi, tehetősebb polgári családok sarja, aki megengedhette volna magának ezt az úri mulatságot. Katonák, közalkalmazottak, kispolgárok fiaiból került ki a tisztek, illetve tisztjelöltek zöme, s általában nem elhivatottságból választották ezt a pályát, hanem jobb híján, mivel szüleik anyagi helyzete nem tette lehetővé másfajta iskoláztatásukat, csak a „cögeráj"-t – vagy a papi szemináriumot. Műveltségi szintjük sok kívánnivalót hagyott. A katonaiskolában erre nemigen fektettek súlyt, a szolgálat mellett pedig egyszerűen nem jutott rá idő. Igaz, ez sem lehet véletlen: az a tiszt, aki művelődik, gondolkodni fog, márpedig nem azért eszi a császár kenyerét, hogy gondolkodjék, hanem hogy vakon engedelmeskedjék. Életük elég zordon körülmények között folyt, az isten háta mögötti helyőrségek világa nem sok hasonlatosságot mutatott a székesfővárosi díszszemlékkel. Kolostori viszonyokat emlegetni nem túlzás. A katonatiszt napjainak minden mozzanatát szabályzatok kötötték meg, a társas érintkezést csakúgy, mint az öltözködést, még a magánéletet, a nősülést is. A „reglama" előírta, hogy ezredenként a tisztikar egyhatoda lehetett csupán házas, s a nősüléshez kauciót kellett letenni, annak biztosítékául, hogy a házasság ranghoz méltó, legalábbis anyagilag.

Az évtizedek múlásával – kiváltképp a fiatal tisztek körében – nőttön-nőtt az elégedetlenség, ami persze korántsem mond ellent annak az állításnak, hogy

a tisztikar döntő többsége a sanyarú életkörülmények, az alacsony fizetség, a rossz előmeneteli kilátások dacára büszke volt mesterségére, öntudatosan hordta a császár kardbojtját, gondolkodás nélkül teljesítette legfőbb hadurának parancsait. Nem szabad elhanyagolni továbbá a múlt század első felében az ébredező nemzeti és liberális mozgalmak eszméinek hatását sem, amely – ha szórványosan is – számos esetben kimutatható.

Császáriak a királyiak ellen

Akik tehát átléptek – önként vagy áthelyezéssel – a magyar nemzetőrségbe, többnyire a legkevésbé sem voltak forradalmárok. Még inkább érvényes ez a magyar hadügyminiszter hatáskörébe került császári királyi ezredek tisztikarára. Ez nemzetiségi szempontból igencsak tarka képet mutatott, ellentétben a viszonylag homogén legénységi állománnyal. Az ezredek toborzókerületeinek határai ugyanis általában egybeestek a birodalom tartományainak, igazgatási körzeteinek határaival, így egy ezred bevonulói is egy-két nemzetiségből kerültek ki. A tisztek esetében viszont a véletlenen múlt, melyik ezrednél kezdte meg valaki a szolgálatát, s hová vezényelte a legfelsőbb parancs. A magyarországi ezredekben is osztrák, német, cseh, lengyel, olasz, horvát, szerb és magyar származású tisztek szolgáltak (az utóbbiak aránya – Bona Gábor számításai szerint – mindössze 13–30 százalék között mozog). Ezek a tisztek a magyar minisztérium hatáskörébe kerülve is ugyanazt az uralkodót szolgálták, mint korábban, az ő parancsára vettek részt Magyarország délvidékén a szerb lázadók elleni harcban. Elképzelhetjük megdöbbenésüket 1848 őszén, amikor az uralkodó váratlanul kijelenti, hogy azok a szerbek, akiknek „törvénytelen lázadása" ellen őfelsége Ferdinánd magyar király nevében eddig harcoltak, valójában a birodalom hű támaszai, míg ezzel szemben a magyar kormány az, amely törvénytelen és a birodalom egységére tör...

Még nagyobb zavart okozott, amikor 1848. szeptember 11-én a magyar kormánnyal addig is szembeszegülő Jellačić horvát bán csapataival átlépte a Dráva határfolyót, és megindult az ország belseje felé. Ezzel megkezdődött az az élethalálharc, amely a hadsereg szempontjából is fordulatot hozott.

A fejlemények rövid áttekintése előtt egy kitérőt kell azonban tennünk, szemügyre kell vennünk, mi húzódik meg a háttérben. Az 1848. évi magyar polgári forradalom sorsdöntő hónapja a szeptember. Jelentősége abból fakad, hogy az események – elsősorban a bécsi udvarnak a magyar alkotmányosság elleni mind nyíltabbá váló fellépése – következtében a magyar országgyűlés végül is „konventté vált": az általa hozott törvények szentesítését megtagadó királlyal szembeszegülve gondoskodott a végrehajtó hatalom önállóságáról, és az ország védelmét szolgáló intézkedések megtételéről. Az eredetileg csak reformokat óhajtó, a forradalomba belesodródott nemesség, amely – mutat rá Urbán Aladár – oly nagyra értékelte, hogy a forradalom eredményeit alkotmányos formában sikerült biztosítani, Bécs ellenséges magatartása láttán szeptemberre jogosnak és törvényesnek érezte a maga ellenszegülését, beleértve a fegyveres ellenállást is. Ez persze nemcsak a katonák esetében okozott jogi – és lelkiismereti – problémákat. Két alapelv: a népfölség és a nemzeti érdek, illetve a monarchikus elv, a királyi jogkör érvényesítése körül forgott minden, egy olyan történelmi helyzetben, amikor ezek nem egyeztethetők össze. Jellemző példa a honvédség szervezését személyesen irányító Batthyány Lajos miniszterelnöké, aki (eszménye, az alkotmányos monarchia szellemében) mindent megtett az alkotmányos módszerek megőrzéséért, jóllehet, senki nem tudta nála jobban, hogy az uralkodó környezetében az alkotmányosságnak még a látszatát is félre szándékoznak lökni, s vissza akarnak térni az abszolutisztikus, összbirodalmi kormányzathoz. Amikor felismerte az udvar megmásíthatatlan támadó szándékát, Batthyány igen határozott intézkedéseket tett Jellačić ellen. Egyedül vállalta a kormányzás felelősségét, holott nyilvánvalóvá vált, Bécsben nem óhajtják már miniszterelnökségét, Pesten pedig szintén bizalmatlanságot tapasztalt magával szemben.

Ilyen kiélezett körülmények között természetesen felmerült az állandó hadsereg, kiváltképp a tisztikar megbízhatóságának kérdése. Nem csodálkozhatunk azon, hogy augusztusban, amikor már javában folyt a szerb felkelők ellen váltakozó szerencsével vívott kisháború, és Jellačić támadása is küszöbön állott, Batthyány miniszterelnök utasítást adott, hogy a Dráva-vonalon álló csapatoknál tiszti gyűlést hívjanak össze, ahol is minden tisztet egyenként az alábbi nyilatkozat tételére szólítanak föl:

„Akarnak-e felséges Fejedelmünk, V. Ferdinánd magyar király s e nevű I. ausztriai császár által legkegyelmesebben Magyarország és a hozzá kapcsolt részek kormányzásával megbízott, és ugyancsak Őfelsége által megerősített magyar minisztérium rendeletei folytán, bármi ellenség ellen, legyen az magyar, német, horvát, rác, illír, egyszóval akármi nemzetbeli, Őfelsége és a magyar minisztérium által kinevezett vezérek parancsai alatt harcolni, vagy nem, nem tekintvén sem arra, hogy ellenségeik sorkatonák, határőrök vagy másféle harcosok, sem pedig arra, hogy lobogóikra Őfelsége, vagy horvát, vagy illír, vagy bárminemű nemzetnek színei tűzettek volna fel."

Akik nem adták e feltételek mellett becsületszavukat a további szolgálatra, azokat felszólították, hogy „kilépési vagy áthelyezési kérelmüket tüstént beadják, azon észrevételt adván hozzá, hogy a magyar kormány áthelyezésüket eszközölni fogja, és addig is, míg ez bekövetkezendik, régi díjaikat Magyarország részéről kapni fogják".

A horvát bán, Jellačić báró császári királyi altábornagy maga is számított a katonaság lelki válságára. Inváziója megindításakor magyar nyelvű felhívást tétetett közzé „Bajtársaim!" megszólítással: „Ne nézzetek minket elleneknek – az austriai lobogók emelkednek sorainkban – a kétfejű sas, jelképe száz meg száz csatatéren a dicsőségnek és becsületnek, nem válhatik lázadás és árulás jelképévé.

Fegyverhez nyúltunk oltalmára nemcsak jogainknak, hanem egyszersmind fentartására (sic!) szeretett fejedelmünk jogainak is, mellyekkel egy gonosz párt, nem ügyelve egy nemeskeblű 's hiv nemzet nagy többségének igaz érzelmeire, vétkes czéljaival visszaélni átalkodik.

Már is tetézte ezen párt a birodalom felbontására czélzó ármányát, midőn határozatai által a fejedelem és haza iránti szeretettel egybeforrasztott seregben az elkülönözés szellemét ébreszteni, a bizalmatlanság 's gyűlölség magvát hinteni, 's ez által az összes birodalomnak ezen erős védfalát lerombolni iparkodik.

Vitézek az austriai hadseregben, mellyhez büszkén számítjuk magunkat, ti osztjátok ezen ármány tekintetére fölindult boszankodásunkat! (sic!) fegyvereteket soha sem fogjátok testvéreitek ellen fordítani, kik császárunkért 's ennek jogaiért, mellyek egyszersmind a népek jogai, legszilárdabb védfalai, életöket föláldozni mindenkor készek. (...)

Éljen az austriai hadsereg' egysége! éljen kegyelmes császárunk s királyunk!"

Sokaknál nem tévesztette célját Jellačić e fellazító lélektani manővere. A cs. kir. csapatok parancsnokai nehéz dilemma elé kerültek, hiszen tulajdonképpen ugyan-

azon hadsereg két része állt szemben egymással. Többen úgy érezték, hogy a magyar kormány iránti hűség, a magyar alkotmányra és az ország védelmére tett eskü nem fér össze a császárnak és a királynak tett esküvel, és aggodalommal tekintettek arra az eshetőségre, hogy egykori tiszttársaikkal ellenségként kerüljenek szembe. Jó egynéhányan ezért nem vállalták a harcot. De tanácstalanság lett úrrá még olyan tiszteken is, akik magyar hazafias érzületből – a nyár eseményei végtére is nem maradtak hatás nélkül – jogosnak érezték a fegyveres honvédelmet. Voltak akik Bécstől vártak, sőt kértek utasítást, onnan azonban érthető módon semmi sem érkezett; az udvar, s Latour hadügyminiszter a fejleményeket (Jellačić győzelmét) várta. Szeptember 15-én aztán a Miklós- és a Sándor-huszárok „lelkes tisztikarának" képviselői – tudósít királyi biztosának jelentése alapján Batthyány magyar miniszterelnök – Teleki Ádám vezérőrnagyhoz, a Dráva menti sereg eladdig szüntelenül visszavonuló parancsnokához mentek, „és kinyilatkoztatták, hogy hátrálni többé nem fognak, hanem királyért, hazáért harczolni 's halni kívánnak, minek folytán az egész tisztikar nevében egy levél szerkesztetett, melly (...) folyó hó 16-án Jellachichhoz küldetett; ezen levélben felhívják őt, ő felsége aláírása alatt kelt abbeli parancsának előmutatására: miszerint Magyarországnak megtámadása, világosan 's határozottan megrendeltetik, különben be fogják a' seregek és ezeknek tisztjei fegyverök becsületét szilárd elhatározottsággal bizonyítani."

A bán nem tudott ilyen parancsot felmutatni, a tisztikarra pedig mind nagyobb nyomás nehezedett a felbuzdult magyar közvélemény, a kormány, a (mind gyakrabban honvédnak nevezett) nemzetőrtisztek és csapatok, valamint a velük vegyesen beosztott s egyre inkább forradalmasodó szellemű, magyar legénységű cs. kir. alakulatok katonái részéről. A tisztikar végül jellemző megfogalmazású határozatban döntött szeptember 20-án: „esküjükhöz híven a horvátokkal minden csatát elfogadnak és épp oly hősileg fognak harcolni a trón és Magyarország jogaiért, mint azt bajtársaik Olaszországban tették".

Nem nagy erők vettek részt a magyar szabadságharc első ütközetében. A császár fekete-sárga lobogója alatt elvonuló inváziós sereg ismereteink szerint 32-34 ezer főnyi volt. Harcértéke szerint igencsak vegyes elemekből tevődött össze, mivel a határőrvidéki rendes katonaság alakulatai keveredtek népfölkelőkkel, a báni

Jellačić horvát bán tört elsőként a magyar forradalomra, s bár nem sok sikert aratott, a birodalom egyik megmentőjének tartották (Kriehuber színes litográfiája)

huszárok szerezsánokkal, azaz szabadcsapatokkal. Jellačić fő erejét a tizennyolc határőri zászlóalj adta (egy részük akkor tért vissza az itáliai hadszíntérről), valamint az ezrednyi létszámú idegen (azaz nem magyar) lovasság, amely eredetileg a Dráva-vonal magyar védelmi erőihez tartozott ugyan, de amikor onnan megbízhatatlanság vádjával el akarták vezényelni, akkor – titkos parancsra – csatlakozott a bán seregéhez. (Éppen az ő átállásuk töltötte el bizalommal Jellačić vezérkarát, azt a reményt keltve, hogy példájuk követésre talál.)

Ez a létszám, valamint a nyolc üteg és két röppentyűtelep (korabeli „rakétafegyver") megfelelő erőnek ígérkezett. A támadás terve ugyanis mindenképpen arra alapult, hogy a magyar kormány által az ellenség elé állított sorkatonaság nem fog harcolni, sőt csatlakozik majd a császári jelvények alatt előnyomuló, részben osztrák tábornokok által vezetett sereghez.

A magyar haderő a támadás pillanatában meglehetősen kicsiny volt, hiszen a katonaság zöme a délvidéki táborokban a szerb felkelőkkel állott szemben. Szeptember 11-én Csányi László magyar kormánybiztos a drávai seregben csak két honvédzászlóaljat, két üteget, két zászlóalj sorgyalogságot és hat század huszárt tartott nyilván. Az ezt követő két hét alatt aztán Batthyány miniszterelnök minden lehetséges erőt mozgósítva négy sorezrednyi zászlóaljra, három honvéd és hat önkéntes (megyei) nemzetőri zászlóaljra, tizenhét huszárszázadra és hét ütegre növelte a magyar sereg létszámát. Együttesen ez mintegy 14 ezer gyalogost és tüzért, és nem egészen kétezer huszárt jelentett. A szeptember 29-i pákozdi csatában támadó horvát erők létszáma ennek legfeljebb a kétszerese volt. Inkább erkölcsi jelentőségű az az elsöprőnek, megsemmisítőnek igazán nem nevezhető győzelem,

A 29. cs. és kir. gyalogezred zászlaja. Az előoldalon Magyarország védasszonya –

amelyet a nagyrészt puskaport még alig szagolt újoncokból álló magyar sereg Jellačić fölött aratott. Parancsnoka, Móga János altábornagy is óvatosan fogalmazott jelentésében: „Ámbár seregünk egy teljes győzelmet vívott ki, (...) mégis katonai nézetből ezen ütközetnek eredménye csekély; – ellenben annál nagyobb erkölcsi hatást tett az új csapatra, amennyiben helyét az első ütközés alkalmával diadalmasan meg tudta tartani." A táborban tartózkodó magyar országgyűlési biztosok már forradalmi lelkesedéssel helyezték történelmi összefüggésbe az eseményeket: „Szeptember 29-e kiszámíthatatlan következésű nap", írták jelentésükben, „e csata döntött hazánk sorsa felett, nemzeti önállásunk első alapköve tétetett le, az elesettek vérével erősítve, minden ármány és viharok ellen."

Az utókornak egyet kell értenie ezzel – állapítja meg Urbán Aladár. A csata ugyanis megmutatta: a magyarságban megvan a kellő elszánás, hogy fegyverrel védje meg kivívott jogait, hogy vannak, akik a harc politikai vezetését vállalják, s hogy a nép elfogadja őket vezetőinek. Pákozd lehetővé tette, hogy az országgyűlés együtt maradjon, a nemzet pedig felkészüljön a császári fősereg támadására, megteremtse a maga nemzeti hadseregét. A nagy francia forradalmat ismerő kortársak már 1848 őszén az 1792. szeptember 20-án lezajlott valmyi csatához hasonlították Pákozdot. A hasonlat találó: Valmynál a francia forradalom önkéntesekből és sorkatonákból „amalgámozott" hadereje megállította az inváziós erőket, és visszafordulásra késztette őket, ezzel megmentette Párizst és magát a forradalmat.

A magyar forradalom és a bécsi udvar nyílt kenyértörése visszafordíthatatlan folyamatot indított el a hadsereg szempontjából is. Jellačić, pákozdi veresége után, fegyverszünetet kért, majd gyors ütemben visszavonult, méghozzá Ausztria irányába. A magyar seregek a határig üldözték, ott azonban megtorpantak, s csak hosszas tétovázás, alkotmányjogi viták és megfontolások után indultak utána. Október 30-án Schwechatnál ütköztek meg a Windischgrätz herceg vezette császári hadakkal, s a túlerőtől vereséget szenvedtek.

Mindeközben azonban hatalmas változások mentek végbe a magyar hadszervezetben. A végrehajtó hatalmat az országgyűlés egy Országos Honvédelmi Bizottmány nevű szervre ruházta, s Kossuth Lajost nevezte ki elnökévé. A bizottmány hadügyi intézkedések tömkelegét hozta. Ezek következményeképpen jött létre a tél elejére az egységes magyar honvédség, amely magában egyesítette a cs. kir. hadsereg egy részét, a már az ősz folyamán felállított nemzetőri-honvéd alakulatokat, a szeptember végétől toborzott honvédújoncokat, s a különböző megyei nemzetőr- és szabadcsapatokat.

Mindez döntés elé állította a Magyarországon állomásozó cs. kir. katonaságot. A sorgyalog-zászlóaljak fele (negyvenötből huszonhárom), a tizennégy lovas-

– a hátoldalon a birodalmi címer

ezredből nyolc, a határőrezredek közül pedig négy csatlakozott a honvédséghez. Csaknem kivétel nélkül magyarországi toborzású alakulatokról volt szó, soraikban azonban nagy számban képviselve voltak a nem magyar anyanyelvűek, sőt a 16. Zanini és a 23. Ceccopieri gyalogezred magyar oldalra állt katonái olaszok voltak, az 5. Belvardo ezred tüzérei pedig csehek, morvák és németek. Ezek az alakulatok a forradalmi és hazafias lelkesedéstől fűtött önkéntes nemzetőr- és honvédcsapatokkal közösen vettek részt a délvidéki és a Jellačić elleni harcokban, ami nem maradt hatás nélkül állományukra.

Mire tehát december közepére megindult a császári csapatok támadása Magyarország ellen, mintegy száz-száztízezer főnyi magyar sereg állt velük szemben. Ez a komoly eredmény nem kis mértékben annak a több mint ezer tisztnek a szervezőmunkáján alapult – állapítja meg a kérdést igen alaposan vizsgáló Bona Gábor –, akik 1848 októberében, illetve részben már az év nyarán mint aktív cs. kir. tisztek léptek át a honvédséghez.

A nem magyar származásúak – de a magyarok közül is sokan – október–november folyamán tömegesen távoztak a magyar hadseregből. December közepére a forradalomhoz csatlakozott cs. kir. csapatok mintegy száz törzstisztje, azaz őrnagya, alezredese és ezredese, valamint tábornoka közül már csak negyven állt magyar szolgálatban, január elejére azonban ezeknek is elment a nagyobbik fele. Jellačić még nem tudott királyi parancsot előmutatni, a decemberben meginduló Windischgrätz tábornagy viszont uralkodói manifesztumokkal felszerelve érkezett, így kétség legfeljebb azért fért legitimitásához, mert az V. Ferdinánd lemondatását követően trónra lépő I. Ferenc József legitimitását a magyar országgyűlés nem ismerte el.

A maradók közül sokan bíztak abban, hogy az ellentétek előbb-utóbb elsimulnak. A tisztikar nem kis hányada mindkét oldalon – a cs. kir., illetve a m. kir. seregben – elképzelhetetlennek tartotta, hogy ugyanazon birodalom és uralkodó hadseregének két része között fegyveres összeütközés történjék. Többek döntését befolyásolta közvetlen elöljárójának elhatározása, így több ezred nem magyar tisztjei is követték parancsnokukat, amikor az a magyar oldalra állt.

Arra is rá kell mutatni, hogy a magyar származású cs. kir. tisztek közül 1848 végén nemcsak a kisebbségben levő, valóban forradalmi beállítottságú tisztek választották a magyar ügyet, hanem azok is, akik egy nyíltan forradalmi, radikális, függetlenségre – „elkülönözésre" – törő küzdelem folytatására nem, de az önvédelemre hajlandók voltak. Mindez komoly problémák árnyékát vetítette előre – mutat rá ugyancsak Bona Gábor –, mert a háború egy magyar szempontból amúgy is sikertelen szakaszában, az év végén s 1849 elején „ezt a politikailag ingadozó réteget páni félelem fogta el, s kétségek közt há-

nyódva ugyan, de tömegesen hagyták cserben a szabadságharc ügyét, és jelentkeztek a cs. kir. csapatoknál", ahol egyébként így is hadbíróság, rangfosztás, várfogság várt többségükre. (A forradalmi érzület vezérelte viszont a honvéddé lett és a honvédség mellett végsőkig kitartó idegen származású cs. kir. tisztek javát, akik saját hazájuk nemzeti, függetlenségi mozgalmának szövetségeseként tekintettek a magyar forradalomra.)

A télen tehát újabb mozgás kezdődött a magyar tisztikarban, a honvédsereg és a nemzetőrség parancsnokainak közel egyharmada távozott posztjáról, nem vállalva a reguláris császári csapatok elleni harcot. A kilépők között sok olyat találunk, akik a cs. kir. hadseregben vérükké lett fegyelem, a dinasztia feltétlen tisztelete, valamint az alkotmányra, a haza védelmére tett eskü, a magyar ügy igazának, az önvédelem jogosságának tudata között őrlődtek.

A mégis maradók ettől fogva olyan kényszerpályára sodródtak, ahonnan nem volt visszaút. Az 1848 őszi küzdelem még az uralkodó szentesítette alkotmányos vívmányok megvédelmezéséért kezdődött. Állami függetlenséget nem, de széles körű belpolitikai önállóságot biztosítottak a forradalom után született áprilisi törvények. A hónapok múlásával azonban mind nyilvánvalóbbá vált, hogy a császári kormányzat Magyarország teljes alávetésére, a birodalomba való betagosítására, minden alkotmányos jog visszavételére tör, és céljai eléréséhez nem a megegyezés, hanem a katonai megoldás útját választja. Mindez a magyar forradalom táborán belül is a kérlelhetetlenek, a radikálisok táborát erősítette, akik az Ausztriával, az uralkodó dinasztiával való szakítást is vállalták. A tisztikar nem kis hányada idegenkedve figyelte ezt a folyamatot, a Habsburg-ház 1849. április 14-i trónfosztását. Ők ugyanis az önvédelmi harc folytatására készen álltak, de a dinasztiával kiegyezésre és nem szakításra törekedtek. Tévedés volna azt hinni, hogy mindezt a tisztek csak a császári hadbíróság előtt állították az összeomlás után, védekezésül a felségárulás vádja ellen.

Bizonyítékul álljon itt Kiss Ernő honvédtábornoknak röviddel kivégzése előtt lányaihoz írott búcsúlevele, mely néhány sorban valós emberi tragédiát tükröz:

„Forrón szeretett gyermekeim! Bocsássatok meg nekem, gyermekeim, miképpen én is megbocsátok nektek – ez halni készülő apátok kívánsága.

Ti tudjátok, mégpedig a legjobban, milyen híve voltam én az ausztriai háznak – és ilyennek is halok meg –, mert én Magyarországot is azért szolgáltam, hogy Ausztriának javára lehessek. Ezért, gyermekeim – apátok ártatlanul hal meg –, és az a tudat, hogy uralkodójának mindig a legjobb alattvalója volt, erősíteni fogja őt ezen az utolsó úton.

Ne tegyetek senkinek szemrehányásokat – Isten áldjon meg benneteket! erősítsen és óvjon benneteket; imádkozzatok ártatlan lelkemért, ez az utolsó kívánsága szerencsétlen apátoknak

Ernőnek"

1849. október 5.

Katonák karanténban

1848 – és azon belül is a magyar 1848 – kiélezett helyzetei a Habsburg-monarchia hadseregének, hadseregeinek számos jellegzetességére derítettek fényt. Nem mindenütt adatott meg e fegyveres erők tagjainak, hogy tisztázott frontokat lássanak maguk előtt. Radetzky itáliai hadseregének katonái még viszonylag világosabb helyzetben érezhették magukat, a piemontiak és szövetségeseik beavatkozása ugyanis reguláris háború képzetét keltette. Egy Habsburg-alattvaló számára, legalábbis, ha nem volt olasz anyanyelvű, föl sem merülhettek kétségek, hogy kinek a győzelmét kívánja Itáliában. Még a forradalom nyomán létrejött osztrák parlamentben, a rövid életű birodalmi tanácsban is elhangzott az a javaslat, hogy a népképviselők fejezzék ki hálájukat Radetzky katonáinak „a haza becsületének szolgálatában kifejtett hősi tetteikért, érdemeikért és önfeláldozásukért".

Miféle haza? A napóleoni háborúk óta szerepelt e kifejezés a hadi célok megfogalmazásában. Korábban a trónért és az oltárért mészárolták egymást a különböző fejedelmek katonái, a XIX. században ennek helyébe lépett az új jelszó, az „Isten, császár, haza" szentháromsága, amelyet jól ismerhetünk első világháborús hősi emlékművekről. De hát hol volt ez a haza? Radetzky katonái talán tudhatták, miféle hazáért harcolnak. De milyen hazáért harcoltak Magyarországon a cs. kir. csapatok? S kiváltképp milyen hazáért harcolt egy magyar nemzetiségű császári katonatiszt? Állítólag ekkor született az a sokat emlegetett gondolat, amelyet aztán annyi cs. kir. katonatiszt vallott magáénak: a császári hadseregnek egyik, a honvédek fogságába került és hazaárulásért hadbíróság elé állított magyar tisztje hozta föl védelmére, hogy az ő hazája a hadsereg.

A forradalmak eltiprása után – utolsóként a magyar honvédek tették le a fegyvert, igaz, a Habsburg-trón oltalmazására segítségül érkezett, és a szabadságharc sorsát végérvényesen megpecsételő cári orosz csapatok előtt – mindenesetre a cs. kir. katonatisztek valamennyien honmentőnek, Ausztria, az ausztriai ház mentsvárának érezhették magukat; ha belegondolunk, nem ok nélkül. Ferenc József, aki 1848 decembere óta ült a birodalom trónján, nem is tagadta meg katonáitól e dicsőséget: „Katonák! – olvashatjuk 1849. augusztus 23-i császári hadparancsában – Császárotok a haza nevében köszönetet mond nektek, mindörökké ti maradtok Ausztria büszkesége és éke, a trón és a társadalmi rend rendíthetetlen támasza."

Ebben az összefüggésben haza és császár egyazon fogalmat jelölt, miként Ausztrián és az ausztriai házon, azaz a Habsburg-dinasztián is ugyanazt kellett érteni. A világ rendje – legalábbis egy katona szemével nézve – helyreállt a forradalmak földre tiprása után.

A birodalom egy másik megmentője: Haynau táborszernagy, a „bresciai hiéna", „Magyarország hóhéra"

Néhány év múltán mindenütt föloldották az ostromállapotot, de a nagyobb városok szélén erődítmények emelkedtek, amelyek nem külső ellenségre irányították ágyúikat, hanem a lábuknál fekvő helységre. Bécsben ekkor épült az Arsenal. A neoabszolutista rendszer jelképe ez a gigászi építészeti csúfság; különféle stílusok harmonikusnak szánt egységét kívánja megteremteni, s egyszerre szolgál katonailag védhető várként, kaszárnyaként, fegyverraktárként, hadimúzeumként és a dicsőség templomaként. (Mellesleg az Arsenal terveit ugyanazok az építészek készítették, akik röviddel később, a bécsi Ringstraße pompás középületeivel és városi palotáival új korszakot nyitottak az építészetben.) A magyar főváros kevésbé pompás őrizetet kapott. A Gellérthegy tetején emelték a Citadellát, amelyet a köznyelv nyomban „blocksbergi Bastille"-nak keresztelt el – egy meglehetősen sivár, hadászati szempontból értéktelen erődöt, amely kizárólag karhatalmi feladatok ellátására, például az alatta elterülő Pest és Buda ágyúzására volt alkalmas.

Az utcaképhez hozzátartoztak a katonai őrjáratok; ez komoly megterhelést jelentett a helyőrségeknek. (S mindez persze csak kiegészítésül szolgált az élet minden területén felügyelő egyenruhás és titkosrendőrséghez, valamint az újonnan alapított és katonai elvek alapján megszervezett csendőrséghez, a „Gendarmerie"-hoz, a gyűlölt „zsandárság"-hoz.)

A katonaság valósággal karanténban érezhette magát, így fogalmaz egy osztrák hadtörténeti munka, de az is igaz: a hadsereget soha nem választotta el nagyobb szakadék a civilektől, mint az ötvenes években. Különösen szembeszökő mindez Magyarországon és a Lombard-velencei Királyságban, ahol a katonaság szabályos megszálló feladatot látott el a levert forradalmak után. Hiába lengett például Velencében a fekete-sárga lobogó, hiába díszítette kétfejű sas a hivatali épületeket, hiába viseltek osztrák egyenruhát a postások, a vasutasok, a rendőrök – Ferenc József hivatalnokai és katonái idegen országban érezhették magukat.

A katonaság és főleg a tisztikar körében ez némi büszkeséget váltott ki. Végtére is Radetzky katonái háborús győzteseknek tekinthették magukat, s a lakosság gyűlölete csak a kiválasztottság és egymásrautaltság érzését erősítette bennük. Ez utóbbi pedig soha nem volt idegen a cs. kir. hadseregtől. Johann Christoph Allmayer-Beck az apokalipszist ábrázoló középkori festmények víziójához hasonlítja a katonák tudatában élő világképet. Itt is, ott is az uralkodó trónol pártatlan bíróként a középpontban. Balján állnak a gonoszok, akiket a szabadelvűek, a demokraták testesítenek meg, az ő bűneik következménye az ostromállapot. Jobboldalt ennek megfelelően a jók, a becsületesek kaptak helyet, minden jobb érzésű alattvaló, kiknek élén a kötelességét teljesítő hadsereg halad.

Mindez nem zárja ki azt, amit egy kortárs katonatiszt leírt, nevezetesen, hogy a tisztek közül nem kevesen szolgálaton kívül maguk is liberálisak, és ha maguk nem nemesi származásúak, a nemességre fenekednek – csakhogy inkább irigységből, hiszen egy tiszti karrier csúcspontja a nemesi cím adományozása.

Egyébként a magát honmentő kiválasztottnak érző tisztikar legalábbis egyenlőnek tekintette magát a nemességgel. Ezt a tudatot a felsőbbség is igyekezett táplálni. A tisztek valamennyien a „császár kabátját" viselték (Ferenc József nem véletlenül mutatkozott szinte mindig tábornagyi egyenruhában), következésképpen elvileg minden tiszt „udvarképesnek" számított. Más kérdés, hogy legtöbbjük be se tehette a lábát a császári udvarba, és uralkodóját életében csak egyszer-kétszer látta, egy-egy szemle vagy hadgyakorlat alkalmából. A csapnivalóan rossz fizetség ellenére a Habsburgok Mária Terézia óta mindig számíthattak katonáik lojalitására, hisz egy dologra kínosan ügyeltek: a hadseregnek mint állami intézménynek a tekintélyét gondosan őrizték. Az uralkodó soha el nem mulasztotta annak hangsúlyozását, hogy nemcsak a hazával egynek tekinti hadseregét, de minden társadalmi osztály közül katonái állnak trónjához a legközelebb. S a kiválasztottságnak ehhez az érzéséhez jól illett az az elzártság, a társadalom minden más rétegével való szembenállás, amely az ötvenes évek állapotát fokozottan jellemezte.

Új arcok, régi fegyverek

Elsősorban belső, karhatalmi feladatok ellátására vették igénybe tehát ezt a hadsereget a neoabszolutizmus éveiben, annak megakadályozására, hogy „felforgató elemek" ismét megzavarhassák a rendet és a nyugalmat, mert a Habsburg-külpolitika egén lassan viharfelhők kezdtek gyülekezni.

E külpolitika terén a forradalom leverését követő másfél évtizedben a dinasztizmus elve érvényesült. (A Habsburgok külpolitikájában a monarchia összeomlásáig soha nem jutott közvetlenül kifejezésre nemzeti érdek, hiszen a tucatnyi nemzet érdekei igen gyakran ellentmondtak egymásnak.) A dinasztia érdekei egyben összbirodalmi érdekek is voltak, mivel a monarchia legegyértelműbb összetartójának az uralkodóház tekinthető. Az ötvenes években Bécs külpolitikáját balfogások sorozata jellemezte, melyek során a birodalom mindinkább elhidegült lehetséges szövetségeseitől.

Pedig Ferenc Józsefnek két súlyos probléma megoldásához ugyancsak nagy szüksége lett volna külpolitikai támogatásra. Az egyik az olasz, a másik pedig a német egység kérdése volt. A torinói székhelyű Piemont 1848 után sem mondott le az olasz államok egyesítésének reményéről, ennek pedig fő akadálya az észak-itáliai osztrák jelenlét volt. Camillo Cavour piemonti miniszterelnök szívósan készítette elő a nemzeti program megvalósítását, s 1858-ban szövetséget kötött a nemzeti átalakulás fő védnökének szerepében tetszelgő III. Napóleon francia császárral, ami után sejthető volt, hogy hamarosan elkerülhetetlen lesz az erők összemérése. A külpolitika legfontosabb problémájának azonban a német kérdést tartották. Ferenc József arról ábrándozott, hogy jogara alatt egyesítheti Németországot, ebben pedig viszonylag széles bázisra számíthatott. Mindenekelőtt a külpolitikát befolyásoló konzervatív rétegekre: az arisztokráciára és a dinasztia fő támaszát jelentő, érzelmeiben „nemzetekfölötti", elsősorban birodalmi érzületű hivatalnoki és tisztikarra. Az osztrák–német burzsoázia a létrehozandó egységes Németország osztrák vezetését áhította, s ebben támogatókra találhatott a magyar liberálisokban, akik Ausztria németországi hegemóniájától Magyarországnak az alávetettség állapotából való tartós kikerülését, a birodalmon belüli teljes különállóság megteremtését, a monarchia dualista átszervezésének megkönnyítését remélték. A nagyosztrák–nagynémet külpolitikai irányzat érvényesülésétől tehát a dinasztikus-abszolutisztikus erőkkel élesen szembenállók is sokat vártak, így nem is léptek föl ellene.

A közhellyé vált meghatározás szerint a háború a politika folytatása más eszközökkel. Az 1850-es évek osztrák hadseregének azt kellett volna helyrehoznia, amit a Habsburg-diplomácia elrontott. A valóságban az imént említett mondás igaza bizonyosodott be: a cs. kir. hadsereg azt a balfogássorozatot folytatta katonai eszközökkel, amelyet a bécsi „külügyérek" korábban elkezdtek.

Akad olyan történész, aki szerint az el-

következendő vereségek már évekkel korábban végzetszerűen előrevetítették árnyékukat. Szerencsétlen körülmények összejátszása kellett persze ahhoz, hogy a cs. kir. hadsereg háborús győzelmi esélyei minimálisra csökkenjenek, hibás döntések egész sora, amiben nem is volt hiány.

Egy thüringiai lakatosmester áll azok élén, akik megpecsételték Ferenc József nagyraláté terveinek sorsát. Nikolaus Dreyse az Erfurt melletti Sommerdában alapított fémmegmunkáló üzemet 1814-ben. Műhelye később puskákra és csappantyúkra szakosodott. Negyvenéves korában, 1827-ben született meg Dreyse nagy ötlete: megalkotta az egységes töltényt. Nem volt többé szükség rá, hogy a lövész a lövedéket elölről csúsztassa a puskacsőbe, a töltővesszővel elvégezze a fojtást, egy további mozdulattal a csappantyút az ütőszegre helyezze, s csak ezután húzza meg a ravaszt. Dreyse töltényét egyetlen mozdulattal kellett hátulról behelyezni a fegyverbe, puskavesszőre nem volt többé szükség, s a második mozdulattal már tüzelni lehetett.

Nikolaus Dreyse hátultöltős gyúszeges puskájával az európai hadseregekben rendszeresített elöltöltősökhöz képest háromszoros tűzgyorsaságot lehetett elérni. „Csodafegyvere világtörténelmet csinált", írja egy történész, s nem is jár messze az igazságtól. A porosz kormányzat felismerte Dreyse találmányának jelentőségét, pénzt s hitelt nyújtott a lakatosnak, hogy fegyvergyárat alapítson, és az 1841-től 1863-ig 300 ezer Dreyse-puskát szállított a porosz hadseregnek.

A „csodafegyvert" azonban korántsem kezelték hadititokként, kiváltképp azután nem, hogy a poroszok rendszeresítették. János főherceg, a Habsburg-család egyik különc tagja, aki fogékony volt mindenfajta újításra, már 1848-ban felhívta rá az osztrák hadvezetés figyelmét. 1851-ben aztán a poroszok merő figyelmességből elküldtek Bécsbe húsz darabot szíves kipróbálás végett. A császári hadmérnökök azonban elégedetlenek voltak a hátultöltős puskákkal végzett kísérletekkel. A Ferenc Józsefnek készült jelentés nem tanácsolja a fegyver bevezetését, a nagy tűzgyorsaság ugyanis „municiópocsékoláshoz vezethet", a katonák hajlamosak a harc hevében „ellövöldözni magukat". Báró Vinzenz von Augustin táborszernagy, aki a Dreyse-puskákkal végzett lőgyakorlatokat vezette, úgy vonult be a hadtörténetbe, mint aki megakadályozta a hátultöltős puska rendszeresítését. A megtakarított municióért az 1866. évi porosz–osztrák háborúban mindenesetre osztrák katonák ezreinek életével kellett súlyos árat fizetni.

Korántsem állt persze döntésével egyedül a bécsi hadvezetés, hasonlóképpen elutasította Dreyse találmányát a belga és a francia vezérkar is. A helyette a császári királyi hadseregben bevezetett Lorenz-típusú elöltöltő gyutacsos puska huzagolt csövével modernnek számított ugyan, mivel egyszerűsödött a töltése, nőtt a hatásos lőtávolsága és találati pontossága, de a hátultöltős gyúszeges fegyverrel szemben alulmaradt.

Hasonlóan maradi álláspont diadalmaskodott a tüzérség fegyverzete esetében: sem a huzagolt cső, sem a másutt már elterjedt, biztonságosabb és megbízhatóbb lőgyapot nem hódíthatott tért.

Nem hihetjük azonban, hogy a technikai elmaradottság a monarchia későbbi katonai kudarcainak egyedüli oka. A legfelső hadvezetés is elmaradt az ellenfeleké mögött. Radetzky ugyan még egy ideig az itáliai (2. hadrendi számot kapott) hadsereg élén állott, de azért már nem volt a régi, s hozzá hasonló hadvezéri tehetséggel nem rendelkezett a monarchia.

A hadügyet egyébként az ötvenes–hatvanas években ugyanaz a határozatlanság jellemezte, mint a külpolitikát. A már említett műszaki kérdéseken kívül ugyanolyan kapkodó félmegoldások születtek szervezeti téren. A legfelső szintű irányítást az 1849. évi „hadseregreformmal" kettéválasztották: az újonnan szervezett hadsereg-főparancsnokság volt ettől fogva illetékes a hadműveleti és a felső szintű személyi ügyekben, míg a (forradalom alatt felállított) hadügyminisztérium hatásköre az ellátásra és a katonai közigazgatásra szűkült. 1853-ban újabb reform következett, a hadügyminisztériumot ekkor két ügyosztályként beolvasztották a hadsereg-főparancsnokságba. 1861-ben aztán, a következő reform során a hadsereg-főparancsnokságot szervezték át ismét hadügyminisztériummá.

Az átgondolatlanságot, a koncepció hiányát jól jellemzi a csapatok szervezete. 1849-ben a békeszervezés 14 seregtestből álló 4 hadsereggel számolt, ehhez jöttek a határőrvidék hadosztálykötelékei. Ezzel egy időben az egyes katonai főparancsnokságok hatásköre a katonai közigazgatásra korlátozódott. 1853-ban ezeket az időközben területi katonai parancsnokságokra változtatott szerveket beolvasztották az ott állomásozó hadsereg- vagy seregtest-parancsnokságokba. 1857-ben új belszervezetet vezettek be, 1859-ben pedig ismét nagy átszervezést hajtottak végre: a négy hadseregtörzset egyre csökkentették, a fennálló seregtesttörzsekből csak hetet hagytak meg, megszüntették továbbá a hadosztályszervezést is. Ugyanakkor megerősítették a dandárokat, és a felsőbb törzs nélkül maradt magasabb egységeket az ismételten felállított kilenc területi katonai parancsnokság alárendeltségébe helyezték.

A hátultöltő Dreyse-puskával percenként többször annyi célzott lövést lehetett leadni, mint az elöltöltővel

Az osztrák elöltöltős Lorenz-puska csappantyúja

A neoabszolutista rendszer saját képére formálta a katonai vezetést. A hűség nemegyszer többet nyomott a latban a parancsnokok kiválasztásánál, mint a rátermettség. A csúcson a legfelsőbb hadúr, maga Ferenc József állott, ő töltötte be a fegyveres erők főparancsnoki tisztét. E feladat ellátásában a Katonai Iroda segítette. A közvetlen vezetésre létrehozták a Főhadsegédi Irodát, a két iroda élén azonban ugyanaz a személy, Karl Ludwig Grünne gróf, a császár bizalmasa állott. Gyakorlatilag minden katonai kérdés az ő hatáskörébe tartozott, beleértve szervezési, személyi – előléptetési, kinevezési – ügyeket is. A hadügyminisztérium megszüntetése után ő képviselte a hadügyet a miniszteri értekezleteken is. Még fontosabb volt azonban Grünne személyes befolyása: végtére is ő volt az, aki az uralkodó hosszú munkanapján órákat töltött társaságában. A felső vezetést még a Hadműveleti Iroda egészítette ki, ennek élén a főhadiszállásmester állott, aki a vezérkart is irányította.

A hadsereg természete szerint hierarchikus szervezet, az ötvenes évek cs. kir. hadvezetése azonban még a felelős beosztásban szolgáló tiszteket is csak arra szorította, hogy adatokat szolgáltassanak a felsőbb parancsokhoz, amelyeket aztán végre kell hajtaniuk. Ez a szellem a legke-

vésbé sem kedvezett új Radetzkyk fölemelkedésének.

Az agg tábornagy leváltása amúgy is állandóan napirenden szerepelt. Grünne nem győzött intrikálni ellene, hogy barátját és védencét, Gyulay Ferenc grófot segítse a helyébe. A feltétlenül udvarhű magyar arisztokrata élvezte az uralkodó bizalmát is, s amikor 1850 nyarán a Lombardiában állomásozó V. hadtest élére nevezték ki, mindenki úgy tekintett erre a posztra, mint a hadsereg-főparancsnokság előtti rövid „pihenőre". Erre az utódlásra mindazonáltal még hét esztendőt kellett várnia.

Gyulay azonban elődjével aligha állhatta az összehasonlítást. Radetzky kedélyességének és könnyedségének a nyoma sem volt meg benne, ridegsége miatt katonái egyenesen ellenszenvvel viseltettek iránta, porosz kiképzőtiszthez hasonlították. Nagyszerűen értett a díszszemlék rendezéséhez, amivel el is nyerte a legmagasabb elismerést. (Jellemző példa egyik első hadseregparancsa 1857-ből: elrendelte, hogy díszszemlék alkalmával minden kivonuló tiszt és legénységi állományú katona fekete bajuszt köteles viselni... Függetlenül attól, hogy az illető szőke vagy egyáltalán nincsen bajusza. Ez utóbbi esetben festeni kellett álbajuszt, amely célra a csizmakenőcs remekül megfelelt. De mindez még csak kirívónak sem volt nevezhető, hiszen akadt olyan ezred, ahol nagy gonddal a földtől mérték meg a télikabátok hosszát, hogy mind egyforma legyen, másutt meg órákig cserebereltek a borjúkat, a hátitáskákat, hogy a díszmenet utolsó sorában haladó minden katonáé ugyanolyan tónusú legyen, nehogy az ellenőrző tiszt szeme megakadjon az összevisszaságon...)

Hadvezéri képességeket mégsem érzett magában Gyulay. Éles helyzetben elbizonytalanodott, a gyávaságig óvatos volt, könnyen fogta el a pánik. Az 1859-es itáliai háború előestéjén kétségbeesett levélben könyörgött pártfogójának, hogy ne állítsák ilyen hatalmas próbatétel elé. Legendássá vált Grünne válasza: „Amit a vén szamár Radetzky összehozott, te is meg tudod csinálni." Nem tudta.

Az utolsó években további új arcok is föltűntek Radetzky környezetében. Vezérkari főnökét, Heinrich von Heßt Bécsbe vezényelték, ahol a Hadműveleti Iroda vezetését vette át. Közvetlen munkatársát veszítette így el a tábornagy, győzelmeinek egyik fontos részesét, aki nagyszerűen értett Radetzky vázlatosan megfogalmazott nagystílű elgondolásainak gyakorlati megvalósításához. A hallgatag, inkább tudós katona utódja éppen az ellenkező végletet képviselte: Benedek Lajos ahhoz a régi iskolához tartozott, amelyik lenézte a papírmunkát, s még a múlt század második felében is azt képzelte, hogy a háborúkat lova nyergében ülve irányíthatja. Csakhogy abban a korban, amikor katonák tízezreit, sőt százezreit szállíthatták mozgósítás esetén vasúton és gőzhajón napok alatt a birodalom egyik feléből a másikba, végképp lejárt a nyargalászó segédtisztek és a magaslaton látcsövező hadvezérek ideje. A csatatéren mindazonáltal otthon volt Benedek tábornok. Ezrede, majd hadosztálya élén számos hadjáratban tett tanúbizonyságot gyors döntési képességéről; bravúros megoldásai nem egy ütközetet döntöttek el. Noha a humort sem nélkülözte, azt gyakorta darabosnak lehetett nevezni, s alattosait kiváltképp sokat szekírozta külsőségek miatt. Nemcsak ő festett mindig úgy, mintha skatulyából húzták volna ki, nemcsak saját bajuszát hordta mindig akkurátusan megpödörve, ugyanezt a „katonás" magatartást követelte meg beosztottjaitól is. Mit sem ér a legjobb hadműveleti terv, sem a legtehetségesebb vezérkar – szokta volt mondogatni –, ha egy hadsereg szolgálati rendje nem kifogástalan. A gyakorlatban ezen elvnek úgy szerzett érvényt, hogy még hadseregparancsnok korában is vadászatot rendezett a korzón nem előírásszerű öltözékben parádézó hadnagyokra.

Az öltözékben amúgy is történtek változások. 1850-ben új egyenruházatot vezettek be, s ez az „adjusztálás" azt a képzetet volt hivatott kelteni, hogy a cs. kir. hadsereg a kor leghadratermettebb armadája. Pompás színek, elegáns szabás jellemezte az új uniformisokat. A forradalom előtti frakkot kétsoros gombolású zubbony váltotta föl, a huszárok a dolmányt az atillára cserélték, hogy csak két változást említsünk.

Vessünk egy pillantást arra a hadseregre, amelyre az 1850-es évek végén komoly erőpróba várt. Radetzky tábornagy kidolgozott egy hadseregreform-tervezetet, amely 700 ezer fős állománnyal számolt, ezt azonban sohasem valósították meg, mivel hiányoztak hozzá az anyagi eszközök. A tervezet 18 hadtestre osztotta volna a monarchia fegyveres erőit, hat-hat hadtestet északon, délen és a birodalom belsejében állomásoztatva. A valóságban csupán 12 gyalogos- és két lovashadtestet állítottak föl, s ezeket négy hadseregbe szervezték, melyek közül az első hadsereg parancsnokságát Bécsben, csapatait Alsó- és Felső-Ausztriában, Stájerországban, Salzburgban, Észak-Tirolban, Vorarlbergben, Cseh- és Morvaországban és az osztrák Sziléziában, a második hadsereg parancsnokságát Veronában, csapatait a lombard-velencei tartományban, Karintiában, Krajnában, a tengermelléken és Dél-Tirolban, a harmadik hadsereg parancsnokságát Pesten, egységeit Magyarországon (beleértve Erdélyt), a negyedik hadsereget pedig Galíciában és Bukovinában helyezték el, s az utóbbi parancsnoksága Lembergben székelt.

A birodalmat kiegészítő kerületekre osztották, ezek székhelyén folyt a sorozás. A hadkötelezettségről egy 1853-ban kiadott rendelet intézkedett. Bár a korábbinál szélesebb rétegekre terjedt ki, ami által lényegesen megnőtt a békelétszám, még mindig nem volt általánosnak minősíthető a hadkötelezettség. Magasabb iskolai végzettség és bizonyos szakmák, foglalkozások eleve felmentést biztosítottak. Gyakorlatilag továbbra is lehetőség volt helyettesállításra, megváltásra, sokhelyütt pedig sorshúzást alkalmaztak, és a hadkötelezetteket a húzott sorszám szerinti sorrendben hívták be. A rendelet nyolcesztendei sorszolgálatot és kétévi tartalékos szolgálatot írt elő, a tényleges szolgálati idő azonban ennél rövidebb volt. Az évi mintegy 120–150 ezer sorköteles korba lépettnek általában mintegy kétharmadát vonultatták be, a behívottak száma általában a százezer alatt maradt. Ez is az államkincstár állapotától, a továbbszolgálók számától és a politikai helyzettől függött, mutat rá a korszak egyik legjobb ismerője, Papp Tibor a *Magyarország hadtörténeté*ben, s ezt az alábbi adatokkal támasztja alá: 1854-ben 90 ezer, 1855-ben 95 ezer, 1856-ban 86 ezer, 1857-ben 103 ezer főt soroztak be. Az ötvenes évek közepén a hadsereg békeállományát 220–240 ezer, hadi létszámát 750–800 ezer főben határozták meg.

Erre a hadseregre várt tehát, hogy a harctéren szerezzen érvényt legfőbb hadura, I. Ferenc József itáliai és németországi aspirációinak. A hatvankét gyalogezred, a tizenhat nehéz- és huszonnégy könnyűlovasezred, a tizenkét tábori, egy partvédő és egy röppentyűs tüzérezred, valamint a nyolc vártüzérosztály látszólag elegendő is volt ahhoz, hogy az alig harmincéves uralkodó megvédje, sőt gyarapítsa hatalmas birodalmát.

A solferinói megaláztatás, 1859

Solferino az észak-itáliai Mantova tartományban fekszik, Peschierától délnyugatra. Itt terül el a híres várnégyszög, Verona, Peschiera, Mantova és Legnano erődjeinek együttese, ezek védelmébe húzódott vissza 1848-ban Radetzky tábornagy, amikor a piemontiak és az olasz államokból érkezett szabadcsapatok megszorongatták. A várnégyszögtől nyugatra a Mincio folyó igyekszik északi irányba, a Garda-tóba. Délen a Pó hömpölyög nyugatról keletre.

Még napjainkban is megtekinthetők az egykori védművek, az erődök maradványai, melyek hajdanában az olaszországi osztrák hatalom jelképeinek számítottak. E hatalom nem korlátozódott a Lombard-velencei Királyságra, Habsburg-mellékágak, „szekundogeniturák" uralkodtak a Modenai Hercegségben és a Toszkánai Nagyhercegségben.

Az olasz egységnek éppen ez az osztrák jelenlét volt a legfőbb akadálya, nem csoda hát, hogy az olasz hazafiak gyűlölettel tekintettek rá. Az 1848/49 óta eltelt évtized nemigen változtatta meg érzelmeiket. Az osztrák kormányzat tehetetlen volt az *irredenta* híveivel szemben, Radetzky akasztófákkal, börtönbüntetésekkel, a rendőrség, a csendőrség és a katonaság terrorjával vajmi keveset változtathatott a közhangulaton. De a mézes madzag politikája is hiábavaló igyekezetnek bizonyult, az osztrák Itália gazdasági előnyben való részesítése, támogatása vagy éppenséggel a példamutatónak szánt közigazgatás. Az olasz patrióták különben sem egy jobb Ausztriában akartak élni, ők arra vágytak – miként egyikük fogalmazott –, hogy Ausztria távozzon Itáliából.

A solferinói csatatéren érte az első komoly csapás Ferenc József külpolitikáját: a háborús vereség az itáliai hatalmi pozíció – ha nem is a teljes jelenlét – elvesztését hozta. A Mincio partjára vezető (hadi)útra azonban hosszas diplomáciai mérkőzés után tértek csak rá a hadviselő felek.

Míg az ötvenes években a monarchia mindinkább elszigetelődött – ellenségévé vált hajdani szövetségese, Oroszország, a németországi rivalizálás miatt elhidegült a viszonya Poroszországgal –, a piemonti kormány élén álló Cavour miniszterelnök nagy tudatossággal és kitartó szívóssággal jelentős külpolitikai sikereket könyvelhetett el. E sikerek legfontosabbikának a francia támogatás megszerzése számított.

A kalandor III. Napóleon nagybátyjának aktív külpolitikáját elevenítette föl. A megváltozott körülmények és erőviszonyok miatt kontinentális hegemóniára gondolni sem lehetett, miként Franciaország gazdasági és következésképpen katonai ereje arra sem volt elegendő, hogy egész Európával dacolni merjen, s fegyverrel csikarja ki az áhított eredményeket. Nem hódítóként és diktátorként lépett tehát föl, hanem – Diószegi István megfogalmazását idézve – „mint alkusz, közvetítő és útitárs, aki az üzletkötés végén benyújtja partnerének a számlát".

Cavour piemonti miniszterelnök céltudatos politikával tört Itália egyesítése felé

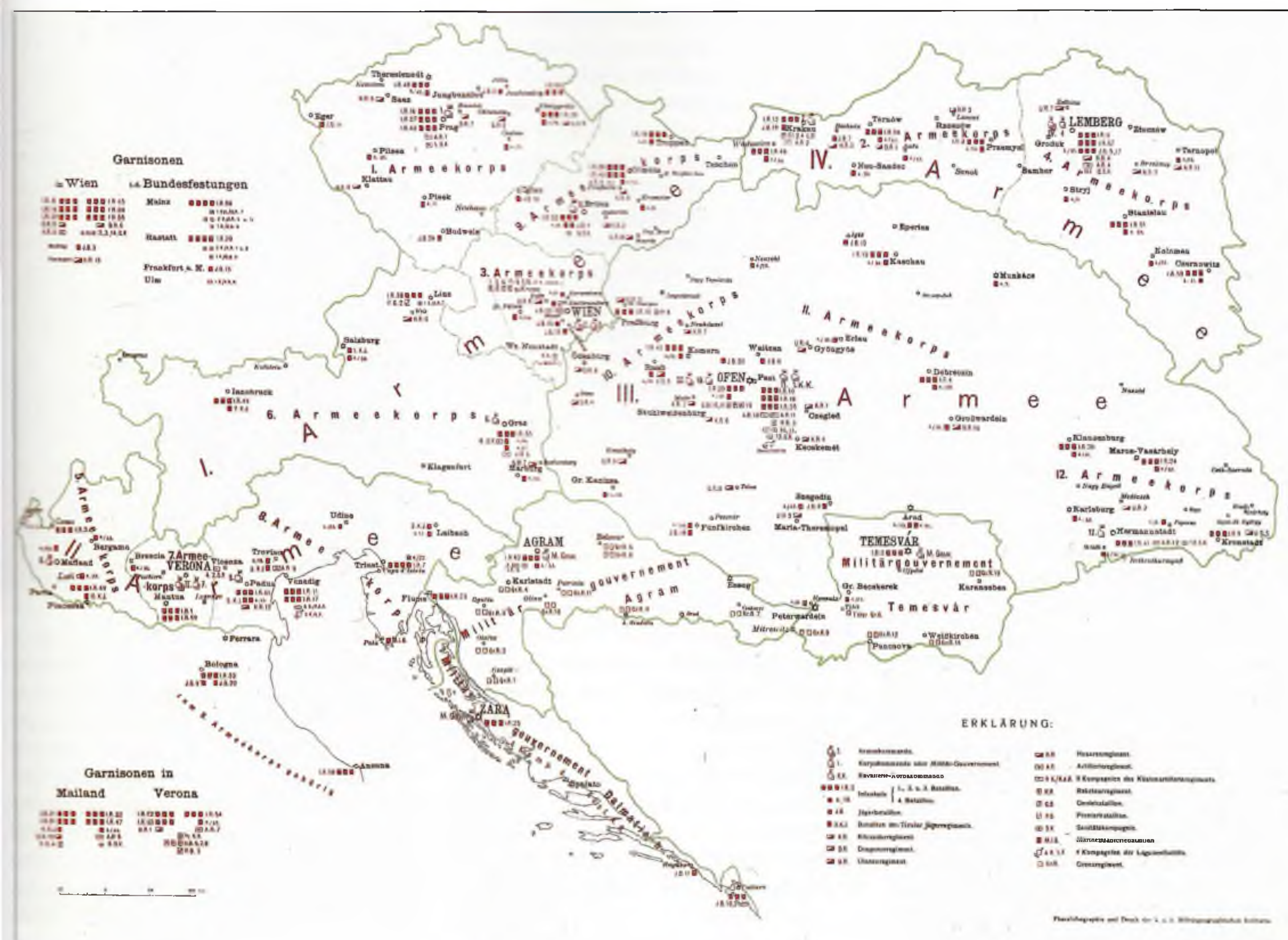
Az itáliai francia beavatkozásnak mindenesetre komoly ellenzői voltak mind belföldön, mind külföldön. A véletlen sietett III. Napóleon segítségére, s ennek nyomán meglódulhattak az események. 1858. január 14-én három bomba robbant a párizsi opera előtt, abban a pillanatban, hogy a császári pár hintója odaérkezett. Napóleonnak – ahogy mondani szokták – az ijedtségen kívül egyéb baja nem esett, a merényletnek azonban tíz halálos és százötven sebesült áldozata maradt a helyszínen. A pokolgépeket egy kiterjedt összeesküvés résztvevői helyezték el, akik egyszerre akartak tiltakozni a második császárság despotizmusa és korruptsága ellen, valamint felhívni a figyelmet az olasz nép nyomorúságára. A franciák császárának az volt az érdeke, hogy az utolsó motíváció kapjon hangsúlyt, s az ő beleegyezésével olvasta föl a fővádlott, Felipe Orsini védőügyvédje a merénylő börtönből írott levelét, amely drámai hangon kérte Napóleont: „Szabadítsa föl hazámat, s 23 millió áldás kíséri majd a túlvilágig."

A merénylet keltette általános döbbenet a beavatkozási politika híveinek kezére játszott. Alig telt el fél esztendő, s Napóleon titkos megállapodást kötött a piemonti miniszterelnökkel Plombières-ben, bár erre az alkura az üzletkötés a találóbb megnevezés. A császár fegyveres segítséget kínált Észak-Itália felszabadításához, cserébe pedig Nizzát és Savoyát kérte, no meg a piemonti királylány kezét saját unokaöccse számára.

Kétszázezres kontingenst ígért Napóleon. Hatalmas erőt – mely messze meghaladta az itáliai osztrák hadsereg létszámát –, de csak „védelmi" háború esetére. Cavour dolga volt tehát, hogy Bécset addig provokálja, míg az kezdi meg az ellenségeskedést. A provokáció persze a francia császártól sem volt idegen, egy üzenetét mintegy a háború nyitányának szokták tekinteni. Napóleon az 1859-i újévi fogadáson így szólt az osztrák nagykövethez: „Sajnálom, hogy kapcsolataink megromlottak, de érzelmeim Őfelsége irányában változatlanok." Ez utóbbi, Ferenc Józsefre utaló félmondat persze senkit sem tévesztett meg, Hübner báró, a kipróbált diplomata is rögtön tudta, hogy házigazdája az olasz helyzetre céloz.

E helyzet pedig egyre inkább elmérgesedett. Torinóban másról sem cikkeztek az újságok, mint a lombardiai és velencei elnyomásról, az olasz hazafiak üldözéséről, s ennek nehezményezésére a piemonti kormány nem szalasztott el egyetlen alkalmat sem. A szavakat tettek is követték: fenyegető csapatmozgások a határon, bátorított merényletek osztrák területen, melyek elkövetői Piemontba menekültek.

Bécsben a határozott fellépés hívei kerekedtek felül. Bíztak abban, hogy az egész Németországban fellángoló nemzeti érzület támogatásra kényszeríti a német fejedelmeket, mindenekelőtt Poroszországot. A berlini kormánynak persze nem sok kedve volt hozzá, hogy kikaparja osztrák riválisa számára a gesztenyét, de ugyanakkor jelentős erők aggódtak a francia térnyerés miatt.

A cs. kir. hadsereg területi elhelyezkedése (diszlokációja) 1859 januárjában. Jól látható, hogy nagy erők állnak a Lombard–velencei Királyság területén, kiváltképp a milánói és veronai helyőrségben, de a koncentrációt gátolja, hogy csapatokat kell állomásoztatni például Magyarországon, valamint Csehországban és a németországi úgynevezett szövetségi erődökben, egy esetleges rajnai második front megnyitása érdekében

A segítségben azonban csak egy megtámadott reménykedhetett igazán, Ausztria pedig éppen ezt a lehetőséget játszotta el, amikor támadóként lépett föl. Ferenc József és kormánya 1859 áprilisában döntött úgy, hogy ultimátumot intéz Piemonthoz. Hadseregének a határról való visszavonását és demobilizálását, valamint az osztrákellenes propaganda megzabolázását, a hangulatkeltés beszüntetését követelte. Ennek elfogadása esetén is csak átmeneti és bizonyosan törékeny békét lehetett volna elérni, de azt is csak Torino súlyos megalázásával. Cavournak természetesen esze ágában sem volt teljesíteni a követeléseket, hiszen ő csak az osztrák hadüzenetre várt, hogy a megtámadott helyzetéből kérhessen segítséget. Számítása bevált: a francia támogatást megkapta, míg az agresszor Ausztriának le kellett mondania lehetséges szövetségeseiről.

Nem volt veszve azonban minden. Gyors, határozott hadvezetéssel talán a francia kontingens megérkezése előtt meg lehetett volna verni a piemontiakat, akiknek hatvanezer katonája nem jelentett komoly ellenfelet. Gyulay azonban képtelen volt felnőni feladatához, megjátszani ezt az esélyt, s ezzel maga is tisztában volt. Főhadiszállásán egyszerre minden a feje tetejére állt, a békeidőkben oly gonddal őrzött rend általános zűrzavarba torkollott. Ellentétes parancsok mentek a csapatokhoz, ami persze azzal is magyarázható, hogy a pánikba esett és begörcsölt táborszernagy maga sem tudta, mit akar. S eközben értékes napok, sőt hetek múltak el.

Bécsből már az ultimátum elutasításának másnapján világos parancs érkezett Gyulayhoz: „Kezdjen offenzívát Piemont és a vele szövetséges franciák ellen." Ez igazán nem igényelt hadvezéri zsenialitást, e feladathoz nem kellett egy Radetzky formátumával rendelkezni, még csak további utasításokra várni sem: az osztrák hadsereg létszáma többszörösen felülmúlta az olaszokét, kiképzés, fegyverzet tekintetében is fölényben volt. Gyulay egy hónapig mégis csak ide-oda vonulgatott, került minden nagyobb összeütközést. Közben Genovába megérkeztek az első francia egységek, melyeket hajón és vasúton további hadosztályok követtek. Május 3-án a Pó mentén, Valenza és San Salvatore között még mindig kedvező lehetőség nyílt volna ütközet elfogadására. A piemonti haderő döntő többsége sorakozott itt föl, s az első 15 ezer főnyi francia kontingens. E mintegy 70 ezer fővel szemben Gyulay 110 ezer embert tudott felállítani, mégsem vállalta a megütközést, amivel egyszer és mindenkorra kicsúszott kezéből a kezdeményezés.

Ettől kezdve ugyanis kapkodása tragikussá kezdett válni. Előbb visszavonult a Ticino mögé, majd mégis megkockáztatott egy Torino elleni menetet, meg sem indultak azonban katonái, amikor már el is állt a tervtől, tudomást szerezvén arról, hogy a felvonuló franciák éppen a piemonti fővárostól keletre, Alessandria térségében foglaltak el gyülekezési körletet. A tehetetlen táborszernagy fejéből ettől kezdve nem lehetett kiverni, hogy

III. Napóleon nagybátyja hadjáratát akarja megismételni, s Piacenzánál tör majd be Lombardiába. A franciák császára igazán szívesen utánozta nagy elődjét, most azonban éppen kivételt tett, s észak felé masírozott, miközben az osztrák főerők hiába vártak rá a Pó partján.

Erre végre Gyulay is megindult, méghozzá Novara felé, ahol Radetzky egykor olyan fényes győzelmet aratott. A „vén szamár" azonban céltudatosabb hadvezetéssel érte el sikereit. Utódja ezzel szemben azonnal megszakította hadműveleteit, mihelyst tudomására jutott, hogy a franciák is arra tartanak. Egy háborút csak csatákkal lehet megnyerni, de Gyulay még az ütközetek gondolatától is irtózott. Megint visszavonulást rendelt el, s hadtesteit Magenta mellett gyülekeztette.

Egy teljes hónap telt el eközben gyakorlatilag tétlenül, éppen elegendő idő, hogy a franciák teljes létszámban felvonuljanak, s a kedvező kiinduló pozíció előnye szertefoszoljék. Nem ok nélkül mondta tehát évekkel később Viktor Emánuel, amikor emlékművet akartak emelni tiszteletére: „Nem nekem, Gyulaynak járna emlékmű, amiért a franciák megérkeztéig kímélt bennünket."

Június elején Ferenc József is a harctérre érkezett, kíséretében az elmaradhatatlan Grünne főhadsegéddel és Heinrich von Heß vezérkari főnökkel. Ez utóbbit küldte a császár a veronai főhadiszállásról Gyulayhoz, hogy végre támadásra ösztönözze. Heß hátraarcot is akart csináltatni a csapatokkal, hogy azok Novara irányába a franciák elé meneteljenek, aztán mégis engedett Gyulay lebeszélésének, és visszavonta az előbbi parancsot. Vagyis Radetzky nagy tapasztalatú vezérkari főnöke sem tudta megállítani a parancsok és ellenparancsok áradatát. Ennek a fejetlenségnek aztán végzetes következménye lett. A másnap reggel mégis megkezdődő csatába egész osztrák hadtestek késve érkeztek meg, de legalábbis nem ott tartózkodtak, ahol helyüket a vezérkar térképein bejelölték, a segédtisztek céltalanul nyargalásztak föl s alá, hogy a parancsokat kézbesítsék, a Vigevano melletti hídon egyszerre két hadtest próbált átkelni a Ticinón, mindkettő érvényes parancsra hivatkozhatott, s amíg a vita, a besorolás, a fel- és lemálházás folyt, az útvonal menthetetlenül el volt torlaszolva, a katonák pedig a folytonos sorakozóktól és értelmetlen topogástól halálosan kifáradtak. Mindemellett az egyébként sem valami olajozottan működő osztrák hadtáp is csődöt mondott, így aztán nemcsak fáradt, de korgó gyomrú katonák szálltak szembe a szövetséges francia–piemonti sereggel.

A magentai csata kezdetén, 1859. június 4-ének reggelén nagyjából egyenlő erők álltak szemben egymással, s ha Gyulaynak nem kószálnak hadtestei hiábavaló módon a környéken, még fölénybe is kerülhetett volna. A vezetés összehasonlítása már kevésbé kedvező, igaz, joggal jegyzi meg Allmayer-Beck: miként Gyulay nem volt Radetzky, akként az ellenfelet sem I. Napóleon vezette, csupán csak a harmadik.

Más kérdés, hogy a franciák mögött a krími háború viszonylag friss haditapasztalatai állottak, míg az osztrákok csak hadgyakorlatokon iskolázódhattak, meg néhány mozgósítás alkalmával, amikor Bécs erőt kívánt demonstrálni. A fegyverzet összehasonlítása kettős eredményhez vezet: a francia tüzérség huzagolt csövű La-Hitte-lövegekkel rendelkezett, melyek jóval messzebb hordtak, és pontosabb célzást tettek lehetővé, mint a Mária Terézia-korabeli modellekkel felszerelt osztrák tüzérség ágyúi. Fordított volt a helyzet a kézi fegyverek esetében. A vont csövű, elöltöltős Lorenz-

A cs. kir. csapatok megfelelő előkészületek és felderítés nélkül kezdték meg hadműveleteiket. Átkelés a Ticinón 1859. május 7-én

Herle ezredes személyesen irányítja a tüzérséget a Canal Naviglio melletti vámházaknál 1859. június 4-én Clam-Gallas gróf jelenlétében. Mengersen gróf elesik

puska messze felülmúlta tűzgyorsaságban, lőtávolságban és találati pontosságban a franciák sima csövű Minié-puskáját. E fölényt azonban a franciák elsöprő szuronyrohammal semlegesítették.

Egyáltalán a gyalogsági taktika alkalmazásában a jobban és korszerűbben kiképzett franciák fölénye mutatkozott meg. Az osztrák gyalogsági szabályzat a zárt alakzatokat részesítette előnyben, zárt zászlóaljoszlopok feladatává téve az ellenség legyőzését. A modernebb francia harcmód a csatárláncban való támadást alkalmazta. A csatárrajok rövid roham után tüzeltek, majd leültek vagy lefeküdtek, hogy puskájukat újratöltsék, miközben a mögöttük haladó raj fedezte őket, aztán „macska mód ugrálva" ismét előre nyomultak. „Ez az afrikai zuávoktól elsajátított harcmodor annyira elképesztette a mi csapatainkat – írja egy osztrák szemtanú –, hogy nyomban meginogtak."

S messze felülmúlta az osztrákokét a franciák egyenruhája: kényelmesebb szabása volt, jobb anyagból készült a francia zubbony, s Napóleon hadseregében arra is figyeltek például, hogy minden gyalogosnak a lábára méretezzék a bakancsát...

Magenta egyszerűen szégyenteljes vereséggé vált. Az elcsigázott osztrák csapatok, melyek katonái egy napja gyakorlatilag nem kaptak meleg élelmet, tulajdonképpen derekasan helytálltak, azaz helytálltak volna, ha a hadvezetés nem mond csődöt. A francia Mac-Mahon tábornok látszólag rosszabb pozíciójából is merész oldaltámadást intézett a vele szemben álló Clam-Gallas altábornagy csapatai ellen, mire az visszavonulót fúvatott. De nem ő volt az egyetlen hadtestparancsnok, aki saját szakállára cselekedett. Gyulay tehetetlensége – úgy tűnik – beosztottjaira is átragadt. A főparancsnok a hozzá beérkező rémült jelentések hatására már egy olyan pillanatban elvesztettnek nyilvánította a csatát, amikor még megnyerhető, de legalábbis megvívható lett volna.

A Gyulay által elrendelt visszavonulás valóságos meneküléssé vált, melyet csak a Mincio keleti partján lehetett megállítani. Lombardia ezzel a francia–piemonti szövetségesek ölébe hullott. Az osztrák csapatok megint a várnégyszögben gyülekeztek, ahonnan Gyulay táborszernagy legszívesebben már addig sem mozdult volna ki.

Ha serege maradt is, neki mindenesetre útilaput kötöttek a lábára. Ferenc József azonnal leváltotta – döntésével így is másfél hónapot késett. A tisztikar szívesen látta volna Benedek Lajost a főparancsnoki poszton, hiszen ő Radetzky utolsó vezérkari főnökeként nagy tapasztalatokat szerzett Itáliában, ahogy maga mondta: „ismert minden fát". Ám a császár világképéhez az illett, hogy legfőbb hadúrként maga álljon hadai élére.

A 29 éves ifjú, aki eddig az abszolút monarchát játszotta, arról álmodott, hogy seregeit győzelemre vezeti, büszke hadvezérként vonul be meghódított városokba (és a történelembe), ő, a dicső hős. Hogy katonai tapasztalatai a nullával voltak

Osztrák gyalogság és francia gyarmati katonák harca Magentánál 1859. június 4-én

Legendák születnek: e színezett litográfián például három Haller-huszár száll szembe tíz piemontival és Voghera ellenséges lakosaival

egyenlők – 1848 nyarán, még főhercegként néhány hetet Radetzky stábjában szemlélődhetett, s egyszer a forradalmi Magyarország ellen vonuló csapatokat is meglátogatta –, továbbá az a tény, hogy gondosan megtervezett katonai nevelése a törzstiszti foknál tartott, s a vezérkari képzés még meg sem kezdődhetett, amikor abba kellett hagynia, mert az iskolapadból átült a trónra, s a mulasztottak pótlására már soha nem adódott idő, nos, mindez kevéssé zavarta. Solferinónál aztán keserves leckét kapott.

A császári királyi főhadiszálláson haditerveket kovácsoltak a nyomasztó dilettantizmus jegyében. „Siralmasabbat el sem lehet gondolni, mint ezt az arrogáns ifjoncot, aki nekiáll hadsereget vezényelni, és aki, mint szélben a nád, a legellentmondóbb befolyásoknak enged" – írta a kortárs Friedrich Engels maró gúnnyal Ferenc Józsefről –, „ma az öreg Heßnek fogad szót, hogy holnap megint Grünne úr ellenkező tanácsára hallgasson, ma visszavonul és holnap hirtelen támad, és egyáltalán maga sem tudja, hogy mit akar."

Egyelőre lázas tevékenység folyt, a csapatokat két hadseregbe osztották be gróf Schlik és gróf Wimpffen tábornok parancsnoksága alatt. A császár udvari tanácsadói, akik a hadvezetéshez mit sem értettek – igaz, az elmúlt évtizedben a diplomácia sem mutatkozott erős oldaluknak –, továbbra is azt a reményt táplálták, hogy a német államok, élükön Poroszországgal, végre felismerik a francia veszélyt, és segítséget nyújtanak. Akkor a fő hadszíntér a Rajna mellé helyeződik át, Napóleonnak is oda kell küldeni csapatai javát, Albrecht főherceg egy harmadik hadsereggel ugyancsak menetkészen állt az északi front megnyitására várván – és akkor minden jóra fordul, elmúlik ez a megaláztatás, ez a rémálom, ez a szorongató kudarcsorozat.

Csakhogy a német államok nem mozdultak. (Hogy mindazonáltal a második front lehetősége nemcsak az osztrák vezetés reményeiben és néhány föllelkesült német nacionalista jelszavaiban élt – tőlük származik a mondás, hogy a Rajnát a Pónál kell megvédeni –, azt a későbbi fejlemények, III. Napóleon óvatos cselekedetei is bizonyítják.)

A franciák császára győzelemre törekedett, méghozzá a lehető leggyorsabban, mert csapatai szintén kezdtek kimerülni. Majdnem háromheti szervezgetés, átcsoportosítás, felkészülés után Ferenc József vezérkarában is a támadás mellett döntöttek. Ramming altábornagynak, Heß vezérkari főnök helyettesének az elgondolása kerekedett felül, aki azt javasolta, hogy a két cs. kir. hadsereg keljen át a Minción, és addig támadja meg a francia–piemonti szövetségeseket, amíg azok be nem fejezik erőik összevonását. A terv önmagában helyeselhető, egyetlen szépséghibája, hogy hiányoztak hozzá az ellenség pontos helyzetéről kapott információk. Ez aztán ugyancsak megbosszulta magát.

Így inkább vaktában indult meg június 23-án a cs. kir. csapatok felvonulása. Alig keltek át a Minción, nagy meglepetésre máris franciákba ütköztek. A következő napon hajnali fél háromkor megkezdődtek az összetűzések. A Giotóból Bresciába vezető főútvonal mentén táborozó 1. hadsereg előőrseinek körletében estek az első puskalövések, háromkor a francia tüzérség megkezdte az ágyúzást, s ötkor már az északi szárnyon, a La Grole melletti dombvidéken is folytak az ellenségeskedések.

Az osztrákok a meleg étkezés után kívántak támadni, a vezérkar nem akart ismét üres gyomrú sereget harcba vinni. Csakhogy a franciák nem várták meg ezt

A rosszul vezetett csapatoknál is tapasztalható volt az egyéni hősiesség. Prokosch főhadnagy például két löveggel fedezi a visszavonulást az ellenséges túlerővel szemben 1859. május 20-án

az „Abkochen"-t, amely így bevonult a hadtörténetbe. A cs. kir. hadseregben ekkortájt általában egyszer kaptak meleg ételt a katonák – a franciában kétszer –, s ezt az étkezést rendszerint reggel kilencig bonyolították le, hogy utána egész nap verekedni lehessen. Ez előtt az „Abkochen" előtt nem lehetett csatát kezdeni. Ha tehát az ellenség előbb indult támadásba, felborította a csudaszép napirendet...

Ferenc József ennek megfelelően kilenc óra tájban érkezett kíséretével a csatatérre, és nem kis meglepetéssel és bosszúsággal kellett tapasztalnia, hogy már órák óta javában folyik az ütközet. Húsz kilométer szélességben, a Garda-tó déli partjától a Pó-síkság rizsföldjeinek széléig gyilkolta egymást a két sereg. 133 ezer cs. kir. katona állt szemben 151 ezer francia–piemonti szövetségessel. 413 osztrák ágyú ontotta a tüzet, míg az ellenkező oldalról ugyancsak 413 löveg ritkította Ferenc József zászlóaljait.

A Franz Wimpffen parancsnoksága alatt álló déli szárnynak kellett volna a döntést kicsikarnia, átkarolva az ellenséget. A délelőtt folyamán azonban kiderült, hogy Wimpffen hadserege erre képtelen, tüzérsége nem tud megfelelő támogatást nyújtani gyalogságának, a francia tüzérség viszont szörnyű pusztítást vitt végbe soraiban. Így viszont nem sikerült az arcvonal közepén küzdő Schlik hadseregét tehermentesíteni. A franciák kora délután megrohamozták a ciprusokkal borított solferinói magaslatokat, szuronyrohamuk súlya alatt összeroppant az osztrák arcvonal.

Ferenc József délután négykor adta ki parancsát az általános visszavonulásra. Csapatai megint egyszer átkeltek a Minción. Északon, a Garda-tó partján a VIII. hadtest ekkor még szilárdan tartotta San Martino magaslatait. Parancsnoka legendássá vált mondattal szállt szembe a visszavonulást elrendelő utasítással: „Fegyvereink becsülete megtiltja nekem, hogy e pillanatban visszavonuljak." A parancsmegtagadó altábornagyot Benedek Lajos lovagnak hívták. Húszezer emberével még visszaszorította a szemben álló mintegy harmincezer piemontit, aztán este ő sem tehetett mást, mint hogy megindult kelet felé.

Még az időjárás is éreztette, hogy nem mindennapi esemény történik. Délelőtt tetőfokára hágott a kánikula, megkínozva tisztet és katonát, lovat és lovast egyaránt, majd hirtelen hatalmas vihar tört ki, órákig ömlött az eső, mocsárrá változtatva Solferino vidékét. Mintha a rengeteg vért akarná lemosni, úgy záporozott. Vér pedig hullott elég: 22 350 osztrák (német, magyar, cseh, horvát, román, szlovák és egyéb), valamint 12 000 francia és 5 500 piemonti maradt a csatatéren. Az elesettek temetése, a lótetemek elégetése napokig tartott, miközben ellátatlan sebesültek hevertek templomokban, istállókban, magtárakban, de az utakon és a szőlőskertekben is, a pokoli időjárásban százával haltak meg olyanok, akiknek sérülése „normális" körülmények között nem lett volna halálos. (E látvány késztette aztán a hadműveleti területen magánemberként éppen átutazó Henri Dunant-t a Vörös Kereszt megalapítására.)

A katasztrófa beteljesedett. Az osztrák hadvezetés ismét csődöt mondott, képtelennek bizonyult a magasabb egységek hadmozdulatainak összehangolására, a manőverek, az utánpótlás megszervezésére, a hadtáp irányítására (mindezt már akkoriban logisztikának hívták). Folliot de Crenneville gróf, Grünne utóda a főhadsegéd posztján, aki az itáliai hadjáratban egy hadosztályt vezényelt, s följegyzései az 1859. évi háború egyik legfontosabb

Solferino, 1859

Ferenc József uralkodása első évtizedének végén a lehető leglátványosabban leleplezdött le a dilettantizmus csődtömege, amely a hadügy – s általában az államügyek – irányítását jellemezte. A magasabb parancsnokok kiválasztásánál a hűség és az engedelmesség fontosabb szempontnak bizonyult a rátermettségnél, így hát alkalmatlan tábornokok kerültek kulcspozíciókba. Kiváltképp érvényes ez a megállapítás gróf Gyulay Ferenc táborszernagyra, aki Radetzky marsall örökét vette át az itáliai főparancsnokságon.

Az 1859. évi hadjáratban – amelyet a bécsi diplomácia balfogásainak következtében Ausztria kezdeményezett – már az első perctől kezdve a hadvezetőség határozatlansága, koncepciónélkülisége rontotta a cs. kir. hadsereg esélyeit. Gyulay itáliai serege piemonti–francia koalícióval állott szemben, a főparancsnok azon-

Wiedemann alezredes, kezében a kétfejű sasos lobogóval, az Albert von Sachsen gyalogezred katonái élén az ellenségre tör

1859-ben mindkét hadviselő fél gyalogos harcászatában előtérben állt a kézitusa. Ez az osztrák litográfia Ungerer vadász hőstettét örökíti meg

ban meg sem kísérelte kihasználni azt a helyzeti előnyt, amelyet a szövetséges francia csapatok beérkezéséig az olaszokkal szemben élvezett. Egy teljes hónapot vesztegetett gyakorlatilag tétlenül el, úgyhogy Viktor Emánuel olasz király nem ok nélkül mondhatta évekkel később: „Nem nekem, Gyulaynak járna emlékmű, amiért a franciák megérkeztéig kímélt bennünket."

Ferenc József ekkor maga vette át a főparancsnokságot. Solferinónál az osztrák hadvezetés ismét csődöt mondott, képtelennek bizonyult a magasabb egységek hadmozdulatainak összehangolására, a manőverek, az utánpótlás megszervezésére, a hadtáp irányítására. Egy osztrák tábornok „bizonytalan diszpozíciók és instrukciók" sorozatának nevezte a solferinói melléfogásokat; Hübner báró, a civil diplomata és leendő rendőrminiszter kíméletlenebbül, ám mindenképp találóbban „piramidális alkalmatlanságnak", s ítélete – noha elsősorban az Engels által „hígagyúnak" minősített Gyulayra és társaira gondolt – a császár legmagasabb személye általi hadvezetésre is találóan alkalmazható.

Sok minden odaveszett 1859. június 24-én. A hadjárat, a lombard tartomány, no meg a cs. kir. hadsereg dicsősége.

A csődöt mondott hadvezér: Gyulay Ferenc táborszernagy (a képen altábornagyként)

III. Napóleon, a franciák császára az olasz nemzeti eszme védnökeként lépett háborúba Ausztria ellen – Villa Francában mégis megalkudott Ferenc Józseffel

Osztrák vadászok gyalogos négyszögben küzdenek az ellenséges lovassággal

forrásának számítanak, keserű szavakkal ecseteli e tragédiát. Amit ő szakszerűen „bizonytalan diszpozíciók és instrukciók" sorozatának nevez, Alexander von Hübner báró, a civil diplomata s leendő rendőrminiszter megfogalmazása szerint kegyetlenebbül hangzik: „piramidális alkalmatlanság", írta, s noha elsősorban az Engels által „hígagyúnak" minősített Gyulay Ferencre és társaira gondolt, ítélete a császár legfelsőbb személye általi hadvezetésre is találó.

Sok minden elveszett ezen az 1859. június 24-én: a hadjárat, a lombard tartomány, no meg a cs. kir. sereg dicsősége.

Mindez talán elgondolkodtatta Ferenc Józsefet, az önjelölt hadvezért. Két nappal a solferinói csata után hosszú levélben számolt be az eseményekről feleségének, Erzsébetnek, leírva az ütközet menetét (tanulságos olvasni, mennyit értett meg belőle), magyarázkodva, miért rendelte el a visszavonulást (tartott a franciák áttörésétől), elmesélve saját lovaglását az ítéletidőben, s az esti levert hangulatot a főhadiszálláson.

„Ez egy szörnyű nap szomorú története, amelyen sokat tettünk, de a szerencse nem mosolygott ránk" – tudósít. „Sok tapasztalattal lettem gazdagabb és megtudtam, hogy érez egy megvert tábornok. Szerencsétlenségünk súlyos következményei még csak most jönnek, de bízom Istenben és nem érzem hibásnak magam..."

Lombardia elvesztése nagy kudarcnak számított, még akkor is, ha e merőben dinasztikus alapú monarchia uralkodója azzal vigasztalhatta magát, hogy a harcmezőn elveszíteni egy tartományt mégiscsak méltóságteljesebb, mint engedni olyan átkos és veszedelmes eszméknek, mint a nacionalizmus, a birodalom egyik rákfenéje. Velence még így is megmaradt, igaz, ezt meg sokan az „ellenszenves parvenü"-nek, III. Napóleonnak tulajdonították. A franciák császára ugyanis hirtelen elbi-

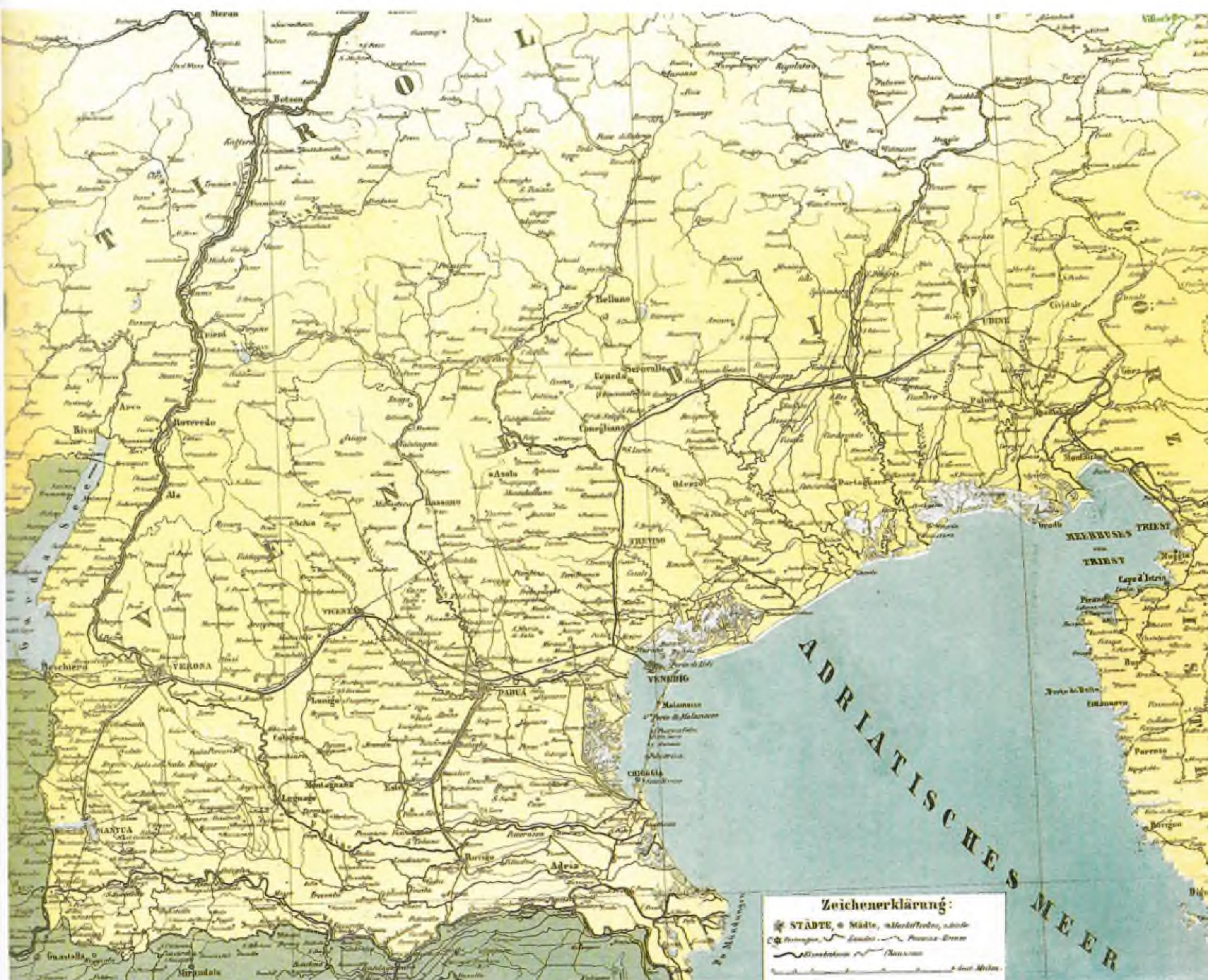

Míg Lombardiában az olasz lakosság ellenségesen viseltetett a cs. kir. katonasággal szemben, Tirolban számítani lehetett az osztrák lakosságra. Ütközet az Alpokban 1859. július 8-án

zonytalanodott, s nem tudta, akarja-e egyáltalán, hogy egy reményteljes vetélytársa szülessen meg az egységes Itália képében, meg csapatai fáradtságát is tapasztalhatta, az pedig világos volt számára, hogy az osztrákok akkor is sokáig ellenállhatnak a várnégyszög védelmében, ha továbbra is tökfilkók módjára vezénylik őket.

III. Napóleon jelleméből következett: váratlanul cserbenhagyta szövetségesét. Néhány nappal solferinói győzelme után Villafrancában találkozott Ferenc Józseffel, s fegyverszüneti feltételként egyedül Lombardia átadását követelte. Ferenc József engedett, hiszen megtarthatta a velencei tartományt, és a (harmadik) napóleoni gesztus ama látszat megőrzését is megengedte, hogy Ausztria csupán Franciaországtól és nem a kis Piemonttól szenvedett vereséget. Lombardiát természetesen nem tartotta meg a franciák császára, hanem elcserélte Piemonttal Savoyáért és Nizzáért... A XVIII. század dinasztikus „kabinet-háborúit" lezáró tartománycsereberélő békék emléke sejlett föl, de vajon nem ez illett-e a Habsburgok tarkabarka birodalmához? Más kérdés, hogy az olasz nemzeti érzület hatalmas fellángolását a két császár nem tudta meggátolni, így III. Napóleon kétszínűsége dacára a következő évben létrejött az egységes olasz állam, amelyből csak Róma, a pápa világi birtoka, valamint az osztrák Velence hiányzott...

A hadsereg öntudatát fölöttébb megnyirbálta az 1859. évi szégyenteljes fiaskó. Kudarcot vallott a hadsereg, melynek „bámulatosan küzdő, derekasan helytálló" katonái elvéreztek a hadvezetés bűnös alkalmatlansága, a szervezés csődje miatt. Az osztrák liberálisok, az abszolutizmus ellenzői most joggal tehették föl a kérdést,

A lombard–velencei királyság az 1859. évi háború után. A Mincio folyótól és a Garda-tótól nyugatra eső területek immáron olasz kézbe kerültek, de a várnégyszög erődjeiben osztrák katonaság állomásozik

mire is kellettek azok a hatalmas összegek, amelyeket a hadsereg fejlesztésére fordítottak. A pontos summákat persze senki sem ismerte, hiszen az államháztartás adatait titkosan kezelték, annál nagyobb volt a suttogás. S a szabadelvűeknek kapóra jött az a tény is, hogy a vesztes hadsereg parancsnokai szinte kivétel nélkül az arisztokrácia soraiból kerültek ki. Ezek feudális allűrjei pedig nagy visszatetszést keltettek. A már említett Crenneville tábornok, maga is gróf, viszolyogva írta le Gyulay kártyapartijait és udvartartását, miközben „a katonák éheztek és a tábori posta hevertette a leveleket". „Ettől a főhadiszállástól kifordul az ember gyomra", jegyezte meg feleségének írt levelében. De nemcsak neki. A háború után hazatérő és leszerelő mozgósított katonák tízezrei mesélték el otthon tapasztalataikat.

Bűnbakok kellettek hát a régi recept szerint, s Ferenc József e téren nem is tétovázott. Több mint hatvan tábornok vonulhatott nyugdíjba, köztük Heß is, igaz, ő érdemei elismerése mellett. Utódjául a császár a vezérkar élére – főhadiszállásmesternek, ahogy akkor hívták – az időközben táborszernaggyá előléptetett Benedek Lajost nevezte ki. Minden mellette szólt, csak ő maga nem, hiszen a legszívesebben ő is a nyugállományt választotta volna. Mégiscsak ő volt azonban az egyetlen, aki úgy-ahogy megmentette a Habsburg fegyverek becsületét, ráadásul nem volt arisztokrata, tehát senki sem tehetett szemrehányást, hogy megint valaki olyan kerül magas katonai posztra, akit csak a származása tesz erre alkalmassá.

Természetesen Grünnének is távoznia kellett, az elmúlt évtized legbefolyásosabb emberének, aki a hadügyminisztérium feloszlatása óta gyakorlatilag a hadügyminiszteri teendőket is ellátta. S mivel az új – no, azért csak módjával új – Ferenc József Solferino után némi parlamentáris látszatot is megengedett, újra felállították a hadügyminisztériumot. Katonai körökben rögtön hangot adtak az abbéli aggodalomnak, hogy a hadi kiadások összege ettől a leheletnyi liberalizálódástól is csökkenni fog: a hatalomból részt kérő burzsoázia, amely élvezte az önkényuralommal egyidejű gazdasági föllendülés előnyeit, de amelyet erősen sújtott az amúgy is népszerűtlen itáliai háború okozta gazdasági válság és államcsőd, ellenezte az improduktív katonai költségvetést. Az eredmény a hadseregreform és az újabb átszervezés mellett takarékossági program lett, ennek következménye pedig a hadsereg további gyengülése.

Ezt 1866-ban sokan nagyon bánták. Ausztria hadserege Solferino után ugyanis megindult azon az úton, amelynek végén a königgrätzi csatamező terült el.

A königgrätzi rémálom, 1866

Königgrätz Kelet-Csehországban, az Elba felső folyásánál fekszik, mai neve Hradec Králové. A legrégibb csehországi városok egyike, a közelében olyan jeles helységek fekszenek, mint a Wallenstein hercegségének központjává lett, de a híres betyárról, Rumcajsról legalább annyira nevezetes Gitschin (Jičín), illetve Pardubitz (Pardubice), ahol 1873 óta rendezik meg a nagy hírű steeplechase-t, a világ egyik legnehezebb lovas-akadályversenyét. A XVIII–XIX. század során Königgrätzet hatalmas erődrendszerrel vették körül, amely a császári királyi haderő egyik fontos támaszpontjául szolgált. A város melletti síkság pedig kiváltképp alkalmasnak tűnt nagyobb szabású ütközet megvívására. Az 1866. esztendő nyarán itt érte Ausztriát a következő szégyenteljes katonai vereség, amely fordulópontot hozott történelmében.

Az ellenfél ekkor már Poroszország volt, a tét pedig a németországi vezető szerep. Évszázadokig viselték a Habsburgok a „német nemzet szent római birodalmának" koronáját, amely a széttagoltság, a „német nyomorúság" következtében inkább címmel és különféle előjogokkal, semmint tényleges hatalommal járt. A német császár mindenesetre az első volt a német fejedelmek között, akik közül csupán néhány kiválasztott emelhette trónra. A XVII. században, a harmincéves háborúban tettek a Habsburgok utoljára kísérletet a német birodalom alávetésére, valóságos császári hatalom megteremtésére; a háborút lezáró 1648. esztendei vesztfáliai béke szentesítette az akkor még több száz fejedelem szuverén hatalmát. A címtől aztán a napóleoni háborúk idején kellett megválni. A franciák császára egyszerűen lemondatta német ellenlábasát, aki egyik fő kötelezettségét, a birodalom gyarapítását amúgy sem tudta immár teljesíteni, hiszen annak megoltalmazása sem ment minden zökkenő nélkül. Bécsben ekkor, 1806-ban, kreálták az Ausztria császára titulust; a veszteséget valamivel mégiscsak pótolni kellett. Aztán elmúlt a monarchák rémálma, Napóleon belebukott saját telhetetlenségébe, de a régi német birodalmat nem lehetett többé föltámasztani: lett helyette Német Szövetség, az immáron „csupán" 39 független német állam amalgámja. E szövetség elnöki tisztét ugyan továbbra is Ausztria töltötte be, de ez még formálisabb volt, mint a hajdani német császári poszt.

Poroszország viharos sebességgel emelkedett föl Európa egyik legjelentősebb államává, méghozzá hódító háborúk útján, a birodalom és legtöbbször Ausztria rovására. II. Frigyes – akit Berlinben egyszerűen Nagynak tituláltak – Mária Teréziától ragadta el Sziléziát, az egyik leggazdagabb Habsburg-tartományt, de a legnagyobb területi nyereségre Poroszország a napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszuson tett szert, a Rajna menti tartományok bekebelezésével. Csupán összehasonlításul: 1701-ben, amikor a brandenburgi választófejedelem porosz királylyá koronáztatta magát, valamivel több mint százezer négyzetkilométer és másfél millió alattvaló fölött uralkodott, míg a múlt század közepén egy 280 ezer négyzetkilométernyi s csaknem húszmilliós hatalommá vált Poroszország állt szemben Ferenc József monarchiájával.

Ez a Poroszország mind tudatosabban készült arra, hogy magához ragadja Németország vezetését. 1848-ban az ország egyesítésére forradalmi úton történt kísérlet, a porosz király azonban nem kért a nép kegyéből. Ehelyett – mihelyst sikerült úrrá lenni „a csőcselék zavargásain" – a többi fejedelemmel próbált megegyezni, az önállóságukat megőrző államok laza konföderációját tervezve, ez az elképzelés azonban a status quót féltő nagyhatalmak és mindenekelőtt Ausztria heves ellenállásán megbukott. (Más kérdés, hogy Ausztria próbálkozásai is ellenkezésre találtak, Európa kormányai nem kértek egy Bécsnek alávetett centralizált német birodalomból, s a német fejedelmek sem lelkesedtek egyöntetűen az ötletért.) Ekkoriban mind többet beszéltek a „kisnémet" és a „nagynémet" megoldásról. 1848-ban persze azok a német nacionalisták, akik a kisnémet megoldás híveinek vallották magukat, szintén szívesen bevették volna Ausztriát a virtuálisan létező egységes német nemzetállamba – hiszen ki szeretne kicsi lenni, ha nagy is lehetne –, feltéve, hogy nem hozza magával nem német részeit. Végtére is egy olyan német nemzeti állam, amelyben idegen népek lakta tartományok, országrészek, sőt országok vannak, nehezen tekinthető nemzetinek.

Az osztrák–porosz határvidék térképe (1866), Szászország területrészeivel, különös tekintettel az erődökre, a folyóvölgyekre és a vasútvonalakra

A bécsi kormányzatnak azonban esze ágában sem volt lemondani akár csak egy talpalatnyi – birodalmi – földről, s e nagynémet (vagy akár „nagyosztrák"), valójában azonban elsősorban dinasztikus törekvéseit nem tudta elfogadtatni a többi német állammal.

A nagynémet elképzeléseket Ferenc József egy pillanatra sem adta föl, így az osztrák–porosz rivalizálás sem szűnt meg. Berlin szívósan törekedett Ausztria háttérbe szorítására, sőt kiszorítására, Bécs pedig Poroszország elszigetelésére. Időleges sikereket mindketten elkönyvelhettek, de az idő szemlátomást a poroszoknak dolgozott.

A francia-piemonti–osztrák háború idején egy pillanatig úgy tűnt, sikerül egy táborba kerülnie a két riválisnak. Az „ősellenség", Franciaország fenyegetése láttán ugyanis Németország-szerte fellobbant a hazafias érzület, nem kevesek szívét dobogtatta meg a jelszó: „A Rajnát a Pó partján kell megvédeni." Az Ausztria melletti hadbalépést persze igen sokan ellenezték is, köztük egy vezető diplomata, Otto von Bismarck, aki már ekkor azt fejtegette, hogy az itáliai vereség után Ausztriát könnyebb lesz kiebrudalni a Német Szövetségből. A Ferenc József-i diplomácia mindenesetre megtette azt a szívességet a segítségnyújtás ellenzőinek, hogy meggondolatlan hadüzenetével mentesítette vonakodó szövetségeseit a *casus foederis* teljesítésének kötelezettsége alól.

Megváltozott azonban a helyzet a solferinói vereség után. A meggyöngült Ausztriának Berlin már nagylelkűen fölajánlotta fegyveres segítségét – persze meglehetősen megalázó feltételek mellett. Porosz vezetéssel kellett volna a szövetséges német haderőnek a Rajnánál fölvonulni... Osztrák seregek porosz parancsnokság alatt? Nem, ebből nem kért Ferenc József! Mindenesetre III. Napóleon villafrancai engedékenységében a második front esetleges megnyitása miatti aggodalom is szerepet játszott. Csapatainak zöme Itáliában tartózkodott, egy rajnai támadás ugyancsak kellemetlen hadászati helyzetbe hozta volna.

A hatvanas évek első felében Ausztria és Poroszország merőben különböző utat jártak. Ferenc József kénytelen volt engedni a liberálisoknak, és legalább látszatalkotmányosságot bevezetni, a költségvetés parlamenti ellenőrzése viszont a hadikiadások ismételt csökkentésével járt. A porosz országgyűlés liberális többsége szintén ellene volt az improduktív kiadásoknak. Pedig a nagy hagyományú porosz militarizmus képviselői, mindenekelőtt Roon hadügyminiszter és Helmuth von Moltke vezérkari főnök hadseregreformot sürgettek. A maguk szempontjából igazuk is volt, javaslatuk már régen időszerűnek volt tekinthető.

Poroszországban 1813-ban vezették be az általános hadkötelezettséget, a lakosság létszáma azonban azóta megkétszereződött, miközben az újonckeretek nem változtak, minek folytán a sorköteleseknek csak töredékét lehetett behívni és kiképezni. A hadügyminiszter az újonckeretek fölemelését kérte a Landtagtól, s persze a szükséges pénzügyi fedezet megszavazását is. A liberális többség ellenállt, mert – egyébként okkal – félt a militarizmus térnyerésétől, attól, hogy a hadseregnek és vezérkarának befolyása növekedni fog. I. Vilmos király von Roon a hadügyminiszter javaslatára Otto von Bismarckot hívta meg a miniszterelnöki posztra. Ő aztán nem teketóriázott, és a parlamenttel dacolva, az alkotmányosságot fölrúgva, a költségvetés törvényhozói megszavazása nélkül hozzáfogott a hadsereg fejlesztéséhez. Jellemzőek híres szavai, melyekkel elveit megfogalmazta: „Németország nem Poroszország liberalizmusára tekint, hanem hatalmára; a kor nagy kérdéseit nem beszédekkel és többségi határozatokkal kell eldönteni (...), hanem vérrel és vassal."

Az eredményt persze nem pusztán az eltökéltség, hanem az ipari forradalom és mindenekelőtt Poroszország 1815. évi nagy szerzeménye, a rajnai iparvidék tette lehetővé. A reform Európa katonailag legerősebb hatalmává tette az országot: nemcsak a hadra fogható lakosság, a mozgósítható tartalékosok számában emelkedett ki Berlin ereje, hanem szervezettség, hadvezetés és haditechnika tekintetében is felülmúlta lehetséges ellenfeleit, amint ez hamarosan a harctéren is megmutatkozhatott. Természetesen az osztrák hadügy irányítói is megpróbálták levonni a szükséges következtetéseket itáliai csúfos kudarcukból, a koncepciónélküliség azonban – láthattuk – rányomta bélyegét az intézkedésekre, az átszervezésekre és a szükségesnek ítélt reformokra.

Az egyenruházatban is történt némi

változás a keserű solferinói tapasztalatok után. A melegben elviselhetetlen állógallér helyett lehajthatót rendszeresítettek a zubbonyra, amelyet kétsorosról egysorosra szabtak át. A fehér zubbonyt ettől kezdve ütközetben és tábori körülmények között nem kellett viselni. A gyalogság számára ehelyett a szürke köpenyt írták elő, ezt kellett fölvenni harc és menetelés idejére, függetlenül attól, milyen évszak van és hol a hadszíntér. A köpeny alatt csak egy szál inget volt szabad hordani, leszámítva a hideg telet. Azt persze a hadvezetés is belátta, hogy ilyen hatalmas birodalomban, mint a Monarchia, meglehetősen különböző klimatikus viszonyok fordulhattak elő, ezért egyetlen engedményként az Itáliában állomásozó ezredek katonái a tűző nap ellen védőkendőt tűzhettek csákójukra. (S nehogy bárki hiányolja a fehér zubbonyt, amelyet csak díszelgéskor öltöttek föl ezentúl Ferenc József katonái, kötelezően előírták, hogy azt a hátizsákban kell cipelni.)

Régi csapatnemek tűntek el az újítások alkalmával: a gyalogságnál nagy hagyományú gránátosok például; a nehézlovas vértesek pedig levetették mellvértjüket, de tarajos sisakjukkal a fejükön 1866-ban még utoljára hadba vonultak.

A tüzérség új lövegeket kapott, huzagolt csövű, de elöltöltős ágyúkat, melyek jóval korszerűbbek voltak a korábbi modelleknél, de a legmodernebb technikai színvonalnak a közelébe sem értek.

A Lorenz-puskát tovább tökéletesítették, jóllehet a vezérkar azt a következtetést vonta le az itáliai hadjáratból, hogy ez a fegyver megállta helyét. Arra a híresztelésre, hogy a porosz Dreyse-puska messze fölülmúlja a Lorenz-féle teljesítményét, ugyancsak a magentai és solferinói példára hivatkoztak az osztrák haditechnika felelősei. A franciák ott úgy küzdötték le kisebb hatásfokú puskájuk hátrányát, hogy egyszerűen lerohanták a cs. kir. gyalogságot. Van-e hát hatásosabb taktika, tették föl a kérdést Bécsben, mint az elsöprő szuronyroham? A választ Moltke katonái adták meg Königgrätz mezején.

Kitérő Dániába, 1864

A leendő ellenfelek azonban tettek még egy kitérőt, mielőtt Königgrätz alá meneteltek volna. 1864 elején ugyanis háborús konfliktus robbant ki Észak-Németországban, s ebben Ausztria és Poroszország szövetségesként lépett föl.

Az elbai hercegségek, Schleswig, Holstein és a kicsiny Lauenburg volt a tét. Ezeket a perszonálunió kötötte össze Dániával, s a dán király, Holstein révén, amely a Német Szövetségnek is tagállama volt, német fejedelemnek is számított. A jobbára német nemzetiségű lakosság 1848-ban már egyszer kísérletet tett, hogy csatlakozzék az akkortájt születni látszó egységes Németországhoz, Dánia azonban fegyveresen akadályozta meg ezt az – ő szemszögéből nézve – szeparatista törekvést. Így a fejedelemségek továbbra is a kihalás szélén álló Oldenburg-ház uralma alatt maradtak, melynek örökösödési jogát – nőágon is – egy 1852-ben aláírt egyezmény, a londoni jegyzőkönyv garantálta. A fiág 1863 novemberében halt ki, a dán trónra a Glücksburg-házbeli IX. Keresztély lépett. A hercegségek azonban nem ismerték el utódlását, hanem önálló uralkodót választottak, az Augustenburg-családból származó Frigyes herceg személyében. Az ügy mind német földön, mind Dániában fölkavarta a nacionalista kedélyeket. A dán király mindaddig a nemzetközi jogra s a nagyhatalmak által is aláírt szerződésre hivatkozhatott, míg a koppenhágai szélsőségesek nyomásának engedve, 1864 januárjában be nem jelentette a hercegségek bekebelezését.

Bismarck porosz miniszterelnök vaskövetkezetességgel valósította meg programját, Németország elporoszosítását. E felvétel jóval később, 1886-ban készült, de igen jellemző a „vaskancellár”-ra: egyenruhát visel, ám hanyagul gombolja be, s tartásából is hiányzik minden katonásság

Bismarck porosz miniszterelnök csak erre várt: egyszerre léphetett föl a nemzetközi jog őreként és az össznémet érdekek oltalmazójaként. 1864. január 16-án ultimátumot intézett a dán kormányhoz, amelyben háborús oknak minősítette, ha Dánia negyvennyolc órán belül nem vonja vissza az annexiót.

Bécsben nagy izgalmat keltettek az események. Ferenc József személyesen szállt síkra azért, hogy Ausztria részt vegyen a katonai akcióban. A Habsburgok németországi jelenlétét kellett demonstrálni, s különben sem lehetett Berlinnek átengedni a német ügy védelmezőjét övező dicsőséget. Tekintettel a rendkívül rossz gazdasági helyzetre, ez a háború sem volt igazán népszerű a Monarchiában, legfeljebb az osztrák–németeket ragadhatta magával a nemzeti felbuzdulás, de őket is csupán csekély mértékben – Kiel és Flensburg oly távolinak tűnt.

Mivel Dánia nem teljesítette a porosz követeléseket – bízott ugyanis a nagyhatalmak támogatásában, amely elmaradt –, napok múlva megindult az osztrák expedíciós sereg. Négy gyalog- és egy lovasdandárból állt a VI. hadtest, amelyet most vasútra ültettek, hogy húszezer emberével északra vonatozzon. (Ez már az új idők szele: a vasút – amelyről a XIX. századi nagy német radikális-demokrata publicista, Ludwig Börne pár évtizeddel korábban még azt hitte, hogy az örök békét hozza el, hiszen mi értelme van háborúzni, ha napok alatt több száz kilométert lehet megtenni – a háborús gépezet szolgálatába állt. Már az 1859. évi hadjáratban nagy szerepet kapott a vasúti hálózat a csapatszállításban, ekkor a hadsereg egy részét Kelet-Csehországból és Galíciából dobták át az itáliai hadszíntérre. A prágai hadtestet például – 40 ezer katonát, tízezer lovat és ezer fogatot – röpke két hét alatt sikerült Olaszországba szállítani, csaknem ezer kilométer távolságra! S ez még csak a kezdetet jelentette. Nemsokára már milliók szállítását szervezik meg a vezérkarok mellett felállított vasúti szállítási ügyosztályok, irodák.)

Az osztrák hadtest élére báró Ludwig von Gablenz altábornagyot állították, s ez kivételesen jó választásnak bizonyult. Igaz, nem katonailag, mivel Gablenz sem bizonyult Savoyai Jenőnek, hanem politikai szempontból: a báró birodalmi német volt, a bátyja porosz képviselő. A poroszok 24 ezer embert küldtek Frigyes Károly királyi herceg vezényletével, a szövetséges főparancsnoki tisztet pedig egy nyolcvanéves porosz tábornagy, Wrangel báró töltötte be.

A háború kimenetele katonailag egy

percig sem volt kétséges, jóllehet a dánok keményebb ellenfélnek bizonyultak, mint azt Berlinben vagy Bécsben gondolták. Ferenc József hadserege is igyekezett derekasan helytállni, hiszen az 1859-ben megtépázott becsületét kellett helyreállítania, s ugyancsak megrendült önbizalmát visszanyernie. Ami az utóbbit illeti – jegyzi meg ironikusan Johann Christoph Allmayer-Beck –, majdnem túl jól sikerült.

Február 1-jén lépték át a porosz–osztrák szövetséges csapatok a holsteini határt. A dán hadsereg egyáltalán nem volt fölkészülve, sem szervezetileg, sem technikailag. Két nap múlva gróf Gondrecourt osztrák vezérőrnagy dandárja már meg is rohamozta a dán védővonalakat, és hamar kivetette az ellenséget állásaiból, úgyhogy annak föl kellett adnia a Danewerket, az Eider és Schlei közötti szorosban kiépített erődrendszert. Gablenz azon nyombani üldözést rendelt el, s csapatainak február 6-án sikerült a visszavonuló dánokat utolérnie. Pontosabban a dán utóvéd fordult szembe üldözőivel, kihasználva az Øversee község melletti kedvező terepviszonyokat. Egy kis tó mellett, az erdő szélén fedezékbe vonulva várták a dánok a cs. kir. katonaságot, amelynek a támadáshoz egy közel ötszáz méteres fedetlen emelkedőt kellett megmásznia, kitéve magát az ellenség tüzének. Gablenz mégsem tétovázott; menet

ből indítandó támadást rendelt el, mivel a késő délutáni óra már lehetetlenné tett bármilyen átkaroló hadmozdulatot. Az élen rohanó dandár hatalmas rohamot hajtott végre, és áttörte a dánok védelmét, ám aránytalanul nagy veszteségek árán. Ezekről a veszteségekről elégedetten állapíthatta meg a vezérkar vizsgálata, hogy döntő többségüket szuronydöfés és puskatusütés okozta: bizonyítottan közelharc következményeiként, tehát Ausztria katonái hősi halált haltak Istenért, a császárért – a hazáért már kevésbé, hiszen az nagyon messze volt az Északi- és a Keleti-tenger partjától. Az előírt taktika beválni látszott; a csapatok lerohanták az ellenség tüzét.

Külön hízelgett a bécsi hadvezetésnek, hogy Gablenz akkor érte el első világraszóló sikereit a dán utóvéd ellen, amikor a poroszok még egyetlen lövést sem adtak le a híres-neves hátultöltőikből. Ferenc József önbizalma határtalanul megnövekedett, Gablenz azonnal megkapta a Mária Terézia-rend parancsnoki keresztjét, Gondrecourt, a „vaskeménységű" generális pedig meghívást kapott Bécsbe, legyen Rudolf trónörökös nevelője.

Február 11-én a szövetségesek elérték a düppeli erődrendszert, amelyet a dánok fő támaszpontjukká építettek ki Észak-Schleswigben. A támadók egyelőre csak bekerítették a védművet, s főerejükkel folytatták az előrenyomulást, immáron Dánia belseje felé, ahol mind hevesebb ellenállásba ütköztek. Többhetes felkészülés után indult meg csupán a roham a „düppeli sáncok" ellen, amelyet a túlerővel szemben a dánok nem sokáig tarthattak. Főerőik Ålsen szigetére vonultak vissza, ahová hamarosan követték őket a poroszok, sikeres partraszállási manővert hajtva végre. Ezzel már Koppenhága

1864-ben Ferenc József presztízséért vérezték a Monarchia katonái a távoli Dániában. Øversee mellett fényes győzelmet sikerült aratni a dán gyalogság fölött

is veszélybe került, úgyhogy Keresztély király békét kért, elismerve vereségét.

A dán háború egyértelműen Poroszország számára hozott babért, és Bismarck külpolitikai sikerének számított a világ szemében. A két győző egyébként fölosztotta maga között a zsákmányt, Schleswig porosz, Holstein osztrák igazgatás alá került. A porosz miniszterelnök nagyon bízott benne, hogy a kondomínium miatti súrlódások előbb-utóbb háborús okot eredményeznek.

Bécsben egyelőre a siker eufóriájában éltek. Úgy hullottak a kitüntetések, mintha valami hatalmas háború nagy győzelmeit ünnepelhették volna. A becsület visszanyerve, az önbizalom helyreállítva – minden úgy volt jól, ahogy volt. A fekete-sárga zászló a régi dicsőségben loboghatott. Nincs hatalom, amely ellenállhatna azoknak a katonáknak, akik e lobogót magasba emelik, vagyis az osztrák katonáknak, akiknek többsége az északi hadjáratban cseh, lengyel és magyar volt (köztük a kassai és a pozsonyi gyalogezred legénysége), míg az Északi-tengeren fölvonuló osztrák hajóhad egységeinek fedélzetén főleg velencei olasz és horvát tengerészek szolgáltak.

Csak kevesen vállalták az ünneprontást, s adtak hangot aggodalmuknak. Mert lehetséges, hogy a vezérkar tábornokai meg voltak győződve a „döfőtaktika" ellenállhatatlanságáról, tapasztalt gyalogsági csapattisztek figyelmét azonban nem kerülte el az a mészárlás, amelyet a poroszok rendeztek Düppelnél a dánok soraiban. Aki látta a Dreyse-puskát működtében, csak abban reménykedhetett, hogy soha nem kerül szembe vele. Pedig e szembekerülésre csupán két esztendőt kellett várni.

Halmozott hibák

Míg a dániai felhőtlen együttműködés nyomán abban az illúzióban ringatták magukat a bécsi külpolitika irányítói, hogy az együttműködés Poroszországgal fenntartható lesz a továbbiakban is, Bismarck egyre leplezetlenebbül készült nagy célja, a porosz vezetésű német egység megvalósítására. Ennek következő lépéseként Ausztria ellen tervezett háborút, amely porosz győzelem esetén Ferenc Józsefnek a birodalomból, azaz a Német Szövetségből való kitessékeléséhez vezethet. A porosz miniszterelnök céltudatos diplomáciával elérte a nagyhatalmak semlegességét, és szövetséget kötött Olaszországgal, amely 1866. április 8-án írásos kötelezettséget vállalt: egy porosz–osztrák háború esetén hadba lép Ausztria ellen, feltéve, hogy e háború három hónapon belül kitör.

Friedrich von Beck alezredes többször járt az északi hadsereg törzsénél, hogy az uralkodó megbízásából tájékozódjék a helyzetről, és befolyásolja Benedek döntéseit. (A kép későbbi: táborszernagyként, a vezérkar egyenruhájában ábrázolja Becket)

Természetesen Bécsben, még ha reménykedtek is a tartós békében, szintén készültek egy esetleges háborúra. A császár még 1865 elején utasítást adott egy poroszellenes háború felvonulási terveinek kidolgozására. Ekkor került a hadügyminisztériumba Friedrich Beck alezredes, aki korábban, Heß vezérkari főnök szárnysegédjeként, már dolgozott ilyen terveken. Ezek közül poroltak most le néhányat. Az alapgondolata valamennyinek 1850-ből származott, amikor Ausztriának éppen vitája volt Poroszországgal, és mozgósítási intézkedésekkel kívánt nyomatékot adni akaratának (az esetleges hadjárat vezetésével egyébként – ki mást? – Radetzkyt akarták megbízni, de a kedélyek akkor lecsillapodtak). A tervek egy keletcsehországi csapatösszevonást irányoztak elő, s Königgrätz szolgált volna a cs. kir. hadsereg megindulási körletéül. Innen rövid az út Berlinig, gondolták a bécsi vezérkar tábornokai. Arra az esetre, ha Poroszország egy Szilézia irányából indított ellentámadásra vetemednék – amire volt már példa Nagy Frigyes idejében –, egy kisebb seregtestet hagytak volna Morvaországban, hogy a bécsi útvonalat védelmezze, és a főerők északi szárnyát fedezze. Bécs akkoriban még amúgy is erődített város volt; a bástyái még álltak.

E tervek persze átdolgozásra szorultak. Egyrészt a császári székesfőváros védelmére már hiányoztak a régi erődítmények, másrészt számolni kellett a kétfrontos háború eshetőségével, azzal, hogy Olaszország kihasználja a kedvező alkalmat, és elragadja – olasz szemszögből: felszabadítja – a velencei tartományt. Beck ennek ellenére kitartott a königgrätzi erőcsoportosítás terve mellett, s a Berlin elleni offenzíva alapgondolatát is megőrizte. Végül 1865-ben ad acta tették a haditerveket, mert sikerült elkerülni a háborút.

A következő év februárjában azonban újra foglalkozni kellett a dologgal, hiszen mind nyilvánvalóbbá vált a porosz háborús eltökéltség. Ferenc József mindazonáltal csak védelmi jellegű haditerv kidolgozására adott utasítást, hadd lássa ország-világ, hogy Poroszország az agresszor, s a németek németek elleni háborújával nem rokonszenvező osztrák–német közvéleménnyel is csak védekező háborút lehetett elfogadtatni.

A védelmi stratégia messzemenően megfelelt a cs. kir. hadsereg ütőképességének. A takarékosság meghozta eredményeit. Igaz, a dániai diadalok csalfa fényében erre csak kevesen gondoltak.

Az újabb, s immáron védelmi haditerv a hagyományos erődstratégia elvét követte. Mivel azonban kidolgozói – August Neuber alezredes és Gideon von Krismanić vezérőrnagy, a felállítandó északi sereg kijelölt vezérkari főnöke – arra számítottak, hogy a poroszok Sziléziából nyomulnak majd Bécs felé, a csapatösszevonást a morvaországi Olmützbe irányozták elő. Itt kellett volna bevárni az ellenséget és megütközni vele. Albrecht főherceg, a Habsburg-család katonája, Károlynak, az asperni győzőnek a fia, aki az offenzív hadvezetési elképzeléseket képviselte, hevesen tiltakozott. Végtére is ő volt kiszemelve az északi front parancsnokának. Csakhogy a császár közben másként döntött – s megint egyszer tragikusan tévedett a megfelelő ember kiválasztásában. Az ő választottja ugyanis Benedek Lajos volt.

Tulajdonképpen igaza volt Ferenc Józsefnek, amikor a magyar származású táborszernagyot nevezte ki északi főparancsnoknak. Benedeket istenítették katonái, legendás alakjához győzelmek, bravúros fegyvertények kötődtek. Ha nem ő kerül e posztra, hanem például Albrecht főherceg, mindenki felhördült volna: lám megint mellőzik a Monarchia legzseniálisabb hadvezérét, hogy főhercegecskék kommandírozhassanak. (Zsenialitásról persze szó sem volt; az hamar kiderült –

csakhogy már későn, a teljes összeomlás után.) Ráadásul Albrecht rendkívül népszerűtlen volt, sokan emlékeztek még arra, hogy 1848 márciusában ő lövetett a tüntető bécsiek közé.

Valószínű, hogy Ferenc József azért döntött Benedek mellett, mert megbízott benne, pontosabban *csak* benne bízott igazán. Utóbb ugyan fölmerült, hogy az északi fronton vereséggel számolt a császár, és ezért nem akarta, hogy az uralkodócsalád egy tagját érje ilyen kudarc, Albrechtet pedig inkább győzni küldte Itáliába. Egész magatartása, a hadjárat alatti viselkedése azonban ellentmond ennek, s mivel a háború kitörésekor szinte mindenki osztrák győzelmet várt Európában, miért éppen Ferenc József lett volna pesszimista?

Benedek Lajos kétségbeesetten kapálódzott a nagy megtiszteltetés ellen, akárcsak Gyulay Ferenc 1859-ben. Érdekes módon őbelőle sem hiányzott a kellő önismeret annak eldöntéséhez, hogy alkalmatlannak lássa magát a feladatra. Kétségtelenül nagyszerű csapattisztnek bizonyult korábban, de a hadvezéri képességek hiányoztak belőle. S ha már főparancsnokság, akkor legyen Itália, ahol, ugye, „minden fát ismer", nem pedig az északi hadszíntér. Egyébként az emésztési zavarokkal küszködő Benedek már évek óta többször kérte nyugalmazását.

Ám nem volt apelláta. Talán Nagy Sándor, Julius Caesar, Savoyai Jenő vagy Napóleon mindenütt helyismeretekkel rendelkezett, ahová hadjáratot vezetett? Különben is, micsoda mentegetődzés ez egy vezérkari főnök részéről, aki egyidejűleg egy hadsereg parancsnoka is? (Előbb Magyarországon volt kormányzó és főparancsnok, majd Velencében.) Pedig komolyan kellett volna venni Benedek kifogásait, mert ő igazán nem az az ember volt, aki kérette magát...

Az Olaszországgal kötött háromhavi lejáratú segítségnyújtási szerződés miatt Bismarcknak sietnie kellett, s ő nem tétlenkedett. Ügyes provokációk sorával sikerült is a háborút kirobbantania. Az osztrák mozgósítás már áprilisban megkezdődött, s a vezérkar negyvenöt nappal számolt, hogy a cs. kir. sereget harckészültségi szintre hozza. Ausztria tehát – legalábbis úgy tűnt – ez egyszer lépéselőnybe került, s csak a hadvezetésen múlt, hogy ezt ki is használja. A csapatoknak június 9-ig kellett elérniük az olmützi gyülekezési körletet.

A nemzetközi helyzet Ausztria számára tulajdonképpen nem volt előnytelen. Nyilvánvalóan tudta mindenki, hogy a kétfrontos háború elkerülhetetlen, de az olaszokat egyedül senki nem tartotta érdemleges ellenfélnek. Valószínűleg Bismarck sem, neki viszont fontos volt, hogy egy hadsereget akkor is lekössenek Viktor Emánuel katonái, ha közben tönkreveretik magukat, miként az meg is történt. A jelentékenyebb német fejedelmek viszont mindnyájan Ausztria mellett sorakoztak föl. Mindenekelőtt Bajorország és Szászország, a két legfontosabb szövetséges, továbbá Hannover, Hessen-Kassel és Hessen-Darmstadt, Württemberg, Baden, Nassau meg a többiek. Poroszország csak néhány északnémet államra támaszkodhatott, de ezek katonai ereje éppoly keveset nyomott a latban, mint Ausztria szövetségeseié. Az osztrák haditerv mérsékelten hatott lelkesítőleg a szövetségesekre. A szász hadseregnek a csehországi Theresienstadt (Terežin) körzetébe kellett visszavonulnia, s ugyancsak ide várták a bajorokat, hogy az Elbánál közös frontot alkossanak a szászokkal. Vagyis mindkét ország kiszolgáltatta saját területét az ellenségnek, miközben az osztrákok a sajátjukat védték és védették.

Katonai akciókra a várakozásoknak megfelelően Holsteinben került először sor. Ausztriának hihetetlen összegekbe került a megszállás fenntartása, abba viszont Ferenc József nem mehetett bele, hogy az osztrák igazgatás alá került Holsteinre a Hohenzollerek tegyék rá a kezüket. Kapóra jött, hogy a kétes örökösödési jogokat lobogtató augustenburgi herceg, akit egyszer már lefizettek, hogy tűnjön el a süllyesztőben, újfent előhozakodott igényeivel. A hercegségekben mind több híve akadt, mert az elbaiak mindinkább megelégelték az ideiglenes gyarmati sort. Csakhogy Ausztria és Poroszország között szerződés volt életben a jelen állapot fenntartására. Az egész történet a „Gerolsteini kaland" című operettre emlékeztet, csakhogy Schleswig és Holstein birtokáért már katonák ezrei hullatták vérüket...

Helmuth von Moltke a XIX. századnak – Napóleon mellett – legnagyobb katonai lángelméje

Ennek megismétlődését elkerülendő, június elején Gablenz tábornok azt a parancsot kapta, hogy ellenállás nélkül ürítse ki Holsteint, ha a poroszok bevonulnának. Ezt meg is tette, az osztrák hadtest vonatra szállt, és egyetlen puskalövés nélkül megindult Csehországba, a poroszok pedig bemasíroztak a tartományba.

Mindez június 6-án történt. Ugyanezen a napon Benedek Olmützben haditanácsot tartott. Felderítőjelentések szerint három porosz hadsereg közeledett Szászország felé, Szilézia és a Lausitz irányából, vagyis nyoma sem volt annak, hogy az ellenség Morvaországon keresztül készülne egy Bécs elleni főcsapásra. A haditanácson megjelenő Beck, aki mintegy a császárt képviselte, legalábbis Benedekék szemében, a Csehország irányában történő előrenyomulás mellett emelt szót, hangsúlyozva, hogy e „tanács" nem az uralkodóé, hanem Heß és Albrecht főhercegé. A helyzet groteszk – jegyzi meg Ausztria újkori történetének monográfusa, Helmut Andics. Egy másik front hadseregparancsnoka, egy nyugállományú tábornok és egy fiatal császári szárnysegéd segítségével intrikál a hivatalos hadvezetés ellen. Mindazonáltal a főhercegnek igaza volt, az offenzívebb stratégia bizonyosan célravezetőbb lett volna. Benedek és vezérkara azonban kitartott az eredeti elképzelés mellett, s Olmützben várta az ellenséget, ám annak esze ágában sem volt arra vonulni.

A poroszok egyelőre csak a határon álltak, ám I. Vilmos király nem engedélyezte annak átlépését. Nem akart ő agresszor lenni. Bismarck provokációinak gyümölcsére vártak.

E gyümölcs javában érett. A porosz miniszterelnök már az olaszokkal kötött segélynyújtási szerződés másnapján javaslatot nyújtott be a Német Szövetség reformjáról a frankfurti Bundestagban. Általános választójog alapján megválasztandó birodalmi gyűlés összehívását indítványozta az autokrata államférfi; a német államok

Königgrätz, 1866

Königgrätznél nyomasztóvá vált a porosz gyalogság technikai és taktikai fölénye

Az észak-csehországi Königgrätz mellett mintegy félmillió ember gyilkolta egymást. A tét a német hegemónia volt: sikerül-e Poroszországnak kiszorítania Ausztriát a német szövetségből, s Hohenzollern-vezetés alatt birodalommá összefognia a német államokat.

Az 1866. évi hadjárat megmutatta a Habsburg-hadsereg gyengeségeit. Az elsöprő porosz győzelmet csak nagy leegyszerűsítéssel lehet a hátultöltő Dreyse-puska fölényével magyarázni, amely többszörös tűzgyorsaságot tett lehetővé. Összehasonlíthatatlanul fejlettebb és szervezettebb volt a porosz hadsereg kiképzése, mozgósítása, felvonultatása, vezetése, ellátása. Helmuth von Moltke gyalogsági tábornok, a porosz nagyvezérkar főnöke eleve jobb feltételek mellett dol-

Benedek Lajos táborszernagy még a lova nyergéből csatát vezénylő hadvezérek iskolájához tartozott

gozhatta ki a hadjárat terveit. A hadtörténelem eme egyik legkiválóbb, elméletileg is rendkívül felkészült lángelméjének munkássága új fejezetet nyitott a hadművészet históriájában: az íróasztalnál megtervezett, iparszerűen menedzselt háborúk korszakát. Moltke ellenfele, az osztrák csapatok főparancsnoka, Benedek Lajos táborszernagy nem vehette föl vele a versenyt; rosszabbul vezetett és felszerelt seregei menthetetlenül alulmaradtak.

Vigaszt csupán az olaszországi hadszíntér nyújtott Ferenc József katonáinak: a poroszokkal szövetségben hadba lépett olasz csapatokat a Habsburg-család katonája, Albrecht főherceg tábornagy verte meg Custozánál, és Tegetthoff admirális megsemmisítő vereséget mért az olasz hajóhadra Lissa szigete mellett. Csatákat azonban hiába nyertek, a háború elveszett. Megszületett az olasz, valamint a német egység. Ausztria kiszorult mind Itáliából, mind Németországból; súlypontja keletre tolódott: a következő évben megszületett a kiegyezés, létrejött a dualista Osztrák–Magyar Monarchia.

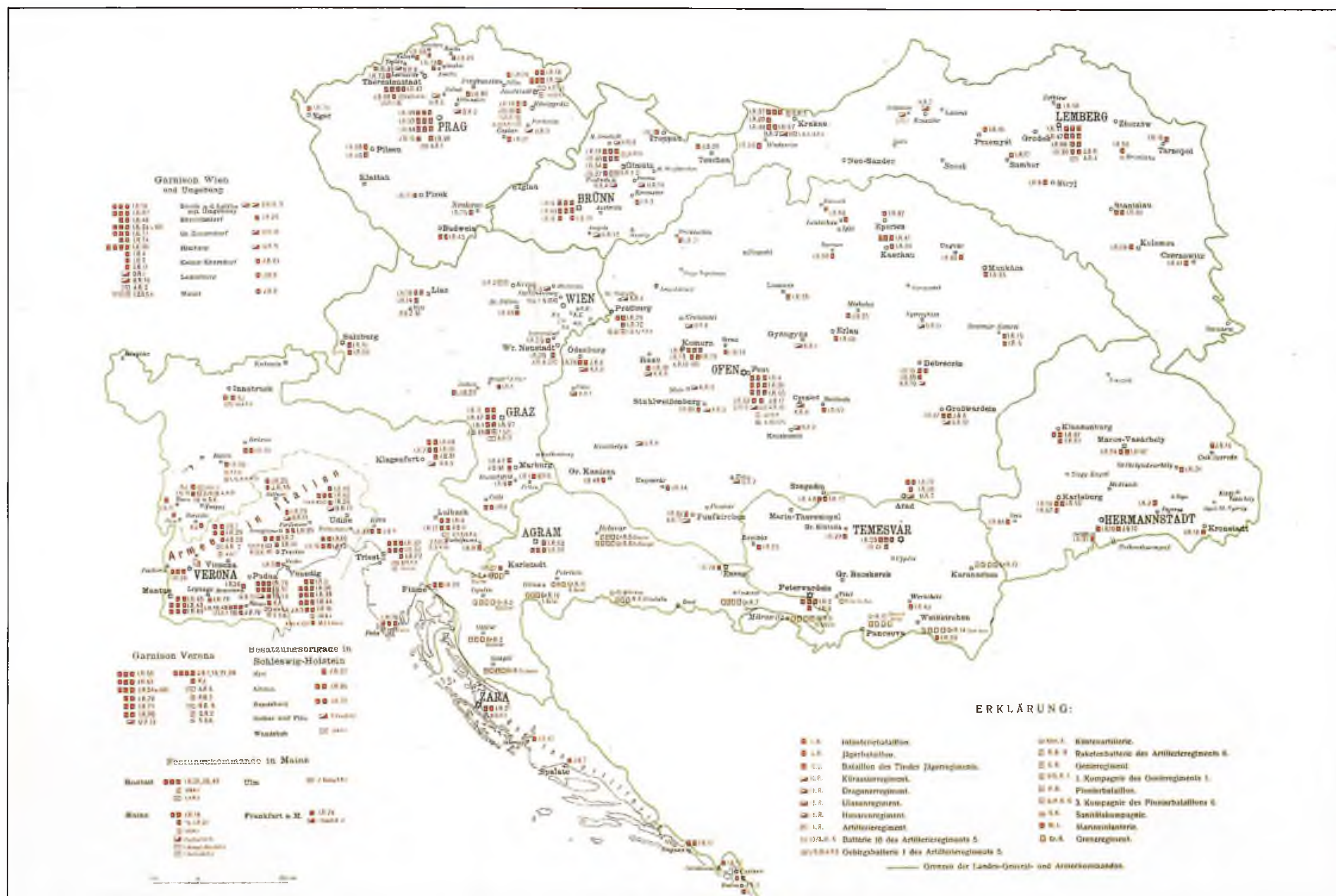
1866-ban még utoljára indultak hadba a vértesek

Az olasz gyalogság nem adta föl olcsón állásait 1866. június 24-én. Fritz Neumann festménye a cs. kir. gyalogosok elkeseredett rohamát ábrázolja

A Lorenz-puskát csak állva vagy térdelve lehetett újratölteni, miközben a katona valóságos céltábla

A cs. kir. hadsereg területi elhelyezkedése 1866 áprilisában. Bismarck és Moltke számítása bevált: az itáliai második hadszíntér jelentős osztrák erőket kötött le

diplomatái nem akartak hinni a szemüknek. A zseniális taktikai lépés egyszerre szolgálta a liberálisok megnyerését s azt a célt, hogy Ausztriának kelljen nemet mondania az építő jellegű javaslatra. Így is lett. Bécs ebbe a javaslatba nem egyezhetett bele, s Bismarck ezt jól tudta. Az osztrák „nem" után ezért június 10-én köriratot intézett a német kormányhoz, javasolván, hogy Ausztria *nélkül* szervezzék újra a Német Szövetséget. A Monarchia másnap a szövetségi haderő Poroszország elleni mozgósítását kérte a Szövetségi Gyűléstől. Bismarck erre megszűntnek nyilvánította a szövetséget. Június 14-én beállt a hadiállapot.

Sakk-matt

Ami ezután következett, azt a huszadik században villámháborúnak neveznék. A porosz haderő már június 16-án megkezdte a behatolást Hannover, Hessen és Szászország területére. 29-én a hannoveri hadsereg Langensalzánál letette a fegyvert. A délnémet államok csapatai a Majnánál szenvedtek vereséget a poroszoktól, akik megszállták Frankfurtot, Darmstadtot, Würzburgot és Nürnberget.

A szász hadsereg, Albert trónörökössel az élén, a haditerv szerint visszavonult Csehországba. „Egyesítenünk kell, amit egyesíteni lehet", adta ki a jelszót Ferenc József; Benedek északi hadserege azonban még napokig Olmütznél tétlenkedett, a szászoknak pedig végig kellett nézniök, hogy szinte a szemük láttára rohanták le hazájukat a poroszok.

Benedek joggal hivatkozhatott (volna) mindazonáltal arra, hogy hadserege még nem harcrakész, mivel hiába kezdődött el idejében a mozgósítás, az csak „cs. kir." tempóban folyt, s mire Moltke a kapuk előtt állt, még mindig nem sikerült számos ezredet hadilétszámra feltölteni, a bevonultakat hiánytalanul és kifogástalanul felszerelni.

A császár ezúttal távol maradt a harcmezőtől, Solferino óta már maga sem bízott hadvezéri zsenijében. Ez persze nem jelentette azt, hogy Ferenc József ne szólt volna bele a hadvezetésbe, sorra küldte sürgönyeit – és szóbeli üzenetekkel Beck alezredest –, kezdeményezést, támadást, ütközetet sürgetve. Egy héttel a hadiállapot beállta után a poroszok már cseh földön állottak, három oszlopban menetelt 1., 2. és elbai hadseregük Szilézia, a Lausitz és Szászország irányából. A hadműveleteket az egyik XIX. századi katonai lángész, Helmuth von Moltke gyalogsági tábornok, porosz vezérkari főnök irányította, aki egyetlen osztrák tábornokban sem talált méltó ellenfélre.

Benedek szabályosan lebénult a felelősség nagyságától, a feladat súlyától. Eddig soha nem kellett mást tennie, mint magasabb parancsokat végrehajtania, s azt mindig nagy elszántsággal és alkotó módon tette. Ez a nagyszerű parancsnok egyszerűen cselekvésképtelenné vált attól a szorongató érzéstől, hogy alkalmatlannak érezte magát egy egész hadsereg irányítására. Nagy nehezen határozta el magát arra, hogy az olmützi erőd árnyékából kimozduljon, s akkor is inkább csak amolyan tétova vánszorgás kezdődött, nem határozott „Linksabmarsch", azaz nyugatra kanyarodó céltudatos felvonulás. Mint a nyúl a kígyóval, úgy állt Benedek Moltkéval szemben, mondja Johann Christoph Allmayer-Beck. Napok alatt kiderült, hogy a reformok ellenére az osztrák hadszervezet messze-messze elmarad a porosz mögött, s a cs. kir. hadsereg ugyanott vagy megint ugyanott tart, ahol fél évszázada, Károly főherceg idején. Az 1859. esztendei tapasztalatok alapján, amikor is a főseregnek hadsere-

Az osztrák lovasság fölénye keveset számított 1866-ban. Altsdorfban például a 6. ulánusezred egy szakasza ütközött meg 1866. július 6-án Schmerek kapitány parancsnoksága alatt porosz ulánusokkal, érzékeny veszteségeket okozva visszavetette a számban jóval nagyobb ellenséget (Ludwig Koch festménye)

gekre való osztásával nem értek el sikert, az osztrák hadsereg-főparancsnoknak 1866-ban nem voltak hadseregkötelékek alárendelve. Ennek következtében Benedek mind a hét hadtestének személyesen parancsolt vagy kellett volna hogy parancsoljon, nem is szólva a szövetséges szász hadtestről, a hadseregközvetlen lovashadosztályokról és a hadseregtartalékban tartott tüzérségről. Moltke ezzel szemben csak a három hadseregparancsnoknak küldött általános utasításokat, akiknek viszont csak saját hadtesteik, illetve hadosztályaik vezénylésével kellett törődniük. De ez csak az egy tényező a sok közül, a végeredmény a porosz hadvezetés kimagasló fölénye az osztrákkal szemben.

Szó esett már arról, hogy Benedek Lajos nem volt valami nagy véleménnyel a vezérkari munkáról (ez a tény külön is predesztinálta az osztrák vezérkari főnöki posztra), az ő ideálja továbbra is az a hadvezér volt, aki egy dombra ugrat lovával, a nyeregből fölemelkedve körülkémlel, s aztán keze intésével, vagy ide-oda nyargalászó szárnysegédjei útján osztogatja bölcs parancsait. (Nota bene: ez a módszer eddigi beosztásaiban, csatáiban, amikor mindig legfeljebb csak hadtestet vezetett, bevált.) Ezzel a stílussal próbált most is úrrá lenni a helyzeten – némileg talán szorongásai elől is a szüntelen munkába, önmaga túlhajszolásába menekülve –, személyesen folytatott felderítéseket, naphosszat a vonalak előtt vágtázott vezérkarával, szinte félholtra lovagolva magát, már napokkal a döntő megütközés előtt. A táborszernagy minden cselekedete csak azt bizonyította, hogy ez a hadvezéri magatartás a technika korában, tömeghadsereg vezetésénél tarthatatlan.

Nem a hadszervezeti és a személyi feltételek frontján maradt azonban döntően alul a császári királyi hadsereg. Az 1866. évi hadjáratban katonák tízezrei fizettek életükkel a tökéletesen elhibázott gyalogsági taktika miatt. Hiába indultak neki újra meg újra a zárt cs. kir. zászlóaljoszlopok, hogy lerohanják a nagyobb tűzerővel rendelkező porosz csatárok vonalait, azok szabályosan letarolták őket. Önmagában helyes a gondolat, hogy az ellenfél technikai fölényét taktikai intézkedéssel ellensúlyozni lehet – jegyzi meg ugyancsak Allmayer-Beck –, csakhogy az alkalmazott taktika volt alapvetően hibás, és ezen az sem segített, hogy rendívül derekas helytállással erőltették.

A három porosz hadoszlop önállóan operált. Benedek ezzel szemben görcsösen együtt tartotta főerejét, nehogy a döntő csatában egyetlen embert is nélkülöznie kelljen. Azt a lehetőséget is elszalasztotta, hogy a három ellenséges hadsereget külön-külön megtámadja és meggyengítse. Több helyen megütköztek az osztrák és az Óriás-hegységből kiözönlő porosz előőrsök, de a védők csak fél szívvel szálltak csatába, hiszen mindenki a nagy ütközetre gyűjtötte az erejét. Így aztán a porosz trónörökös, Frigyes Vilmos herceg, a későbbi III. Frigyes német császár vezette 2. porosz hadsereg több kisebb csatát nyert, minden alkalommal elgondolkodtatóan súlyos emberveszteséget okozva a cs. kir. hadseregnek. Június 27-én ugyan Gablenz előretolt (előretolt? inkább kevésbé hátravont) hadteste a jobbszárnyon, Trautenau (Trutnov) térségében kisebb győzelmet aratott, de a szászok és Eduard Clam-Gallas gróf hadteste az Iser partján és Gitschinnél szörnyű vereséget szenvedtek. A poroszok veszteségei három-négyszer kisebbek voltak, mint a szász és a cs. kir. csapatokéi. (A trautenaui diadal például 4 500 cs. kir. katona életébe került, míg a vesztes po-

rosz oldalon 1 300 fő maradt a csatatéren!)

A kisebb ütközetekben mindenekelőtt az értékes idő veszett kárba. Egy héttel azután, hogy a poroszok a Monarchia földjére tették csizmájukat, már lehetetlenné vált oszlopaik egyenkénti megtámadása. A főerők éleit Trautenau másnapján már alig 50 km választotta el egymástól. Benedek a sorozatos vereségek hatására ismét visszafelé húzódott, s Königgrätz erődjének körzetét jelölte meg új gyülekezési körletként. Amikor Beck alezredes július 1-jén ismét a táborszernagy főhadiszállására érkezett, egy teljesen összetört hadsereg-főparancsnokot talált. De Benedek személyes egészsége volt a kisebbik baj, vezérkarán a legteljesebb zűrzavar uralkodott, a csapatokról nem is beszélve. Solferino szörnyű, sötét árnyéka sejlett föl.

Benedek rövid haditanácsot tartott, s itt semmi más mondanivalója nem volt, mint hogy a helyzetet kilátástalannak tartja – mellesleg joggal, miként azt a későbbiek igazolták. Nyomban el is ment a sürgöny Bécsbe: „Kérem Felségedet, sürgősen kössön békét minden áron, a hadsereg katasztrófája elkerülhetetlen.” A válasz alig néhány órát váratott magára, pedig Ferenc József értekezletet tartott Alexander Mensdorff-Pouilly külügyminiszterrel és néhány tábornokkal: „Békekötés lehetetlen. Megparancsolom, ha elkerülhetetlen, kezdjen legnagyobb rendben visszavonulást. Volt csata egyáltalán?” Az utolsó, vészjósló hangnemű mondatot egyébként, miként az utóbb kiderült, Crenneville főhadsegéd fűzte a távirathoz, az egyszerre szemrehányó és manipulatív kérdés azonban hűen tükrözte az uralkodó véleményét is.

Tulajdonképpen mindenkinek igaza volt. A hadvezetésre teljesen alkalmatlan Benedek rendelkezett természetesen annyi tapasztalattal, hogy felismerje, egy nagy ütközetben nincsen esélye Moltkéval szemben – végtére is eleget lovagolt a hadtestek között, tapasztalhatta a veszteségek mértékét, láthatta a csapatok levertségét és kimerültségét. Ferenc József viszont nem engedhette meg magának, hogy vereség nélkül kérjen békét, ami a kapitulációval lett volna egyenértékű, hiszen aligha valószínű, hogy a poroszok méltányos feltételekkel elmeneteltek volna. Az általa megparancsolt rendezett visszavonulásnak viszont ugyancsak kevés reménye maradt, ezt már Beck is jelezte Crenneville főhadsegédnek küldött sürgönyében: „Fegyverszünet vagy béke kikerülhetetlen, mert visszavonulás végrehajthatatlan lesz.”

A történelemkönyvekben általában az áll, hogy Benedek békejavaslatával szemben az uralkodó erőszakolta ki, hogy főparancsnoka csatát fogadjon el. Ez részben igaz, de csupán a részigazság. Valójában 1866 júliusának első napjaiban a cs. kir. hadsereg az északi fronton „sakk-matt” helyzetbe került. Johann Christoph Allmayer-Beck mutat rá, hogy Benedeknek ekkor csupán egyetlen lehetősége maradt: fegyveresen szembeszállni az ellenséggel. Egyszerűen értelmetlen a feltételezés, hogy a táborszernagy csak bécsi parancsra vállalta a csatát, noha előre látta a vereséget. Annyi persze igaz, hogy Benedeket csatára kényszerítették, de nem Ferenc József sürgönye, hanem a három irányból Königgrätz alá nyomuló porosz hadseregek.

S még egy utolsó szempont: csaknem félmillió ember állt egymással szemben ennek az esős július 3-ának ködös reggelén. A főerők érintetlenek voltak, az erőviszonyok látszólag kiegyenlítettek. A történelem során még soha nem tértek jobb belátásra ilyen helyzetben a hadviselő felek. Milyen feltételek mellett kérhetett volna békét Ferenc József? És hogyan, milyen alapon diktált volna Bismarck? Hiszen ellenfele verve nem volt. Az Elba és a Bistritz között álló seregek csak egyet tehettek: meg kellett ütközniük.

„A céltábla küzdelme a lövéssel”

Tizenhárom órán keresztül „mennydörgött az ágyú és csattogott a kard”. Nem olcsó dolog talán egy negyvennyolcas honvédnótát idézni, mert itt valóban ez történt: egy napba sűrítve tanulmányozható a XIX. század hadtörténete. Olyan fergeteges lovasrohamokat láthattunk, mint Hadik András idején, az osztrák gyalogság pedig zárt oszlopalakzatban, szuronyt szegezve, lobogó zászlói alatt – tisztjei kivont karddal, lóháton az élen, az ezredzenekar a vérpezsdítő Radetzkymarschot meg a Prinz Eugeniust játszva az oszlop mögött masírozik a halálba, mintha csak díszszemlén lenne, ugyanakkor a poroszok gyorstüzelő puskája és az osztrák tüzérség ágyúi már az első világháború anyagcsatáit idézik föl...

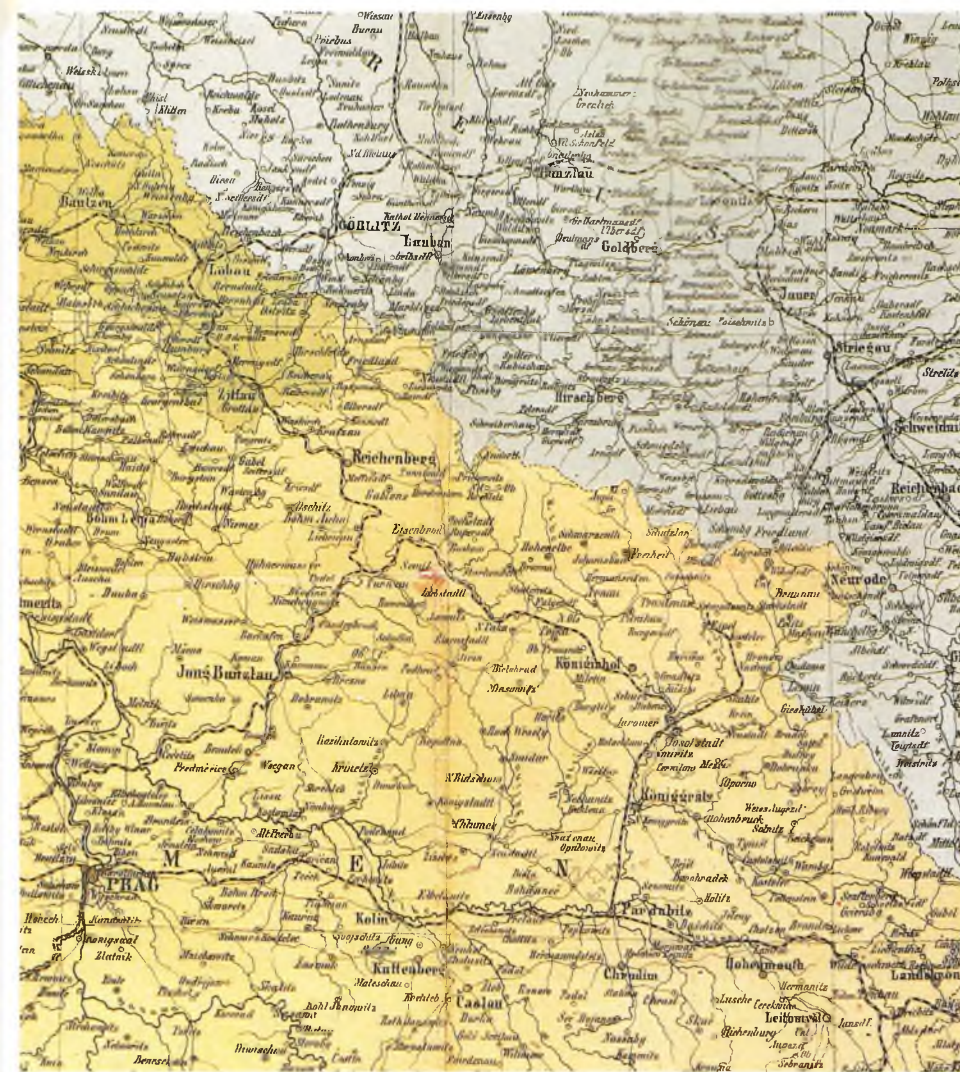
A reggel nyolckor kezdődő csata Benedek életének utolsó lehetőségét nyújtotta, s ő mindenesetre megcsillogtatta képességeit, nemhiába kapta meg korábbi győzelmeiért a Mária Terézia-rendet. A közel félmillió ember valószínűtlenül kicsi helyen zsúfolódott össze, a két csehországi folyó közén nyolc-tíz kilométer széles, s három-öt kilométer mélységű csatamező állt rendelkezésre a gyilkoláshoz. A császári királyi csapatok szorosan tömörülve, a poroszok lazábban, félkörívben álltak föl. Mindez már a haditerveket is sejteni engedte.

Benedek Lajos táborszernagy arra törekedett, hogy az általa elfoglalt magasabban fekvő állásokból a porosz rohamokat visszavesse, s ha az ellenség ereje lankad, elsöprő erejű ellentámadást indítson. Helmuth von Moltke gyalogsági tábornok haditerve ettől merőben különbözött. Középen az 1. porosz hadsereg valóban frontális támadást indított a cs. kir. centrum ellen, de ez a támadás inkább azt a célt szolgálta – miként az hamar kiderült –, hogy lekösse az ellenség főerejét. A döntést a szárnyakon kellett kicsikarni, délen Karl Eberhard Herwarth von Bittenfeld elbai hadserege, északon pedig Frigyes Vilmos trónörökös 2. porosz hadserege volt hivatott Benedek csapatait átkarolni és halálos ölelésbe szorítani. E terv egyetlen ponton állt vagy bukott: megérkezik-e a trónörökös a nap folyamán a hadszíntérre vagy sem; a csata kezdetén ugyanis még nem volt jelen. (A napóleoni háborúk két fontos ütközete múlott ilyen „apróságon”: 1809-ben János főherceg nem ért idejében Wagram alá, 1815-ben viszont Blücher avatkozott be menetből a waterlooi csatába, és döntötte el végérvényesen a franciák császárának sorsát.)

A délelőtti órák Benedek számára biztatóan alakultak. Frigyes Vilmos hercegnek se híre, se hamva nem volt, ezzel szemben a porosz 1. hadsereg támadása kifulladt, hiába kelt át nagy veszteségek árán az Elba Bistritz nevű mellékfolyóján, a mögötte emelkedő lipai magaslatokat nem sikerült megrohamoznia, itt a jobb osztrák tüzérség fölénye döntőnek bizonyult. A cs. kir. gyalogság meg is kezdte az ellentámadást a Frigyes Károly herceg vezényelte porosz centrum ellen.

A két vezérkar néhány kilométernyire foglalt állást. Benedek a lipai magaslatról jól láthatta a csata minden mozzanatát. Nyugodtan szívta szivarját, hiszen minden jól alakult. Gyalogsága helytállt, tüzérsége tarolt. Háta mögött két teljes, érintetlen hadtest várt arra, hogy tartalékként bevessék, nem is szólva három nehézlovas-hadosztályról, amely már készül a visszavetett porosz zöm lerohanására. Déltájban e lovasok parancsot is kapnak, hogy kezdjék meg az előnyomulásukhoz szükséges terepfelderítést.

A túloldalon a Roskos-hegyen áll a porosz vezérkar. A 69 éves ősz I. Vilmos király kevésbé bizakodó, sőt, kifejezetten aggodalmas. Amikor az osztrák jobbszárnyon, az eredetileg a 2. porosz hadseregre

Az észak-csehországi hadszíntér. Ide vonult be feltartóztathatatlanul a három porosz hadoszlop, s verte tönkre Königgrätz mellett Ausztria főerőit

váró Anton von Mollinary tábornok két hadteste is balra kanyarodott és a porosz középre támadott, Vilmost nyugtalanság fogta el: „Elveszítjük a csatát!" Az 1. hadsereg megtorpant, a porosz balszárny hátrálni kezdett, hiszen ott eleve a trónörökös megérkeztével számolva állítottak fel csupán két hadtestet, Herwarth pedig pontatlanul hajtotta végre a parancsot, nem átkarolni igyekezett az osztrák–szász balszárnyat, hanem a frontális támadást erőltette. Moltke vezérkari főnök, rendíthetetlen nyugalommal szemlélte az eseményeket. Amikor Bismarck, aki a király kíséretében maga is jelen volt, szivarral kínálta – így beszélik a visszaemlékezések –, Moltke feltűnő (valódi vagy csak színlelt?) közönnyel válogatott a tárcából. A miniszterelnök ebből a gesztusból megérezhette, hogy nagy bajok azért nincsenek.

Sőt, a nagy bajok Benedek számára kezdődtek. Dél körül futott be a josefstadti erőd őrségének sürgönye, hatalmas porosz erőket látnak délre vonulni. Frigyes Vilmos herceg sziléziai hadserege, amellyel már többször megütköztek Benedek katonái, erőltetett menetben vonult az ágyúdörej hangját követve.

Ezzel fordult a kocka, az addigi kiegyenlített küzdelmet porosz hadászati fölény váltotta föl, amelyhez a harcászati is járult: a rettenetes Dreyse-puska. A déli órákban azonban még mindig kétesélyes volt a játszma. A csatát, amelyet két napja még reménytelennek ítélt, Benedek Lajos eddig legjobb tudása szerint vívta, nyoma sem volt rajta korábbi szkepszisének, sőt, mintha föltámadt volna benne régi énje, a gyors elhatározások emberéé, a cs. kir. hadsereg fenegyerekéé. Most azonban szörnyű dilemma elé került. A josefstadti sürgöny megérkezésétől kezdve a jobbszárnyon minden percben várni lehetett a 2. porosz hadsereget. Ellene most már csak az eddig érintetlen tartalékokat lehetett vezényelni, csakhogy ily módon az addigi koncepció került veszélybe: az ellentámadáshoz szükség volt ezekre az erőkre.

Benedek táborszernagy – időzavarában – csak akkor akarta megindítani ellentámadását a front közepén, amikor az ellenség már kellőképpen kimerültnek látszik. A poroszok azonban, noha rohamaikat sorra visszaverték, egyelőre nem lankadtak. Várni viszont aligha lehetett, hiszen egyszerre minden perc drágának bizonyult, Frigyes Vilmos herceg bármikor betoppanhatott, s akkor ellene is szükség lesz minden nélkülözhető emberre.

A dilemmából az osztrák főparancsnok végül kompromisszumos megoldással vélt kiutat találni. Mivel eddigi jó pozícióját sajnálta volna veszni hagyni, nem adta föl eredeti tervét. A két érintetlen hadtest mégis maradt tartalékban, s az északi szárnyon álló csapatok kaptak parancsot, hogy észak felé frontot nyissanak, s várják a sziléziaiak felbukkanását.

El nem unhatták magukat, mert Frigyes Vilmosék már ott is voltak. Festetich Tasziló és Karl Thun und Hohenstein altábornagyok még be sem fejezték az új helyzet megkövetelte hadmozdulatok elrendelését, amikor záporozni kezdtek katonáikra a poroszok golyói. A sziléziai hadsereg menetből bontakozott ki, éle valósággal legázolta a II. és IV. cs. kir. hadtest még éppen csak állásait kereső, harcalakzatot föl sem vett katonáit.

Szó sem volt ezek után a középen osztrák ellentámadásról, Benedek egymás után vetette be tartalékait az északi szárnyon. Ám elkésett. A sziléziaiak lendületét nem lehetett föltartóztatni, az osztrák dandárok, sőt hadosztályok, hadtestek sorra elvéreztek a porosz puskák tüzében. Nemhogy lerohanni nem lehetett a porosz csatárokat, a legtöbb roham közvetlenül vonalaik előtt omlott össze, anélkül hogy közelharcra került volna sor. A veszteségek elképzelhetetlen méreteket öltöttek, az egyik hadtest röpke húsz perc alatt tízezer emberét veszítette el. „A céltábla harcolt itt a lövésszel szemben", jellemezte a helyzetet Alfred Schlieffen, a későbbi német vezérkari főnök.

Néhány órán belül minden eldőlt. A lovasságot már csak a gyalogság visszavonulásának fedezésére lehetett bevetni, ugyanezt szolgálta az osztrák tüzérség zárótüze. Königgrätz egyetlen hatalmas tömegsírrá vált. A cs. kir. hadsereg összes vesztesége – beleértve a halottakat, sebesülteket, eltűnteket és hadifoglyokat – meghaladta a negyvenezer főt, a poroszoké alig érte el a kilencezret. A csata napjának estéjén a császár a Burgban várta a híreket, felkészülve a legrosszabbra. Benedek két nappal korábbi kétségbeesett távirata, valamint az időközben visszatért Beck helyzetjelentése nem adott holmi rózsás hangulatra alapot.

Königgrätznél a szász hadtest is súlyos veszteségeket szenvedett

Benedek délután négy körül szakította félbe a csatát, és rendelt el visszavonulást. Az erről küldött sürgöny hét előtt került Folliot de Crenneville főhadsegéd kezébe, aki azonnal bevitte azt az uralkodónak. „Csata Königgrätznél, hadsereg megverve, menekülés az erőd felé, félő, hogy ott bekerítik." A visszavonuló osztrákok pánikszerűen keltek át az Elbán. A táborszernagy még egyszer megmutatta, hogy mire képes, mert a hátraözönlő csapattesteket sikeresen felfogta, és rendezetten vezette előbb Olmütz, majd Pozsony alá. Aztán elcsapták őt is, egyedül rá hárítva minden felelősséget.

Új fővezérnek most már Albrecht főherceget nevezték ki. Ő ugyanis sikerrel járt, s a fekete-sárga lobogók élén győzelmet aratott az olaszok fölött.

A vigasz: Custoza

A Habsburg-ház legreakciósabb tagjaként szokás emlegetni Albrecht főherceget, aki a hadseregben találta meg az elhivatottságának legmegfelelőbb feladatot. Két tényező is ebbe az irányba vezérelte. Az egyik Károly főherceg emléke – a nagy hadvezér fiának katonai pályát kellett választania –, a másik a személyes tapasztalat, jelesül 1848 sokkja. Albrecht, aki 23 éves korában már vezérőrnagyként egy dandár élén állott, három évvel a forradalom kitörése előtt a birodalmi főváros katonai parancsnoka lett, ahol is a forrongó márciusi napokban – hogy ne mondjuk – „túlságosan is jól helytállt". A bécsiek soha nem bocsátották meg neki a „márciusi elesetteket", az Albrecht által 1848. március 13-án személyesen vezényelt herrengassei sortűz halálos áldozatait. Néhány hétre vissza is kellett vonulnia a főhercegnek vidéki birtokára, hiszen az udvar 1848 tavaszán engedményekre kényszerült. Ám április végén Albrecht már szolgálattételre jelentkezett Radetzky veronai főhadiszállásán, ahol – katonai tapasztalatokat gyűjtendő – unokaöccse, Ferenc József főherceg is tartózkodott néhány hétig. Albrecht itt szerezte életének meghatározó, alapvető élményét: csakis erős, szilárd szellemű sereg képes a monarchiát megoltalmazni és együtt tartani. A birodalmi fegyveres erő a belső szilárdság és a külső hatalom igazi záloga, s a főherceg ennek a fegyveres erőnek fejlesztésére, szervezésére tette föl az életét.

Ellenzője volt ezért – értelemszerűen – minden „felforgató" gondolatnak, egyáltalán mindennek, amiben a monarchia biztonságára és épségére nézvést veszélyt látott. Mindez nem járt feltétlenül – és mindig – rugalmatlansággal: 1864-ben például az ő kezdeményezésére kezdett el puhatolózni az udvar Deák Ferencnél, a magyar liberálisok vezérénél a magyarokkal való kiegyezés esetleges lehetőségeiről.

(Talán megbocsátható ekkora kitérő az új főparancsnok személyére egy hadjárat kellős közepén, de Albrecht főherceg még kitüntetett szerepet fog játszani az elkövetkezendő évtizedekben a Monarchia hadseregének irányításában.)

Az időben néhány napot vissza kell nyúlnunk, az északi front eseményei miatt ugyanis az előbbiekben figyelmen kívül hagytuk az itáliai hadszíntereket. Itt parancsnokolt Albrecht főherceg, aki – „szokás szerint" – a várnégyszögben vonta össze a rendelkezésre váró erőket. Az olasz királyi csapatok, kiegészülve Garibaldi szabadcsapataival, két irányból vonultak ellene: a fősereg nyugatról a Minción átkelve, egy másik csapattest pedig Bologna irányából a Pó vonalán lépve át. Albrecht azt tette, amit közvetítői útján Benedek is tanácsolt: nyomban kimozdult megindulási körletéből, és még

azelőtt támadott, hogy az ellenség egyesíthette volna erőit. Már június 24-én fényes győzelmet aratott Custozánál – e helység ezúttal sem bizonyult szerencsés helyszínnek az olaszok számára –, tönkreverte Viktor Emánuel főerőit, majd délnek fordult, és visszavetette a déli olasz hadsereget is a Pó mögé. Harcok folytak még elhúzódóan Dél-Tirolban, ahol Garibaldi fanatikus vörösingesei keményebb ellenfélnek bizonyultak, mint a reguláris olasz királyi katonaság. Albrecht tehát győzött Itáliában, e győzelem eredményei azonban mit sem értek, hiszen az északi hadsereg Csehországban eljátszotta őket.

Vegyes érzelmekkel fogadta hát a főherceg-tábornagy és stábja a Bécsből érkezett parancsot: azonnal csoportosítson át minden erőt északra, a főváros védelmére. Ez ugyanis egyet jelentett a velencei tartomány feladásával, de legalábbis védtelenül hagyásával, márpedig Albrechték nem azért harcoltak, hogy most csapotpapot otthagyjanak. De hát a poroszok már Königgrätz másnapján megkezdték az előrenyomulást, s hiába szedte rendbe Benedek vert hadát, az már nem volt képes arra, hogy feltartóztassa őket.

A nagy átcsoportosítás alatt mindazonáltal az osztrák hadvezetés megmutatta, hogy olykor szervezési mesterművekre is képes: tíz nap alatt sikerült átdobni az egész itáliai hadsereget a déli vasúton Ausztriába, teljes felszerelésével együtt. Nagyon kellett sietni, hiszen így is félő volt, hogy Albrecht és felmentő serege már csak egy poroszok megszállta császárvárost talál maga előtt.

Július 8-án éppen ezért Ausztria tűzszünetet kért. Az indok nyilvánvaló volt, lélegzetvételnyi idő kellett, míg Albrechték megérkeznek. Hogyan is gondolhatta bárki komolyan, hogy a poroszok majd szépen rábólintanak, és kivárják, amíg ellenségük egyesíti maradék erejét. Bismarck elutasította a kérést, csak akkor volt hajlandó tárgyalni, ha a békefeltételekről esik szó. „Ha Ausztria tűzszünetet kér, Poroszországnak menetelnie kell", fogalmazott frappánsan Frigyes Vilmos trónörökös.

Másnap tehát, amikor Bismarck nemleges válasza megérkezett, Ferenc József kétségbeesett (és mellesleg hiábavaló) üzenetet küldött III. Napóleonnak, és elrendelte a csomagolást. A kincstárban útiládákba pakolták a legnagyobb értékeket, az udvari könyvtárban és levéltárban ugyanez történt a legértékesebb kódexekkel és kéziratokkal. Mindent vonatra és hajóra raktak, és megindították Magyarországra. A poroszok végtére is bármelyik nap megérkezhettek.

És csakugyan: július 12-én megszállták Brünnt. Prágában az érsek és a polgármester vonult ki a város kulcsaival fogadásukra. Bécsben a hatóságok rendeletére nagy szorgalommal sáncokat ástak, meg útakadályokat emeltek, miközben a kíváncsiskodó polgárok százai gyülekeztek a Kahlenbergen, hogy elsőnek pillanthassák meg a csúcsos sisakokat.

Bismarck azonban nem kívánt hosszú háborút, ahogy Ausztriát sem akarta megsemmisíteni, kiváltképp nem véres és pusztító harc árán. Az ő célja az egész hadjárattal „csupán" annyi volt, hogy Bécset a németországi aspirációk feladására bírja. E szándékát nehezen tudta elfogadtatni vérszemet kapó királyával és annak környezetével, miként Ferenc József is még napokig úgy látta, hogy dinasztiájának évszázados jogaiért továbbra is érdemes fegyveres erővel küzdenie.

A Bismarck szeme előtt lebegő porosz vezetésű Németországnak szüksége volt a Habsburg Birodalomra, saját szövetségeseként. Minden ügyességét és – túlzás nélkül lehet így fogalmazni – diplomáciai zsenialitását latba kellett azonban vetnie,

A porosz trónörökös sziléziai hadserege eldöntötte a csata kimenetelét

Albrecht főherceg, tábornagy, az itáliai hadsereg parancsnoka hiába aratott fényes győzelmet Custozánál – a csatát megnyerhette, a háború mégis elveszett

míg mindezt Vilmos királlyal elfogadtatta. Mensdorff-Pouilly gróf osztrák külügyminiszter dél-morvaországi kastélyában folytak a béketárgyalások, s itt, Nikolsburgban (ma: Mikulov) kötötték meg július 26-án az előzetes békét, melyet augusztus 23-án a prágai porosz–osztrák békeszerződés követett. Bismarck elérte hadicélját, hiszen Ausztria kivonult Németországból. „Ő Felsége Ausztria császára elismeri az eddigi Német Szövetség feloszlását és hozzájárulását adja Németországnak az osztrák császári állam nélküli újjáalakításához", hangzott a békeszerződés 4. cikkelye. Igaz, Poroszország nem kívánt területi engedményeket, sőt Szászország is megőrizhette területi épségét és önállóságát, Bismarck azonban szabad kezet kapott Németországban, északon fejedelmecskéket csaphatott el, és egész államokkal „kerekíthette ki" a porosz királyságot.

Területek átadását csupán Olaszország, a csatatéren legyőzött déli ellenfél javára irányzott elő a békeszerződés: a velencei tartományról kellett lemondania Ausztriának. Sovány vigaszt nyújtott az a gonosz gesztus, hogy ismét Napóleont kérték fel közvetítőnek, neki adta át Ferenc József a tartományt, s ő „ajándékozta" tovább Itáliának. A dolgok lényegén ez mit sem változtatott. Dél-Tirolt viszont sikerült megvédelmezni, az olasz–osztrák vegyes lakosságú terület továbbra is a fekete-sárga határcövekek során belül maradt – de persze egy pillanatra sem tűnt el az olasz igények listájáról.

„Győzni kell Lissánál!"

Itáliát egyébként nemcsak Custozánál, a szárazföldön sikerült megverni 1866-ban: az osztrák flotta is – önmagához mérve jelentős – győzelmet aratott július 20-án, amivel persze akkor már csak még egyszer megalázni sikerülhetett Olaszországot, maga a tengeri ütközet nem befolyásolta sem a háború kimenetelét, még kevésbé az Adriai-tenger fölötti uralmat. Epizód maradt csupán az önmagát az összeomlásáig szárazföldi hatalomnak tekintő Habsburg Birodalom történetében.

Ez az epizód mindazonáltal alkalmat ad arra, hogy egy pillantást vessünk Ausztria haditengerészetére. Habsburg zászlók alatt akkor vitorláztak hajók a világ tengerein, amikor a dinasztia tagjai ültek Spanyolország trónján, illetve amikor koronájuk alá tartozott a mai Belgium. A szorosan vett osztrák Habsburgok hatalma azonban mindig szárazföldi területekre korlátozódott, jóllehet a fennhatóságuk alatt álló területek csaknem mindenkor rendelkeztek kisebb-nagyobb Adria-parti sávval (csak I. Napóleon csonkította meg néhány évre úgy a birodalmat 1809-ben, hogy az teljes tengerpartját elveszítette).

A napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszus aztán Bécs birtokába juttatta Velencét, az Adriai-tenger e fontos kikötőjét – és a franciák császára által modernizált velencei flottát. Az osztrák főhivatalok azonban – a háborúk során kiürült államkasszára való tekintettel vagy inkább arra hivatkozva (hiszen itt szemléleti kérdésről volt szó, arról, akar-e tengeri hatalom kiépítésére törekedni Ferenc császár és mindenható kancellárja, Metternich vagy sem) – eladták a hajókat, jó részüket haszonfának, s csupán kisszámú fregattot és korvettet, valamint partvédelmi berendezést tartottak meg és állítottak hadrendbe. A döntés egyébként kifejezetten realistának tekinthető, hiszen csekély volt az esélye annak, hogy az osztrák haditengerészetet számottevő erővé lehessen fejleszteni, s Ausztria inkább akart a kontinens vezető hatalma lenni, mint a sokkal jobb adottságú országokkal a világ vizein versenyre kelni, magára vonva például Nagy-Britannia rosszallását.

A megtartott hajóegységeken továbbra is velenceiek szolgáltak, s egy osztrák kortárs szerint úgy éltek a császár hajóin, mintha még mindig Szent Márk gályáin szelnék a hullámokat. A régi velencei vezényszavak, velencei gyakorlatozások folytatódtak itt, az idő megállt a fedélzeteken. Azon tehát nincs is mit csodálkozni, hogy amikor 1848-ban a lagúnák városában is kitört a forradalom, és megint kikiáltották a köztársaságot, a flottilla ismét felvonta a Velencei Köztársaság lobogóját.

A hajók egy kisebb hányada megmaradt a császár hűségén. Triesztben gyülekeztek ezek a flottaegységek, s amint a forradalomtól zilált körülmények engedték, az osztrák hatóságok nekiláttak, hogy hadra fogható hajórajt állítsanak össze belőlük. Ekkor jelentkezett szolgálattételre egy huszonegy éves tengerésztiszt, a frissen fregattzászlóssá (hadnagygyá) kinevezett Wilhelm von Tegetthoff.

Ausztria haditengerészetének leendő büszkesége és legnagyobb alakja vesztfáliai eredetű katonacsaládból származott, ősei apai ágon a XVIII. század óta szolgálták a Habsburgokat. Wilhelm fivérei is – apjukat követve – a tiszti hivatást választották. Ő maga a velencei osztrák haditengerészeti kollégium növendéke lett, itt végzett 1845-ben. A forradalom kitörésekor éppen őfelsége Adria nevű korvettjén szolgált, ez a pireuszi kikötőben őrködött az osztrák kereskedelem biztonsága és szabadsága fölött. Triesztben segédtiszti beosztást kapott, s ebbéli minőségében, egy admirális kísérőjeként, villámgyors utazást tett Nápolyba, ahol sürgősen új hadihajókat kellett vásárolni. Szükség volt rájuk rögvest, a győzedelmes Radetzky ugyanis csupán a szárazföld felől tudta ostromolni a forradalmi Velencét, hadtestének a sikerhez pedig nélkülözhetetlenül szüksége volt tengeri blokádra. Ebben részt vett az Adria korvett is, amelyre Tegetthoff fregattzászlóst hamarosan visszavezényelték.

A flotta élén új ember állt, egy tapasztalt és kipróbált dán tengerésztiszt, Hans Birch von Dahlerup, akit altengernaggyá és a haditengerészet parancsnokává nevezték ki. Egyébként is mind több németet és skandináviait, főleg dánt igyekeztek a cs. kir. haditengerészethez verbuválni, amelynek a vezényleti nyelve is a német lett. (Dán kapitánya volt őfelsége Huszár nevű hajójának is, amely 1853-ban elsőként rendelkezett kizárólag nem olasz tisztikarral és legénységgel.)

Az adriai osztrák flotta, mely tehát Velence ostrománál esett át a tűzkeresztségen, merőben új alapokról szerveződött újjá. 1848 tapasztalatait levonva a bécsi hadvezetés azt tűzte ki célul, hogy a haditengerészet is szerves részévé váljon a cs. kir. fegyveres erőknek. Szakítani kellett a korábbi „extravaganciákkal", amikor a tengerészetet – legalábbis szárazföldi szemlélődők szemében – gyanús múltú, félkalóz elemek lepték el, akiknek egész testét tetoválások borították: helyükbe

olyan fiatal tiszteknek kellett lépniük, akik méltók őfelsége kardbojtjára... Őket már jól ismerhetjük, hiszen fényképek maradtak fenn róluk. Például magáé Tegetthoffé, amint a Schwarzenberg nevű fregatt gőzös fedélzetén áll, könnyedén egy ágyúra könyökölve, másik keze zsebébe süllyesztve, zubbonya nyitva, szemét mélyen a fényképezőgép lencséjére függeszti, elmaradhatatlan – a flottánál igen divatos – pofaszakállával. Nem tudni, milyen lehetett az előző tengerésztiszti nemzedék „egyéni külleme", de egy Gyulay táborszernagy azért Tegetthoffékon sem kevés alaki kivetnivalót találhatott volna.

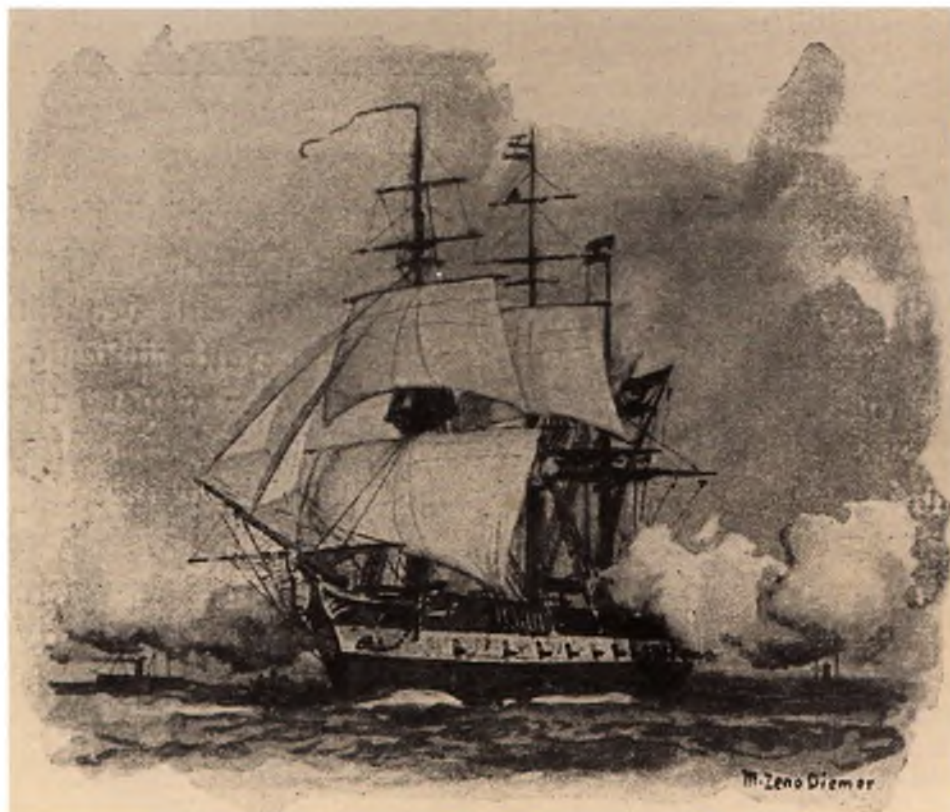
Nem az öltözködés és a magatartás tesz azonban egy flottát igazán erőssé, hanem hajóinak állaga. A múlt század közepe nagy fordulatot hozott a világ haditengerészetébe: igen gyorsan kezdtek elterjedni a gőzhajók, felváltva a vitorlások addigi egyeduralmát. A régi iskola admirálisai – köztük Dahlerup is – idegenkedtek az ilyen újításoktól, az ő számukra a hadihajó egyet jelentett a kibontott, feszülő vitorlákkal, a tarka zászlókkal; az ő fregattjaik hangtalanul suhantak a tenger habjain, csak a parancsok törték meg a csendet, a fedélzetmesterek sípszava, no és persze az ágyúk mennydörgése. Ezeken a hajókon még ember küzdött ember ellen, a kézifegyverek között ott szerepelt a csáklya, amellyel a matrózok az ellenséges hajót a maguké mellé húzták, hogy aztán kötélen átlendüljenek rá, és puszta kézzel küzdjenek meg az ellenféllel.

Minden „masina", szén, fa és gőz gyanús volt: a hadmérnököknek s egyéb „lakatoslegényeknek" nincs helyük egy „tisztességes" hadihajón. A fejlődést persze nem lehetett feltartóztatni, kiváltképp azután nem, hogy 1854-ben Ferdinánd Miksa főherceg vette át a haditengerészet főparancsnokságát. A hajózási kérdések iránt egyáltalán nem érdeklődő Ferenc József elterelő hadművelet gyanánt helyezte mérhetetlenül frusztrált és tettvágytól (meg nem kevés hatalomvágytól) fűtött öccsét erre a posztra, s Miksa nagy energiával fogott a flottafejlesztéshez. Neki volt elég súlya ahhoz, hogy a kongó kincstár mélyén mégis leljenek némi anyagi erőt modern hajók vételére.

Az első korszerű csavargőzöst, a Radetzky nevű fregattot Angliában gyártatta Miksa, nyomban azután, hogy átvette a főparancsnoki tisztet. Jellemző a monarchia viszonyaira, hogy a hajócsavar feltalálójának, Josef Resselnek a hazája, külföldön vásárol csavargőzöst. A technikai újítások iránt is fogékony Tegetthoff – immáron sorhajóhadnagy (százados) – hamar felhívta magára a főherceg figyelmét, aki különböző fontos feladatokat bízott a fiatal tisztre. A krími háború idején a Taurus nevű csavargőzössel a Dunadeltába küldte, ahol igen bizonytalan viszonyok uralkodtak. A cél az osztrák érdekek védelme volt, valójában azonban legalább annyira a felderítés is. 1857-ben a Vörös-tengeren kellett Tegetthoffnak alkalmas bázist keresnie, amely szénfelvevő állomásként szolgálhatna osztrák hajók számára a Szuezi-csatorna megnyitása után. Tegetthoff Sokotra szigetét javasolta a Guardafui-foktól északkeletre, ekkor azonban már közbelépett a fiskus és megvétózta a támaszpontvásárlás ügyét, megtagadván az igényelt százezer tallér folyósítását. (Húsz év múlva az angolok létesítettek itt fontos haditengerészeti bázist, de nem ezért az elszalasztott üzletért lett Nagy-Britannia, nem pedig Ausztria a világtengerek korlátlan ura.)

Miksa főherceg demonstrációkkal vigasztalta magát, minél több kikötőben kellett föltűnnie a piros-fehér-piros haditengerészeti lobogónak. Ezért is küldte a föld körülvitorlázására a Novara nevű háromárbocos fregattot 1857-ben. (Nem sejthette, milyen fontos szerepet játszik majd ez a hajó az életében: a Novara fedélzetén érkezett Mexikóba, hogy III. Napóleon kalandjának részeseként császárt játsszon a közép-amerikai országban, s nem egészen négy évvel később ugyanez a hajó – ezúttal Wilhelm von Tegetthoff parancsnoksága alatt – szelte át az óceánt, hogy a mexikói hazafiak által kivégzett Miksa holttestét visszahozza.)

Amikor a Novara 1859 augusztusában csaknem százezer kilométernyi úttal a háta mögött szerencsésen befutott a pólai kikötőbe, Ausztria egész flottája felsorakozott a fogadtatására. Dörögtek az ágyúk, visszhangzott a sok „Hurrá!", mindez azonban nem feledtette a néhány héttel korábban lezajlott vesztes háborút. Ebben a háborúban pedig az osztrák flotta sem szerepelt valami fényesen, pontosabban sehogy sem szerepelt. Egy erős francia hajóraj feltűnése miatt azt a parancsot kapta, hogy maradjon támaszpontjain és szorítkozzék a partvédelemre. Így aztán

Őfelsége Novara fregattja ütközetben

szó sem lehetett arról, hogy az osztrák haditengerészet megakadályozza vagy akár csak megzavarja a franciákat csapataik tengeri úton történő szállításában és utánpótlásában. Tegetthoff (ekkor már korvettkapitány, azaz őrnagy) Velence és Ancona között cirkált hajójával, de nem keveredett harcba. A következő esztendőkben gyorsan emelkedett a ranglétrán, fregattkapitánnyá, majd sorhajókapitánnyá léptették elő, s hajójával, hajórajával a Földközi-tenger különböző pontjain kellett az osztrák érdekeket és alattvalókat védelmeznie, no meg az osztrák jelenlétet demonstrálnia. Miksa főherceg ugyanis nem adta föl a harcot, pedig a

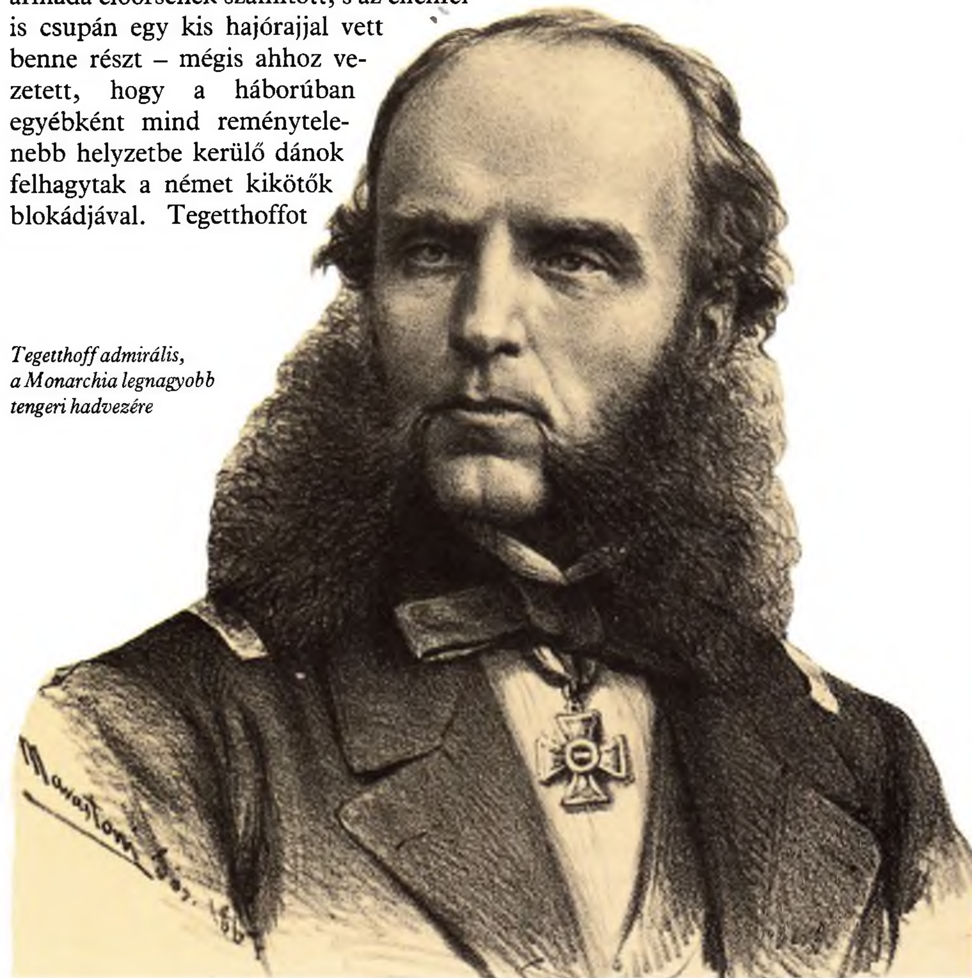
flotta mind nagyobb veszélybe került. Az 1859. esztendei háború után a felsőbb hadvezetés köreiben nem kevesen adtak hangot abbéli meggyőződésüknek, hogy a haditengerészetre fordított minden krajcár kidobott pénz. Ausztria flottájának egyetlen igazi feladata a partok védelme, azt pedig célszerűbb modern partvédelmi ütegekkel megoldani, hangoztatták a bécsi tábornokok, ezeket az ütegeket a háború után elsőként látták el hátultöltő lövegekkel. Tűzerejüket hatásosan lehet kiegészíteni olyan modern harci eszközökkel, mint a víziaknák, ezek között már olyan is létezett ekkor – a XIX. századi technika határtalan távlatokat nyitott meg az emberiség előtt –, amelyet elektromos úton távirányítással lehetett felrobbantani a fölé tévedő ellenséges hajóval együtt... Megkezdődtek az első kísérletek a mozgatható víziaknával, a torpedóval, amely forradalmasította a haditengerészet fejlődését. Egyelőre azonban a kezdetleges torpedók is csak a partvédelmet szolgálták, az osztrák (azaz akkor már osztrák–magyar) haditengerészet csupán a hetvenes évek végén kapta meg az első torpedónaszádokat. Ezek a flotta fölszámolására irányuló törekvések nem állottak messze magától Ferenc Józseftől sem: tengeri hadgyakorlatot szinte soha nem tekintett meg, míg a szárazföldi nagygyakorlatokat semmi áron nem mulasztotta el.

Tegetthoff sem gondolkodott másként, mint támogatója, Miksa főherceg, s neki adatott meg a lehetőség, hogy kétszer is bizonyítsa a flotta harcképességét. Az első alkalom 1864-ben következett be, amikor éppen a Levante vizein lobogtatta Ausztria hadizászlait. Február 25-én érte el a hír Tegetthoff hajóraját, hogy Ausztria és Poroszország hadat üzent Dániának, s ő parancsot kapott, hogy nyomban vegyen irányt az Északi-tenger felé, ahol a dán flotta blokád alatt tartja a német kikötőket. Tegetthoff flottillájából a Schwarzenberg nevű fregatt és két ágyúnaszád tűnt alkalmasnak ekkora útra. Ezekkel Lisszabonba hajózott, ahol az az utasítás várta, hogy csatlakozzon egy hamarosan megérkező nagyobb osztrák hajórajhoz, amely Wüllersdorf-Urbair altengernagy parancsnoksága alatt már úton van. Három hét telt el tétlen várakozásban, de csak a Radetzky nevű fregatt futott be, majd a parancs, hogy Tegetthoff mégis keljen útra Brest felé. Itt továbbirányították, hogy egy kisebb porosz hajórajjal egyesülve induljon az Északi-tengerre, s törje meg a dán blokádot. Hosszas ide-oda cirkálás után Tegetthoff flottillája végre dán hadihajókat pillantott meg, méghozzá egy a sajátjánál jóval erősebb hajóegységet. Ennek ellenére, a dán tüzérségi fölénnyel mit sem törődve a sorhajókapitány azonnali támadást rendelt el. A harc kezdetén a következő jelszót húzatta föl árbocára: „Seregeink győzedelmeskedtek, tegyünk mi is így!”

Tették, de még egy ilyen győzelem, s Tegetthoff legfeljebb tűzifaként adhatja el hajóit. Olyan rámenősséggel vezényelte flottilláját, amelyet Johann Christoph Allmayer-Beck csak Benedek Lajos fenegyerekségével tud összehasonlítani, hozzátéve, hogy Tegetthoff sokkal szélesebb látókörű volt, mint szárazföldi bajtársa. A Schwarzenberg vitorlázata hamarosan lángokban állt, s Tegetthoff hajója egymás után kapta a találatokat. Lövegei mind hosszabban hallgattak, mert a kezelők elestek, vagy elesett, illetve megsebesült társaikat vonszolták a hajó belsejébe. Tegetthoff támadókedve azonban nem lankadt, minden áron meg akarta semmisíteni a dánok vezérfregattját. A Schwarzenbergen támadt fedélzeti tűz végül megakadályozta ebben, kénytelen volt az ütközetet félbeszakítani és az oltáshoz fogni. A Radetzky és a porosz ágyúnaszádok fedezték ezalatt. A Helgoland szigete melletti „tengeri csata” – amely egyébként jelentéktelen ütközet volt, hiszen Tegetthoff flottillája csupán a késlekedő osztrák armada előőrsének számított, s az ellenfél is csupán egy kis hajórajjal vett benne részt – mégis ahhoz vezetett, hogy a háborúban egyébként mind reménytelenebb helyzetbe kerülő dánok felhagytak a német kikötők blokádjával. Tegetthoffot ezért hősként ünnepelte Németország, a világ pedig nagy tengeri hadvezérként ismerte meg. Ferenc József sietve ellentengernaggyá léptette elő (ami vezérőrnagyi rangnak felel meg).

A hadtörténelem utolsó fahajókkal vívott tengeri csatája zajlott le Helgolandnál, de a flotta fegyvernemüknek elkötelezett tisztjei Ausztriában is tudták, hogy a fejlesztést nem lehet tovább halogatni. Tegetthoff és társai érdeklődéssel figyelték az amerikai polgárháború eseményeit. Észak és Dél e küzdelme pedig nem véletlenül érdemelte ki az első modern háború címét. Vonatkozott ez a haditengerészetre is, ahol káprázatos újításokról érkeztek hírek, búvárhajókról és más technikai leleményekről. A fahajók fémhajókra történő lecserélésének halaszthatatlanságát a bécsi hadvezetőség is belátta. 1861-ben állt hadrendbe az első császári királyi páncéloshajó, a Sárkány (Drache).

Fontos támogatóját veszítette el az osztrák haditengerészet, amikor Miksa főherceg elfogadta a mexikói császári koronát és végzetes kalandjába kezdett. Flottaparancsnoklásának tíz esztendeje alatt megteremtette azt a bázist, amelyre egy későbbi flottaprogramot alapozni lehetett (volna). Hét páncélos hajó, számos gőz-

Tegetthoff admirális, a Monarchia legnagyobb tengeri hadvezére

üzemű fregatt és ágyúnaszád várakozott a pólai kikötőben vagy cirkált a Földközi-tengeren. A főherceg távozása után azonban a flottafejlesztés megint megtorpant, csak a már megkezdett hajók építése folytatódott, s Bécsben ismét a szárazföldiek lekicsinylő véleménye diadalmaskodott. Tegetthoff hiába ontotta a kétségbeesett hangú emlékeztetőket, amelyekben a haditengerészet felső vezetését sem éppen visszafogott stílusban bírálta, a tábornokok és admirálisok heves ellenszenvén kívül más eredményre nem jutott. El is küldték előbb Levante vizeire a gyakorlóhajókkal, majd egy távol-keleti expedíció élére szemelték ki, hogy minél messzebb kerüljön...

1866 tavaszán kellett volna útra kelnie, de ekkor már minden pillanatban várható volt a háború kitörése. Tegetthoff márciusban mindent megpróbált, hogy a bécsi hadvezetést a flotta harckészültségbe helyezésére bírja, ám süket fülekre talált. A cs. kir. flotta két nagy páncéloshajója, a Ferdinand Max és a Habsburg még épült, lövegeit pedig csupán megrendelték a Krupp-műveknél, leszállításukra nem sok esély látszott a porosz háború küszöbén. A többi hajóegység szinte teljesen leszerelve pihent a pólai kikötőben.

Olaszország ezzel szemben hatalmas flottafejlesztést hajtott végre az elmúlt esztendőkben, hiszen a Földközi-tenger számottevő hatalmává kívánt válni. Nem sajnálta az anyagi áldozatokat, s rövid idő alatt 12 páncélost, 14 gőzüzemű fregatott és korvettet, 11 lapátkerekes gőzöst és számos segédhajót állított hadrendbe. Ezzel a flottával bátran bízhatott adriai tengeri fölényében az olaszok fiatal állama.

Mi sem volt jellemzőbb az osztrák hadvezetés kapkodására, mint hogy április 30-án elrendelte minden használható hajó azonnali fölszerelését, és május 3-án Tegetthoffot bízták meg a parancsnoksággal. Amit ezután az ellentengernagy véghezvitt, az a szervezés tökélye: néhány hét alatt csodákat művelt. Minden épkézláb ember éjjel-nappali hajszolása árán befejezte a páncéloshajók építését, ütegeit innen-onnan összeszedett lövegekkel szerelte föl. Harckész állapotba helyezte az összes úszni képes hajót, köztük a Kaiser nevű ősöreg sorhajót és a szabotázs folytán kigyulladt Novarát. A fahajókat vassínek és láncok segítségével „páncélozták", a fegyverzetet minden lehetséges módon igyekeztek kiegészíteni.

Így is számolni kellett azzal, hogy az olasz flotta tüzérségi fölénye behozhatatlan. Tegetthoff ezért egy ősi módszert elevenített föl: hajóira vágóorrokat szereltetett. Akár az osztrák gyalogság lerohanási

Tegetthoff valamennyi sikere együttvéve sem volt elegendő ahhoz, hogy a flotta ne maradjon a szárazföldi hatalomnak számító Monarchia mostohagyermeke

Katonai érdemkereszt

harcmodora tengerészeti megfelelőjének is tekinthetjük ezt a lékelő taktikát, amely a támadó hajó számára sem volt veszélytelen. A vágóorros hajó nagy sebességgel nekirontott ellenfelének, meglékelte, majd azonnal elhátrált tőle, hogy a süllyedő hajó magával ne rántsa. Az ókori tengeri csatákat juttathatja még eszünkbe mindez, de az az igazság, hogy az első páncélos gőzhajók, melyek gyorsan tudtak hátramenetbe váltani, és nagy erővel rendelkeztek, eleinte még alkalmazták ezt a harcmodort, főleg fahajókkal szemben, s például Verne Gyula is lékelő orrot álmodott Nemo kapitány Nautilus nevű búvárhajójára.

Az emberfeletti munka valóban látványos eredményekkel járt. Nem egészen két hónap múlva, június végén Tegetthoff hat páncélossal, egy faszerkezetű sorhajóval, négy fregattal, egy korvettel, hét ágyúnaszáddal és három lapátkerekes gőzössel rendelkezett, egyszóval harcra kész flottával, amelynek ereje persze így is elmaradt az olasz haditengerészeté mögött.

Egy nappal azután, hogy Itáliában is beállt a hadiállapot, Albrecht főherceg már győzött is Custozában. Az olasz sajtó a felkorbácsolt nacionalista légkörben azt követelte, hogy a flotta köszörülje ki ezt a csorbát. Csakhogy az olasz haditengerészet főparancsnoka, Persano tengernagy, nem volt a tettek embere, s inkább hajlott az óvatosságra, mint a kezdeményezésre. Olyannyira, hogy amikor Tegetthoff hajórajával megjelent Ancona kikötője előtt, az olasz flotta nem vállalta a csatát, hanem a parti ütegek védelmében maradt. Az osztrák ellentengernagy viszont nem merte megkockáztatni a kikötőbe való behatolást, részben az olasz tüzérségi fölény, részben a víziaknák veszélye miatt. (Az csak később derült ki, hogy az olaszok annyira nem számoltak osztrák flottakötelékek felbukkanásával, hogy még az előkészületeket sem tették meg az anconai öböl elaknásítására.)

Két hétig folyt ez a csalogatósdi, de Persano tengernagy nem mozdult. Végül kénytelen volt engedni az olasz közvélemény nyomásának, és az olasz flotta július 15-én kifutott a nyílt vizekre. Lissa (ma Vis) szigete felé vette az irányt, ahol egy kis rozoga osztrák erőd meregette 88 elavult partvédő ágyúját a tengerre, mindenesetre nem annak tudatában, hogy az itáliai újságok az „Adria Gibraltárjá"-nak minősítik.

Július 18-án kezdődött meg a sziget

bombázása, az olaszok kihasználták, hogy lövegeik jóval messzebb hordanak, mint a lissai erőd ágyúi, és szörnyű pusztítást vittek végbe. Nyilvánvaló volt, hogy Lissa nem sokáig tarthatja magát.

Tegetthoff 19-én értesült az ostromról. Flottáját ekkor már visszavonta, mert a custozai győzelem után Bécsben megint azok véleménye kerekedett felül, akik fölöslegesnek tartották a tengeri aktivitást. Itália végtére is verve volt, az pedig nyilvánvaló, hogy a háború sorsa a csehországi csatatereken dől el. A legyőzött Olaszország részéről komoly dalmáciai partraszállással együttjáró inváziótól nem kellett tartani. Valószínű, hogy ha parancsot kér, Tegetthoff ellentengernagy ezúttal is azt a választ kapja, hogy ne mozduljon, Lissa aligha éri meg a flotta kockáztatását, Tegetthoffnak azonban esze ágába sem jutott Bécshez fordulni, hanem azonnal indulási parancsot adott Lissa felé. Egy viharos éjszaka után július 20-án hajnalban ért az osztrák hajóraj a cél körzetébe. Az időjárási viszonyok csöppet sem kedveztek: a zuhogó esőben a kisebb hajók ágyúállásainak lőréseit be kellett csukni. Délelőtt tíz órakor azonban felszállt a köd, és a két flotta tengerészei megpillanthatták egymást.

„Páncélosok előre, az ellenséget meglékelni és elsüllyeszteni!", adta ki a jelszót jelzőzászlók útján az osztrák parancsnok. A második szignált már föl se lehetett vonni – „Győzni kell Lissánál!" – mert az olasz hajók vadul ágyúzni kezdtek. A cs. kir. hajók ékalakban rontottak az ellenség vonalának, áttörtek rajta, s ezzel egycsapásra vége lett az olasz tüzérségi fölénynek, hiszen a hajók összekeveredtek és kiki saját egységeit lőtte volna.

Anton Romako festményéről ismerjük azt a jelenetet, amelyen a Ferdinand Max páncélos hatalmas kormánykerekét öt tengerész szorítja vasmarokkal, fölöttük a parancsnoki hídon Tegetthoff áll zsebre dugott kézzel, terpeszállásban, rendíthetetlen nyugalommal, miközben egy olasz ágyúgolyó csapódik be. A festőművész azt a pillanatot ragadta meg, amikor az osztrák páncélos több nekirugaszkodás után végre meglékelte az olasz flotta zászlóshajóját, a Re d'Italiát. (Az olaszok hosszú ideig irányítás nélkül maradtak, Persano admirális ugyanis az utolsó pillanatban átszállt vezérhajójáról a sérthetetlennek tartott Affondatore páncélosra, s ezzel végleg kiadta kezéből a kezdeményezés lehetőségét.) Az agg fa sorhajó, a Kaiser is önfeláldozó rohamot intézett a többi fahajót legázolni akaró olasz páncélos, a Re di Portogallo ellen, az egyenlőtlen küzdelemben a Kaiser lékelte meg ellenfelét, miközben maga is súlyosan megsérült, első árboca ledőlt, vitorlázata lángot fogott. Az Affondatore erre a Kaiser ellen fordult, az égő vitorlásról azonban olyan hevesen kezdték lőni, hogy Persano nem kockáztatta meg a roham folytatását. Eközben a Palestro páncélost sikerült gránátokkal felgyújtani, méghozzá oly szerencsétlenül, hogy a tűz hamar elérte a lőporkamrát és a hajó a levegőbe repült, mielőtt legénysége a menekülésre gondolhatott volna. A Kaiser közben sikeresen eltávolodott és elérte San Giorgio kikötőjét, ahol a fedélzeti tüzet sikerrel eloltotta.

Anton Ramako híres festményén Tegetthoff admirális rendíthetetlenül áll vezérhajója parancsnoki hídján, miközben az meglékeli az olaszok egyik hajóját

A pólai hadikikötő soha nem lett nagyobb flottafejlesztési program megvalósításának színtere

Persano gróf délután háromkor szakította félbe az ütközetet, amikor meggyőződött róla, hogy két páncélosa megsemmisült, három további pedig harcképtelenné vált. Az olasz flotta maradéka sietve Ancona felé hajózott. Tegetthoff jóval lassabb hajóival természetesen nem is gondolhatott üldözésre. Ezért előbb a fahajóknak parancsolta meg, hogy San Giorgióba vitorlázzanak, majd a gőzösök is követték őket. Utolsónak a Ferdinand Max hagyta el a Lissa előtti vizeket.

Erről a csatáról sem mondhatjuk el, hogy a világtörténelem nagy tengeri ütközetei között a helye. Az ellenség azonban verve volt, Lissa pedig fölmentve, igaz, ez sovány vigaszt jelentett a königgrätzi vereség után. Itáliát még egyszer sikerült megalázni, mielőtt az ölébe hullott volna Velence, melyet Moltke fegyverei és Bismarck diplomáciája szereztek meg számára.

Tegetthoffot a császár altengernaggyá léptette elő (ez a szárazföldön az altábornagynak felelt meg), a flotta tisztjeire és matrózaira pedig hullottak az érdemkeresztek, akár a záporeső. Aztán vége lett a mámornak, s kiderült, Bécsben már határoztak a hajók újbóli leszereléséről. Tegetthoffot sietve fel is mentették a parancsnokság alól, „nehogy magas rangjához méltatlan módon néhány hajó fölött kelljen parancsnokolnia". A bécsi szóbeszéd szerint azonban az uralkodó nemtetszését vívta ki, amikor egyszer megint túl szabadszájú volt egy audiencián. Hogy igaz-e a fáma, nem tudni, a kortársak mindenesetre elhitték. Később a közös hadügyminisztérium tengerészeti osztályának vezetőjévé nevezték ki, itt irányításával született meg a flotta szervezési terve, amely az első világháborúig érvényben maradt. A hivatalnoki munkához azonban ennek a tevékeny, elszánt katonának nem sok kedve volt, miként a székesfővárosi intrikák világában sem volt igazán otthon az az ember, aki legszívesebben maga is ott állt a viharban hajója parancsnoki hídján. A haditengerészetért vívandó töménytelen kis harc, reménytelen küzdelem mind keserűbbé tették, egyre inkább befelé fordulóvá vált, s szinte senkit sem ajándékozott meg bizalmával. Ebben talán elhatalmasodó súlyos betegsége is szerepet játszott. 1871-ben, életének 44. évében ragadta el a halál.

A lissai tengeri csata jól jellemezte a tengeri hatalommá soha nem vált monarchia helyzetét. Elérni vele semmit sem sikerült, kivéve a közvetlen taktikai célt, Lissa fölmentését. A hadvezetőség bravúrnak, huszárcsínynek tekintette, ami ráadásul azt bizonyította, hogy jó parancsnokkal az élén egy kisebb flotta is örvendetesen nagy eredményeket érhet el. Minek akkor a sok méregdrága beruházás? Vagyis a Tegetthoff megálmodta flottafejlesztésre soha nem került sor, a Monarchia megmaradt szárazföldi hatalomnak; korlátozott anyagi lehetőségei folytán egyszerűen képtelen volt egyszerre fejleszteni szárazföldi és tengeri haderejét.

A közös hadügy nehéz születése

Az 1859. és 1866. évi háborúban elszenvedett vereségek látványosan bizonyították Ferenc József politikájának kudarcát. Nyilvánvalóvá vált, hogy a monarchia átfogó reformjára van szükség. Az itáliai és németországi vezető szerep elvesztése, amit nem volt könnyű tudomásul venni, a magyar kérdést állította előtérbe. Az uralkodónak be kellett látnia, hogy hatalma gyakorlásában ki kell szélesítenie azok körét, akikre támaszkodhat. 1866 után nem elégedhet meg azzal, hogy politikájának alig van más támogatója, mint az osztrák–német burzsoázia. A megoldást a magyarok igényeinek tett engedmény, a birodalom két felének uralkodó osztályai és a Habsburg-dinasztia közötti kompromisszum jelentette.

A kiegyezést célzó tárgyalások az engedményekre való hajlam kölcsönös felismerését követően már 1865 elején megindultak; ezt a porosz háború csak rövid időre szakította félbe. Eredményükképpen a következő esztendőben született meg az a megállapodás, amely a Habsburg Birodalmat alkotmányos monarchiává alakította, mégpedig úgy, hogy azt két – közjogilag és belügyeiben független – részállamra, Ausztriára és Magyarországra tagolta. Az abszolutista kormányzatot polgári parlamentarizmus váltotta föl, a nemzetekfölöttiséget hirdető centralista államalakulatot pedig két birodalomfféllé, szövetséges országgá szervezték. Az osztrák–német és a magyar uralkodó osztályok számára ez a dualista alakulat fél évszázadig biztosította a felsőbbséget a maguk felében a többi nemzet, nemzetiség fölött, ugyanakkor megőrzött több, az abszolutizmusból öröklött vonást: az uralkodónak számos területen az alkotmányos monarchiákban szokásosnál jóval nagyobb jogkört biztosított. Ezek között első helyen említendő a *hadsereg*. Az újabb elvesztett háború nyomán nem lehetett nem felismerni a hadsereg helyzetének súlyosságát. Még jóval a politikai tárgyalások lezárása előtt ezért különféle szervezeti intézkedések történtek – ám ezek ismét csak a fejetlen kapkodásról tanúskodtak. 1866. október elsejével újra felállították a hadsereg-főparancsnokságot, amely a közös hadügyminisztérium 1867. december 27-i hivatalba lépéséig működött. A dandárokat három új seregtörzs felállításával tíz seregtestbe szervezték, anélkül, hogy a hadsereg összlétszámán változtattak volna. Néhány hét múlva, újabb fordulattal, megszüntették a seregtest-parancsnokságokat, és ezek helyébe 27 hadosztály-parancsnokságot szerveztek, ugyancsak a létszámkérdés érintése nélkül. Továbbra is megmaradt viszont a kilenc területi katonai parancsnokság a katonai közigazgatás szerveként. Sietve új szabályzatokat is bevezettek, és elrendelték a hátultöltős puskák rendszeresítését. Már a kiegyezési tárgyalások során komoly szemléleti különbségek merültek föl a Monarchia véderejét illetően.

Ferenc József és az osztrák hadvezetés hallani nem akart arról, hogy a hadsereget bármiféle módon megosszák. Ragaszkodtak a hadsereg egységéhez és ahhoz, hogy e hadsereg vezérlete, vezénylete és a belszervezetére vonatkozó intézkedések joga kizárólagosan az uralkodót illesse meg, sőt azt is elképzelhetetlennek tartották, hogy például az újoncállítás, a szolgálati idő meghatározása vagy a védelmi rendszer a parlament hatáskörébe kerüljön. (Még javában tartottak a kiegyezési tárgyalások, amikor 1866. december 28-án a császár és király pátenst, nyílt parancsot bocsátott ki a hadkiegészítés tárgyában, hatévi rendes és hatévi tartalékos szolgálatot írva elő a birodalom minden alattvalója számára, tehát Magyarországra is kiterjedő hatállyal. Ezzel nemcsak a megteremteni szándékozott parlamentarizmus elvét sértette meg, hanem a korábbi törvényeket is, hiszen az újoncozás az országgyűlés hatáskörébe tartozott. Érthető tehát, hogy az eljárás Magyarországon nagy felzúdulást keltett.)

Magyar részről ugyanakkor élénken élt 1848 emléke (az udvar részéről is persze, csak fordított előjellel). Hatalmas társadalmi nyomás nehezedett a kiegyezési tárgyalásokon részt vevő magyar politikusokra, mert az önálló magyar fegyveres erőhöz valamilyen formában mindenki, minden párt vagy irányzat ragaszkodott. Az 1848-ban született törvények nem tisztázták pontosan a Habsburg-monarchia országainak külön és közös ügyeit, s ez éppen a hadügy területén okozott súrlódásokat. (Mire pedig a részleteket annak idején ki lehetett volna dolgozni, az ellentétek már visszafordíthatatlanul elmérgesedtek.) 1866-ban volt olyan irányzat Magyarországon, amely kétségbe vonta a közös ügyek és kiváltképp a hadügyi közösség szükségességét és jogszerűségét. A kiegyezést előkészítő magyar liberálisok vezetője, Deák Ferenc, ezzel szemben történelmi és jogi érvek mellett az egymásra utaltságot, a védelmi kötelezettség kölcsönösségét emelte ki a vitában. Magyarország vállalta „azon kötelezettséget, hogy (...) az együttes birtoklást megvédje; valamint ráruházta a fejedelemre (...) azon kötelezettséget, hogy Magyarországnak és koronaországainak együttes birtoklását a többi ország erejével is megvédje" – fejtette ki Deák, sőt a közös ügyek szükségességét is a kölcsönös védelem érdekével indokolta, mondván: „Mi őket, ők minket tartoznak megvédeni (...), az együttes védelemnél okvetlenül támadnak oly közös kérdések, melyeket külön elintézni alig lehet. Ezek: a hadsereg és az arra szükséges költség megállapítása, valamint a külügy maga, amennyiben az ország elé tartozik. Ebből áll azon közös ügy, melyet mi megállapítottunk."

S valóban, az 1867-ben meghozott magyar és osztrák kiegyezési törvények értelmében a monarchia két országát államjogilag az uralkodó személyén kívül a közös ügyek kötötték össze, jelesül a külügy és a hadügy, valamint az ezek fedezetéről gondoskodó pénzügy.

Az osztrák, illetve a magyar kiegyezési törvények – melyek kerettörvény jellegűek, és Ausztria, illetve Magyarország alkotmányának részét képezték – a részletekről nem rendelkeztek. Leszögezték, hogy az egész hadsereg vezérletére, vezényletére és belszervezetére vonatkozó intézkedések joga az uralkodót illeti. (E fogalmak manapság már nem használatosak a múlt századi értelemben; a Leitung, Führung, innere Organisation a feudalizmus korában kialakult igen kiterjedt fejedelmi jogokat jelöl. A vezérlet magába foglalta a hadüzenetet, a vezénylet az álló hadseregnek bármikor és bárhova történő irányítását, a belszervezet pedig a hadsereg összes belső ügyét, a szabályzatoktól kezdve a tisztek kinevezéséig, a szolgálati nyelv megállapításáig, a fegyelmezésig.)

Mindkét törvény az „egész", illetve az „összes" hadseregről szól, s a magyarban szerepel az a kitétel is, hogy „a magyar hadsereg, mint az összes hadsereg kiegészítő része". A később általánosan elterjedt közös hadsereg megjelölést mindkét törvény kerüli, a magyar épp azért, mert úgy tekinti, hogy az egész seregnek van egy magyar része, az ausztriai meg azért, mert az osztrák felfogás szerint a hadseregnek nem közös, hanem egységes volta hangsúlyozandó. A hadsereg szervezetének részleteit azonban még hosszú és nehéz tárgyalások során kellett kidolgozni.

Amikor 1867 februárjában megalakult a magyar kormány, a magyar felelős minisztérium jogkörét és összetételét szabályozó 1848: III. törvénycikk értelmében Ferenc József (mint magyar király) honvédelmi minisztert is kinevezett, igaz, ragaszkodott hozzá, hogy ezt a tisztet maga Andrássy Gyula miniszterelnök töltse be. Az a tény azonban, hogy létesült egy magyar honvédelmi minisztérium, korántsem jelentette azt, hogy az uralkodó beleegyezett volna bármiféle magyar hadsereg

Andrássy Gyula gróf, Kossuth hajdani ezredese, akit távollétében jelképesen felakasztottak, a dualizmus első magyar miniszterelnökeként nagy szakértelemmel folytatta a hadügyről folyó tárgyalásokat

felállításába. A minisztérium egyébként is merőben adminisztratív kérdésekben volt csak illetékes. A megszüntetett helytartótanács katonai ügyekkel foglalkozó két ügyosztályának átalakulása magyar királyi honvédelmi minisztériummá mindezek ellenére izgalmat keltett Ausztriában. Kiváltképp a hadsereg vezető köreiben, mivel ott az 1848-i magyar hadügyminisztérium feltámadását látták, s az akkori események megismétlődésétől féltek. Az aggodalom oly nagy volt, hogy Franz John osztrák hadügyminiszter, a magyar kormány kinevezését be sem várva, már 1867. február 19-én közhírré tette: Ő Felsége az „úgynevezett" magyar királyi honvédelmi minisztérium szervezését csakis azzal a feltétellel hagyta jóvá, hogy se a hadsereg egységén, se pedig a „legfelsőbb hadúr" jogain csorba ne essék. Hangsúlyozta John altábornagy közleménye azt is, hogy a cs. kir. hadsereg egyetlen része sincs a magyar honvédelmi minisztérium alá rendelve (emlékezzünk, 1848-ban éppen abból támadt számos probléma, hogy a magyarországi cs. kir. hadakat a magyar hadügyminiszter alá *is* rendelték), s ez utóbbi „se a csapatszolgálat, se a vezetés, se a katonai közigazgatás ügyeibe nem ártakozhatik". Utasította tehát a katonai parancsnokságokat és hatóságokat, hogy a honvédelmi minisztériumnak hozzájuk netalán közvetlenül érkező rendelkezéseit ne hajtsák végre, hanem vagy a hadügyminisztériumhoz, vagy a hadsereg főparancsnokságához terjesszék elő.

Andrássy Gyula miniszterelnök a nyáron kapta kézhez – áttanulmányozás és hozzászólás végett – John hadügyminiszter törvénytervezetét. Ezt még az előző év őszén kezdték el kidolgozni, amikor a porosz háborúban elszenvedett vereség tanulságait levonó hadügyi reformot elhatározták. John altábornagy tervezetének első része az általános és személyes hadkötelezettség alapelveit fejti ki, míg a második az „általános fegyverrekelés", vagyis az országonkénti, vagy tartományonként alakuló, belső védelemre, de szükség esetén a rendes hadsereg támogatására is szánt „népfölkelés" szervezetével foglalkozott.

A magyar miniszterelnökre hatalmas nyomás nehezedett. A kiegyezési törvény vonatkozó paragrafusának többféle értelmezésére támaszkodva a magyar országgyűlési ellenzék s a közvéleményre rendkívüli befolyással bíró 1848/49-es veteránszövetségek, a honvédegyletek a dualizmust a hadseregre is ki akarták terjeszteni. A reálpolitikus Andrássy azonban tökéletesen tisztában volt vele, hogy e gondolatnak, a cs. kir. hadsereg megbontásának még a fölvetése is az uralkodó teljes elutasításába ütközne. Másrészt azt is tudhatta a magyar miniszterelnök, hogy a John-féle javaslatot sem vihetné a siker akárcsak legkisebb reményével az országgyűlés elé.

A megoldást Andrássy számára a javaslat továbbfejlesztése kínálta: az abban szereplő népfölkelést indítványozta állandó másodvonalbeli alakulássá tenni, ami egyaránt megfelelne Magyarország államjogi helyzetének és a Monarchia érdekének. Ez tehát nem érintené a rendes katonaságot, nem veszélyeztetné a haderő egységét, kárpótlást nyújthatna azonban a meg nem valósítható magyar nemzeti hadseregért.

Csalatkoznia kellett azonban a magyar miniszterelnöknek, mert még e mérsékeltnek szánt javaslata is elutasításra talált az uralkodó és tábornokai részéről.

Így hát alkudozni kellett, higgadtan és megfontoltan, megdönthetetlen tabukat félresöpörve, önmérséklő kompromisszumokat keresve. Kiváltképp nehéz volt ez Andrássy Gyula pozíciójából, két tűz között.

A hadügyminiszter novemberben Georg Grivičić tábornokot küldte Pestre, hogy Andrássynál a magyar kormány szándékait kipuhatolja. A tábornok 1867. november 28-án tett jelentést Johnnak. Szerinte a magyar kormány a Deák-párti többségre támaszkodva hajlandó az or-

szággyűlés elé vinni a katonai kérdéseket, elfogadásra ajánlva az általános hadkötelezettséget, de ezt ahhoz a feltételhez köti, hogy a hadügyminiszter javasolta népfölkelés helyett nemzetőrség alakuljon, amely a magyar honvédelmi minisztériumtól függ. Ennek háború esetén az ország védelme volna a feladata, szükség esetén a rendes hadsereget is támogathatná, másrészt karhatalmi szerepet töltene be. A magyar kormánynak a belső rend érdekében föltétlenül szüksége van megfelelő katonai erőre, erre a célra pedig a cs. kir. hadsereget nem veheti igénybe.

„Ha számításba vesszük a Magyarországon most uralkodó hangulatot" – írta Grivičić –, „amelyet a szélső baloldallal szövetkezett »honvédpárt« szít, olyanformán, hogy mindkettő a legnagyobb nyomatékkal követeli a hadsereg kettészakítását: akkor nem szabad fitymálni Andrássy politikai bátorságát és bizakodását, amellyel ezt a mérsékeltnek mondható katonai programot az országgyűlés elé viszi, s meg is akarja valósítani, kockára téve népszerűségét, állását és egész kabinetjét is."

Elemző tanulmányt írt a kérdésről az időközben ezredessé avanzsált Friedrich von Beck is, aki akkoriban már az uralkodó katonai irodája élén állt. Írásában a leghatározottabban ellenezte a hadsereg kettéosztását. Nem annyira azért, mintha a mostani mérsékelt és lojális magyar kormányban nem bíznék, hanem mert ennek a kormánynak bukása esetén „szélsőséges elemek" kezébe juthat a hatalom s vele együtt a külön magyar hadsereg, ami így elengedhetetlenül polgárháborúhoz vezetne. Az önálló magyar hadsereg megalakulása a cseheket és a galíciai lengyeleket is arra ösztönözné, hogy hasonló nemzeti hadsereget követeljenek, ami a Monarchiát a szétrobbanás veszedelmébe döntené. Beck tehát azt indítványozta, hogy John javaslatát felülvizsgálva, iktassák bele mindama engedményeket, „melyekre Ő Felsége ebben a kérdésben hajlandó". Ő bízik abban, hogy a magyarok előbb-utóbb józanul belátják: a közös hadsereg gyengítésével egyszersmind megbénul Magyarország védereje is. „Minden megrázkódtatásnak, amely Ausztriát éri, Magyarországra is van hatása" – fejezte be tanulmányát Beck ezredes –, „s ez azon a napon omolna össze, amikor a monarchia gyászdala fölcsendül."

December végére elkészült a magyar kormány törvénytervezete is, melyet Andrássy megbízásából Gelich Richárd osztálytanácsos (volt 1849-es honvédőrnagy, egy ideig az akkori magyar hadügyminisztérium hadműveleti osztályának vezetője) dolgozott ki. Ez állandó békebeli kereteket irányzott elő az immáron nem nemzetőrségnek, hanem honvédségnek nevezett magyar katonaság számára, s ennek legfőbb hatóságaként a honvédelmi minisztériumot jelölte meg. Mivel az uralkodó és a bécsi vezérkar a legmerevebben elzárkózott attól, hogy a rendes hadsereg és a honvédség között mindenféle kapcsolat megszűnjék, a magyar törvényjavaslatban az szerepelt, hogy a honvédújoncokat két hónapon át a közös hadsereg kötelékében képezik ki, azután pedig szabadságolják.

Ugyancsak a kompromisszum-készségre utal a törvénytervezetnek egy másik szakasza; e szerint a honvédzászlóaljak háború esetén dandárokba tömörülnének, melyek élén az uralkodó által kinevezett parancsnokok állnának, hadműveleti ügyekben pedig az egész honvédség az egységes cs. kir. fővezérség alá lenne rendelve.

A Gelich-féle törvényjavaslat addig a határig ment el, ameddig a magyar közvélemény és az országgyűlési ellenzék által szorongatott Andrássy-kormány elmehetett. A magyar követelések e minimu-

I. Ferenc József és táborkara (Pataky László festménye)

ma még így is sok volt Franz John hadügyminiszternek, aki továbbra is a fegyveres erő megoszthatatlansága mellett és egy már békében is felállítandó honvédség ellen tört lándzsát.

(John altábornagy 1867 decemberében, amikor életbe lépett az ausztriai „decemberi alkotmány”, és a dualizmus elvének megfelelően külön osztrák kormány alakult, a Monarchia első közös hadügyminisztere lett.)

Rugalmasabbnak bizonyult Beck ezredes, aki időközben személyesen tárgyalt Andrássy Gyulával. A magyar miniszterelnök meggyőzte őt, hogy a nemzeti hadseregről való lemondás fejében meg kell adni Magyarországnak a maga honvédségét. Beck tehát azt javasolta Bécsben, hogy a dualizmus jegyében ne csak magyar, hanem osztrák honvédséget is szervezzenek, az utóbbit az előbbi ellensúlyaként.

Az idő Andrássynak dolgozott, hiszen az uralkodó nem engedhette meg, hogy az alkotmányosság visszaállítását követő legelső hónapokban kenyértörésre kerüljön sor, márpedig a hadseregnek az általános hadkötelezettség alapján történő újjászervezése és mélyreható megreformálása nem tűrt halasztást. A javaslatához továbbra is mereven ragaszkodó John hadügyminiszter, belátván, hogy parlamenti többségre nem számíthat, levonta a szükséges következtetést: alig háromheti hivatalviselés után lemondott. Utódja a közös hadügyminiszter posztján Franz Kuhn báró lett.

Másnap, 1868. január 19-én tábornoki bizottság ült össze Bécsben, hogy megvitassa a véderővel kapcsolatos kérdéseket, beleértve a magyar honvédelmi törvénytervezetet is. A két hónapig értekező bizottság többsége ellenzett mindennemű önálló honvédséget, attól tartván, hogy „Magyarország csak a honvédséget fogja dédelgetni, míg a sokkal erősebb és fontosabb közös hadsereg a mostohagyerek sorsára jut”.

Az is aggodalmat keltett, hogy az önálló honvédség a nemzeti hadsereg csírája lehet, s a haderő egységét megbontó centrifugális erőként fog hatni. Ésszerűségi megfontolásokból ellenezték a tábornokok a honvédelmi miniszterek hatáskörének bővítését, s károsnak tartották, hogy egy hadügyminiszter helyett három intézze az ügyeket.

A tábornoki bizottság végül anélkül oszlott föl, hogy a magyar kormány a Gelich-féle ideiglenes helyett végleges törvénytervezetet nyújtott volna be. Andrássy várt, hogy lássa, meddig mehet el.

Más fórumok is megvitatták a hadügyi kérdést, többek között április 18-án Budán az uralkodó „legmagasabb elnöklete” alatt megtartott értekezlet, amelyen az érintett közös miniszterek, a magyar és az osztrák miniszterelnök, kormányuk néhány tagja és Beck ezredes vettek részt. Itt már előterjesztette új javaslatát Andrássy, s hamar kiderült (állapítja meg a század első felében élt hadtörténész, Gyalokay Jenő): „Jóformán csak abban a két pontban értett egyet Kuhnnal, hogy a közös hadsereg egységét nem szabad megbontani, s hogy a monarchia hadi erejének súlypontja csakis a közös hadseregben lehet.”

A részletekben is szinte áthidalhatatlannak tűntek az ellentétek, s még reménytelenebbnek látszott az általános nézetkülönbségek leküzdése. Andrássynak meg kellett ugyanis küzdenie az osztrák kormány ellenkezésével is. Az osztrákok attól tartottak, hogy a magyar honvédség felállítása láttán az ausztriai csehek és galíciai lengyelek is hasonló rendelkezési jogokat követelnek majd a fegyveres erő egy része fölött. Andrássy Gyulának tehát az uralkodót kellett a maga oldalára állítania.

Márpedig Ferenc József úgy vélekedett, hogy Andrássy „félrendszabállyal akarja a magyar nemzeti hadseregért folyó agitációt megszüntetni, csakhogy az ilyen félrendszabály soha se elégít ki senkit”. A honvédség által igényelt aránytalan anyagi megterheléseket is sokallotta az uralkodó. Ezt a pénzt – úgymond – közös hadseregben sokkal ésszerűbben föl lehetne használni. Arra is utalt, hogy a magyar honvédséghez hasonló intézmény megszervezése Ausztriában komoly nehézségeket támasztana.

Andrássy hosszasan érvelt tervezete mellett. Nehezményezte a születendő honvédséggel szembeni nagyfokú bizalmatlanságot, melyet az udvar és az osztrák kormány részéről tapasztalt. Hangsúlyozta, hogy Magyarország nem elszakadni kíván, csupán az őt történelmi jogai és államjogi helyzete alapján megillető intézményt akar. Ha az ausztriai honvédség felállítása nehézségekbe ütközne, tette hozzá, akkor ott nem, csupán Magyarországon kell megvalósítani. Ő különben meg van győződve róla, hogy a honvédség a kormánya által ajánlott formában ki fogja elégíteni a magyar közvéleményt, s az országgyűlés is meg fogja szavazni.

Az egész tárgyalás során az osztrák (hivatalos nevén a cs. kir.) kormány alárendelt szerepet játszott. Zachar József kutatásai derítettek fényt arra a tényre, hogy Ferenc József egyszerűen nem vette komolyan az adott időszak egyik legjelentősebb politikai tényezőjét Ausztriában, az osztrák–német liberálisokat, valamint pártjukat, az Alkotmány-pártot, továbbá a zömében e párt képviselőiből álló cs. kir. kormányt sem. Nélkülük döntött az udvar és a magyar kormány az egész Monarchiát érintő, elsődleges fontosságú kérdésben. Az áprilisi értekezletek folyamán az osztrák miniszterelnök szerepe a közvetítésben merült ki. Április 22-én, 23-án és 24-én például egyetlen osztrák kormánytag sem vett részt az üléseken, s jellemző az a megfogalmazás, melyet a Beck ezredes vezette jegyzőkönyv rögzített. Április 26-án ugyanis e szavakkal nyitotta meg az uralkodó az aznapi értekezletet, melyre Karl Auersperg osztrák miniszterelnök ismét Budára érkezett: „Auersperg herceg, miniszterelnök jelenléte alkalmat nyújt arra, hogy jelenlétében még egyszer megbeszéljük a véderőalkotmány fő vonásait, hogy őméltóságát abba a helyzetbe hozzuk, hogy az itt elfogadott felfogással Bécsben is közreműködhessék a tárgyalásokon.” Tudniillik saját kormányának vitáján. Az osztrák–német liberálisok ugyanis keményen ellenálltak, magasnak tartották a tényleges és a tartalékos szolgálati időt, megkérdőjelezték az általános hadkötelezettség elvét, elvetették a hadilétszámnak tíz évre való előzetes megállapítását, s mindenekelőtt aggódtak a magas hadikiadások miatt, hogy csak a legfontosabb kifogásokat említsük. Ferenc József hathatós közbenjárására volt szükség végül ahhoz, hogy a magyar kormánnyal kialkudott véderő-törvénytervezetet a birodalom ausztriai felében sikerüljön kierőszakolni.

Az uralkodó a további megbeszélések során hajlott arra, hogy elfogadja Andrássy érvelését. Ebben a miniszterelnök és kormánya iránti bizalmon túlmenően nyilván annak belátása is vezette, hogy csupán a kompromisszum vezethet olyan megegyezésre, amely lehetővé teszi a hadsereg föltámasztását és ütőképessé tételét. Ferenc József hozzájárult tehát ahhoz, hogy a magyar minisztérium rendelkezzék a felállítandó honvédséggel, kikötötte azonban, hogy a katonai vezetés az őáltala kinevezendő honvédfőparancsnok kezében legyen. A honvédség magyar (illetve Horvátországban és Szlavóniában horvát) szolgálati és vezényleti nyelvébe is beleegyezett, pedig ennek az ausztriai honvédség számára veszedelmes precedens jellege volt.

Andrássy Gyula szívós és ügyes vitázóképességének és Ferenc József belátásának volt köszönhető, hogy az uralkodó végül hatalmi szóval nem saját vezérkarának héjái mellé állt, hanem engedett a magyar miniszterelnök „félrendszabályának”.

Az elvi megegyezés után a birodalom

mindkét felében kidolgozták a részleteket, a hadügyről intézkedő törvényeket. Ezek 1868 végére meg is születtek, s rendelkeztek az új védelmi szerkezetről. A fegyveres erő három vonalra tagozódott, melyek közül az első a (közös) hadsereg és haditengerészet, a második a magyar honvédség és az ennek megfelelő ausztriai Landwehr, a harmadik pedig a népfölkelés, illetve a Landsturm lett.

Szó esett már arról, hogy a kiegyezési törvények igencsak széles jogkört biztosítottak az uralkodónak, a legfelsőbb hadúrnak. A történetírásban ennek folytán gyakran találkozhatunk azzal az értékeléssel, hogy a hadügy területén nem beszélhetünk lényegbevágó változásról, a hadsereg reformja mindössze azért következett be, mert egy elveszített háború után illik egy hadsereget megreformálni, egyebekben pedig pusztán a parancsuralmi rendszerről az alkotmányosságra és a parlamentarizmusra való áttérés nyomán elkerülhetetlen intézkedések történtek meg. Csak részben lehet azonban egyetérteni e felfogással, míg ugyanis a császár-király valóban nagy hatalmat őrizhetett meg hadserege fölött, a két birodalomfél országgyűlése is fontos jogokat szerzett az általános hadkötelezettséggel járó kiegészítés, az újoncmegajánlás, a szolgálati idő meghatározása, a katonaság elhelyezését, valamint élelmezését érintő intézkedések terén. Következésképp a hadügyi közösség szerkezete meglehetősen ellentmondásos volt, állapítja meg Galántai József. Az uralkodó jogilag szuverén módon rendelkezett az állandó hadsereg fölött, de katonáért és pénzért az országgyűléshez kellett fordulnia. Pontosabban a birodalom mindkét felének parlamentjéhez.

Ebből következett az a feltétel, ami a dualista szerkezetű monarchia működésének is lényege: a hadügyek normális menete csakis Ausztria és Magyarország, valamint az uralkodó érdekeinek egyeztetésével volt lehetséges. A közös hadsereg a parlamentarizmusból adódó biztosítékok következtében sohasem lehetett volna ütőképes olyan akcióban, amelyet a birodalom egyik fele nem támogat. Három tényező összhangjára volt szükség, hogy a hadsereg egy fegyveres konfliktusban megfelelő erőt képviselhessen: az osztrák és a magyar törvényhozás együttműködésére a véderő törvények, a katonaállítások, a költségek megszavazásában, valamint a két parlament és a legfelsőbb hadúr, az uralkodó közötti összhangra. S jóllehet az alkotmányos dualizmus fennállásának fél évszázada alatt a legelmérgesedettebb viták éppen a véderővel és a hadügyi költségvetéssel kapcsolatosan bontakoztak ki, ez az összhang, a politikai egyetértés mindig kialakult, s az Osztrák–Magyar Monarchia katonái 1914 nyarán is az alkotmányos szervek egyöntetű támogatásával masíroztak bele a világháborúba. „Ne csináljunk magunknak illúziókat” – fejtette ki 1868-ban egy vezető magyar liberális politikus, Trefort Ágoston. – „Azon veszélyek, melyek az egész monarchiát fenyegetik, a magyar korona integritását és talán nagyobb mérvben is fenyegetik.”

A cs. és kir. 8. huszárezred csákócímere

Ami egy „és” mögött van

1868-ban sikerült megteremteni azt a hadsereget, amely gyöngesége dacára Európa el nem hanyagolható katonai tényezőjévé vált. Állapota és ereje hűen tükrözte ugyan a gazdaságilag, politikailag egyre inkább másodrendű nagyhatalommá lecsúszó Monarchia állapotát és erejét, de mégis *tényező* maradt, miként Ausztria-Magyarország is – 1918-i felbomlásáig – változatlanul megtartotta nagyhatalmi státuszát.

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1868-ban kidolgozott véderőtörvénye az általános hadkötelezettség alapján egymillió fős hadi létszámmal számolt, amelyből 800 ezer fő a közös hadseregben, 115 ezer fő az ausztriai Landwehrben és 85 ezer fő a magyar honvédségben szolgált. Ennek megfelelően a tíz évre előre megállapított évi újonckontingens (pontosabban a szükséges évi újonclétszám, hiszen az újoncállítást az országgyűlések minden évben külön-külön megszavazták) mintegy százezer főt tett ki. Összehasonlításul: a korabeli Európa legnépesebb birodalma, a cári Oroszország másfél milliós hadi létszámú sereggel számolt, Franciaország 1 millió 467 ezer főt tudott mozgósítani, Olaszország közel félmilliót, az Észak-Német Szövetség és a délnémet államok (amelyeket Poroszország három év múlva a Német Birodalomban egyesített) egy és egynegyed millió katonát voltak képesek fegyverbe szólítani.

A véderőtörvényt azonban csak tíz esztendőre hozták tető alá, minden évtizedben tehát új tárgyalások folytak, melyek újabb és újabb módosításokhoz vezettek a mindenkori politikai erőviszonyok függvényében. Két évtizeddel később is új véderőtörvény született, ez az évi újonclétszámot határozta meg 103 100 főben (az addigi 95 400 volt), ebből a lakosság számarányát véve alapul 60 389 fő esett az ausztriai tartományokra, a többi a magyar korona országaira. Háromévi tényleges és hétévi tartalékos szolgálatot tekintve, ez már egymillió fölötti hadi létszámot eredményezett. A későbbiekben további létszámemelést határoztak el, az 1912. évi véderőtörvény értelmében fokozatosan kétmilliós hadi létszámot kellett elérni, a világháború valósága azonban messze meghaladta ezt a merész tervezést is.

A fegyveres erő hét nyolcadát szervezték a közös hadseregbe, a többi egy nyolcadot tette ki csupán a második két vonal. „A *hadsereg* és *haditengerészetnek* (1. vonalnak) az a hivatása, hogy a monarchiát külellenségek ellen megvédjék s a belső rendet és biztonságot fenntartsák” – írja a hadapródiskolák számára készült hadseregszervezeti tankönyv. „A hadsereg a sorhadból, a tartalékból és póttartalékból; a hadi tengerészet a sorhadból, a tartalékból és a honvédséget, valamint a póttartalékot helyettesítő tengervédből (Seewehr) áll. A *honvédség* (a 2. vonal) a hadsereg támogatására és belvédelemre, kivételesen a belső rend és biztonság fenntartására is, a *népfölkelés* (a 3. vonal) pedig a hadsereg (haditengerészet) és honvédség támogatására szolgál. (...) Békében a hadsereg és haditengerészet a cs. és kir. közös hadügyminisztériumnak (illetőleg ez utóbbi hadtengerészeti osztályának), a honvédség és népfölkelés pedig az illető államterület honvédelmi miniszterének van alárendelve. Háborúban a fegyveres

erő minden része katonai tekintetben az Ő felsége által kinevezett katonai parancsnok alatt áll."

Az elnevezésekben egy darabig bizonytalanság volt tapasztalható. Ennek Ferenc József 1889. október 17-én kelt legfelső leirata vetett véget, amelyben az uralkodó elrendelte, hogy „hadseregem és haditengerészetem, azoknak részei, közegei és intézetei" ne a régi császári királyi (kaiserlich königlich), hanem a császári *és* királyi (k. *und* k.) megjelölést használják. Ez az *és* az „Ausztriai császár" és a „Magyarország apostoli királya" közjogilag különálló voltát volt hivatva hangsúlyozni, noha a személy egy és ugyanaz. Ettől kezdve a közös hadsereg a „cs. és kir.", „k. und k." (vagy „k.u.k.") jelzőt használta, míg az ausztriai honvédség, a Landwehr megtartotta a régi „császári királyi", „cs. kir.", „k.k." megjelölést (hiszen Ferenc József még három ország fölött uralkodott királyként, a többiben főherceg, hercegesített gróf, illetve őrgróf volt a gyűjteményes császári cím mellett). A magyar honvédség „magyar királyiként" szerepelt, „königlich ungarische Landwehr"-ként, sőt „k. ung. *Honved*"-ként is. Ugyanez vonatkozott a népfölkelésre és a Landsturmra a birodalom két felében. (E háromágú kormányzat – közös hadügyminisztérium, illetve a két honvédelmi minisztérium – mellett két osztrák tartomány, Tirol és Vorarlberg Landwehr-szervezete történelmi hagyományokhoz igazodva némileg eltért a többi ausztriai tartomány honvédségétől.)

A magyar honvédség és az ausztriai Landwehr között néhány figyelemre méltó különbséget vehetünk észre. A Landwehr szolgálati esküje azonos a közös hadseregbeli katonaságéval, a magyar honvéd esküje viszont abban különbözik az előbbiektől, hogy míg amazok csak „Ő Felségének a császárnak és királynak", a magyar honvédek „hazánk szentesített törvényeinek" is „hűséget és hódolatot" esküdtek. Az osztrák Landwehr hadi jelvényein ugyanazt a címert, zászlót és színeket használta, mint a közös hadsereg, a magyar honvédségéit viszont a kétfejű sas helyett a magyar államcímer (éspedig az úgynevezett középcímer, vagyis kispajzsán Magyarország, két angyal tartotta nagypajzsán a magyar korona egyéb országainak jelvényei, fölötte a szent korona) és e jelszó díszíti: „Királyért és Hazáért". A zászlót továbbá az első hat – azaz magyarországi – honvédkerületnél piros-fehér-zöld, a hetedik – azaz horvát-szlavón – honvédkerületnél piros-fehér-kék színekkel szegélyezték.

Látszólag a dualizmus megnyilvánulásának tekinthető, hogy a közös hadseregen belül voltak „magyar" ezredek. Ez azonban már a régi cs. kir. hadseregnél is így volt, mivel az ezredeket mindig ugyanarról a területről egészítették ki (bár a „magyarországi" jelző pontosabb ebben az esetben, hiszen a nemzetiségek is ezekben az ezredekben szolgáltak). A régi hadsereg ezredeit azonban kiegészítési területüktől messze állomásoztatták, nem utolsósorban azért, hogy a katonák elszakadjanak szűkebb pátriájuktól és ne kötődjenek helyőrségük – más nyelvű és más nemzetiségű – polgári lakosságához.

Nem szabad azonban túlhangsúlyoznunk ezt a motívumot, miként az nemegyszer történik, katonai célszerűségi szempontok ugyanis legalább ennyire fontos szerepet játszottak; a megfelelő csapatnembelieket a megfelelő helyen kellett állomásoztatni. Így például a XVIII. században a határvédelemre a birodalom minden szegletében – tehát a Rajnánál csakúgy, mint a Szávánál – a könnyűcsapatok feleltek meg a leginkább. Mivel a magyar területekről kiállítottakból az állandó hadseregben hajdú-, azaz könnyűgyalogos- és huszár-, azaz könnyűlovasezredeket szerveztek, egyértelmű volt a magyar katonáknak az északitáliai, németalföldi, Rajna-vidéki, sziléziai állomásoztatása. Ugyanakkor a tartósan fennálló török veszélyre tekintettel egy bizonyos mélységben magyar területeken is elhelyeztek nehézgyalogosokat és nehézlovasokat, vagyis német, vallon, cseh

Honvédtiszti csákócímer (1869)

és más ezredeket. „Magyarként is tudomásul kell venni" – írja Zachar József –, „hogy Bécsben birodalmi méretekben mindenekelőtt a nagyhatalmi célokat szem előtt tartva gondolkodtak és intézkedtek."

A magyar kormány a kiegyezés után arra törekedett, hogy a magyarországi állítású ezredeket hazahozzák, a Magyarországon kívüli állításúakat pedig vigyék el az országból. A hetvenes évek folyamán ez a csere meg is történt. Míg a kiegyezés előtt néhány gyalogezredet kivéve valamennyi magyarországi állítású ezred a monarchia távoli vidékein állomásozott, Magyarországon idegen katonaságot helyeztek el. 1874-ben a Lajtán innen állomásozó 25 gyalogezredből 23, 22 lovasezredből 15, 4 tüzérezredből pedig 3 volt hazai állítású, de 18 gyalogezred, 3 lovasezred és 1 tüzérezred még mindig a Monarchia másik felében volt elhelyezve. Tíz év múlva a magyarországi állítású ezredek 75-80 százaléka itt is tanyázott, és csupán 3 gyalogzászlóalj és 4 lovasezred érkezett Ausztriából.

Mindez azonban korántsem jelenti azt, hogy a közös hadseregen belül különvált volna a magyar és az osztrák rész. A cs. és kir. tisztikar gondoskodott arról, hogy a szellem a régi maradjon. A közös hadsereg volt az összbirodalom, a „közhaza" legszilárdabb támasza és oszlopa, tisztikara őrizte meg a leginkább a dinasztiahűséget, a fekete-sárga szellemiséget, amit igen nagy gonddal megtervezett és megszervezett nevelés segítségével kondicionáltak. Látni fogjuk, hogy az a katonaréteg, amelynek valóban a cs. kir. véderő volt az otthona, sőt a hazája, amely szinte egyedül testesítette meg a Monarchiában olyannyira magasztosított – s persze inkább csak a habsburgiánus vágyálmokban létező – „nemzetekfölöttiséget", az utolsó pillanatig, az összeomlásig kitartott az uralkodóház és a birodalom mellett.

A közös hadsereg 800 ezres hadi létszámának – mely persze így együtt soha nem kelt hadra az első világháborúig – 66 százalékát tette ki az 530 ezer főnyi gyalogság, a kor fő fegyverneme. Az egymástól már csupán eredetében és egyenruhájának bizonyos elemeiben különböző lovas csapatnemek, a dragonyosok, az ulánusok és a huszárok létszáma 91 ezer lett volna mozgósítás esetén (azaz 11,5 százalék), a tüzérségé 88 ezer (11,1 százalék), a műszakiaké pedig 26 ezer (3,2 százalék). A négy fegyvernemmel nem telik ki a száz százalék, mert számításba kell még venni az egészségügyi, ruházati, élelmezési állományt, az intézetek személyzetét. Csak

Camillo Righetti főhadnagy egyenruházati falitáblája oktatási célból: huszár mentében, huszártiszt díszben, honvéd huszártiszt mentében, vonatcsapat-vezető, lovasított ütegosztály tüzére kimenőöltözékben

a közös hadseregben szerepelt minden fegyver- és csapatnem; a honvédség és a népfölkelés, illetve a Landwehr és a Landsturm csupán gyalogsággal és lovassággal rendelkezett, a Landwehr gyalogsága valamivel nagyobb volt, a lovasságnál viszont a honvédség javára billent a mérleg.

A magyar királyi honvédségről szóló 1868. évi törvény egyébként csak kereteket határozott meg. (A keretrendszerben a hadsereg alkotórészeinek csupán a váza – kerete – van meg, amit a hivatásos tisztek, altisztek és a védköteles legénység egy része képez. A legénységet a sorkatonai szolgálat után új váltja föl, a keretet pedig mozgósítás esetén a többi hadkötelessel töltik föl.) Az 1889-ben hozott törvény évi 12 500 újonc állítását irányozta elő, az 1912. évi pedig lépcsőzetes újonclétszám-emelkedést rendelt el, amelynek grádusai azonban – akárcsak a közös hadsereg esetében – a világháború kitörésével nem várt magasságokba szöktek.

A reformnak természetesen az egyenruházatra is ki kellett terjednie, hogy a felületes szemlélő számára is napnál világosabb legyen: itt új világ kezdődött. Nyugdíjba küldték hát a jellegzetes fehér kabátot, a Habsburg-katonaság évszázados uniformisát. Csupán a tábornokok díszegyenruhája maradt fehér, s ők őrizték meg legtovább a hagyományos kalapot a zöld kakastollforgóval – díszelgések alkalmára. A gyalogság sötétkék kabátot kapott, s nemsokára ugyanilyen színű zubbonyt, „blúz"-t, amelyet jól ismerhetünk az első világháború fényképeiről, igaz, akkor már nem kék, hanem a terepbe még jobban belesimuló csukaszürke színben.

Terepszínűbb lett tehát az „adjusztirung", kevésbé harsány, kevésbé feltűnő. Kivétel persze akadt: a közös lovasság egyöntetűen buzérvörös, *krapprot* nadrágot kapott, aminek prózai oka volt. Ferenc József öccse, Ferdinánd Miksa III. Napóleon bábcsászáraként Mexikóban próbált szerencsét. Az ő számára szervezték „osztrák–mexikói önkéntes hadtestet", amely azonban már útnak sem indulhatott, mivel Miksa császársága idejekorán odalett. Maradt viszont a raktáron tömérdek vég kifizetett buzérvörös vászon, s az államkincstártól senki sem kívánhatta, hogy veszni hagyja az adófizetők pénzét; a vásznakból nadrágot szabattak, s ebben a rikító színben pompázhatott a cs. és kir. lovasság, sőt a magyar honvédgyalogság is.

A lovasság életében persze nem a buzérvörös nadrág hozta az egyetlen újdonságot. Említettük, hogy a vértesek az olasz hadjárat után megváltak névadójuktól, a mellvérttől, most viszont egyszerűen megszüntették a vértesezredeket, miként a gyalogságnál már korábban a gránátosokat, az eddigi nehézlovasok pedig egyszerű dragonyosokká váltak, akiktől fölszerelésben és kiképzésben már amúgy sem különböztek.

A hátultöltő puskát a königgrätzi vereség tapasztalatain okulva nagy sietve rendszeresítették. Ezzel persze egy csapásra át kellett dolgozni a gyalogság harcászatát is. A nagyobb tűzhatás következtében a korábbi zárt rendű oszlopok helyett a gyalogság szétbontakoztatott alakzatban harcolt. Egy-egy zászlóalj háromlépcsős harcrendben hajtott végre támadást. Egy század csatárláncba fejlődve közelítette meg az ellenséget, mintegy hat-

száz lépésnyi távolságról össztüzet zúdított az ellenséges alegységekre, majd négyszáz lépésről célzott lövéseket adott le az egyes katonákra. E rajvonal mögött zárt rendű apró osztagok, a támcsapatok haladtak, ugyancsak egy század erősségben. Az ő feladatuk az volt, hogy szétbontakozva erősítsék vagy visszavettetés esetén befogadják az elöl haladókat. A rajvonalat és a támcsapatot együtt tűzvonalnak nevezték. Mögöttük 4-500 lépésnyire menetelt a tartalék, a zászlóalj maradék fele, tehát újabb két század, olyan alakzatban, amely a tüzérségi és puskatűznek a legkisebb célpontot nyújtja. Nyílt terepen fölfejlődött vonalban, vagyis csatárláncban. A tartalék feladata az volt, hogy a támcsapatokat pótolja és a tűzvonalat megerősítse, puskatüzével és szuronyrohamával a döntést kierőszakolja.

E gyalogsági taktika során igen megnőtt az alparancsnokok tudásának és határozottságának, valamint a katonák kiképzettségének és fegyelmének a szerepe. A korábbi harcászatban a vakfegyelmen múlott minden, a gyalogosnak feltartóztathatatlanul kellett előre menetelnie, az ellenséges tűzzel sem törődve, mindenáron a közelharcot, a szuronypárbajt kellett erőltetnie. Most viszont előtérbe került a lőkiképzés, hiszen a korábbi sortüzek helyett a célzott lövések hatékonyságával lehetett elérni a döntést. A jóval nagyobb hatótávolságú és tűzbiztosságú puskákkal hatalmas pusztítást végezhettek az ellenfél soraiban, anélkül, hogy különösen közel kellett volna menni annak vonalaihoz. Rendszeresítették a gyalogsági ásót, ezzel a katonák fedezékeket áshattak maguknak, s védelemből tüzelve fogadhatták és tizedelhették meg a támadókat. Mindazonáltal a lőkiképzésben továbbra is kísértett az idejétmúlt sortűzszellem, a vezérkar szemlélő tisztjei újra meg újra kifogásolták, hogy a kiképzők nem fektetnek megfelelő súlyt a pontos célzás gyakoroltatására.

Tíz gramm és következményei

Milliós hadseregek korában felszerelési tárgyak millióit kellett előállítani. A technika és az iparszerűség korszaka köszöntött a hadseregekre, s persze katonáikra is. Az újoncok döntő többsége földműves volt, aki bonyolultabb szerkezeteket – lett légyen az akár csak egy ismétlő puska závárja – életében először az alapkiképzés során látott. A hadseregben viszont olyan készségeket szerzett, amelyek meghatározó változást hoztak világképében. Bármilyen visszatetszőn hangzik is, a katonai szolgálat így a legénység egy része számára valóságos iskolaként működött, ha a sok nemzetiségű monarchiában nem is a nemzet iskolájaként, mint például Németországban.

Huszárok: tiszt menetöltözetben; tiszt téli díszben; törzstiszt díszben, lovon; közhuszár téli menetöltözetben; tizedes szolgálati ruhában (Oscar Brüch csoportképe 1895-ből)

A minta ekkor – s ezúttal először a történelemben – a tengerentúlról jött. Az Atlanti-óceán túlsó partján a történelem első modern háborúját vívták, amelyben a felek nem elégedhettek meg döntőnek nyilvánított csaták megnyerésével, hanem az ellenség fegyveres erejének megsemmisítését tűzték ki célul. Sőt, ennél is tovább mentek, mozgósították teljes gazdasági potenciáljukat, miközben a másik oldal minél alaposabb tönkretételére törekedtek, lesújtva a hátországra, lerombolva gyárakat, feltépve vasúti síneket, fölgyújtva csűröket, istállókat, kazlakat és házakat. Mindez persze a korábbi háborúkban sem ment ritkaságszámba, de most „iparszerű" méreteket öltött, s kijelölte a „jövő útját".

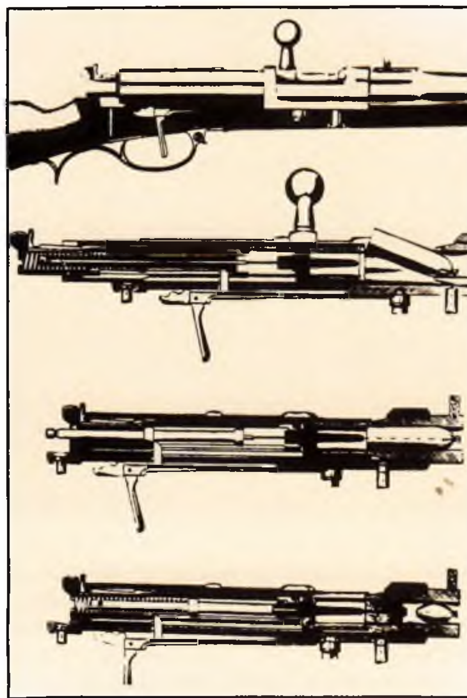
A vezérkari munka mindinkább veszített romantikájából, a tisztek vasúti kocsikat számlálgattak, pályaudvarok áteresztőképességét latolgatták, gyárak haditermelésre való átállításának ütemtervein dolgoztak. Emberek helyett mindinkább tonnákban kellett számolniuk, a tömeghadseregek vonzották magukhoz az anyagiakat, ruhát, fegyvert, robbanóanyagot, technikát, s mindezt először Észak és Dél konfliktusában próbálták ki úgy istenigazából. Az európai háborúk néhány hét, legfeljebb néhány hónap alatt lezajlottak, a harcérintkezés ritkán vett igénybe néhány napnál többet. Az amerikaiak megmutatták, hogy évekig is lehet öldökölni, s a végén az marad felül, aki tovább bírja szusszal, energiával, gazdasági teljesítőképességgel, nem pedig a vitézebb, a lóra termettebb... Ezt azonban Európában még meg kellett tanulni, s igazság szerint senki sem fogta föl a dolog jelentőségét, amint arra az első világháború első esztendeje bizonyságul is szolgál.

Egyesek persze nyitott szemmel jártakkeltek a világban, és tanulékonynak is bizonyultak. 1863 júliusában például hosz-

szabb észak-amerikai utazásból tért haza a felső-ausztriai Steyr városkából származó Josef Werndl fegyverműves, aki már az ötvenes évek elején is huzamosabb időt töltött az Újvilágban. Lakatosként dolgozott a nevezetes Remington fegyvergyárban Ilionban és bizonyos Samuel Colt úrnál. Már akkor azt a tanulságot szűrte le tapasztalataiból, hogy a fegyverkészítés az apja kis műhelyében látott kisipari módszerekkel nem lehetséges többé, kizárólag a nagyipari termelési módszereknek van jövője. Ezért aztán, amikor átvette apja üzemét, modernizálásba fogott, és műhelymesterével, Karl Holubbal a hatvanas évek elején hátultöltő puskát tervezett, melynek első használható példányát 1863-ban mutatta be, vagyis még mindig jóval a tragikus porosz háború előtt. Persze a találmány senkit sem érdekelt, hiszen a hátultöltős puska nem számított újdonságnak, pénz meg úgysem volt rá. Második amerikai útja során, a polgárháború kellős közepén Josef Werndlt mindenekelőtt az amerikai gyáripar tömegessége ragadta meg. Colt egyedül ebben az esztendőben 136 579 revolvert szállított, Remington pedig tízezerszám gyártotta a Springfield-puskákat. Ami pedig odaát lehetséges, miért ne volna az öreg kontinensen is megvalósítható?

Amikor Werndl 1864-ben a „Josef és Franz Werndl tsai fegyvergyár és fűrészmalom" nevű céget bejegyeztette, aligha sejtette, hogy ezzel lerakta a mai hatalmas Steyr-Daimler-Puch Rt. alapkövét. A cég nagy pillanata két esztendő múlva jött el, amikor az osztrák hadvezetés végre belátta, hogy mégsem az elöltöltő puskáé a jövő. Egyszeriben lett pénz az újításra és a vezérkar „hátultöltő-bizottsága" (Hinterladungskommission) nagy buzgalommal tanulmányozta a különböző konstrukciókat. Már-már a Remington-rendszerű puska mellett döntöttek, amikor Werndl az utolsó pillanatban kiütötte konkurensét. Amerikai módszerrel verte meg az amerikaiakat: az ő fegyvere nem a legtökéletesebb volt, hanem a legiparszerűbben előállítható, s valamennyi alkatrészét szinte egyetlen mozdulattal ki lehetett cserélni, amit a legfinomabb precízióval párosított tömeggyártással ért el. Az első százezer puska leszállítását további megrendelések követték, méghozzá milliós nagyságrendben. Európa csaknem minden hadserege rendelt Werndl folyton-folyvást tökéletesített fegyveréből, beleértve Németországot, amely 1873-ban kötött le félmilliót, de távoli országok, például Perzsia, Chile, sőt Kína is a megrendelők közé tartoztak.

Manapság könnyen kijelentjük, hogy „a hátultöltő puskát nagy sietve rendszeresítették". A valóság azonban az, hogy a rendszeresítést hosszas kísérleteknek kellett megelőzniük, s a fegyverkonstruktőrök Európa-szerte azon fáradoztak, hogy új závárzatot fejlesszenek ki. Mindenütt hármas követelményt állítottak a hadügyi kormányzatok a mérnökök és fegyvermesterek elé: a puska zárókészüléke tegye lehetővé a lehető leggyorsabb kezelést, következésképp tüzelést, de amellett legyen egyszerű, hogy könnyen boldoguljon vele a katona, továbbá ne legyen drága. A Werndl-puska elfogadása és tényleges bevezetése között hónapok, sőt évek teltek el, hiszen a szükséges

Az 1841 M gyuszeges puska – Dreyse találmánya volt a minta, azt kellett felülmúlni

mennyiséget le kellett gyártani. Hogy Ferenc József katonái addig se maradjanak viszonylag modern fegyver nélkül, a korábbi Lorenz-puskát látták el újfajta – Wänzl-féle – závárral, vagyis hamarjában (ez is hónapokat jelentett) hátultöltővé alakították a régi mordályt.

A Werndl-puskáknál a korábbi 14 milliméteres kaliber 11 milliméterre csökkent. A töltényhiányon eredeti módon segítettek: a gyalogosok több lőszert cipelhettek magukkal tölténytáskájukban. De már az 1870/71. évi porosz–francia háború megmutatta, hogy az alig rendszeresített fegyver újabb tökéletesítésre szorul. A franciák ugyanis a távtüzet korábban elképzelhetetlen távolságra, kétezer lépésre használták, amivel a Werndl-puska nem vette volna föl a versenyt. Nyilvánvaló volt, hogy az új fegyver és a hozzá tartozó lőszer gyártásával járó tetemes költséget nem lehetett ilyen rövid idő után újrateremteni, mégis utat-módot kellett találni, hogy az osztrák–magyar haderő a többi hadsereg mögött ne maradjon le. Így aztán szokás szerint a meglevőt szabták át, azaz „tökéletesítették": 1877-re kifejlesztették a Werndl-puska átalakított változatát. Ennek hatásos lőtávolsága – legalábbis a gyári adatok szerint – 2100 lépésre terjedt, a fegyver hordképessége pedig csaknem négyezer lépés távolságig nőtt. Az eredményt a tölténynek és a puska töltényűrének meghosszabbításával érték el, ami komoly szerkezeti átalakításokat vont maga után. A tölteny a korábbi 32,4 grammnyi súlya 42,2 grammra nőtt, következésképp az egyes gyalogos hadi táskalőszerének mennyiségét, mely 3 kilogrammban volt meghatározva, 90 darabról 70-re kellett leszállítani.

Ily módon egy sor átszervezés vált szükségessé. A zászlóaljak lőszerkocsijaira rakott lőszert szaporítani kellett, csakhogy mivel az ilyen kocsik a régi, könnyebb töltényekből is csupán a megszabott szám háromnegyed részére voltak szerkesztve, most minden zászlóaljhoz – egy helyett – két kocsi vezénylése vált szükségessé, hogy legalább a korábbi mennyiség fenntartható legyen. Összesen mintegy hatszáz lőszerkocsit kellett beszerezni, a hozzájuk való lovakkal, hajtókkal, legénységgel együtt, ezek részére pedig élelemről és abrakról kellett gondoskodni. S akkor még nem számítottuk ide a hadosztályok és a hadseregek lőszertelepeinek szaporítandó járműveit és megnövekedett lőszerigényét. Egydekányi változás így vezethet a hadtáp átszervezéséhez, ami már a múlt században is milliókba került...

Ám a technika fejlődése nem áll meg. Alighogy a hadseregben végrehajtották az imént vázolt változásokat, fölröppent azon ismétlő fegyverek híre, melyeket az 1877. esztendei orosz–török háborúban az oszmán csapatok használtak. Oszmán pasa katonái itt nemcsak azzal vívták ki a kor stratégáinak bámulatát, hogy Plevna mellett napok alatt szinte a semmiből építettek erődöket, s megállították az addig feltartóztathatatlanul a Balkánra özönlő cári hadakat, de ismétlő puskájuk is látványosan jobb tulajdonságokkal rendelkezett, mint ellenfelük tár nélküli hátultöltője.

A tárfegyverek bevezetése persze nyomban a régi ellenérvvel találta szembe magát: használatuk lőszerpazarlással jár. Köztudomásúvá vált, milyen óriási menynyiségű töltényt használtak fel a törökök Plevnánál, anélkül hogy hiányt szenvedtek volna. Meg kellett tehát oldani azt

a kérdést, miként lehet a lőszerutánpótlást a csapatok számára mozgó tábori körülmények között megszervezni, elkerülendő, hogy a katona „ellövöldözze magát". (Oszmán pasa lövészárkaiban hatalmas lőszermennyiséget halmoztak föl ütközet előtt, de lövészárokból vívott állásháborúval a hadvezetőségek az első világháború csalódást keltő tapasztalataiig nem számoltak; mindig gyorsan mozgó seregekkel vívott ütközetet képzeltek el.) Újabb kísérletek kezdődtek, hogyan lehetne könnyebbé tenni a töltényt, kisebbíteni a kalibert. A nagy igyekezet ellenére csaknem egy évtizedig tartott, míg különböző használható megoldások születtek, s az ismétlő fegyvereket a világ többi hadseregéhez hasonlóan az osztrák–magyar haderőben is bevezethették.

A műszaki probléma látszólag igen egyszerű volt: ha csökken a kaliber, fogy a lövedék átmérője – következésképpen tömege és súlya is –, a kisebb lövedék pedig kisebb lőportöltetet kíván. A kisebb kaliberhez a cső is vékonyabb falú lehet, s mivel a csőfurat hossza a kaliber meghatározott többszöröse, a cső is rövidebb lehet – tehát alaposan megkönnyebbedik maga a fegyver, minek folytán a katona nagyobb súlyú, vagyis több lőszert vihet magával a táskájában.

Csakhogy a dolog a kísérletek során bonyolultabbnak bizonyult. Ha a lövedék kisebb átmérőjű, akkor hosszabbra szerkesztendő, hogy tömege és átcsapóképessége ne csökkenjen. A hosszabb lövedék azonban röptében könnyebben vet bukfencet hossztengelye körül, ami csak nagyobb kezdő sebességgel és forgó sebességgel akadályozható meg, az előbbi nagyobb lőportöltet, az utóbbi a huzagolás nagyobb görbülete árán érhető el. Ezek azonban nagyobb megterhelést rónak a puskacső falára, ami így nemhogy vékonyítható, de vastagabb kell legyen. Tehát a konstruktőrök oda jutottak, ahonnan kiindultak.

Próbálkoztak egyéb alapanyagokkal is: a lövedékek anyagát ólom helyett mással kívánták helyettesíteni, keményebb, de könnyebb fémmel; olyan lőport kísérleteztek ki, amely kisebb súlyú, de nagyobb lökőerejű. Ki kellett választani a szóba jövő modellek közül a legegyszerűbb, legcélszerűbb, legmegbízhatóbb és legolcsóbb puskát, meg kellett találni – amint egy korabeli szakíró fogalmaz – azt a mintát, „melyik a leginkább való a nem mindig tanulékony legénység markába".

Ekkoriban két elgondolás versengett (mindkét rendszer szerint máig gyártanak puskákat): az egyiknél a tölténytár magában a puskában volt, a másik tárját kívülről kellett a puskára erősíteni. Az úgynevezett egységes tárpuskánál körülbelül tíz töltényt helyeztek el az ágyban, vagy a cső alatt, vagy a puskatusban, vagy a závárzat környékén, a külön táras puskák tárját pedig külön készülékkel kellett fölcsatolni a fegyverre. Problémát az okozott, hogy a tár ürege az ágyat meggyöngítette, s félő volt, hogy a puska törékennyé, hadi célokra pedig alkalmatlanná válik. Némely modellt azért kellett elvetni, mert adogató szerkezete túlságosan bonyolultnak bizonyult, a fölmerülő hibákat nem lehetett könnyen elhárítani, s ezért tartani lehetett attól, hogy a legválságosabb pillanatban marad a katona lőfegyver nélkül. Az ismétlőfegyverek valamennyi modelljének megvolt a maga hátránya is: súlyuk az első lövéstől az utolsóig fokozatosan változott (hiszen ürült a tár), s ez szabad célzásnál, amikor a puska nem támasztható föl, a célra tartást bizonytalanná tette. Különösen azoknál a puskáknál volt szembeszökő ez a hátrány, amelyek tölténytárja a cső alatt vagy a puskatusban helyezkedett el. A válogatás ezért csaknem mindenütt azokra a mintákra szűkült, amelyeknél a tár a závárzat közelében, az úgynevezett középágyban kapott helyet.

A kiegyezés után felállított honvédség buzérvörös nadrágja nem nélkülözte az operettjelleget

Ferdinand Mannlichernek hívták a Ferdinánd császárról elnevezett északi vasút bécsi főmérnökét, aki az amerikai Lee fegyveréből fejlesztette ki a róla elnevezett mintát. A Mannlicher-puska tölténycsomag-rendszerű ismétlőfegyver. Öt-öt töltényе egy-egy könnyű bádogtárban úgy van egymás fölé helyezve, hogy ez az ötös tölténycsomag – akárcsak egyetlen tölteny – egy fogással felülről, a középágy alatt levő szekrénybe tehető. Innen a lövedékek a závárzat kinyitása és becsukása által egyenként a töltényűrbe jutnak, miközben egy adogató rugó a megfelelő magasságra tolja őket. Ha a tár üres, akkor a szekrény egy nyílásán át kiejthető. A Mannlicher-puskával tehát akár egytöltetű, akár ismétlő rendszerben lehet lőni.

Célzott lövést 2500 lépésre lehetett leadni Mannlicher modelljével, melynek hordképessége egyébként ötezer lépés volt. Mivel a töltény súlya 28,8 grammra csökkent, a gyalogos a meghatározott 3 kilogrammos súlykeretben 110 darabot vihetett magával. Ezzel a puskával masíroztak az első világháborúba Ausztria–Magyarország bakái.

A tüzérség területén már korábban nagyobb haladás történt, olyannyira, hogy az 1866. esztendei hadjáratban hordtávolság és célszabatosság dolgában az osztrákok lövegei felülmúlták a poroszokéit. Az alapokat a negyvenes években egy Wilhelm von Lenk nevű tüzérhadnagy rakta le, aki föltalálta a pyroxylint, más néven lőgyapotot. Königgrätz után minden hadsereg sietve áttért a hátultöltős vontcsövű ágyúk alkalmazására.

A messzihordó és pontos célzású ágyúk elterjedése majd egy évszázadra megakasztotta egy gyorsan fejlődő technikai fegyver diadalmenetét: jelesül a rakétáét vagy ahogy a múlt században nevezték: a „röppentyű"-ét. Az 1813-ban vívott lipcsei csatában az akkor fiatal Vinzenz Augustin őrnagy vegyes alakulatot vezényelt, többek között egy fél röppentyűtelep is az alárendeltségébe tartozott, brit legénységgel. E fegyverrel az angolok akkor már jó ideje kísérleteztek. Augustin igencsak föllelkesült, és sikerült elérnie, hogy még a napóleoni háborúk befejezése előtt felállítsák az első önálló osztrák röppentyűtelepet. Karl Philipp von Schwarzenberg herceg, tábornagy, az udvari haditanács elnöke felismerte a rakéta jelentőségét és minden támogatást megadott Augustinnak. Az osztrák röppentyűsök, „raketőrök" először 1821-ben mutathatták meg, mit tudnak, amikor Nápolyban állították helyre Ferenc császár katonái egy fölkelés nyomán a rendet és a síri nyugalmat. 1848/49-ben már tizenkét tábori

röppentyűtelep állt hadrendben, be is vetették őket Itáliában és a magyarországi hadszíntéren (ez utóbbiról Jókai Mór ad érzékletes leírást egyik regényében). A forradalmak után újjászervezett császári királyi hadseregben már külön röppentyűs hadtestet is fölállítottak, ez tizenöt telepből, azaz ütegből állott, egyenként tizenkét-tizenkét kilövőállvánnyal.

Előnye volt e röppentyűknek a rendkívül könnyű szállíthatóság, s a bevethetőség mindenféle terepen. A század folyamán hirtelen fejlődésnek induló csöves tüzérséggel mégsem tudtak a röppentyűsök lépést tartani. Augustint időközben báróságra emelték, majd a táborszernagyi rangot is megkapta. (De mint már említettük, az osztrák hadtörténetbe mégsem a röppentyűk apostolaként vonult be, hanem mint annak a szakértői véleménynek a szerzője, amelynek alapján 1851-ben elvetették a hátultöltős Dreyse-puska rendszeresítését.) Fegyverének háborús kudarcát már nem érhette meg, meghalt az 1859. évi hadjárat előtt. Ebben pedig röppentyűi alulmaradtak a sokkal messzebb hordó és pontosabb célzásra képes La Hitte-ágyúkkal szemben. A háború után még folytak kísérletek rakétákkal, de aztán be kellett látni, hogy a kor technikai színvonalán képtelenség ezeket tovább tökéletesíteni. A fegyver megkezdte Csipkerózsika-álmát.

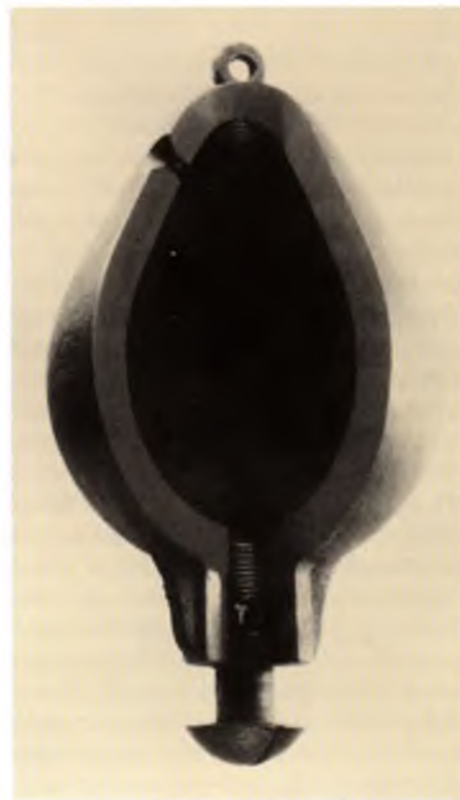
A tüzérségben tért hódított a hátultöltő löveg, a huzagolt cső, a nagyobb kaliber, a jobb hajtóanyag, ennek következtében a megnövekedett gáznyomás a csőben. A königgrätzi tapasztalatok nyomán a porosz hadvezetés villámgyorsan megreformálta tüzérségét és az 1870-ben lezajlott francia hadjárat fényesen bizonyította az új Krupp-ágyúk kiváló tulajdonságait. A kísérletek persze Ausztriában sem maradtak abba.

Franz Uchatiusnak hívják azt az embert, aki ha nem a Monarchiában születik, bizonyára nem báróságra és tábornoki aranygallérra tesz szert, hanem világhírnévre. Így azonban az osztrák Edisonnak a tüzértiszti karrier maradt csupán és egy-egy bekezdés a részletesebb technikatörténeti munkákban. Pedig Uchatiusnak – csak úgy mellékesen – sikerült 1838-ban elsőként fényképeket papírra előhívnia, ő az első petróleumlámpák egyikének a feltalálója, s 1854-ben jelentette be szabadalmát az öntött acél iparszerű előállítására. Ez csak azért nem terjedt el, mert vele egy időben dolgozta ki Henry Bessemer a maga jóval olcsóbb eljárását. Uchatius azonban folytatta kísérleteit.

Mielőtt azonban ezek tárgyalására rátérnénk, az időrend kedvéért kis kitérőt kell tennünk. Még a negyvenes években ugyanis Uchatius olyan fegyverrel végzett öccse társaságában kísérleteket, amellyel messze megelőzte korát: kis túlzással ő a légiháborúk egyik úttörője.

Verne Gyula évszázadában a legmerészebb elképzelésekből is valóság válhatott. A negyvenes évek végén minden hadvezetést élénken foglalkoztatta a gondolat, hogyan sokszorozhatná meg a pusztító erőt. S mivel az ötletek nem kerültek pénzbe, a feltalálók ott nyüzsöghettek a vezérkarok előszobáiban. Vinzenz Augustin ekkor altábornagyként kapta a megbízást, hogy válassza ki a „világraszóló" találmányok közül az életrevalókat. A „főraketőrnek" megtetszett a két Uchatius főhadnagy elgondolása: az, hogy miként lehetne léggömbökkel olyan helységeket elérni, melyek egyébként más fegyverek csapásainak nincsenek kitéve. A fivérek tervét hamarosan kipróbálták: 1849 tavaszán egy Bécs melletti hegyről, a Laaer-Bergről eregettek föl ballonokat, amelyek robbanótöltet nélküli bombákat, attrappokat juttattak el egy mintegy tíz kilométernyire fekvő célba. Az eredmény minden képzeletet felülmúlt, s azonnal határozat született arról, hogy a léggömbbombákat még az épp akkor zajló magyarországi hadjáratban a gyakorlatban is ki kell próbálni. Mégsem Magyarországé lett a világelsőség,

Radetzky léggömbökkel ilyen bombákat szóratott a körülzárt Velencére. Uchatius találmánya mindazonáltal inkább riadalmat, mint valós károkat okozott

mert 1849 júniusában Radetzky főhadiszállása kért sürgősen „légitámogatást"; a tengeri blokád és a szárazföldi zárlat ellenére nem sikerült megtörni a fölkelt Velence ellenállását, s egyedül egy kiadós bombázás kecsegtetett azzal, hogy a lagúnák városában észretéríti „az elvetemült republikánusokat".

Így aztán 1849. július 2-án délután kettőkor került sor a világtörténelem első légi bombatámadására Murano fölött. Uchatius bombái – mivel a fivérek fő találmánya elsősorban nem egy tökéletesített léggömb volt, hanem az arról ledobott kisméretű, vízcsepp alakú bomba, amelynek becsapódásakor az aljából kiálló csavar benyomódott és előidézte a robbanást – inkább riadalmat, semmint valódi kárt okoztak, mindez azonban nem kisebbíti azon érdemüket, hogy új szakaszt nyitottak a hadtörténetben. (A légiháborúk korára persze várniuk kellett a bombához vérmes reményeket fűző vezérkaroknak, hiszen a repülés sem ért még arra a technikai színvonalra, hogy hatékonyan lehetett volna alkalmazni a hadviselésben. Mégis: alig több mint fél évszázadnak kellett csupán eltelnie ahhoz, hogy a légibombázás gondolata ismét napirendre kerüljön, miként később a rakétáké is. A léggömbök addig legfeljebb megfigyelők röptetésére szolgáltak, akik a közelgő ellenséget kémlelhették és a tüzérség tüzét vezethették fedezékben vagy kilátást akadályozó tereptárgyak mögött megbúvó katonaság ellen.)

Nos, a Bessemer-eljárás diadala nem vette el a légibomba atyjának a kedvét a további kísérletezéstől. 1861-ben kinevezték a bécsi löveggyár, tíz év múlva pedig ezredesként az egész tüzér-arzenál parancsnokává. Orosz példa nyomán sikerült kidolgoznia egy rendkívül előnyös tulajdonságokkal rendelkező bronzötvözetet: Ez egyesítette magában az acél szilárdságát és a réz hajlékonyságát; feltalálója acélbronznak nevezte el. Ausztria–Magyarország egy időre megszabadult az acélimport kényszerétől. Az Uchatius-bronzból készült lövegeket 1875-től fogva rendszeresítették a közös hadsereg tüzérségében (a honvédség és a Landwehr nem rendelkezett tüzérséggel), s e bronz az első világháborúig használatban maradt.

(Meg kell jegyeznünk egyébiránt, hogy gyártási titkát nem sokáig sikerült megőrizni. Egy Kurt Nachtnebel nevű egyént bízott meg az olasz felderítés Uchatius találmányának kifürkészésével. Nachtnebel hosszasan faggatta egy cimboráját, aki az ágyúöntöde irodájában dolgozott és mindent láthatott. Az osztrák–magyar el-

hárítás leleplezte ugyan, de csak azután, hogy a gyártási technológia leírását eljuttatta megbízóihoz. Négyévi börtönnel úszta meg a dolgot e korán jött ipari kém.)

Az acélbronzzal kapcsolatban később kétségek merültek föl. Az öntött acélt ugyanis folyamatosan sikerült tovább tökéletesíteni és tulajdonságai egyre inkább felülmúlták Uchatius bronzáét. Találmányát még sokáig alkalmazták. Élete végén olyan jármű konstruálásán törte a fejét, amelyet lovak nélkül lehetne mozgásba hozni. Az automobil feltalálása azonban már nem az ő dicsőségére vált, miként azt sem érhette meg, hogy a Monarchiában hatalmas ágyú-, gép- és autógyárak épüljenek föl. (Egy reggelen minden előzetes jel nélkül főbe lőtte magát szolgálati lakásában. Tettének oka ismeretlen.) Az egyik automobilgyárat 1860-ban alapította egy Waldstein gróf Pilsenben, aki 1866-ban aztán tehetséges mérnökére, bizonyos Emil von Škoda lovagra bízta a harminchárom munkást foglalkoztató üzem vezetését. A mérnök üzletemberként is tehetségesnek bizonyult, s három év múlva már az ő tulajdonában volt a gyár. A céget ekkor már „E. Škoda, Pilsen"-nek hívták...

De Emil Škodáé nem az egyetlen káprázatos karrier ebben a korszakban, említhetnénk példának okáért Karl Wittgenstein – a jeles filozófus, Ludwig Wittgenstein apja – életét és pályafutását, aki Lipcse környékéről származott el Ausztriába, s ahelyett, hogy sikeres kereskedőként nagy karriert befutott apja örökébe lépett volna, tizennyolc évesen, 1865-ben Amerikába szökött, ott szinte minden mesterségbe belekóstolt, s amikor két esztendő múltán hazatért a szülői házba, már nem ellenezték mérnöki terveit. A Teplicei Hengerművek alkalmazottjából nem egészen tizenöt esztendő alatt a hatalmas Prágai Vasipari Társaság vezérigazgatója lett, s neve egyszerre vált a jó ízlésű művészetpártolás és a lendületesen előretörő, könyörtelen kapitalizmus szinonimájává.

A Lajta másik oldalán is találhatunk hasonló üstökösöket. A legismertebb talán a csepeli Weiss-család, amely előbb élelmiszert szállított a hadseregnek, majd áttért a konzervszállításra, aztán maga kezdte gyártani a konzervdobozokat is, a szabad kapacitást lövedékhüvely készítésére használta föl, s ha már hüvelyt előállított, rátért a tölténygyártásra, s ha már töltény került ki a gyárból, miért is ne fogott volna ágyúkészítésbe... Az eredmény ismeretes: így született Magyarország legnagyobb gépgyára.

Parolik és nyelvek tarkasága

Ám kissé elkalandoztunk az osztrák–magyar véderőtől. A cs. és kir. hadsereg birodalmi hadsereggé vált tehát, csupán a birodalom hiányzott immáron a régi értelemben. Ennek következményei hamarosan meg is mutatkoztak a hadiköltségvetés körüli huzavonában. Osztrák szemmel a magyar fél valóban csupán a nemzeti haderőnek tekintett honvédséget „dédelgette"; pártállásra való tekintet nélkül szinte mindenki törekedett fejlesztésére, további kiszélesítésére. Ez eleinte akadályokba ütközött Bécsben, de az ellenállás mind kevésbé volt érezhető, részben engedmény gyanánt, részben mert a közös hadsereg fejlesztése sem zajlott zökkenőmentesen, ezért az uralkodó és a hadvezetés minden hadseregnövelést szívesen látott. (A világháború előestéjén a magyar királyi honvédség immáron tüzérséggel és műszaki csapatokkal is rendelkezett, s rajtuk kívül harminckét gyalogosezredet, tíz huszárezredet küldhetett verekedni Istenért, Királyért és Hazáért.) A cs. kir. Landwehr, a dualizmus e jelképe már sokkal kevesebb lelkesedést váltott ki „Ő Felsége többi országai és tartományai", hivatalos nevükön „a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és tartományok" lakosaiból.

Az utolsó hadszervezeti vitát 1871-re sikerült lezárni, méghozzá az eredeti hadügyi vitához képest könnyűszerrel. A magyar kormány a török kiűzése után, a XVII–XVIII. század fordulóján kialakított úgynevezett katonai határőrvidék polgárosítását követelte, ami egyet jelentett e területeknek a hadügyminisztérium igazgatása alóli kivételével és a magyar, illetve horvát közigazgatás bevezetésével. E vidék túlnyomórészt szerb és horvát lakossága mentesült az adók alól; ennek fejében állandó katonai szolgálatban állt, s határőrezredekbe volt szervezve. E katonai egységek alkalmasint igen hasznos eszköznek bizonyultak a bécsi hadvezetés kezében; nem csupán a török határ figyelése és védelme terén, hanem belpolitikai szempontból is. Sem Pesten, sem Bécsben nem feledték el – jóllehet ellenkező előjellel emlékeztek rá –, hogy e határőrök 1848-ban Jellačić altábornagy vezetésével a magyar forradalom ellen léptek föl. Andrássy azonban most sem engedett, és megtörte a határőrvidék fenntartását erőltető katonai körök ellenállását: a határőrkerületeket beolvasztották Torontál, Temes és Krassó, valamint az újonnan létrehozott Szörény vármegyébe, a horvát–

Magyar öltözetű tábornok szolgálati díszöltözetéhez fölvett csákó

szlavón ezredeket pedig besorolták a rendes hadseregbe. Emléküket csak elnevezésük őrizte a továbbiakban, mint a péterváradi vagy a varasdi ezredé, a tisztikarban pedig a nagy számban fényes karriert befutott határőrdinasztiák tagjai, az olyan nevek, mint Boroević, Philippović, Grivičić, Petrović, Popović, Preradović s a többiek. A régi „granicsár"-romantika azonban immár a múlté, s ezzel a Habsburg Birodalom mítosza lett szegényebb egy darabkával.

Egységessé vált tehát az ezredek szervezete. Az egyes csapatnemek a közös hadsereg, a honvédségek és a népfölkelések keretében önálló hadrendi számot kaptak. A cs. és kir. seregnél némely csapattest, a honvédségeknél és a népfölkeléseknél pedig valamennyi a folyószám mellett még azon ország, kerület vagy országrész nevét is viselte, ahonnan kiegészítették. Így például az említett 16. sz. cs. és kir. varasdi gyalogezred (Warasdiner Infanterie-Regiment Nr. 16); a 13. sz. jászkun huszárezred (Jazygier und Kumanier Husaren-Rgt. Nr. 13); a m. kir. nagykanizsai 20. honvéd gyalogezred; 6. sz. cseh Landwehr-gyalogezred (böhmisches Landwehr-Inf. Rgt. No. 6). A közös hadsereg gyalog- és lovasezredei, valamint a tiroli

vadászezredek, továbbá a hadtest- és vártüzérezredek ezenkívül még ezredtulajdonosuk nevét is viselték, mint például a 8. sz. gróf Pálffy huszárezred (Husaren-Rgt. Graf Pálffy Nr. 8). Az ezredtulajdonosi méltóságot az uralkodó adományozta a Habsburg-ház vagy idegen uralkodó családok tagjainak, valamint magasabb rangú tábornokoknak. (Hajdanában az ezredtulajdonos tényleges vezetője és valós hadivállalkozóként felállítója, mondhatni bérlője volt ezredének, korszakunkra azonban e méltóság puszta címmé vált.) Uralkodók és hadvezérek emlékének megörökítése és tiszteletben tartása végett több ezred a neki adományozott nevet „örök időkön át viselni tartozott", a 3. sz. gyalogezred például Károly főherceg nevét.

A közös hadsereg 102 gyalogezredét különböző színekkel kellett jelölni a zubbony gallérján és ujjának hajtókáján. A paletta, a „Farbenkastl" ismerete komoly tanulmányokat követelt, egyszerű halandó egykönnyen meg nem tanulhatta titkait. A színek megtervezőinek nagy leleményre volt szükségük, hiszen alapvetően csak a piros, a kék, a zöld, a sárga, a fekete, a fehér és a barna szín állt rendelkezésükre. Így aztán a legkülönfélébb színárnyalatokat kellett kieszelniök, mint a skarlát-, buzér-, rózsa-, meggy-, karmazsinvörös, a kén-, császár-, narancssárga, a tenger-, alma-, tengerifű-, papagáj-, fű-, acélzöld, s ezzel még korántsem merült ki a választék. E találékonyság sem lett volna elegendő, hogy minden ezrednek külön színe lehessen, átlagban ugyanis négy regiment viselt egyforma parolit. Kettő azonban magyar ezred lévén szűk, feketesárga fonatú vitézkötéses „magyar nadrágot" hordott, a két német ezred pedig ugyanolyan kék színű pantallót. A közelebbi különbségtételt pedig a két-két ezred között a sárga vagy a fehér gombok tették lehetővé. Buzérvörös parolit viselt például a 15. sz. Georgi báró gyalogezred német „bugyogóval" és sárga gombbal s az ugyancsak „német" 74. sz. Schönaich báró gyalogezred fehér gombbal. Magyar nadrágos volt a buzérvörös hajtókájú 34. sz. I. Vilmos német császár és porosz király gyalogezred fehér gombbal, valamint a 44. sz. Albrecht főherceg gyalogezred sárga gombbal. Végeredményben egyszerű volt őket megkülönböztetni, csak némi emlékezőtehetség szükségeltetett hozzá.

Egyenruházati oktatótábla a múlt század utolsó negyedéből, Camillo Righetti főhadnagy rajza. Gyalogos tiszt, német ezredbeli gyalogos, magyar ezredbeli tizedes, bosnyák gyalogezred dobosa

Az ezredek legénységének nemzetiség szerinti tarka palettáját áttekinteni viszont szinte lehetetlennek bizonyult. Viszonylag egyszerű esetnek számított a zsombori 23. sz. Baden őrgrófja gyalogezred (meggypiros paroli fehér gombokkal, magyar nadrág), itt ugyanis 35 százaléknyi volt a német ajkú, 35 a magyar, a többi 30 százalék pedig szerb és horvát. Bonyolultabb a helyzet a nagy-becskereki, s ugyancsak „magyar" 29. Loudon báró gyalogezrednél (világoskék paroli, fehér gomb): a legénység 35 százaléka a szerb-horvát nyelvet beszélte, 30 százalék volt német ajkú, 20 százalék magyar, 15 százalék pedig román. De akadt olyan ezred, amely kiegészítési kerületének köszönhetően ötnél is több nemzetiségű újoncokkal számolhatott, ezek aránya azonban évről évre változott. A 102 közös gyalogezred között csak hét teljesen németet találhatunk. 1878-ban például a statisztikai évkönyv adatai szerint a hadilétszámú hadseregben 225 ezer német kelt volna hadra (28,3%), 148 ezer magyar (18,6%), 153 ezer cseh, morva és szlovák (19,2%), 62

ezer lengyel (7,7%) és 24 ezer szerb és horvát (3%), a többi ruszin, olasz és egyéb nemzetiségű. A németek aránya magasabb volt a vadászoknál, az utászoknál és az egészségügyi szolgálatban; ezek legénységi állományának mintegy a fele került ki közülük. A csehek ugyancsak az utászoknál képviseltették magukat a legnagyobb arányban, minden negyedik utász Cseh- vagy Morvaországból vonult be. A lovasságnál a magyarok számaránya magaslott ki, a tüzérségnél megint a német elem dominált. A cs. és kir haditengerészet, amely 8360 fős állományával kisebb volt, mint az utászok és a vasúti ezred együttvéve, merőben más viszonyokat mutatott, ami a Monarchia tengerpartjának földrajzi elhelyezkedésével függött össze. Száz haditengerészből 46 volt szerb vagy horvát, 27 olasz, tíz német, hét magyar, öt cseh, négy szlovén és egy lengyel.

Gyalogos őrvezető csákója

Hogy ez a soknemzetiségű összetétel – egy olyan haderőnél, amely „nemzetekfölöttinek" szerette volna beállítani magát, méghozzá az európai nacionalista mozgalmak fölvirágzásának korában – komoly problémákat okozott, azt talán nem is kell külön említeni.

„A monarchia összes népeinek békés együttélése és egyetértő törekvései a zászlók alatt régi idők óta legfőbb erejét és dicsőségét alkotja a habsburgi seregeknek." Danczer Alfons 1889-ben megjelentetett *A mi hadseregünk. Az Osztrák–Magyar Monarchia népei fegyverben és zászlók alatt* című kedvcsináló kötetében írja e sorokat. „Ha a polgári lakosság pártküzdelmei még oly hevesek voltak is, ha a lakosság némely részében a nemzetiség árjai még oly nagy hullámokat vetettek is, az osztrák császár és az apostoli magyar király serege mindig oly gránitsziklának mutatkozott, melyen a nemzetiségi szenvedélyek csapkodó hullámai tehetetlenül megtörtek. A legfelsőbb hadúr iránti hűség, a közös haza iránti szeretet a véderő tagjait megóvja a nemzetiségi tévelygések ellen; mert magasan áll a nemzetiségek fölött, a minden néptörzset egybefoglaló alkotás: *a monarchia*, az évszázados munkának, az örömben és bánatban közösen átélt dicső múltnak eme dicső építménye. Ez okból a hadseregnél szorgosan kerülnek mindent, ami csak az egyes törzsek között a belbékét megzavarhatná és a jó bajtársiasságot alááshatná. (...) A tisztek tekintet nélkül a vallásra és nemzetiségre a szolgálatban egy szívvel-lélekkel működnek a közös czélra és minden alkalommal szívélyes példás bajtársiasságot tartanak fenn. Hogy pedig serény, tervszerű munkájuknak, nevelő tevékenységüknek sikerült e jó szellemet az altisztekre és a legénységre is átplántálni, arról nem csak a hadsereg jelen állapota tanúskodik, tanúskodnak róla a helyőrségi és tábori élet minden tünetei, mert itt a különféle nemzetiségű csapatok szolgálatban és szolgálaton kívül példás testvériességgel élnek és érintkeznek egymás között."

A magasztos eszméket persze a gyakorlatban különféle rendszabályokkal kellett alábástyázni. Át kellett például hidalni prózai megértési problémákat is, amellyel a tisztek és különböző nyelvű, nem föltétlenül művelt bakáik találkoztak. Az embereket ki kellett képezni, „abriktolni", ahogy annak idején mondták; megtanítani bonyolult eszközök használatára, harcászati formák alkalmazására. A megértési gondok egyaránt jelentkeztek a laktanyában, a gyakorlótéren és a harcmezőn.

Három nyelvi szintet fejlesztettek ki a Monarchia hadaiban. Danczer Alfons erről így ír: „Szolgálatban, az iskolában, a parancskiadásnál a tiszt a legénységgel ennek *anyanyelvén* érintkezik. A tiszt, ki a csapattestét alkotó legénység nyelvét (az »ezrednyelvet«) nem érti, elveszti előléptetési képesültségét. Hogy a vezényszó, az írásbeli érintkezés és túlnyomólag a tisztek egymás közötti érintkezése is *német* (a magyar honvédségnél magyar, illetőleg horvát), okát azon természetes szükségben bírja, hogy egy egységes *érintkezési nyelv*, melyet a hadsereg minden tisztje ért, nélkülözhetetlen. Enélkül a szolgálat menete sok súrlódásnak volna kitéve, és mivel a különféle csapattestek tisztjei egymást nem értenék, ezek összeműködése a háborúban fölötte meg volna nehezítve. A közös német szolgálati nyelvnek szükséges volta oly mély gyökeret vert, és az avval való egyetértés oly általános, hogy alig képzelhető egy méltányosan gondolkodó és a hadviselés követelményeihez csak kissé értő ember, ki azon megütközhék vagy a fennálló állapotban a nemzeti nyelv háttérbe szorítását látná." Danczer e téren is derűlátóbbnak bizonyult a kelleténél, hiszen mire könyve napvilágot látott, javában folyt a magyar országgyűlés képviselőházában a véderővita, s attól kezdve a közös hadsereg „fekete-sárga" tisztjeinek a „magyar nemzet sérelmére elkövetett gyalázatai" állandóan fel-felkorbácsolják a – magyar – nemzeti kedélyeket.

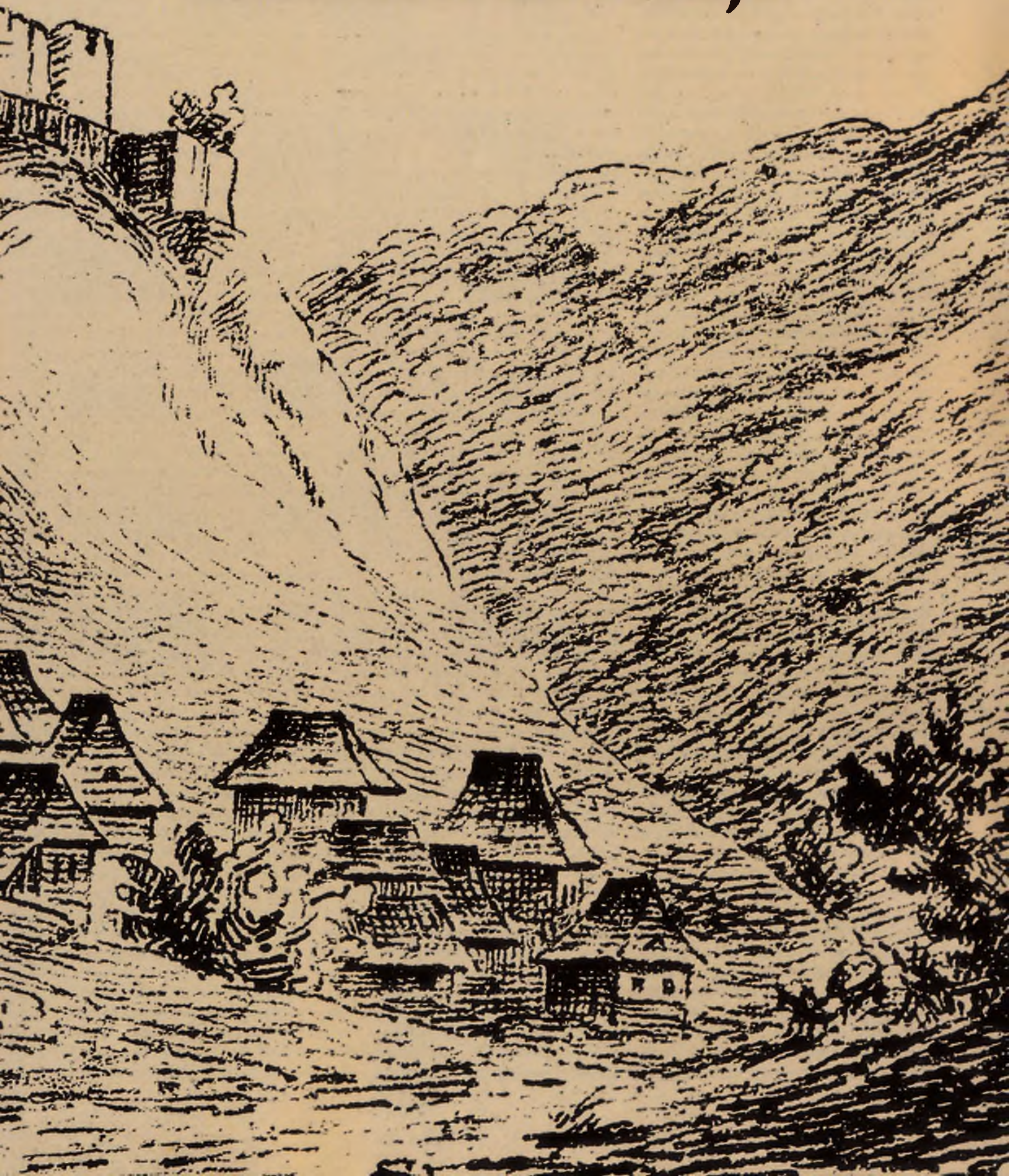
Az ezrednyelv tehát az ezredben túlnyomóan képviselt nemzetiség nyelve volt. Ha több nemzetiség vonult be azonos arányban a regimenthez, akkor kettő, sőt három ezrednyelvet is meg kellett határozni aszerint, hogy hány érte el a 20 százalékot. Minden fiatal tiszt köteles volt három éven belül megtanulni ezredének nyelvét vagy nyelveit, ellenkező esetben hátrányba került az előléptetésnél. Más kérdés, hogy milyen szintű perfekciót sikerült elérniük e tiszteknek az ezrednyelvek elsajátítása során.

Mindenesetre a közös hadseregben meglepően rugalmasan bántak a nyelvi kérdéssel, s a soknemzetiségű monarchiában éppen a hadsereg vált olyan szervezetté, ahol megbirkóztak a soknyelvűséggel, márcsak az ésszerűség okán is, hiszen a bakát tényleg reménytelen lett volna olyan nyelven okítani, amelyet meg sem ért. A találékonyság nem ismert határt: fontos dolgokat, például a puska részeinek nevét többnyelvű „oktatókendőkre" nyomták, ezt aztán a katona mindenütt magánál tarthatta és tanulmányozhatta – föltéve, hogy tudott olvasni... Az olvasni tudás pedig a Monarchiában, kiváltképp annak távoli vidékein egyáltalán nem volt általános.

Viribus unitis – egyesült erővel! –, e jelszót választotta magának I. Ferenc József, s bizony nem keveset vállalt, nem kis célt tűzött e jelszóval maga elé. Mert nem csupán a nemzetiségek nyelvi sokfélesége miatt lehetett csak nagy nehézségek árán egységessé kovácsolni hadseregét (hát még birodalmát!), hanem azon tarkaság miatt is, melynek a soknyelvűség csupán egyetlen megnyilvánulási formája volt. Egyforma katonát kellett kiképezni a hortobágyi csikóslegényből, a tiroli lövészegylet mesterlövészéből, a puskát sosem látott cseh gyári munkásból, a szlovák favágóból, a román hegyipásztorból, a parasztemberből és a városiból. Különböző hagyományok, különböző szokások és mentalitások, igények és eszmények, műveltségi fokok keveredtek így. De hisz végtére is éppen ezért volt a hadsereg a Monarchia tükörképe, olyan, mint a „közhaza", amelyet védeni és gyarapítani hivatott volt.

Békeidők háborúja

ét alkalom kínálkozott az Osztrák–Magyar Monarchia fegyveres erőinek fél évszázados fennállása során, amikor e „közházáért” hadra kelhettek. 1878 nyarán–őszén gyarapíthatták a birodalmat, igaz, a boszniai és hercegovinai okkupáció a tervezett „bandaszóval való bemasírozás” helyett hónapokig tartó gyarmati jellegű háborúvá fajult, amelyet irreguláris ellenség ellen kellett viszontagságos éghajlati és terepviszonyok közepette vívni. Másodízben az első világháborúba meneteltek Ausztria–Magyarország katonái, ám ötször is lehullottak a falevelek, mire a soha nem látott méretű erőfeszítést követelő öldöklésből hazatérhetett, aki nem maradt ott Przemyślnél vagy a Piave partján.

Mindkét háború hadászatilag és harcászatilag váratlan nehézségek elé állította a monarchia katonai vezetését. Mielőtt azonban az elsőt, Bosznia-Hercegovina birtokbavételét végigtekintenénk, vessünk egy pillantást a fegyveres erő szervezetére. Pilch Jenőnek, a századelő jeles hadtörténészének könyvecskéjét használjuk forrásul, mely az Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi haderejének szervezetét és működését ismertette már a világháború alatt „a művelt magyar közönséggel”, de haszonnal forgattuk hozzá azt a hadsereg-szervezeti tankönyvet is, amelyet Vághó Ignác szerkesztett Karl Glückmann cs. és kir. vezérkari ezredes német nyelvű eredetije nyomán, s amely szinte évente megjelent a hadapródiskolák növendékeinek épülésére.

Csillagok és paszományok

A katonaállomány alkotta a hadsereg legfontosabb csoportját, mely rangfokozattal rendelkezőkből, korabeli elnevezéssel élve tisztesekből és a közlegénységből állott. A tábornokok közül a legmagasabb rangú a tábornagy (Feldmarschall) volt, gallérja hajtókáján rovátkás aranypaszomány lefelé hajló cserfalevelekkel díszítetten. Ezután következett a lovassági tábornok, illetve a táborszernagy, e rangot az viselte, aki korábban műszaki, tüzér- vagy gyalogostiszt volt, mely utóbbiak számára 1908-tól bevezették a gyalogsági tábornok elnevezést. Mindhármójuk gallérjának hajtókáján aranypaszomány és rajta három csillag. Az altábornagy (Feldmarschalleutnant) két csillagot, a vezérőrnagy (Generalmajor) pedig egy csillagot viselt. A világháború során rendszeresítették még a vezérezredesi rendfokozatot (Generaloberst), ez közvetlenül a tábornagy alá került. Rangjelzése az aranypaszományos tábornoki galléron három csillag volt, a csillagok körül pedig aranyszálakból szőtt koszorú.

A törzstisztek keskenyebb arany- vagy ezüstpaszományos hajtókát viseltek. Az ezredes (Oberst) három csillaggal, az alezredes (Oberstleutnant) két csillaggal, az őrnagy (Major) pedig egy csillaggal. A főtisztek posztóhajtókájukon viselték csillagjaikat, a százados (Hauptmann) hármat, a főhadnagy (Oberleutnant) kettőt, a hadnagy (Leutnant) pedig egyet. A főhadnagyokat és hadnagyokat egyébként alantos tiszteknek (Subalternoffiziere) is szokás volt nevezni.

A tisztjelöltek közül a zászlósok (Fähnrich) keskeny arany- vagy ezüstsujtással díszített hajtókán egy csillagot, a hadapródok (Kadet) ugyancsak keskeny arany- vagy ezüstsujtással és vékony sárga selyempaszománnyal díszített hajtókán három csillagot viseltek.

Az altiszteknek fegyvernemük és hivatásuk szerint különféle elnevezésük volt. A gyalogságnál őrmesternek (Feldwebel), szakaszvezetőnek (Zugsführer), tizedesnek (Corporal), őrvezetőnek (Gefreiter, Patrouilleführer), a tüzérségnél tűzmesternek (Feuerwerker), lövegirányzónak (Geschützvormeister) stb. nevezték őket. Az őrmester sárga selyemsujtáson három csillagot, a szakaszvezető a hajtókán hármat, a tizedes kettő, az őrvezető egy csillagot hordott.

A közlegénység semmilyen rangjelzést nem varrt gallérja hajtókájára.

A katonaállományú tisztikar számos előjogot élvezett, s csak ez viselte a derékon átkötött úgynevezett tábori vagy szolgálati övet. Az általuk vezetett csapat nagyságára nézve megállapítható, hogy a seregeket és seregtesteket a tábornokok, a csapattesteket (ezred) és az osztályokat (zászlóalj, lovas- vagy tüzérosztály) törzstisztek, az alosztályokat, vagyis a fegyvernemek alapegységeit (század, üteg) századosok, az alapegységek részeit (szakaszok) pedig az alantos tisztek és a tisztjelöltek vezényelték.

A következő csoportot a katonai lelkészek alkották. Rangjelzésüket ők nem a galléron hordták, hanem mindkét karjukon sujtások formájában. A katonaállomány főtisztjeivel egyenlő rangosztályba tartozók három keskenyebb, a törzstiszti és tábornoki rangosztályba sorolók pedig egy szélesebb és e fölött egy, kettő vagy három keskenyebb paszományt. Vezérőrnagynak felelt meg az apostoli tábori vikárius, ezredesnek a tábori consistorialis igazgató, őrnagynak az első tábori consistorialis titkár vagy honvéd plébános, a görög katolikus katonai főpap, a görögkeleti, illetve az evangélikus katonai esperes, századosnak pedig a második tábori consistorialis titkár, a honvéd lelkész és az egyházi tanár.

A katonai és honvédhadbírák a katonaállomány hasonló rangosztályába tartozó egyénekkel azonos rendfokozati jelvényt viseltek, akárcsak az orvosok, akik közül az altábornagyot vezérfőtörzsorvosnak, a vezérőrnagyot vezértörzsorvosnak, az ezredest és az alezredest főtörzsorvosnak, illetve főtörzsorvos-helyettesnek, az őrnagyot törzsorvosnak, a századost ezredorvosnak, a főhadnagyot főorvosnak, a hadnagyot segédorvosnak hívták. A zászlósi rangfokozatot viselő orvost segédorvoshelyettesnek nevezték. Voltak ezenkívül különféle vezér-, fő- és alhadbiztosok, tüzérségi és építész vezér-, fő- és segédmérnökök, akik még tiszti jelleggel bíró tisztviselőknek számítottak, vagyis a katonaállományú egyénekhez hasonló kardbojtot, rangjelzésül pedig csillagokat viseltek. A többi tisztviselő csak ezüstös kardbojtot viselhetett, rangjelzésül pedig rózsákat. Ez utóbbiak közé tartoztak a katonai számellenőrző, pénztári, élelmezésügyi, tüzérségi, szer-, levéltári, gyógyszerészügyi, építésügyi, számvevőségi, földrajzi, intézményi, műszaki, állatorvosi, műszaki katonabizottságban műszaki, katonaépítészeti, utász- és vonatszer műszaki tisztviselők, katonai tanítók, vívómesterek és erdészeti tisztviselők.

A rangosztályba nem sorolt havi díjasok a főszámvevők, a nyilvántartó őrmesterek, a főfegyvermesterek, a főtörzsfoglárok, a törzsfoglárok, a foglárok, a műszaki segédszemélyzet egyénei, a katonai intézeti és a hadseregszolgák.

Mindezek közül talán csak a hadbiztosság szorul némi magyarázatra. A hadbiztosok a véderő élelmezésére, ruházására, felszerelésére vonatkozó ügyekkel foglalkoztak, békében pedig az elhelyezési (diszlokációs) feladatokkal és a közigazgatás ellenőrzésével is.

A gyalogság alapegysége ekkoriban is az általában 250 gyalogosból álló század (Kompanie) volt. A század parancsnoka egy lovasított százados volt, a 250 katonát pedig négy szakaszba, ezek mindegyikét pedig négy rajba osztották. A szakaszokat tisztek, zászlósok, hadapródok, tisztjelöltek vagy altisztek, a rajokat kizárólag altisztek vezényelték. A parancsnok segítő közegeként szerepelt a szolgálattevő őrmester, a közös hadseregnél még a számvivő altiszt, rendszeresítettek továbbá századutászokat, egészségügyi altisztet sebesültvivő gyalogosokkal, zászlójelző

Rangfokozatok

járőrt, jelek adására dobost és kürtöst, távolságbecslésben járatos katonát, tisztiszolgákat, kenyérsütőket, cipészeket, szabókat és más mesterembereket. A századhoz tartozott még lövőszeres kocsi és lövőszeres állat, a mozgókonyha, mely a század részére még a menet alatt főzte meg a kosztot, az eleséges kocsi, amely élelmet, s a málhakocsi, mely a tiszti poggyászt és egyéb málhát szállította.

Négy század alkotott egy zászlóaljat, három-négy zászlóalj pedig egy ezredet, amely békében katonai és közigazgatási tekintetben teljes egészet alkotott.

Az ezred összes kocsijaiból, a lovakból és a hajtó személyzetből alakult ki a csapatvonat, a trén; ez két részre tagozódott: az ütközetvonatra és az eleségvonatra. Az előbbi azokat az anyagokat szállította, melyekre a csapatnak a harc során s közvetlenül utána szüksége volt (például lövőszeres kocsik és málhás állatok, egészségügyi málhás állatok, mozgókonyha). Az eleségvonatba tartoztak az eleség-, a málha- és a szerszámkocsik. A trén, mint látni fogjuk, rendkívüli fontossággal bírt a bosznia-hercegovinai hadjárat alkalmával, leszakadása a csapattól csaknem annak tragédiájához vezetett.

A lovasság alapegysége a 150 kardot számláló század (Eskadron) volt. Ezt a vezetés megkönnyítésére négy, egyenként 35 lovas erejű szakaszba osztották, ezek tizenkét lovasból álló járőrökre (Patrouille) tagozódtak. Három-három századot osztályba (Division) egyesítettek, hat század alkotott egy ezredet.

A hadra kelt sereget seregtestekre (ma azt mondanánk, magasabb egységekre) tagozták, ezt az uralkodó mint legfelsőbb hadúr állapítja meg a hadrenddel (Kriegsordre de bataille).

A dandárok (Brigade) 6–9 gyalogoszászlóaljat (vagyis mintegy két ezredet) vagy két lovasezredet egyesítettek magukban. Az élükön álló dandárnok, vagyis dandárparancsnok általában vezérőrnagy.

A seregtestek legfontosabbika a gyaloghadosztály (Division) volt. Ezt úgy állították össze, hogy huzamosabb ideig önállóan is bevethető legyen. Többnyire két gyalogdandárból, megfelelő számú lovasságból, tüzérségből és műszaki csapatból alakították ki, és legalább egynapi csatának akadálytalan megvívásához szükséges lövőkészlettel, a lovak és az emberek számára hat-nyolc napi élelemmel látták el. Összlétszáma húszezer ember és háromezer ló. Élén altábornagy parancsnokolt.

A hadtest (Corps) két-három hadosztályból állott. Ez már vágómarhateleppel is rendelkezett (vagyis négy napra elegendő élővágómarha-szükségletet hajtatott maga mögött), továbbá gyengélkedőintézetekkel és tábori kórházzal, hídkészletekkel, utászszertartalékokkal, később léghajós osztaggal, különféle hadikészletekkel és raktárakkal, s persze megfelelő hadtesttüzérséggel.

Végezetül több hadtestet és hadosztályt hadseregbe (Armee) egyesítettek, mely teljesen önállóan operált egy-egy hadszíntéren. Ha több hadsereg is együttműködött egy területen (ilyesmire csak a világháborúban akadt példa), akkor a hadsereg-parancsnokságok fölé hadsereg-főparancsnokságot neveztek ki.

Egy háború lefolyását Pilch Jenő még a világháború alatt is ekként ábrázolta:

„Már a mozgósítás elrendelését megelőzőleg a határok mentén álló csendőrségünk és pénzügyőrségünk lezárja a határokat, szigorúan ellenőrzi az utakat, a vasúti állomásokat, a postát, a távírót, valamint a ki- és bejáró embereket. A mozgósítás első napjával ezen őrségeket megerősítjük, és feladatukká tesszük a határon át való közlekedés teljes meggátlását. A már békében a határok mentén csaknem hadiállományon levő lovasságunk is kivonul laktanyáiból, és segédkezet nyújt a csendőrségnek és a pénzügyőrségnek. E részek mögött lassanként a már kész közeli gyalogság is felvonul és elrendezkedik úgy, hogy tökéletessé tegye az elzárást. Az el-

zárásnak czélja, hogy az ellenséget a saját mozgósításunk zavarásában megakadályozzuk, s hogy ne szerezhessen tudomást seregeink mozdulatairól, csoportosításáról és így esetleges szándékainkról.

A határelzáró csapatok mögött megy végbe a seregtestek felvonulása vasúton. (...) A hadsereg felvonulásának befejezése előtt, vagy ezután közvetlenül, ha a haditerv készen van, megindulnak a lovashadosztályok, hogy megállapítsák az ellenséges seregtesteknek felvonulási helyét és erejét. E részek tehát az elsők, amelyek az ellenséges területre betörnek. A lovas seregtestek ezen eljárását nevezzük távoli felderítésnek.

A lovas felderítő-seregtestek mögött indulnak meg a hadseregek hadtesteikkel, ezek pedig hadosztályaikkal. Az előnyomulás több úton csoportokban megy végbe, vagyis a csapatok az ellenség felé menetelnek vagy előnyomulnak. E meneteléseket az ellenséges megfigyelés, meglepő lődözés és rajtaütés ellen biztosítanunk kell. E végből a seregtestek erejük egy bizonyos részét kisebb-nagyobb csoportokba osztottan legyező alakban maguk elé tolják. (...)

Ezeket az előretolt részeket menetbiztosító csapatoknak szokás nevezni. Ha előnyomulunk, akkor elővédet, esetleg az oldalak biztosítására oldalvédeket különítünk ki. Ha az ellenséges felállítással párhuzamosan menetelünk, akkor az oldalvédeket nagyobb erőkből állítjuk össze. A hátramenetnél természetesen az utóvédeket kell nagyobb erőkből alakítanunk.

Az ellenséggel való találkozás esetén harcz fejlődik ki. Legelőször a menetbiztosító csapatok kezdik meg a csatározást, majd a harcz helyére érkezett seregtestek részei fejlődnek fel. A napokig tartó csatákban a seregek minden része több száz kilométeres arczvonalon éjjel és nappal a föld felületének minden részéért előre rendeli minden katonáját, ágyúját, s a technika vívmányainak eszközeivel, fizikai és erkölcsi erejének teljes megfeszítésével, verejtékezve küzdve küzd a győzelemért, a mely annak az ölébe hull, kinek vasfegyelme és erősebb akarata a veszteségekkel járó csata bomlasztó hatásának jobban képes ellentállani s a ki a harczot mindaddig rendületlen állhatatossággal folytatja, míg az ellenséget az ellenállásnak abbahagyására nem kényszeríti.

A harczban a támadást és a védelmet különböztetjük meg. (...) Arcztámadásnak hívjuk azt, amikor az ellenséges felállításnak egyenesen nekimegyünk. Az arcztámadás egyik fajtája, a mikor nagy erőkkel áttörjük az ellenség felállítását. Ha az ellenség egyik szárnya, oldala ellen intézünk támadást, akkor ez az átkaroló támadás. Kettős az átkarolás akkor, ha mind a két ellenséges szárnyat fogjuk át. Ha pedig nemcsak az ellenség oldalába, hanem ennek hátába is törünk, akkor megkerülést hajtunk végre.

Ha azt látjuk, hogy az ellenség ellenállása csökken, akkor rohamra megyünk.

Katonai jubileumi kereszt

A rohamnál az ellenség ellenállását a szuronyokkal törjük meg. Ebben a csapatnak és a katonának attól a tudattól kell áthatva lennie, hogy csak az előre jelent becsületet és üdvöt, s hogy számára hátra nem létezik többé!

A harcz eredményes vívása után következik az üldözés. Czélja az ellenség teljes megsemmisítése, a mit addig folytatunk, míg czélunkat el nem értük. Első sorban a lovasság és a tüzérség feladata, a gyalogság csak akkor fog hozzá, ha a támadásban többé-kevésbé rendetlenségbe jutott osztályai sorakoztak.

Hátrálunk, visszavonulunk akkor, ha az ellenség támadásunkat visszaverte, vagy ha a harczfelderítés vagy a bevezető harcz alapján felismerhető, hogy a harczczél elérésére kilátás nincs, ha valamely felsőbb parancs visszahúzódásra késztet, vagy ha az időnyerésért vivot harczczal a szándékolt czélt elértük."

Nos, mindez nagyon egyszerűen és áttekinthetően hangzik, s rá is illett mondjuk a napóleoni hadjáratok némelyikére vagy a porosz–osztrák háborúra. A boszniai okkupáció azonban merőben eltérő körülmények között folyt.

A Monarchia fegyveres ereje tíz esztendővel gyökeres átszervezése után nem volt felkészülve egyébre, csak síkságon, legföljebb dombvidéken megvívandó ütközetekre, ahol nagyjából hasonló hadszervezetű és felszerelésű reguláris ellenséggel áll szemben. Hegyi felszerelést alig rendszeresítettek, mert a korábbi háborúk tapasztalatai szerint a hegyi terep kizárólag mellékhadszíntérként fordult elő (például Tirolban az olaszországi háborúk idején). Szerveztek ugyan úgynevezett „hegyi" dandárokat vagy hadosztályokat, ezek fölszerelése azonban legföljebb a lövegek fajtájában és a málhás állatok számában tért el a többi seregtesttől. Az senkinek eszébe nem jutott, hogy 1878 előtt olyan gerillataktikával harcoló, irreguláris ellenséggel vívott hegyi háborúra számítson, mint amilyenbe végül a Monarchia belekényszerült.

A keleti kérdés

Ausztria–Magyarország külpolitikáját a hetvenes évektől kezdődően – azt követően, hogy Poroszország vezetése alatt egyesítette a német államokat, létrehozva Közép-Európa, sőt, hamarosan Európa legerősebb nagyhatalmát – a balkáni irányultság határozta meg. Érdekei azonban szükségszerűen összeütközésbe kerültek Oroszországéival, amely ugyancsak szerette volna kiterjeszteni befolyását e félszigeten. A Monarchiát, Oroszországot és Németországot egyébként 1873 óta a „három császár szövetsége" kötötte össze, s ennek értelmében egy ideig külpolitikájuk kölcsönös összehangolására is törekedtek, jóllehet a kezdeményezés a Balkánon kicsúszott a kezükből.

Európa délkeleti sarkában évszázadok óta a Török Birodalom terpeszkedett, a kontinens „beteg embere" azonban a XIX. században mind kevésbé tudott ellenállni a balkáni nemzeti mozgalmaknak. Görögország már az évszázad első felében kivívta függetlenségét, Szerbia pedig autonómiáját. Ez utóbbiból 1867-ben a török helyőrségek is kivonultak, s az ország ettől kezdve független államnak minősült, noha a porta formális fennhatósága nem szűnt meg. *De facto* ugyancsak függetlennek tekintették a *de iure* szintén autonóm román fejedelemségeket, Moldvát és Havaselvét, s ezek 1866-ban Románia néven egyesültek. Bulgária, Albánia, Macedónia, Bosznia és Hercegovina, valamint a novibazári szandzsák (amely

Szerbiát a félsziget – Görögországon kívül – egyetlen független kis hegyi államától, Montenegrótól, azaz Crna Gorától elválasztotta) semmiféle önkormányzattal nem rendelkezett. Ezekben a tartományokban állandóan napirenden voltak a felkelések és a velük járó elképzelhetetlen atrocitások, az oszmán birodalom itt csupán a legkegyetlenebb terrorral tudta hatalmát fenntartani.

Szerbia és Románia a balkáni keresztények felszabadítását tekintette külpolitikai programjának, s a belgrádi és a bukaresti kormány hathatós támogatást nyújtott a területén szervezkedő bosnyák és bolgár emigránsközpontoknak, amelyek a két államot szervezkedésük bázisául használták. Kisebb-nagyobb gerillaosztagok rendszeresen lépték át a határt, és tették bizonytalanná a török hatóságok életét és munkáját. A balkáni mozgalmak önbizalmát külön növelte az a hiedelem, hogy maguk mögött tudhatják a térség két nagyhatalmát, a Monarchiát és Oroszországot.

E két nagyhatalmat azonban valójában kellemetlenül érintette, hogy 1875 nyarán Hercegovinában általános felkelés robbant ki, amely hamarosan a Balkán egész nyugati felére kiterjedt, és fegyverbe szólította a török feudalizmustól agyonsanyargatott keresztény szláv parasztságot. A felkelés ugyanis a status quo felborulásával fenyegetett, kiváltképp amikor a következő esztendő tavaszán Bulgáriában is visszhangra talált. A nagyhatalmak azzal próbálkoztak, hogy Konstantinápolyt belső reformokra bírják, amelyek nemzetközi ellenőrzését is kilátásba helyezték. Csakhogy az történt, ami az ilyen kompromisszumos közvetítések esetén történni szokott: a javaslatok senkit sem elégítettek ki, mindenki inkább bízott a fegyverek erejében.

Míg Boszniában és Hercegovinában a török katonaság nem boldogult a terepet kiválóan ismerő és annak adottságait kihasználó felkelőkkel, Bulgáriában már több sikert ért el: valószínűtlenül kegyetlen harcok árán sikerült elfojtania a mozgalmat, majd az évszázadosan bevált elgondolás szerint büntető osztagok vették át a „pacifikáció" feladatát. Ezek a félreguláris, *basibozuk* alakulatok, melyek a kormányzattól csak fegyvert és lőszert kaptak, de nem volt rájuk nézve kötelező a katonai fegyelem, nem csupán a fegyverre kelt férfilakosságot öldösték le, hanem egyes körzetek teljes népességét kiirtották, az áldozatok száma meghaladta a negyvenezret. A húszas évek görögországi rémtetteinek emlékét felidéző borzalmas atrocitások, az elevenen megégetett, karóba húzott, felnégyelt emberek ezreinek híre egész Európa közvéleményét felháborította; a „keleti kérdésről" beszéltek, cikkeztek akkoriban a legtöbbet.

Szerbia és Montenegro 1876 júniusában hadat üzent Törökországnak, ezzel a konfliktus török „belügyből" nemzetközivé szélesedett. Oroszország és Ausztria–Magyarország sietve mind szerb, mind török győzelem esetére megegyezett, a régi dinasztikus szellemet idéző osztozkodás terepéül szemelve ki a Balkánt. A szerb–török háború azonban váratlanul gyors oszmán győzelemhez vezetett, a félholdas zászlók szeptemberben már Belgrádhoz közeledtek.

E tény már kínosan érintette Oroszországot, hiszen addig a szláv népek és a keresztény szláv vallás védnökének szerepében tetszelgett. Diplomáciai előkészítés után, melynek során megegyezés született a Monarchia semlegességéről – azon ígéret ellenében, hogy Oroszország csupán a Balkán keleti felén hajt végre akciót –, a pétervári kormány 1877 áprilisában hadat üzent a Fényes Portának.

A cári csapatok támadása lendületesen indult meg júniusban, hamarosan birtokba vették a Balkán-hegység legfontosabb átjáróját, a Sipka-szorost. A már említett Plevna erődjével azonban a tél közepéig nem boldogultak, az Oszmán pasa vezette török erők itt rendkívüli szívóssággal verték vissza az oroszok ismételt rohamait, az ostrom állásháborúvá változtatta a hadjáratot, és töméntelen véráldozatot követelt. Plevna decemberben esett el, s ezzel szabaddá vált az út Konstantinápolyig. (A Kaukázusban már korábban összeomlott a török védelem.)

Amikor 1878. január 31-én aláírták az orosz–török fegyverszünetet, a cár katonái már elérték Konstantinápoly elővárosait. Megvalósulni látszott az évszázados orosz álom: a tengerszorosok fölötti uralom. Mindez természetesen aggodalmat keltett, mindenekelőtt a brit fővárosban, ahol nem nézték jó szemmel az oroszok „aránytalan méretű" előretörését. Február közepén brit flottaegység futott be a Boszporuszba, s ágyúit a parton álló orosz katonákra szegezte. Csupán a tűzparancs hiányzott, ezt azonban a brit kormány csak Ausztria–Magyarország együttműködési készsége esetén szándékozott kiadni.

A Monarchiában is dermedten szemlélték az orosz előretörést. Albrecht főherceg, a hadsereg főfelügyelője és a vezérkar egyaránt tartott a balkáni orosz túlsúly növekedésétől s attól, hogy a cári birodalom az új helyzetben valósággal átkarolja kelet felől Ausztria–Magyarországot: az orosz hadsereg három oldalról, Lengyelország, Ukrajna és immáron a Balkán felől özönölheti el a Monarchiát – fejtegette helyzetelemzésében a vezérkar főnöke –, s a török elleni győzelmek hatására Pétervár erkölcsi fölénye ugyancsak megnövekedett. Albrecht meggyőzően bizonyította, hogy egy oroszellenes fegyveres fellépés milyen veszélyekkel járna. Felvonulási terveket készített, melyek menetidőtáblázatai azt igazolták, hogy míg a cs. és kir. hadsereg a mozgósítás utáni 67. napon érhetné el Galacot, az oroszok Filipopoltól (Plovdiv) 52-56 nap alatt odaérkezhetnének, de egy Lengyelország, netán Olaszország irányából várható támadás esetén az egész akció kilátástalan volna.

Érdekes módon 1878 februárjában megcserélődtek a szerepek Bécsben, és a katonák kívánták elkerülni az oroszellenes fegyveres föllépést, míg az addig a béke megmentésén fáradozó közös külügyminiszter, Andrássy Gyula (aki 1871 novembere óta volt a Ballhausplatzon díszelgő palota lakója) háborús javaslattal állt elő. Ez az utolsó alkalom, fejtette ki, amikor a monarchia a szlávokkal való nézeteltérést Európa segítségével rendezheti. A témát tárgyaló közös minisztertanácson azonban csak Tisza Kálmán magyar miniszterelnök állt a közös külügyminiszter javaslata mellé. A két magyar politikus a nemzetközi körülményeket mérlegelve végeredményben a magyar közvélemény álláspontjának adott kifejezést, ez pedig a keleti válság kezdete óta az oroszellenes fellépést sürgette. A Monarchia azonban csak akkor folytathatott nemzeti külpolitikát – mutat rá Diószegi István –, ha a célkitűzésekben a birodalom határai között élő népek, vagy legalább a vezető nemzetek megegyeztek. Az oroszellenességben kifejezésre jutó magyar nemzeti politikát viszont a lengyeleken kívül a birodalom egyetlen népe sem támogatta. A csehek és a délszlávok határozott oroszbarátságról tettek tanúbizonyságot, az osztrák–németek pedig alapjában véve közömbösek voltak. Az osztrák liberális pártnak a közös minisztertanácson jelen lévő képviselője kétségét fejezte ki a tárgyban, hogy elkerülhetetlen-e az osztrák–szláv összeütközés. Ilyen körülmények között természetesen a katonai és politikai érvekkel szintén rendelkező, alapjában véve oroszbarát udvari körök álláspontja jutott túlsúlyra. Andrássy javaslatát elvetették, és hiába állt rendelkezésre angol pénzügyi támogatás, az osztrák–magyar mozgósításra nem került sor.

Pétervárott eközben azok a körök kerekedtek felül, amelyek megmámorosodtak a háborús győzelemtől. Az 1878. március 3-án San Stefanóban aláírt orosz–török béke súlyosan megcsonkította az Oszmán Birodalmat, Oroszország hatalmas területeket annektált (köztük Besszarábiát), a békét pedig egy olyan állam, a Feketetengertől az Égei-tengerig terjedő, Macedóniát és Szalonikit is magában foglaló „Nagy-Bulgária" megteremtésére akarták felhasználni, amelyik az ő érdekeiket szolgálja majd.

E tervével azonban a cári kormány elvetette a sulykot. A nagyhatalmak európai kongresszus elé utalták a balkáni kérdés „rendezését", s Pétervárnak fejet kellett hajtania. Az 1878 júniusában összeült berlini kongresszus szertefoszlatta a „nagybolgár" álmot: Kelet-Rumélia (Dél-Bulgária) névleg visszakerült a Porta uralma alá, jóllehet a török hadsereg nem térhetett vissza helyőrségeibe, Macedónia viszont része maradt a Török Birodalomnak. A Monarchiát felhatalmazták, hogy szállja meg Boszniát és Hercegovinát, s hogy a novibazári szandzsákban katonaságot állomásoztasson, igaz, *de iure* ezek a területek a szultán birtokai maradtak. Románia és Szerbia elnyerték teljes függetlenségüket.

Hegyi táj Sarajevótól keletre (Carl Balogh von Mankobrück cs. kir. főhadnagy rajza)

Ezzel végérvényesen fölbomlott a három császár szövetsége, Pétervár soha nem bocsátotta meg, hogy a nagyhatalmak kivették kezéből háborús győzelmének gyümölcsét. A Monarchia külpolitikája ettől fogva határozottan Németországhoz kötődött.

A boszniai hosszú menetelés

Bosznia és Hercegovina mintegy 51 ezer négyzetkilométer területen fekszik. Északon a Száva folyó mentén, valamint nyugaton Horvátország, délen az osztrák Dalmácia, keleten Montenegro, a novibazári szandzsák és a Drina túlpartján Szerbia határolják. Területéből közel 25 ezer négyzetkilométer érintetlen erdőkkel borított hegység, nyolcezer négyzetkilométer pedig kopár karsztvidék. A Dinári-Alpokat szakadékszerű völgyek, meredek lejtők, szurdokok, árkok, a mélyebben fekvő részeken mocsarak tagolják. Éghajlata mediterrán, a nyár forró, erősen csapadékos. A hercegovinai tartomány érintkezik a Dalmáciát kettészelő klek-suttorinai beszögellésnél az Adriai-tengerrel, egyébként a Törökországgal való egyetlen összeköttetést a szandzsákon keresztülvezető út tette lehetővé.

Az Oszmán Birodalom elhanyagolt peremtartományként kezelte Boszniát és Hercegovinát. Különösen megmutatkozott ez az utak állapotában. Ezek egyébként nem a kereskedelem, nem is a kocsiforgalom, hanem a hadsereg céljait szolgálták, sok kapaszkodóval. A völgyeket gyakran elkerülték, a rablóbandák és a fölkelők támadásait megelőzendő, valamint azért is, mert a nyári esők idején vízözön árasztotta el a mélyebben fekvő területeket. A legfontosabb főútvonal, a brod-szarajevói út, például alépítmény híján nagyobb megterhelést nem bírt el. Szekerekkel csak a Száva, vagyis a határ mentén lehetett közlekedni, egyebütt csupán málhás állatokkal volt lehetséges útra kelni, mégpedig – az ösvények és Ösvérutak labirintusában – csak a tájat jól ismerő vezető társaságában. A terepadottságokat kihasználva a török hadsereg az utak mentén, a csomópontokban, völgykijáratokban nagyszámú várat és őrtornyot tartott fönn. Ezek rossz állapotban voltak ugyan, de alkalmasak a forgalom ellenőrzésére. A nagyobb településeken

erődökben ült az oszmán katonaság, jelentősebb helyőrséggel rendelkezett például Boszniában Szarajevó, Bihač, Jajca, Kljuc, Banja Luka, Višegrad, Hercegovinában pedig Mostar, Livno, Stolac, Trebinje. Vasút egy helyen sem épült.

A két tartomány nehezen volt járható, nagyobb *támadó* hadműveletekre pedig szinte alkalmatlan. Ráadásul mind Bosznia, mind Hercegovina igen szegény volt élelemben, nem is beszélve a vízhiányról, ami megnövelte a hadtáp és a csapatvonatok szerepét, ám épp ezek mondtak csődöt az okkupációnak már az első napján. Hercegovina a nagyobb seregtestek számára járhatatlannak bizonyult, a Neretva völgyében magasabb egységeket nem lehetett fölvonultatni, még kevésbé szétbontakoztatni.

Boszniában is a nagyobb folyók völgyei kínálkoztak hadiútul, a Dráva és a Száva köze pedig megfelelő bázisnak tűnt a seregtestek számára. Így is hiányzott az akkora alkalmas tér, amelyen az esetleges döntő ütközeteket ki lehetett volna erőszakolni.

Hadosztálynál nagyobb seregtest nem működhetett, mert a magasabb egységek keresztirányú völgyek híján olykor két hétig sem tudtak egymás között érintkezést teremteni, nemhogy alárendelést lehetett volna végrehajtani.

Noha a politikai vezetés, élén Andrássy Gyulával, meg volt győződve arról, hogy a berlini kongresszuson aláírt nemzetközi szerződés értelmében békés bevonulásra, következésképpen mérsékelt költségekre számíthat, s nem lesz szükség nagyobb katonai erő fölvonultatására – hiszen itt szó sincs hódításról, csak egyszerű bekebelezésről –, a vezérkar meglehetős aggodalommal tekintett eme „incorporatio" elé.

A két tartomány valamilyen módon való birtokbavétele már régen foglalkoztatta az osztrák hadvezetést. (Radetzky már 1856-ban javasolta az okkupációt.) A katonák egyébként is nagyravágyó terveket szövögettek, melyek Szalonikit és a tengert is magukban foglalták. Albrecht főherceg, a hadsereg főfelügyelője még 1876 végén készített egy emlékeztetőt, melyben a nyugat-balkáni semleges zónának Szerbián és Montenegrón kívül Macedóniára és Albániára való kiterjesztése mellett érvelt, mert ellenkező esetben az oroszok Montenegro felé terjeszkedhetnek. Törökország fölbomlása megindult, fejti ki a főherceg, s Ausztria akcióbrádiuszának növekednie kell. Bosznia-Hercegovina okkupációja önmagában nagyon költséges, mutat rá, s csak Szalonikivel és az albán partok birtoklásával teszi Ausztriát az Adria urává. (Ez persze a a katonák ellentmondásos politizálására is fényt vet, hiszen ilyen eszmék fényében az Adriára aspiráló Monarchiának flottáját is fejlesztenie kellett volna.) Albrecht óvott attól is, hogy Olaszország tért nyerhessen Albániában, mert ez esetben az adriai osztrák kikötőket elvághatja a földközi-tengeri kijárattól.

Albrechtet és környezetét ugyanakkor meglepte az orosz–török háború lefolyása, mind a törökök hihetetlenül szívós ellenállása, mind az orosz győzelem elsöprő nagysága. Főként az előbbi tényezőnek kellett elgondolkodtatnia a bécsi tábornokokat. Nem lehetett tudni ugyanis, miként viselkedik majd a Boszniában és Hercegovinában állomásozó mintegy 35 ezer főnyi török katonaság. Ez ugyanis kétharmad részt helyi kiegészítésű ezredekből állott, s joggal lehetett tartani attól, hogy csapatai csatlakoznának a lakossághoz, ha a bevonuló osztrák–magyar katonasággal szemben ellenállás bontakozik ki.

Albrecht főherceg tábornagy, a Monarchia hadseregének főfelügyelője

A reguláris török erők meglehetősen gyöngén kiképzett állománnyal rendelkeztek ugyan, kiváltképp a lőkiképzés bizonyult elégtelennek, de a bulgáriai példa mutatta, hogy nem lebecsülendő ellenfelek. A baljós jelek sokasodtak.

Amikor 1878 elején mind világosabbá vált, hogy a Porta kénytelen lesz feladni boszniai és hercegovinai pozícióit, a helyi mohamedán lakosság körében a földbirtokosok vezetésével függetlenségi mozgalom szerveződött. A két tartományban ugyanis rendkívül bonyolult társadalmi szerkezet alakult ki, vidékenként másmás volt a birtokstruktúra, a vallás, a szokásjog. A keresztény hitű délszláv parasztság jelentős hányada feudális függésben élt, termése nagy részét, helyenként negyedét-felét a mohamedán földesúrnak volt köteles átadni, s dívott a robotmunka is.

A török kormány nyíltan nem támogathatta a muzulmán lázadókat, de nem is tett ellenük semmit. Amúgy is az időhúzás jellemezte politikáját, abban reménykedett, hátha közbejön valami, s nem kell lemondania Bosznia és Hercegovina tényleges birtoklásáról. Így aztán eltűrte azt is, hogy júliusban Szarajevóban egy úgynevezett ideiglenes kormány vegye kezébe a hatalmat.

A konstantinápolyi vezetés úgy vélte, a muzulmán fölkelés lenne az a bizonyos utolsó szalmaszál, amelybe kapaszkodhat. Könnyebbnek tűnt Bosznia és Hercegovina tényleges visszaszerzése, ha az egy mohamedán független kormány irányítása alatt áll, mint ha megvalósul az osztrák–magyar okkupáció, ami ugyan *de iure* érintetlenül hagyná a porta fennhatóságát, igaz, ebben a tekintetben Törökországban senki sem táplált illúziókat. Maradt tehát a remény, hogy a szarajevói kormány által irányított fölkelők az oszmán hatalom számára kaparják ki a gesztenyét.

A bosnyák ideiglenes kormány megalakulásával jelentősen romlott a Monarchia katonai helyzete. A békés átadás reménységével mindinkább le kellett (volna) számolni, s ehelyett arra törekedni, hogy gyors megszállással elejét vegyék az ellenállás megszervezésének, a fölkelés elterjedésének.

Bécsben a két lehetőséget ötvözték. Úgy tettek, mintha mi sem fenyegetné a bemasírozást, s az csupán egy nagyobbfajta menetgyakorlat volna, ugyanakkor siettetni kezdték a dolgot: az invázió július 29-én megindult.

Az okkupáció tervét – a haditerv túlzó kifejezés, inkább menettervnek nevezhetnénk – Anton von Schönfeld báró, altábornagy, a cs. és kir. hadsereg vezérkari főnöke dolgozta ki. Boszniát két hadosztállyal, Hercegovinát egyetleneggyel kívánta birtokba venni, és további két divíziót szánt a szerb és a montenegrói határ biztosítására. Fő célnak a két fővárost, Szarajevót és Mostart jelölte meg, valamint a völgyek és a városok elfoglalását.

Josef Philippović táborszernagyot, Jelačić egykori főhadsegédét, a balkáni vidék kiváló ismerőjét nevezték ki az inváziós erők főparancsnokául. Ő „rendőri fel-

adatnak" tekintette a bevonulást, melynek során gerillával kell számolni. Ilyesmivel azonban neki már voltak tapasztalatai, hiszen valaha évekig egy határőrezred élén állott.

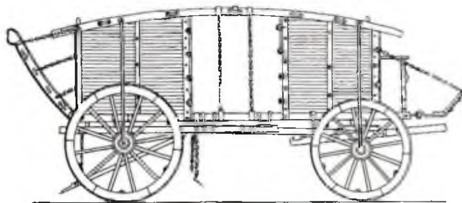
Ugyanezen oknál fogva tisztában volt azzal is, hogy a Schönfeld altábornagy által előirányzott erők a feladat ellátására elégtelenek. Az irreguláris ellenséget csak szétszórni lehet, majd utánuk menni a hegyekbe, ott pedig megsemmisíteni. Ez idős- és emberigényes feladat; csak nagyobb erőkkel oldható meg, miként arra a világtörténelem hegyvidéki partizánháborúi bizonyítékul szolgálhattak. A táborszernagy ezt kifejtő beadványát azonban *ad acta* tették, ő pedig fegyelmezett katonaként fogott hozzá az előkészületekhez.

Philippović haditerve tehát a vezérkari főnök elgondolásai szerint készült; az önálló feladattal megbízott seregtesteknek a fontosabb stratégiai pontok elfoglalása után szét kellett tárulkozniuk, hogy a tartomány egészét megszállják. A terv gyöngéje volt, hogy nem számolt a megszálló csapatok – a hátrahagyott helyőrségek miatti – létszámcsökkenésével, a terepviszonyok miatt keletkező olyan problémákkal, mint például hogy a csapatok képtelenek egymást támogatni, az ellenség támadásaira rugalmasan reagálni. Ám egy végzetes hibát is elkövettek: az osztrák–magyar felderítésnek nem sikerült megállapítania az ellenállás várható mértékét.

A közös hadsereg fő erői a Pozsega vármegyei Brodból kiindulva kezdték meg menetüket Szarajevó irányába. A terv szerint a megindulást követő 14. napon kellett volna megérkezniük.

Július 29-én kezdték meg a 30 ezer főt számláló „főoszlop" dandárjai az átkelést a Száván. Ez pontonhídon történt. Másnap a síkságon szokásos módon indult meg a menet, a dandárok szép egymásutánban vonultak, követte őket a hadtáp szekerészete, majd nyomukban a gulya, miként az a szabályzatban is meg vala határozva. Csakhogy a csapatvonat már az első nap elmaradt a csapattól.

Az eső mindig Ferenc József katonái mellé szegődött, noha ez a hajlandóság az ő részükről nemigen volt viszonos. Ömlött az eső Solferinónál, zuhogott Königgrätznél, s kiadós záporesőt kaptak a nyakukba a boszniai okkupálók is mindjárt július 30-án este. Carl von Tegetthoff altábornagy, az admirális fivére, az él parancsnoka, amúgy sem számolt kellően az útviszonyokkal, s a megrakott, nehéz hadtápszekerek kezdettől nem tudták tartani az iramot, most viszont ezek az 1854-es mintájú vonatok kimozdíthatatlanul

Az M 54-es hadtápszekereket itáliai vagy kelet-európai hadszíntérre tervezték, tökéletesen alkalmatlannak bizonyultak viszont a boszniai nehéz hegyi terepen

beleragadtak a sárba. A lovak nem bírták őket vonszolni, katonákat kellett odavezényelni, akik húzták-vonták a kocsikat, időnként le is rakodtak, és kézben vitték a rakományt a megkönnyebbedett járművek után.

Ez történt az oldalbiztosító gyalogsággal is: nem tudván lépést tartani a főoszloppal, amely mégsem a hegyoldalon haladt zergék módján, egyszerűen fedezetlenül hagyta a főerők oldalát.

Az első néhány napban úgy tűnt, az időjárás és a terep jelentik az inváziós csapatok számára a legnagyobb veszedelmet. Augusztus 3-án aztán kiderült, hogy erről szó sincs. A „maglaji huszárok" tragédiája megmutatta, hogy hiú ábránd a zeneszóval való bemasírozás.

Még július 31-én felderítésre vezényelték a pécsi 7. közös huszárezred egy századát, gyalogsági támogatás nélkül, elégtelen lőszerellátással.

A század a baljós jelek ellenére folytatta útját, s Maglaj helységben csapdába esett, pontosabban ellenállók nagyobb létszámú osztagába ütközött, aminek következtében 41 halottat, nyolc sebesültet vesztett, és több huszár eltűnt. Elesett az a vezérkari tiszt is, aki a század vezetése során az egyik taktikai hibát a másikra halmozta.

A korabeli sajtó drámai hangon ecsetelte a tragikus esetet, orvlövészekről, tőrbecsalásról harsogott, s mindez nem tette kedveltebbé az amúgy is ellenségesen fogadott hadjáratot, jóllehet ezután elfogadhatóvá vált a megtorlás gondolata.

A közös hadseregbeli magyar huszárok gyászesetét egyébként mindjárt nótába is fogta a nép:

Boszniában van egy árok,
Ott feküsznek a huszárok;
Hetven magyar csonka teste
Kiált a magas egekre
Véres bosszúért!

Édesanyám ne sirasson,
Hazajövök a tavaszon;
Ha pediglen ott maradnék,
Zsebemben függ már a bilét,
Hazaküldik azt!...

Arra nincs bizonyíték, hogy Philippović provokálta volna a „maglaji vérengzést", tény azonban, hogy kapóra jött neki a látványos eset: bizonyította, hogy neki van igaza, amikor nagyobb erőket kér a tartományok meghódítására.

Eddig az volt a vezérelv, hogy a lakossággal kesztyűs kézzel kell bánni, kerülni kell minden erőszakot, csak védekezni szabad. Semmi statárium meg lefegyverzés; barátként kell érkezni, nem hódítóként. Csakhogy a pécsi huszárokat egy olyan helységben lőtték halomra a házak ablakaiból (mikor vágtában érkeztek vissza a városon túli felkelő osztag elől menekülve), amely előzőleg ellenállás nélkül tűrte, hogy átvonuljanak rajta. Világos volt ettől kezdve, hogy a civil lakosság lojalitására nem lehet számítani, sőt éppen ők képezik a felkelők bázisát, hátországát.

Augusztus 6-án tehát az uralkodó nagyobb cselekvési szabadságot engedett a táborszernagynak. „Tekintse, mint eddig, a szarajevói mozgalmat anarchista forradalomnak, résztvevőit pedig fölkelőknek és kommunárdoknak, folytassa a hadműveleteket óvatosabban, de időveszteség nélkül, a súlyos bűncselekményeket elkövető személyeket pedig szükség esetén büntesse meg.

Ugyanakkor nem feladata egész falvak és lakosság elleni represszáliák elkövetése, még akkor sem, ha a rendszabályok indokoltnak látszanak, mert az ilyen fellépésből politikai tőkét lehet kovácsolni, és lehetőség nyílna a felkelés háborúvá változtatásához..."

Ferenc József keze tiszta maradt, dodonai hangvételű utasításában óvja táborszernagyát az atrocitásoktól. Ugyanakkor érdemes odafigyelni megfogalmazására: „anarchista forradalmárokról", „fölkelőkről" és „kommunárdokról" ír, ami jól jellemzi világszemléletét. Honnan is fenyegethette a legnagyobb veszedelem a Habsburgok birodalmát? A szociális és a nacionális forradalmárok, a „felforgatók", az „anarchisták", illetve a nemzeti mozgalmak részéről. Nyilvánvaló, hogy az uralkodó saját ellenségképkliséibe illeszti boszniai ellenfeleit.

Van azonban egy sokkal vészjóslóbb eleme is ennek a besorolásnak. A bosnyákokat törvényen kívül helyezi, amikor így beszél róluk. Valóban, a szarajevói kormányt Ausztria–Magyarország nem ismerte el hadviselő félnek, következésképpen a felkelőket is lázadóknak tekintette, akikre nem vonatkozik a hadijog, akikre nem vonatkozik például a megsebesült katonák és az egészségügyi intézmények védelméről szóló 1864. évi genfi egyez-

mény. Philippović tehát felhatalmazottnak érezhette magát, hogy mindennemű ellenállást orvtámadásként és banditizmusként kezeljen, az ellenséget pedig martalócok és banditák kiirtandó hordájának tekintse.

Ami ezután következett, inkább büntetőexpedícióra kezdett emlékeztetni, jóllehet nem áll példa nélkül a XIX. (és a XX.) század gyarmati háborúinak történetében. Már a maglaji összecsapás másnapján elrendelte Philippović, hogy a főoszlop harcalakzatban folytassa menetét. Augusztus 5-én az osztrák–magyar katonaság elérte Maglajt. A tüzérség rommá akarta lőni a helységet, ezt azonban az ék túl gyors rohama lehetetlenné tette, s mire az ütegek új tüzelőállást foglaltak volna a szomszédos hegyoldalon, a város fölött a fekete-sárga lobogó lengedezett. Az „orvtámadás" megtorlása nem maradt el: Maglajban minden foglyot haladéktalanul főbe lőttek.

Az augusztus 3-i első harcérintkezést követően vége volt a békésen is igen viszontagságos menetelésnek. Az inváziós csapatoknak minden egyes sziklánál támadással kellett számolniuk, minden fa mögül, minden hegycsúcsról golyózápor zúdult az élekre, az oldalvédekre, sőt a főerők menetoszlopára is.

Az okkupációval valóban nagyrészt irreguláris erők szálltak szembe, melyek jól ismerték a terepet, s harcosaikat az otthonukat védők lelkesedése fűtötte. Félelmetes módon alkalmazták a gerillataktikát a már említett basibozukok, de átütő sikert nem tudtak aratni, mert fegyveres osztagaik csak külön-külön működtek, az összehangolás, a szervezettség legcsekélyebb jele nélkül. A felkelők harcászatának színvonala messze alatta maradt a közös hadseregének, mivel ragaszkodtak az elavult vonalharcászathoz, ami ütközet esetén könnyen legyőzhetővé tette őket. Ám nagyobb ütközetekre jószerivel nem is került sor.

A felkelők szívós védelemre rendezkedtek be, minden egyes faluért elkeseredett harcot kellett folytatni velük, amit megnehezített, hogy birtokukban volt a számtalan török őrtorony és vár. Igen vegyes fegyverzettel rendelkeztek, sokan régi, de jó minőségű elöltöltő puskával keltek hadra. A zsákmányolt fegyverek háromnegyede 14,6 mm-es angol Snider típusú puska volt, egy igen kiváló, jóllehet korábbi típusú hátultöltő fegyver, melynek műszaki jellemzői jobbak voltak a 11 mm-es Werndl-puskáéinál. A basibozukok között a keresztény szláv parasztok felkelése idején, 1875–77-ben a törökök nem kevés korszerű Winchester-puskát is szétosztottak. Nyomasztó volt a kézifegyverek terén a felkelők tűzfölénye, hihetetlenül bőviben voltak ugyanis a lőszernek, míg az osztrák–magyar katonaságnak az utánpótlás csődje miatt takarékoskodnia kellett, meg kellett gondolnia minden egyes lövést.

Az ellenség létszámát illetően nem rendelkezünk biztos adatokkal, hiszen a felkelőkről nem készült nyilvántartás. Egy-egy ütközet előtt összeverődtek, majd újra szétszóródtak. A harcosok jobbára csak saját lakóhelyüket védelmezték. Az osztagok családi, falusi alapon szerveződtek, s amikor a „front" továbbvonult, tagjaik visszavedlettek nyájas civillé, vagy a hegyekbe húzódott „orvlövész bandákat" szaporították, melyek egy perc nyugtot sem hagytak a megszállóknak. A fegyvert fogott bosnyákok számát az okkupáció monográfusa, Bencze László a különböző adatokat összesítve mintegy százezerre becsüli.

Augusztus első napjaiban Boszniában csigalassúsággal folyt az osztrák–magyar előrenyomulás. A csapatok mindenütt erős védelembe ütköztek, és sok időt vett el az eső által elmosott és járhatatlanná

Pap Henrik: Vonulnak a huszárok Boszniába (1878)

A manőver

A csapatok kiképzésének, felkészítésének legnagyobb próbája a fegyvergyakorlat, a manőver. E „békés háborúk" adtak alkalmat, hogy az egységek, seregtestek összehangolt mozgásokat harcszerű körülmények között gyakoroljanak. A harcszerűséget persze nagyban gátolták a takarékossági előírások, valamint annak a szabálynak szigorú betartása, hogy a manőver a civil lakosságnak anyagi kárt ne okozzon. Ami azonban a komoly háborúban, éles helyzetben adott – a hadi helyzet, a felállás, miegyéb –, azt a gyakorlat alatt „föl kellett tenni", korabeli szóval „supponálni" kellett. A valóságban a manőverek alatt kivétel nélkül gyors ütközeteket „supponáltak" – hónapokig tartó mozdulatlanságról, állásháborúról, az első világháború majdani valóságáról igazán nem lehetett fogalma senkinek.

Hiába fordult a „békeidők" évtizedei alatt nagyot a világ, hiába öltött addig soha nem látott méreteket a hatalmak fegyverkezési versenye,

Sortűz dobszóval és rajvonalban – ez bizony a XIX. század harcszerűsége...
(82. gyalogezred 6. tábori század, 1903, Beszterce)

Fáradt gyalogosok egy boszniai gyakorlaton (Tull Ödön festménye)

hiába fejlesztette a tudomány mind nagyobb tökélyre a gyilkolás eszköztárát, egyre hatalmasabb ágyúkat, vastagabb páncélokat, gyorsabban embert irtó gépfegyvereket és ismétlőpuskákat, masszívabb erődöket agyalva ki (s akkor még nem beszéltünk a gépi hadviselés első fecskéiről, az automobilokról, a motorkerékpárokról, a repülőgépekről), a fegyvergyakorlatok alapvetően nem változtak. Maradt az „előírások és szokások erősen összetartott rituáléja", a maga lovasrohamaival és szuronyszegezéseivel. Az állandóságot, a folyamatosságot, a változtathatatlanságot voltak hivatva hangsúlyozni ezek a hadgyakorlatok egy olyan korszakban, amikor a Monarchia építményét mindjobban kikezdték a külső és belső bajok, a dualizmus rendszerét mind a kül-, mind a belpolitikában aláásó válságok.

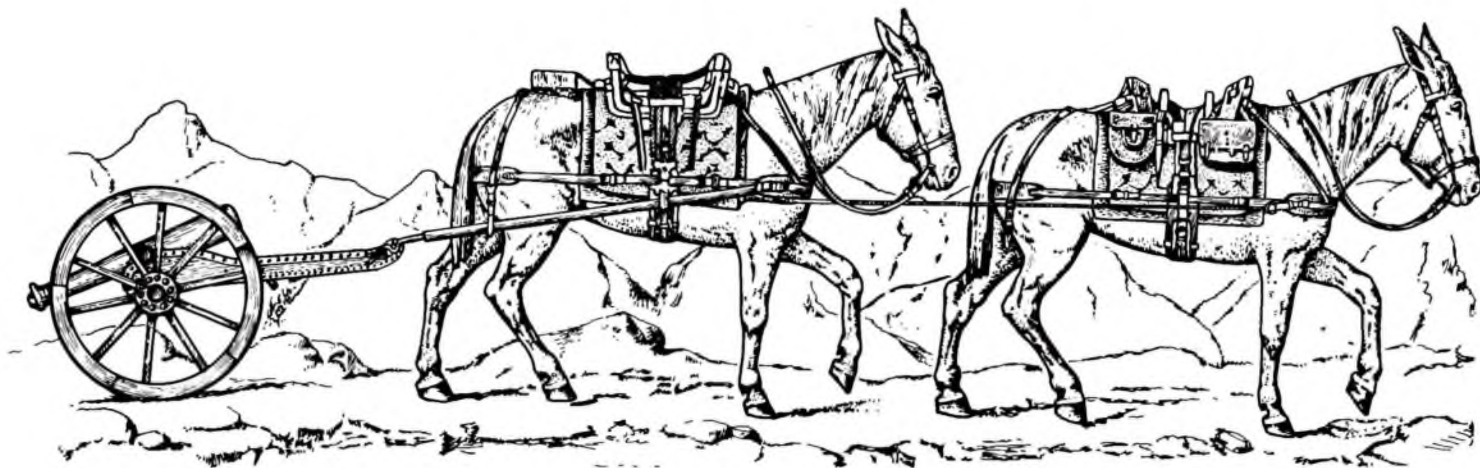
Készül a pontonhíd – a normaidők igencsak szorosak voltak

Katonai komp menetkészen

A gyakorlatok elmaradhatatlan, bár nem éppen kellemes epizódja a bekvártélyozás (I. v. Berres festménye)

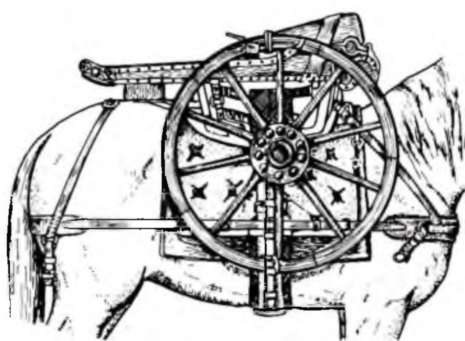

vált utak rendbehozása. Továbbra is nagy erőket kötött le a már megszállt területek ellenőrzése, valamint az utánpótlási útvonalak biztosítása. Philippović a partizánháborúk szokásos módszereit alkalmazta: mivel egyelőre sem ereje, sem ideje nem volt a hegyekbe húzódott osztagok kifüstölésére – hiszen tartania kellett magát a menettervhez –, arra törekedett tehát, hogy a gerillákat elvágja bázisuktól. Ez magyarán a lakosság sanyargatását jelentette, annak megakadályozását, hogy a partizánok élelemhez jussanak, aminek a legkézenfekvőbb módja az volt, hogy az osztrák–magyar katonák maguk vették el az élelmet. A rekvirálás a pacifikáció fontos részévé vált.

Az osztrák–magyar hadsereg szabályzata értelmében a hadra kelt sereghez tartozó összes katonai és polgári egyénnek, valamint a lovaknak és málhás állatoknak is, a mozgósítás első napjától fogva a leszerelésig hadi élelem járt. Az ehhez szükséges cikkeket a csapatoknak vagy a helyszínen, vagy a hadsereg mögötti területekről, a hadtápkörletből kellett beszerezni, vagy esetleg az anyaországból a hadsereg után szállítani. A szabályzat előnyben részesítette azt a gyakorlatot, hogy mindent a helyszínen szerezzen be a sereg. Ez a „beszerzés" harácsolás vagy bevásárlás útján történhetett. A bevásárlás esetében készpénzzel fizették meg a lakosságnak az önként át-, illetve eladott árukat. A harácsolás – más szóval rekvirálás – nem volt egyéb, mint a lakosság kényszerítése élelmiszereinek eladására; ez akkor volt alkalmazható a reglama szerint, ha a vásárlás nem vezetett eredményre. Amikor a harácsolásnál készpénz hiányában nyugtákat adtak, a megtévesztően szégyenlős „kényszerbeszerzés" kifejezést használták. Ezzel azonban nem merült ki az élelmezés forrásainak megkülönböztetése, a szabályzat alkotói azzal a valószínűtlen esettel is számoltak, hogy a lakosság a harácsolásnak ellenáll. Ilyenkor a hadsereg

M 75-ös 7 cm-es hegyi löveg. Vagy vontatták – méghozzá tandemfogatolással –, vagy málhás öszvérekre tették, és úgy szállították nehéz terepeken

sem készpénzt, sem nyugtát nem adott, hanem az „előtalált czikkeket" egyszerűen elvette; ennek választékos neve a zsákmányolás volt. Hogy ki áll ellen, annak elbírálása persze az illetékes parancsnok hatáskörébe tartozott, vagyis a túlkapásoknak, a kilengéseknek akkor is bő tere nyílt volna, ha nem eleve a lakosság megfélemlítésére *is* szánták volna az akciókat.

Persze nemcsak arra, mivel a hadtáp csődjét a hadjárat egész ideje alatt nem sikerült fölszámolni. A katonák gyakran éheztek. A kimerült, elcsigázott baka hajlamos a dühkitörésre, kiváltképp, ha egy megerőltető menet végén, melynek monotóniájába csak a gerillák rajtaütésszerű támadásai hoztak nem kívánt változatosságot, napnyugtakor közlik vele, „szerezze be" a betevő falatot. A „beszerzés" harácsolásból így szinte mindenkor fosztogatássá fajult.

A lassító tényezők ellenére a főoszlop augusztus közepén elérte Szarajevó térségét. 19-én hajnali fél 3-kor indult meg a város elleni általános roham, kihasználva a reggeli ködöt. Ilyen korai támadásra a védők nem számítottak, ezért sikerült áthatolni a hevenyészett műszaki biztosításon, és lerohanni a felkelők előőrseit, amelyek eredetileg azt a célt szolgálták, hogy idő előtti szétbontakozásra kényszerítsék az osztrák–magyar csapatokat. Véres utcai harc bontakozott ki, meg kellett küzdeni minden egyes házért, udvarért, falért. A mohamedánok apraja-nagyja fegyvert ragadott, és küzdött elkeseredetten. A „bosnyák Zaragoza" nagy része a harcok során kitört tűzvész martalékává lett.

Szarajevó bevétele azonban korántsem jelentette a tartomány végleges elfoglalását. A felkelők még mindig jelentős erőt képviseltek, és szakadatlanul nyugtalanították a monarchia katonáit, meg-megtámadták a kisebb osztrák–magyar alakulatokat. A megtorló akciók, a büntető expedíciók, a kivégzések, a lázadók házainak fölgyújtása – amikor is a tűz gyakran feltartóztathatatlanul terjedt (Banja Luka például három napig állt lángokban) – nem vették el a felkelők harci kedvét. Újabb és újabb csoportosításaik támadták meg a megszállókat, azok hátában.

Tekintettel arra, hogy a Dinári-Alpok a tengerrel párhuzamosan szabályosan kettészelik a két tartományt, Hercegovinában egy különálló seregtestnek kellett felvonulnia. A Stephan von Jovanović báró, altábornagy vezette XVIII. hadosztály augusztus 1-jén hatolt be a tartományba, s már másnap harcérintkezésbe került a felkelőkkel. Noha 5-én sikerült bevennie a fővárost, Mostart és három nap múlva a tengerhez vezető út kulcsát, a stolači erődöt, három hét alatt gyakorlatilag csak a Neretva völgye fölött tudta megszerezni az uralmat. Nyilvánvalóvá vált, hogy a Philippović rendelkezésére bocsátott XIII. hadtest, mely négy hadosztályból állott (összesen 79 ezer fővel és 112 löveggel), nem elégséges az okkupáció végrehajtásához. Márpedig a megszállást mielőbb véghez kellett vinni; elhúzódása mind nagyobb összegeket emésztett volna föl, s a külföld előtt is lejáratta volna a Monarchia tekintélyét. Micsoda nagyhatalom az, amelyik nem képes megbirkózni maroknyi hegyi banditával?

Boszniában bizony kissé nehezen ment a nem éppen rezesbandás bevonulás...

Egy nappal Szarajevó bevétele után, augusztus 20-án Ferenc József új mozgósítást rendelt el. A III., a IV. és az V. hadtest mobilizálásával újabb 11 hadosztályt lehetett Bosznia-Hercegovinába vezényelni, 276 löveggel. Az okkupációt végrehajtó csapatok létszáma ezzel 270 ezer főre emelkedett, ez a Monarchia teljes hadilétszámú közös hadseregének egyharmadát tette ki. Az új erőkből szervezték a 2. hadsereget.

A legfontosabb elem ebben az új mozgósításban, hogy a csapatvonatokhoz harmincezer úgynevezett országos járművet vezényeltek, azaz bérelt kocsikat és parasztszekereket. (A tömegesen bevonultatott magyar és horvát parasztok szekereikkel együtt persze nagyon hiányoztak a legnagyobb dologidőben.) Az ötezer málhás állat ugyancsak sokat javított a trén helyzetén. „Pacifikálás", értsd: statárium jellemezte az elkövetkező hetek okkupációs hadműveleteit. Cinikus módon abban bízott a cs. és kir. hadvezetés, hogy a bosnyák lázadók abbahagyják a meddő küzdelmet, ha a „pacifikáció" nyomán a puszta életükön kívül nem lesz mit védeniük.

A felkelők nem adták könnyen a győzelmet. A legváratlanabb helyeken vonták össze erőiket és csaptak le az osztrák–magyar katonaságra. Jó ideig eltartott, amíg sikerült megtalálni a célravezető harcmódot, addig bizony nem voltak ritkák az olyan ütközetek, mint a szeptember 5-i, amikor Szapáry László gróf, altábornagy hadosztálya nagyobb ellenséges csoportosulásra lelt, a sűrű ködben azonban elvesztette áttekintését a kialakult helyzeten, a csapattestek összeköttetése is megszűnt. Az altábornagy elrendelte a visszavonulást, hírvivőjét azonban lepuffantották, a zászlóaljak pedig folytatták a küzdelmet. Kézitusa, szuronyroham, óriási kavarodás támadt a tejfölszerű ködben, a bosnyákok ellentámadását osztrák–magyar ellenlökések követték. Az egyik zászlóalj rohamot parancsoló kürtjelét az egész arcvonal általános támadásnak vélte, s eszerint járt el, megfutamítva a fölkelőket. A győzelmet azonban Szapáry törzse a szó szoros értelmében nem vette észre, s órák múlva végre sikerült csapatait – *győztes* csapatait – visszavonnia.

Kevésbé mulatságos volt egy Bcska nevű helység bevétele. A felkelők mintegy háromezer fős osztaga itt alaposan felkészült a védelemre, sáncokat, lövészárkokat ásott a helységbe vezető úton, előőrsöket állított föl, hogy az oszlopban érkező cs. és kir. katonaságnak viszonylag nagy távolságban szét kelljen bontakoznia. A fedett terep (a cserjések, erdők, a kertek kerítései, sövényei és a buja aljnövényzet) eleve megnehezítette az előnyomulást, és számtalan csapdalehetőséget rejtett magában. Bcskát végül csak többórás kegyetlen utcai harcok árán, hosszas kézitusa nyomán sikerült elfoglalni. Az osztrák–magyar hadsereg itt sem ejtett foglyokat. Meg kell jegyezni azonban, hogy a katonák kíméletlenségéhez a kimerültségen és elcsigázottságon kívül az is hozzájárult, hogy a fölkelők minden képzeletet fölülmúló bestialitással végeztek foglyaikkal.

Két hónapig tartottak a hadműveletek, s még további heteket vettek igénybe a tisztogató akciók.

Az okkupáció – sikeres végrehajtása ellenére – számos elgondolkodtató tényre hívta föl a figyelmet. Mindenekelőtt alaposan levizsgázott a vezérkar; a megszállási terv készítésekor elemi hibákat vétett. Nem számolt a terep- és útviszonyokkal, elfeledkezett arról, hogy a megszállt helységekben helyőrségeket kell hátrahagyni, és az utánpótlás fedezésére is szükség van. Így az eredetileg meghatározott haderő

arra sem lett volna elegendő, hogy a lakosság maximális lojalitása esetén megszállja a két tartományt. Nem gondoskodtak továbbá a cs. és kir. sereg megfelelő fölkészítéséről, nem vették figyelembe az erdős, hegyes terepen vívandó hadjárat követelményeit. Sem a felszerelés, sem a kiképzés nem felelt meg, a katonák nem értettek a hegyi hadviseléshez, hiszen zömük sík vidékről származott. A jórészt magyarországi lóállományt ugyancsak erősen megviselték a boszniai viszonyok. Nem volt elegendő a málhás állat, nem bizonyult megfelelőnek a rendszeresített társzekér sem. Mindez bocsánatos bűn lett volna, ha az osztrák–magyar hadvezetésnek nincsenek fogalmai Bosznia és Hercegovina domborzatáról, útjairól, s ha nincs előzetes jele bármiféle ellenállásnak. Csakhogy a dolog másképp festett.

Az invázió első napján megmutatkozott, hogy a lovasság e terepen felderítésre is használhatatlan. A maglaji katasztrófa ékesen bizonyította, hogy harcérintkezésbe sem célszerű lovasokat bevetni. A tüzérségnek is csak a városok ostrománál és úttorlaszok leküzdésénél vehették hasznát, egyebütt – az alig belátható terepen – nem.

Általános járatlanság volt tapasztalható a szokatlan harcmód, az irreguláris ellenfél leküzdésében is. Problémát jelentett a gyenge lőkiképzés, az alparancsnokok rossz tűzvezetése, a számtalan hibás távolság- és célmeghatározás. A gyalogság – rossz beidegződésből eredően – túl gyakran adott le célzás nélküli össztüzet, olykor vaktában lövöldözve a láthatatlan támadóra. Ennek zárt alakzat nélküli ellenséggel szemben semmi értelme nem volt. A hadjáratot mégis siker koronázta, aminek egyszerre voltak politikai és katonai okai.

A szarajevói ideiglenes kormánynak nem volt ideje megszervezni az általános ellenállást, hiszen csak két nappal az invázió megindulása előtt alakult meg. E kormányzatnak nem sikerült orvosolnia a boszniai társadalmi és vallási ellentéteket sem, igaz, erre nem is tett ígéretet, ami súlyos politikai hibának bizonyult. A keresztény hitű lakosságot, illetve ennek nagy részét ily módon érdektelenné tette az ellenállásban, sőt egy részük – kiváltképp a katolikus horvátok – hajlandónak mutatkoztak az osztrák–magyar katonasággal való együttműködésre. (Bosznia nagy területein keresztény szabadcsapatok működtek.)

A bosnyák fölkelők rengeteg fegyverrel rendelkeztek, ami megkönnyítette a spontán alakulatok szerveződését. Ez azonban a mozgalom gyengéjévé is vált, az ellenállók többsége ugyanis csak lakóhelyvédelemre volt hajlandó és képes. Hiányzott a tapasztalt és tekintélyes vezető is, aki megszervezhette volna ezt az elszánt, de kiképzetlen tömeget. A nagy fluktuáció lehetetlenné tette a tapasztalatok hasznosítását és a XIX. századi gerillaháborúk tapasztalatainak tudatos átvételét. A fölkelők ehelyett a merev frontális védelmet erőltették, s nem a sokkal hatékonyabb osztagonkénti gerillaharcmódot. Nem támadták az oldaloszlopokat, pedig azok a meredek hegyoldalakon nem kaphattak volna erősítést, ritkán állítottak csapdát a menetoszlopoknak, alig háborgatták az összeköttetési vonalakat.

A hivatásos tisztek vezette és alapvetően nem rosszul kiképzett, fegyelme folytán jól irányítható osztrák–magyar katonaság hadászati és harcászati fölénye hamar megmutatkozott, s az augusztus végétől mind nyomasztóbbá váló létszám- és

A Monarchia meghozta civilizáció nemcsak vasutat és ipart teremtett; hozzátartozott a modern állam olyan „vívmánya" is, mint az általános hadkötelezettség és a rendszeres adózás

tüzérségi fölény mellett a győzelem döntő tényezőjévé vált.

Így hamar sikerült kidolgozni egy megkerülő-taktikát, amelynek alkalmazása valóságos harcászati sablonná vált, a felkelők rugalmatlan hadviselése ugyanis képtelen volt alkalmazkodni hozzá.

Az osztrák–magyar ütközeti taktika alkalmazása során sikerrel lehetett leküzdeni az ellenállók úttorlaszait, völgyelzáró állásait. A döntést az oldaloszlopok csikarták ki. Az ellenséget mindig erős előőrs közelítette meg, magára vonva a figyelmet, de a tüzet is, helyet csinálva a főerők szétbontakoztatására. Az oldaloszlopok eközben fölkapaszkodtak a hegyoldalakra, és az erdőkben igyekeztek észrevétlenül megkerülni az ellenség állásait. A katonák az állások előtt 1 500 méterre vettek föl harcalakzatot, s lehetőség szerint a tüzérség tüzének védelmében szakaszosan támadtak. (Közben adták le azokat a célzatlan sortüzeket, amelyek teljesen értelmetlennek bizonyultak a fedezékben megbúvó ellenséggel szemben.)

Három-négyszáz méterről már célzott lövéseket adtak le a katonák – vagyis a boszniai taktika a gyalogsági támadás kiképzésben elsajátított sémáját követte –, az utolsó 150-250 métert pedig szökellve tették meg a rajok (a hátul lévők tüzét elkerülendő). A középoszlop általában megvárta az oldaloszlop sikerét, s csak akkor indult általános rohamra. A védelem az arcvonal szélesítésével könnyen kivédhette volna a bekerítés veszélyét, ezzel szemben igen gyakran pánik tört ki soraiban, mihelyst az átkarolást végrehajtó osztrák–magyar katonaság megjelent a hátában.

A „pacifikáció" során ugyanezt a harcmódot kellett alkalmazni, hiszen a felkelők a legváratlanabb helyeken hajtottak végre összevonást, szervezték újra erőiket. Ez ellen a cs. és kir. katonaság portyákkal próbált védekezni, az erre a célra kiküldött különítmények egy-két századból álltak, de olykor zászlóaljnyi, sőt dandárnyi erőt is képviselhettek, tüzérséggel, műszaki alakulatokkal is megerősítve, ilyenkor céljuk a lakosság teljes lefegyverzése, a „banditáknak és gonosztevőknek" megsemmisítése volt. A XIX. század háborúit általában nem jellemezte az a kegyetlenség, amely az okkupációra oly sötét árnyékot vetett. Az európai hadviselő felek tartottak a kölcsönösségtől, s inkább nemzetközi szerződésekkel igyekeztek az atrocitásoknak elejét venni. A balkáni fölkelések során azonban a középkort idéző állati kegyetlenség vált uralkodóvá, különösen Macedóniában és Bulgáriában. Az osztrák–magyar hadsereg ilyen módszerekkel találta magát szemben; történelmi szégyenfoltja, hogy a terrorra csak terrorral tudott válaszolni.

A „pacifikáció" elérte a célját. Október végéig sikerült a jelentősebb ellenállási fészkeket kifüstölni. Vélhetőleg szerepet játszott ebben a tél közeledte is.

A viszonyok rendeződtek annyira, hogy decemberre az osztrák–magyar haderő jelentős részét ki lehetett vonni, csak mintegy nyolcvanezres megszálló katonaság maradt a meghódított tartományokban. A létszámcsökkentésre sürgető szükség volt, a tél közeledtével ugyanis mind égetőbbé vált a körlethiány. A 2. hadsereget egyszerűen nem volt hol elhelyezni, s ahogy zordabbá vált az időjárás, mind kevésbé lehetett Isten szabad ege alatt éjszakázni. Sátorral ugyanis nem látták el kellő mennyiségben a hadsereget, a legénységet bekvártélyozni pedig nemigen volt hová – de nem is volt tanácsos. A katonai építő alakulatok munkáját dicséri viszont az a néhány barakktábor, amelyet sebtében felhúztak. Az elvezénylés másik oka a járványok elszaporodása volt. Csak a hadjárat második felében intézkedtek az ivóvíz fertőtlenítéséről, a katonaság addig azt itta, amit talált: terjedt hát a vérhas, a hastífusz, a malária. A megbetegedettek száma meghaladta a százezret!

Dragonyos tiszti sisak a századforduló tájáról

A hivatalos jelentés 900 halottat és 3 700 sebesültet vallott be. A valóság ezt sokszorosan meghaladta. Bosznia és Hercegovina birtokbavétele mintegy 3 300 halottba és több mint 7 000 sebesültbe került a monarchiának, több százra rúgott az eltűntek száma is – állapítják meg Bencze László számításai.

Ferenc József 48. születésnapjára kapta ajándékba Szarajevót. Az ő életéből még 38 esztendő volt hátra, birodalma fennállásából négy évtized. Aligha sejtette, milyen végzetes ez az ajándék, hogy 1914. június 28-án ebben a városban dördülnek majd el azok a lövések, amelyek nemcsak Ferenc Ferdinánd trónörökös életét oltják ki, hanem a monarchia széthullását okozó első világháború kezdetét is jelzik majd.

Az uralkodó egyelőre kényelmetlen helyzetbe került. Régóta ácsingózott arra, hogy a birodalom gyarapítójának szerepében tetszeleghessen, és most azt kellett tapasztalnia, hogy mindkét birodalom mindkét fele ódzkodott az új szerzeménytől, lakossága szláv elemének megnövekedésétől tartva. Ferenc József nem szabadulhatott meg minden zavarba ejtő szituációtól olyan könnyen, mint a boszniai helyi előkelőségek hódoló küldöttségének tiszteletére rendezett díszebéden. A „galadiner" fogásai után okkupálók és okkupáltak egyaránt aranycsészéket kaptak illatosított vízzel és benne úszkáló virágszirmokkal, hogy szájukat, kezüket leöblítsék. Az egyik bosnyák félreértette a csésze rendeltetését, és tartalmát frissítőnek vélvén egyetlen hajtásra kihörpintette. Az uralkodónak arcizma sem rezdült – ellentétben a pukkadozó nevetéssel küzdő ifjú főhercegekkel –, fegyelmezetten fölemelte csészéjét, és kiitta ő is.

A két tartományt végül nem csatolták a birodalom egyik feléhez sem; közös igazgatás alatt maradva, a közös pénzügyminiszter gondjait szaporították. Kállay Béninek két évtizedébe tellett, míg elérte, hogy Bosznia és Hercegovina legalább rentábilis legyen a Monarchia számára, igaz, ebbe nem számított bele a katonaság fenntartása, azt ugyanis az osztrák és a magyar parlament megajánlotta összegekből tartották fönn. S noha a két szerzemény Ausztria–Magyarország legelmaradottabb tartománya maradt a dualizmus összeomlásáig, mégis megindult a tőkés fejlődés útján; közoktatása, egészségügye, bányászata, ipara és közlekedése terén gyors fellendülés kezdődött.

A török rabiga alóli felszabadulás meghozta Bosznia és Hercegovina népének a korszerű állam egyik vívmányát, az általános hadkötelezettséget is. (Ez ellen 1882-ben már felkeléssel tiltakoztak a keresztény hitű parasztok, akik amúgy is mérhetetlenül csalatkoztak a Monarchia kormányzatában, amiért az megegyezett a mohamedán birtokosokkal, mégpedig az ő rovásukra.) Négy kiegészítő kerületre osztották a tartományokat, Szarajevó, Mostar, Banja Luka és Dolnja Tuzla székhellyel. A közös hadseregben megjelentek a vörös fezükről megismerhető bosnyák katonák.

A „gyöngyélet”

Az Osztrák–Magyar Monarchia népeit „fegyverben és zászlók alatt" bemutató félhivatalos jellegű könyv 1889-ben a maga irodalmiaskodó stílusában írja le a „díszkivonulást". A jelenet bármelyik hadtest parádéján lejátszódhatott, Innsbrucktól Lembergig, Prágától Szarajevóig, legfeljebb az uralkodó legmagasabb jelenléte számított kivételesnek, s helyette valamelyik főherceg képviselte a legfelsőbb hadurat, esetleg a hadsereg főfelügyelője és háború esetére kijelölt főparancsnoka, Albrecht főherceg, tábornagy, később meg tanítványa, Ferenc Ferdinánd trónörökös, lovassági tábornok.

„A városban már korán reggel élénk mozgás uralkodik. Innen is, onnan is megszólal az ezredzene hangja. A zászlók elhozatnak és az ezredek gyülekező helyére vitetnek. Aztán kivonulnak a csapatok lobogó zászlókkal, harsogó zeneszó mellett, pontosan megszabott útvonalakon, hogy az oszlopok egymást ne keresztezzék. Jóval a kitűzött óra előtt feltűnnek az oszlopok élei a dísztér szélén, hol már a vezérkari tisztek és segédtisztek altisztekkel a felállítás keretvázát megjelölték. Az I-ső gyalog hadosztály az első harczvonalban, a 2-ik a második harczvonalban, a tüzérség és lovasság a harmadikban, a vonat a negyedik harczvonalban. Harczvonal-távköz 100–100 lépés; a gyalogság tömegekben, mert ha fejlődött vonalakat alakítana, még a csekély békelétszám mellett is iszonyatos hosszúra nyúlna és az egész eltévesztené hatását, úgyhogy nem is volna többé parádé, hanem csak egy beláthatatlan »sorfal«. A csapattestek bevonulnak felállítási vonalaikba és alig telik el 20 percz, kiigazodva állanak mint a zsinór. A díszfelállás kész.

Ő Felségét jobbról várják. Ez az egész felállítást befolyásolja. Az első harczvonal jobb szárnyán nem volna zenekar, mert a szárnyon egy vadászzászlóalj áll, melynek nincs zenekara. A legközelebbi ezred zenekara helyet cserél vele. Az ezredparancsnokok ezredjeik jobb szárnya előtt állanak, a századparancsnokok századjaik jobb szárnyán; a zászlóaljparancsnokok, arczczal zászlóaljaik felé, 20 lépéssel zászlóaljaik közepe előtt; segédtisztek és vezérkari tisztek a fogadási szárnytól kifelé; dandárnokok és hadosztályparancsnokok seregtesteik szárnya előtt.

Az egész tömeg feszült várakozás lázában van. A százados megnézi, vajjon minden ember bal sarkán állva maradt-e, hogy a »vigyázz!« vezényszóra a nehezen elért igazodás el ne vesszen; a dandárnok még egyszer végig vágtat az arczvonal előtt, még egyszer megnézi: van-e fedezés, van-e sorköz, – itt még egy kis helyreigazítás, ott egy kis figyelmeztetés, no még egy utolsó intés, – 9-et üt a toronyóra – és most – egy fényes csillogó lovascsoport épen most kanyarodik elő az utolsó utczából, mely a dísztérre vezet. Egy megrezzenő mozdulat fut végig az ezernyi csapatok tömegén. A zászlóaljkürtös a legfelsőbb hadúr számára szabályozott kürtjelt fújja: »három egész hívó és díszjel«. – »Vigyázz!« – az ünnepélyes pillanat elérkezett.

Síri csend honol. Tökéletes mozdulatlanság uralkodik. A kíséret közeledik. Már világosan előtérbe lép Ő Felségének a császár- és királynak daliás alakja telivér paripán; – a hadtestparancsnok kardjával int, és felhangzik a jobb szárnyon álló zászlóaljparancsnok csengő vezényszava: »*Zászlóalj, jobbra nézz! Tisztelkedj!*« – A zenekar rázendíti a néphymnust, melynek megható hangjai mellett a hadtestparancsnok Ő Felségének elébe lova-

Albrecht főherceg tábornagy akkor is a tollforgós csákót hordta, amikor az már csak en parade volt rendszeresítve – az örökkévalóság jelképeként talán

gol; háromszor villog a kard a mell előtt, míg utoljára mélyre süllyesztve a pengét, jelentést tesz a kivonult csapatok létszámáról. Mialatt Ő Felsége végig lovagol az arczvonal előtt, egyik zászlóalj a másik után a helyes pillanatban teljesíti a tiszteletadást. Zeneszó, dobpergés és trombita harsogatása kíséri végig az egész szemle alatt. Ő Felsége a negyedik harczvonal jobb szárnyára ért. – »Vigyázz!« – Most az összes csapatok még egyszer és egyidejűleg teljesítik a tiszteletadást; csak úgy zúg a nyolcz zenekar és túlharsogja a dobok és trombiták szavát, a hadtestparancsnok kikéri Ő Felsége parancsait a »díszmenethez«.

»Díszmenet jobbra!« – És mint egy varázsszóra megmozdul az imént még mozdulatlan tömeg. Hangos vezényszavak egymást túlkiáltják, minden csoport megmozdul, mindegyik megy, egymás mellett, egymás mögött, keresztül-kasul, úgy hogy a beavatatlan néző azt hinné, hogy ebből a zűrzavarból egy óránál előbb ki nem bontakoznak. Dehogy nem! Előre betanított és a csapatok előtt jól ismert vezényszóra a vonalba fejlődött századok azon helyen, a honnan a díszmenet kiindul, szorosan egymás után sorakoznak. Ezalatt már három segédtiszt az »irány« kijelölésére előre lovagolt; a díszmenet pontjától jókora távolságra jobbra-balra felállanak, egy élesen kiigazodott vonalat alakítanak, mely mellett a díszmenet oldalán levő vezető tisztesek szoros igazodásban el fognak haladni. A csapatnál minden osztag megalakult és a díszmenet elkezdődik. Legelöl még a zenekar előtt, a hadtestparancsnok, az élhadosztály és éldandár parancsnoka, utána a zenekar, ezután a vadászok, és egymás után a 8 gyalogezred, mindegyik század éles igazodással, teljes fejlődési távközre az előtte és utána haladótól, ruganyos, egyenletes lépéssel, és az elvonulók minden szeme Ő Felségére van irányozva, és minden parancsnok háromszoros kardemelés- és süllyesztéssel hódol a legfelsőbb hadúrnak. A gyalogság után következik a vártüzérség. A nézőre sajátságos benyomást tesz, hogy ezeknek menetét oldalról nézve, úgy tetszik, mintha váltakozva egy vörös meg egy kék lábszár lépdegélne. E tünemény oka a kék nadrágnak vörös oldalcsíkja, mely az egyik lábszár külső oldalán előtűnik, míg a másik lábszár, melynek belső oldala van a néző felé fordulva, a kék posztót mutogatja. (...) Most elhallgat az öreg dob, csak a fúvóhangszerek játszanak. Jönnek a tüzérek. Az ütegek többnyire »oszlopban«, azaz négyesével vonulnak el. Minden istráng egyenletesen feszül, minden cső, minden kerék, minden

Gyalogos menetöltözékben tábori szerekkel (1888.)

tengely egy-egy vonalban, mintha csak minden üteg egyetlen egy jármű volna, minden nyikorgás, minden zaj nélkül, mint a jól olajozott gép. (...)

Mihelyt végre feltűnnek a huszárok forgós csákói vagy a dragonyosok ragyogó sisakjai és az ulánusok hetyke csapkái, már ősi szokás szerint a zenekar, melyet az utolsó gyalogezred hátrahagyott, ráhúzza a Savoyai Eugen herczeg indulóját. (...) Nincs káprázatosabb, szebb kép, mint egy szép, jól lovasított és jótartású lovasszázad. (...)

A díszmenetnek vége van. Ő Felsége kegyes szavakkal búcsút vesz a vezénylő hadtestparancsnoktól és sebes vágtában – kísérete alig ér nyomába – a ráváró kocsihoz lovagol."

A díszkivonulás az az alkalom, amikor a lakosság tömegében találkozott a birodalom hadseregével. Hiszen mikor is látott még katonaságot? Legfeljebb a laktanyából a gyakorlótérre menetelőben, a hadgyakorlatok idején, mind ritkábban beszállásolások alkalmával (rohamtempóban valósították meg a kaszárnyaprogramot), a Monarchia városainak elmaradhatatlan korzóin és promenádjain, ahol tisztek sétáltak és bakák, s a zenét az ezredzenekar szolgáltatta... No, meg persze azokban a nem ritka esetekben, amikor karhatalmi feladatot láttak el a katonák.

A ma embere többnyire irodalmi művekből ismerhet valamit is a Monarchia életéből, s nincs ez másként a hadsereggel sem. Igaz, Roda Roda anekdotáit manapság alig olvassa valaki, miként Arthur Schnitzler *Gusti hadnagya* vagy Krúdy Gyula novellája, az *Utolsó szivar az Arabs Szürkében* is a feledés homályába vész, hogy olyan, emlékeiket Roda Roda előfutárjaként irodalmi formába öntő kard- és tollforgatókat ne is említsünk, mint Carl Torresani, aki az ötvenes-hatvanas évek állapotait örökítette meg fekete-sárga lovastörténeteiben és más novelláiban, vagy Rudolf von Eichtal, akinek kincstári életképeket bemutató folytatásos regényei nagy közkedveltségnek örvendtek a maguk idejében. Karl Krausnak az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregéről sem volt éppen sok jó szava *Az emberiség végnapjai*ban, míg a legnépszerűbb mű Jaroslav Hašek derék katonájának, Švejknek a kalandjait beszéli el, lesújtó képet adva Ausztria-Magyarországról és halálba menetelő fegyveres erejéről egyaránt. S a sor persze folytatható még, Robert Musillal; az ő Törlesse a katonai neveldék, a cögerájok világába enged bepillantást, de jellemző adalékkal szolgál az anyagilag lecsúszott, nemesi származású tisztikar erkölcseiről Mikszáth Kálmán regénye, *A Noszty fiú esete Tóth Marival* is.

Milyenek voltak ezek az emberek, hogyan éltek, miként gondolkodtak? A laktanyaudvar szemszögéből már jóval kevesebb adatunk van, a legénység körében nemigen akadtak olyanok, akik emlékeiket novellákban őrizték volna meg. A fennmaradt levelek többnyire semmitmondóak, a katonanóták meg csak közvetve árulkodnak a körülményekről.

Képünk, ábránk akad bőven. Igaz, a festmények többsége csatákat, parádékat, tiszteket ábrázol, de Fritz Schönpflug vagy Eduard Thöny karikatúrái és Myrbach Felicián báró rajzai (ő egy életművet adott a kincstári témának) közelebb visznek a császári és királyi haderő hétköznapjaihoz. Nem is beszélve a terjedő fényképészetről, melynek művelői szinte mindenütt ott vannak, a kaszárnyában, a gyakorlaton, a kiképzésnél, a díszszemlén s a háborúban. A múlt század végének, a századfordulónak, a századelőnek az emberei még komolyan veszik, ha a fotográfus eléjük áll: mindenki kihúzza magát, a telefonista, jóllehet a cigaretta ott lóg a szája sarkában, önkéntelenül a gallérjához kap, hogy begombolja.

Pedig nem érdektelen a haderő élete-

Október 1-én birodalomszerte sok ezer újonc kelt útra, hogy három évre bevonuljon (Thorma János festménye)

nek tanulmányozása, végtére is az előbbi felsorolásból – vagyis hogy hol találkoznak az emberek a katonasággal – kimaradt egy nagyon fontos tényező: az Osztrák–Magyar Monarchiában a hadsereg volt az az intézmény, amelynél szinte kivétel nélkül minden férfilakos megfordult, hála a modern polgári állam „vívmányának", az általános hadkötelezettségnek.

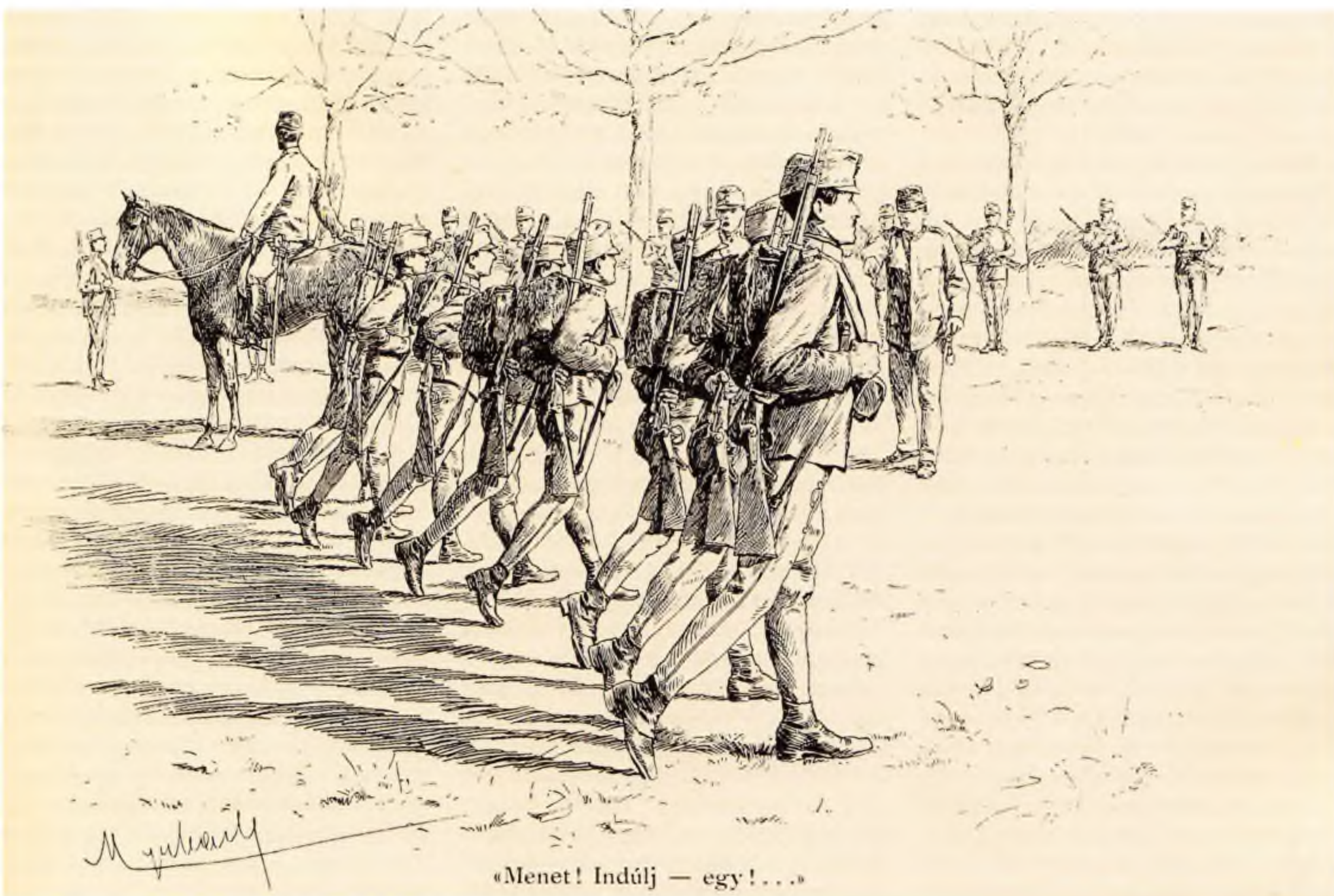
Minden esztendő októberének első napján rukkoltak be az újoncok Ferenc József hadseregébe, ahol tisztjei és altisztjei várták, hogy kiképezzék őket, „embert, katonát faragjanak" belőlük. Ez pedig nem volt valami egyszerű dolog, hiszen ahogy az „emberanyag" a legkülönbözőbb színvonalat képviselte, a hivatásos állomány sem csupa született pedagógusból állott.

„Az újoncz, a hadseregbe besoroztatván, teljesen idegen viszonyok közé lép, melyek sok tekintetben a megszokottaktól eltérő nézeteket föltételeznek és oly testi tevékenységet igényelnek, melyek, mint reá nézve újak és sajátságosak, eleinte a legizmosabb emberre nézve is fáradalmasak" – vallja be a gyalogság *Gyakorlati Szabályzatá*nak bevezetése. S a reglama mindjárt meg is határozza, miként kell e nehézségeket aránylag rövid idő alatt legyőzni, oly módon, hogy közben tanúsíttessék „amaz előkelő és humánus szellemről, mely (...) a mi hadseregünkben tényleg otthonos is".

„Durva bánásmód rendesen a tudatlanságnak bizonyítéka és elfojtja az önérzetet, melyet pedig ébreszteni kell, hogy az a katona igyekezetének rugója lehessen. Restség, rosszakarat és makacsság büntetést érdemelnek; a büntetés az embert javítja, de a méltatlan bánásmód felháborítja. Minden elöljárónak tehát, ki mint az újonczok oktatója és vezetője hivatásának meg akar felelni, emberismerettel, emberséges érzülettel, a hivatásbeli kötelességeknek alapos ismeretével és alárendeltjei jóléte iránt gondoskodó természettel kell bírnia; mert csak ily tulajdonságokkal lesz képes mindazon erkölcsi rugókat működésbe hozni, melyeknek együttesen kell hatniok arra, hogy az ifjú katona szelleme élesztessék és kényszer nélkül a körülményeknek megfelelőleg vezettessék. (...) Az újonczot jóakarólag és barátságosan kell oktatni. (...) A tisztesek mindenkivel egyéniségéhez képest bánjanak; a szorgalmast és ügyest megdicsérni és kitüntetni, a gyengét türelemmel oktatni, a hanyaggal pedig szigort kell éreztetni."

Kérdés persze, mennyire tartották be e „remek szabályzatot". Hiszen a száz évvel ezelőtti „k. u. k." propagandisztikus célzatú könyv szerzői is úgy vélik, hogy e szavak „talán nagyon is szépek e gyarló világ számára: (...) az oktatók is sokan vannak, sokféle vérmérséklettel, sokféle kedéllyel; az is bizonyos, hogy a 43° és 51° éjszaki szélesség, valamint a 9° és 270° keleti hosszúság közötti földterületről sokféle újoncz kerül ám elő, a tehetség és egyéb alkalmatosság sokféle fokozataival, kik elöljáróik türelmét nem ritkán kemény próbára teszik".

Ezek az elöljárók pedig mindent megtettek, hogy megvalósítsák a „viribus unitis" jelszavát. Az „előkelő és humánus szemléletről" azért Danczer Alfons műve is árulkodik. „Vannak igazán, akik az újonczokat nem jó szívvel nézik; az egyik polgári foglalkozásuk, a másik nemzetségükért haragszik rájuk" – írja a tisztesekről. „Az egyik szentül hiszi, hogy a szabók a menetnél mind ugrándoznak; a másik azt mondja, hogy a volt fizetőpinczérek nem értik a vezényszót; a gyármunkások gyengék és fiskálisok, a parasztbéres csámpás, a diák felületes; a hegyvidéki lakók lassan hallanak, de még lassabban dolgoznak; a termékeny gazdag alföldi gyerekeknek, különösen ha pénzesek,

Magyar bakák alaki kiképzése. „Az önérzetet pedig ébreszteni kell" – írja a Gyakorlati Szabályzat

ördögük van, még mielőtt egyenesen állni tudnának; vannak nemzetiségiek, kiknek különös kedvük telik abban, hogy »jobbra át!« vezényszóra balra forduljanak, mások nem tudnak egy lábon állani, és akadnak olyanok is, kik félnek a puskától. Vannak szegény pásztorok, kik nem ismerik vezeték- (családi) nevüket; hát tehetnek ők róla szegények, hogy éveken át egyedül magányosan bolyongtak jószágukkal az erdős Kárpátok bérczei között, hol sohasem találkoztak valakivel, ki őket másként nevezte volna, mint: Jancsi te!? – Könnyen belátható, hogy mily nehézséggel járhat ilyen embereket képezni; a culturának fogalma a mi felfogásunk szerint idegen előttük; *itt le kell ereszkednie az oktatónak az ily teremtmények gondolkodásmódjához,* kifejezéseihez és nyelvéhez, mely különben alig ismer többet száz fogalomnál; ezeket épp úgy mint a gyámoltalan gyereket még a művelt ember együttélésénél elmellőzhetetlen szükségletek legkezdetlegesebb elemeire is meg kell tanítani. Igaz, hogy oly arányban, a mint a művelődés nyugatról kelet felé előrehalad, a mint a vasutak, a jó közigazgatás, az iskolakötelezettség stb. az emberek életszokásait mind inkább nemesíti, az olyan félvad jelenségek mindinkább ritkábbak lesznek; de valóságban önámítás volna azt hinni, hogy oly tünemények szórványosan elő nem fordulnak. A ki ezt tagadná, egyúttal igazságtalan volna a hadsereg iránt; mert ezzel figyelmen kívül hagyatnék a hadseregnek egyik legnehezebb feladata, t. i. az, hogy miképen kell neki a műveltség legalacsonyabb fokán álló polgárokból is jól használható katonákat képezni és azzal az egyéneket eddigi tespedésükből szellemileg és erkölcsileg kiemelni; bizony még vannak félreeső völgyek és erdők, a hová még máig sem hatolt más szellemi élet sugára, mint az, mely a katonai elöljárók közvetítése folytán be-betévedt. (...) A műveletlen újonczczal szemben, viszont az olyanok, kik sűrű népiskolákkal, fejlődött iparral, rendszeres földmíveléssel bíró vidékről valók, feltűnő ellentétet képeznek. A nép-iskola áldásai csaknem kézzelfoghatólag lépnek a szemlélő elé; csak végig kell menni a helyőrségi börtönökben, csak be kell tekinteni a büntetési jegyzőkönyvekbe, és azonnal felismerhetők a népnevelés áldásos hatása, valamint hiányának káros következményei."

Félreértés ne essék, ez a tarkabarkaság csak az egész hadsereg szintjén jelentkezett, az egyes ezredek homogénebb képet mutattak, hiszen kiegészítő kerületük mindig azonos maradt.

A Monarchia igen tarka és kevert nemzetiségi összetétele mellett persze így sem jöttek létre homogén ezredek. A birodalom számos vidékén más nemzetiségű lakosság élt városon, mint falun, más nyelven beszéltek ugyanazon járás különféle községeiben, sőt, olykor egyazon falu két végében.

A laktanya

Amikor az osztrák–magyar hadsereg újoncai október 1-jén bevonultak, küllemük is alaposan megváltozott. Tegnap még cifra nemzeti viseletet, de legalábbis városi civil ruhát hordott valahányuk, mára ki-ki ócska gyakorló mundért kapott, haja is egyformára – „elöl 6 ½, hátul 2 ½ centiméterre" – levágva. Az első tudomány, amire megtanították őket („hadd engedjen föl a laktanyában a merevségük"), a „salutálás", a jobb kéznek a sapka ellenzőjéhez való emelése. Ezzel az első kudarcélményt is sikerül megszerezni – igaz, ez azóta is így van a világ valamennyi seregében. Aztán a vigyázzállás, a balra nézz, a jobbra át, az egyenkénti és csoportos menet következett, a mozdula-

tok elsajátítását a „svajczi szobatorna”, kiváltképp a csuklógyakorlatok sokasága segítette, mely utóbbi a puska kezeléséhez szükséges készségek fejlesztését szolgálta.

Néhány nap múlva a gyakorlótéren folytatódott az oktatás. A megterheléseket óvatosan szaporították, az első két hétben az újonc naponta három óráig, a következő két hétben négy, azt követőleg két hétig öt, az utolsó két hétben pedig hat óra hosszat gyakorlatozott, ehhez naponta egy óra elméleti oktatás, „iskola” járult. Ebből kiderül, hogy a gyalogos katona alapkiképzése nyolc hét alatt be is fejeződött, az újonc egyenként és szakaszban mindazzal megismerkedett, amit a szabályzat szerint tudnia kellett. Kiképzése ezután azonban tovább folytatódott, mert magasabb kötelékben kellett begyakorolni mindazt, amit a kiképzés első nyolc hete alatt megtanítottak. Az úgynevezett katonaesztendő ezért hagyományosan század-, zászlóalj- és ezredidőszakra osztódott. A bevonulást követő év júniusáig tartott a leghosszabb szakasz, a századidőszak, ebből az első két hónap jutott az újoncok alapkiképzésére, június 20-tól július 20-ig gyakorolták a zászlóaljkötelékben végzendő mozdulatokat, majd a július 20-tól augusztus 9-ig tartó idő volt az ezredé. A csapatkiképzésnek ezzel vége is lett, ezután kezdődhettek a csapatok alkalmazását célzó harcgyakorlatok, a dandár-, hadosztály-, sőt hadtestszintű gyakorlatok, melyek betetőzését, szó szerinti megkoronázását az évenkénti nagy őszi hadgyakorlat jelentette, melyen általában a legfelsőbb hadúr személyesen is részt vett, s akkor ezt császárgyakorlatnak hívták.

A katonaesztendő leteltével azonban a tényleges – korabeli kifejezéssel élve: „tettleges” – szolgálat további két hosszú esztendeje következett, melyek során a katonák azt gyakorolták, amit az első évben megtanultak. Az oktatás, a további kiképzés szüntelenül folyt; a tantárgyaknak nem volt se szeri se száma. Míg az első időkben természetesen az olyan gyakorlati dolgokon volt a hangsúly, mint a hátbőrönd, a „borjú” helyes és célszerű pakolása, vagy a laktanyarend, vagy az őrszolgálat alatti kötelmek – mindezeket, akár az elsősorban kézügyességet igénylő feladatokat, az altisztek sulykolták bele a legénységbe, utóbb az elméleti, összetettebb tananyag is mind több helyet kapott. Persze nem éppen Clausewitz műveit olvastatták a bakákkal, hiszen már az is eredménynek számított, ha azok a szolgálati szabályzatot kisilabizálták. (A közös hadseregben számos segédkönyv volt forgalomban, amelyek a megkövetelt ismereteket a legénység anyanyelvén és „a közlegény felfogásához jobban hozzásimulva” tartalmazták, legalábbis „a rideg hivatalos kiadásokhoz” képest, melyek csakis német nyelven jelentek meg.)

Az osztrák–magyar hadseregben az elméleti oktatást teljes egészében a tisztek feladatává tették. „...ott, hol szellemi és erkölcsi behatásról van szó, ott, hol a katonai művelés és nevelés forog szóban, ott minálunk a tiszt és a hadapród kerül előtérbe” – hangzott a hivatalos elképzelés. – „Nem mintha a mi hadseregünkben tanításra alkalmas derék altisztek nem volnának; hisz ahol vannak, fel is használják őket. De általában a katonával oly tanítót akarnak szembeállítani, ki nálánál a műveltség sokkal magasabb fokán áll és kinek felsőbbsége előtt a tanítvány önként és készséges tisztelettel meghajlik.”

Az osztrák–magyar hadseregben ennek következtében sokkal szorosabb volt a tisztek kapcsolata a legénységhez, mint az a korban általában szokásos volt. A cs. és kir. altisztek szerepe összehasonlíthatatlanul jelentéktelenebb volt, mint például Németországban vagy Franciaországban, olyannyira, hogy külföldi megfigyelők az osztrák–magyar altisztek értékét, csaknem létét is tagadták. Tény, hogy ezek valóban csak segédei voltak a tiszteknek, s megkímélték őket a felügyelet és az ellenőrzés örökös egyformaságától. Árulkodik a szerepek fontosságáról az is, hogy míg például a vilmosi Németország leszerelt katonái elsősorban a „Spieß”-ről, az őrmesterről meséltek otthon, ha kérdezték őket, az osztrák–magyar katonák sokkal inkább a „filer” úrról, vagyis arról a szakaszvezetőről, aki mindennapjukat megosztotta velük – és pokollá tehette az életüket –, meg a kapitány úrról, a század apjáról, akitől elsősorban függött, hogy valakinek jó vagy rossz a sora a századnál.

A háromesztendei szolgálat legnagyobb részét a laktanyában töltötték el Ausztria–Magyarország katonái. Ez ma természetesnek tűnik, de a XIX. században még a század közepén sem volt ritkaság a bekvártélyozás. Az általános hadkötelezettség bevezetése nyomán létrejövő tömeghadsereg elhelyezése a lakosság házaiban azonban elviselhetetlen terheket rótt volna magára a lakosságra, de a fegyelmezési, kiképzési, harckészültségi követelményeknek is jobban megfelelt a legénység együttes körletekben való laktatása. Ez pedig kiváltképp a paraszt származású

„Kézitusához kész!”

újoncoknak jelentett először nagy megpróbáltatást: valaki, aki egész addigi életében tanyán élt, s alkalmasint évszámra nem látott mást, csak családtagjait, kivéve legföljebb a vasárnapot, amikor elment a templomba, váratlanul ahhoz kénytelen hozzászokni, hogy sehol nem lehet egyedül, hogy szakasz-, sőt századkörletekben kell hálnia, hogy környezetében folytonos a mozgolódás és zsongás, folytonosan alkalmazkodni és engedni kell, kevés hellyel beérni az étkezésnél, a tisztálkodásnál, s mindehhez hozzájárul a szokatlan tevékenység, a legalábbis nehezen megszokható élelem, a kényelmetlen ruházat, valamint az az érzés, hogy az ember minden lépését ellenőrzik, azaz „a felügyelet és nevelő behatás".

Ami a laktanyákat illeti, még Danczer Alfons szerint „sem éppen a kényelemnek és az idyllikus érzelgésnek hajléka" volt bármelyik. Kiváltképp nem a régi kaszárnyák, melyek nagy része II. József idejéből származott. A praktikus dolgok iránt igen fogékony császár nem egy kolostort és más, eredetileg igencsak különböző rendeltetésű építményt átalakíttatott a katonaság céljaira, jóllehet ezek csekély mértékben voltak alkalmasak nagyobb tömegű ember elhelyezésére. Hideg, sötét körletek, az egészségügyi követelmények elhanyagolása volt jellemző e rideg épületekre. Nem voltak sokkal jobbak azok a későbbi laktanyák sem, amelyek Ferenc József uralkodásának elején épültek; fő rendeltetésük nem a kényelmes elhelyezés, hanem az erődszerű védelem céljainak való megfelelés volt. (Ma is áll például Bécsben a Roßauer Kaserne téglaépülete, bástyaszerű tornyaival, kazamatajellegű legénységi termeivel és zárt folyosóival, lőrésnek kiképzett ablakaival; párját, a Franz-Joseph-Kasernét alig negyvenéves tündöklés után a század végén lebontották, hogy helyén Otto Wagner Postatakarékhivatala emelkedjék.) A belső udvaros laktanyák helyett – anélkül persze, hogy azokat megszüntették volna – a nyolcvanas években merőben új típusú kaszárnyákat kezdtek építeni az egész birodalomban, igen sok közülük máig eredeti rendeltetésének megfelelő célt szolgál, álljon bár Bécsben, Budapesten, Prágában, Krakkóban, Zágrábban, Lembergben vagy Czernowitzban. (Az egykori Monarchia valamennyi városában szakasztott egyformák a jó öreg vasútállomások, hivatalok, iskolák, színházak és kaszárnyák.)

A laktanya épülettömbjei ezekben már bizonyos távolságra állottak egymástól, a lóistállók nem a legénységi körlet alatti földszintet foglalták el, volt külön ebédlő, hálóterem, iskolaszoba, mosókonyha, mosdóhelyiség, szellőzés, vízelvezető, öblíthető illemhely s egyéb modern vívmány. Ez az az időszak, amikor a városokat is csatornázzák, a vizet fölvezetik az emeletekre, ha nem is minden lakásba. De még jó darabig előfordul, hogy a kaszárnyából kispórolják a mosdót, s a baka saját evőcsészéjében kénytelen tisztálkodni. A század végén is akadt olyan csapattest, amelyiknek nem jutott megfelelő elhelyezési épület; kiváltképp lovasezredek voltak kénytelenek Galíciában, de olykor Magyarországon is a szabad ég alatt táborozni, vagy a katonákat a falvakban beszállásolni.

Akkoriban pedig semmi kivetnivalót nem találtak abban, hogy valakinek a házába, sőt az ágyába bekvártélyozzanak egy bakát vagy egy ulánust, igaz, évszázadok óta ez volt a szokás. A beszállásolási rendszer még a paraszti építkezésre is hatással volt, sok helyütt több lakóhelyiséget és istállót építettek, hogy elférjenek a kvártélyos katonák és lovaik, s a beszállásolás miatt ne kelljen a családnak a kamrába vagy az istállóba szorulnia.

Törvény is rendelkezett a beszállásolásról. 1879-ben ez már pontosan meghatározta a modern laktanya iránt támasztható követelményeket, s a kaszárnyaprogram megvalósítását különböző kedvezményekkel siettette. A törvény szerint, ha egy község laktanyát épített – mégpedig „rendes laktanyát" és nem „szükségbelit", aminek a régi kaszárnyák is tekintendők voltak az új besorolás értelmében –, az állam a férőhely arányában naponként hat krajcárt fizetett, ami évenként 21 forint 90 krajcárt tett ki, egy zászlóaljlaktanya esetében (tiszti lakások nélkül) ez már évi 7000 forintra rúgott, s a fizetést legalább 25 évre garantálták, akkor is, ha a laktanya kapacitását nem használták volna ki. Üzletnek persze így sem nevezhető a laktanyaépítés, de a község legalább mentesült a beszállásolással járó terhektől.

A hálókörlet az új laktanyákban sem volt éppen bálterem. A szabályzat „minden közlegény és őrvezető számára 4 ½, az altiszt számára 6 ³⁄₁₀ négyszögméter" teret írt elő, úgy hogy minden lakó után legyen 15 ³⁄₁₀ köbméter levegő, ahogy a korabeli szakaszparancsnokok kommentálták: „ezt nem is szűken mérik, odakünn is van még elég". A katonák általában párosával háltak, minden ágypár között 40 centiméter térközt kellett hagyni, míg az ágypár ágyai között 16 centiméter maradt. Az újonc öregkatonát kapott hálótársul, a hanyag „egy buzgó pajtást". A ta-

karókat a szalmavánkosra kellett hajtogatni (természetesen „elvágólag"), legfelülre került a sapka. A ruhafogason függött a hátbőrönd, a tábori kulacs, a tölténytáska, a derékszíj az oldalfegyverrel, az összehajtott köpeny befelé fordított béléssel és a törülköző. Az egyéni felszerelés további tárgyait fönt a polcon kellett elhelyezni, a többi ruházatot „takarosan összehajtva, egyenesre összerakva", mellé a csákót, a sajtolt fehér bádog evőcsészét és a kenyeret. A bakancsok a Monarchia egész hadseregében „sarkaikkal a fal felé" álltak az ágynak „fejvége" alatt. Az ágy alatt kapott helyet a legénység apró ládácskája. A vászon kenyértarisznyát az ágy mögé kellett bújtatni. Minden ágy fölött ott függött a „fejczédula" a katona nevével és rendfokozatával.

Az éjjeli kényelmet szalmazsák derékalj szolgálta. Első megtöltéséhez 22 $\frac{4}{10}$ kiló szalmát kellett felhasználni, azután négyhavonként 11 $\frac{2}{10}$ kiló új töltelék volt rendszeresítve, „különben se nem kemény, se nem puha és ha elég sűrűn kiürítik és újra töltik, szagtalan és jó egészséges fekvés esik rajta". A szakaszvezetőnek ágyfüggöny is dukált.

A szobákban asztalok is álltak két-két paddal. Az altiszteknek külön-külön kisebb asztal volt rendszeresítve. Húsz emberenként járt egy petróleumlámpa, tíz-tíz emberre egy vizeskanna és minden szoba után egy köpőláda. Húsz-húsz emberre jutott egy-egy „mosdókészülék" vödörrel, ennek az ajtó előtt volt a helye.

Az őrmesterek és a hadapródok kettesével laktak egy szobában, a számvivő altisztek egyedül. Nős altiszteknek is járt külön szoba, konyhával, padlással és fáskamrával.

A puskák a folyosón lógtak szorosan egymás mellett fölakasztva egy vasfogasra, a dob pedig az előtt a szoba előtt függött értelemszerűen, amelyikben a dobos hált.

Az élelem, a menázsi napi egyetlen főétkezésből állott. Igen gyakran főztek gulyást a nem magyar ezredeknél is. A húsadag 190 gramm (egyharmad font) marhahúsban volt megállapítva. A közétkezési pénz maradékából még egyszer főztek gombócot, paszulyt, káposztát, burgonyát, vagyis valami laktatót. Mindehhez kenyéradag, a „komiszkenyér" járult (ezt tartotta a baka a kenyérzsákjában), kiszabott mennyisége 840 gramm volt. Ennek aztán elegendőnek kellett lennie az egész napra. A közétkezési pénzt a hadtest-hadbiztosságok szabták ki a piaci árak függvényében. A csapattesteknél többnyire „nagybani közétkezés" folyt, ez azt jelentette, hogy valóságos fogyasztószövetkezetek alakultak, melyeknek megvolt a szállítójuk, szerződéses raktáruk, pincéjük, eladóhelyiségük, a gazdászati kezelést pedig egy tisztekből és legénységi állományú személyekből álló vegyes bizottság vezette.

Az egyszeri rendes étkezés persze vajmi kevés volt olyan fiatal legények számára, akik nagy fizikai megterhelésnek voltak kitéve, mégha a hivatalos vélemény szerint „a legénység élelmezését általában nem lehet elégtelennek mondani". Bőségesnek még kevésbé. Olyan vidékről származó katonák, ahol háromszor, ötször is ettek az emberek, mint például a nagyétkű stájerok vagy felső-ausztriaiak, bizony alaposan lefogytak az első időkben, igaz, a szegényebb vidékről bevonulók közül meg némelyek meghíztak.

Hadi érem

Némi javulást hozott az élelmezésben, amikor reggelipénzt is engedélyeztek, éspedig naponkint és fejenkint egy $\frac{26}{100}$ krajcárt. Ezért például rántott levest lehetett főzni, minden emberre 2 gramm lisztet, egy dekagramm zsírt és másfél gramm köménymagot számítva, máshol konzervlevest, teát vagy feketekávét főztek.

Az élelmezési adagokat egyébként pontosan meghatározták. Bosznia-Hercegovina okkupációjával kapcsolatban már szó esett a katonák ellátásáról és az élelem beszerzéséről. Ha most fölidézzük, mekkora adagokban mérték a hadiélelmet, könnyen beláthatjuk, hogy a rendkívüli erőfeszítésnek kitett hadra kelt sereg tagjai nem érezték magukat túltápláltnak, s a beszerzéskor hajlamossá válhattak a túlkapásokra.

A katonák hadi élelmét háromféle adagolásban irányozták elő. A *teljes adag,* mely kigondolói szerint többet nyújtott, mint amennyi „az emberi test fenntartásához múlhatatlanul szükséges", a következőkből állott:

2 kávékonzerv (92 g)
400 g friss marhahús
140 g főzelék (rizs, árpakása, dara, hüvelyesek, köleskása, pohánka, szárított tészta)
700 g friss kenyér
36 g dohány (tiszteknek nem kellett sodorni, ők 25 cigarettát vagy 5 szivart kaptak)
30 g só
½ paprika
20 g zsír
1 g szárított leveszöldség
5 g hagyma
2 cl ecet
ital (ami állhatott 36 cl borból, 72 cl sörből, 9 cl pálinkából vagy 6 cl rumból)

Mindezt persze nem osztották ki fejenként, hanem ennyit számítottak például a főzésnél. Feltéve, hogy sikerült beszerezni.

A szabályzat ugyanis megengedett egy *szabványos adag*ot, mely a teljes adagnak azt a részét alkotta, mely „huzamosabban tartó napontai kiszolgáltatás mellett is még elégséges táplálkozást nyújt". (E téren persze nagy mértékben eltért a hadtáptörzsek tisztjeinek és a harcoló katonaságnak a véleménye.) Általában a szabványos adag összeállítása olyan volt, mint a teljesé, hiányzott belőle azonban a hagyma, az ecet, az ital, s kisebb volt a dohányfejadag.

Ám a hadvezetés gondolt a legmostohább körülményekre is. Erre az esetre eszelték ki a *tartalék adagot,* ez volt a „legcsekélyebb mérték, melyből az emberek több napon át szükségből még megélhetnek". Egy monarchiabeli szakíró leírása szerint: „Térfogata csekély, súlya kicsiny, minélfogva az emberek több ilyen adagot vihetnek magukkal." A két kávékonzerv nem hiányzott belőle, ehhez járult 200 g húskonzerv, 30 g só, 200 g kétszersült, 18 g dohány. Ha a baka egy nap alatt felélte több ilyen tartalék adagját, akkor vagy koplalt, vagy harácsolt, ha tudott... Ezt a szabályzat is számításba vette, megjegyezte ugyanis: „...a szabványos és a tartalék adagot, hacsak lehet, az ország segélyforrásaiból a teljes élelmi adagra ki kell egészíteni." (Vonatkozott ez

A Švejk beöntéskúrájának itt bizony nyoma sincs

a lovak fejadagjára is. Az ő teljes adagjuk 6 kg zab és 3 kg széna volt, a szabványos csupán 5 kg zabot, míg a tartalék adag 2 és fél kg zabot tartalmazott.)

A hadsereg-parancsnokságoknak, sőt esetenként a többi magasabb parancsnokságának mindazonáltal jogában állt „nagyobb fáradalmak vagy másként kedvezőtlen viszonyok között" a megszabott adagokat „a rendelkezésre álló készletek figyelembevétele mellett" egyenként vagy egészében megkétszerezni.

A hadi élelmezés fő tápláléka – a konzervek mind jobban növekvő jelentősége ellenére – a kenyér és a hús maradt. A kenyeret vagy a lakosságnak kellett szállítania a csapatok első vonalában a helyszínen vett (vagy harácsolt) lisztből, vagy az előreküldött katonapékeknek a civil lakosság kemencéiben megsütnie. Az egyes hadtestek mögött tábori sütödék is meneteltek, kocsijaikon tábori kemencékkel, melyek 24 óra alatt 40–50 ezer adag kenyeret voltak képesek megsütni. Mivel azonban e tábori sütödéknek a csapattal együtt kellett haladniok (olykor visszavonulniuk, bár ez az eshetőség nem szerepelt a szabályzatban), és a legnagyobb erőbedobás mellett, öt menetnap alatt is csak negyvennyolc óráig süthettek, s mivel kenyeret a messze lemaradó hadtápállomásokról nem volt tanácsos előre szállítani, hiszen a kenyér könnyen romlik, a csapatok bizonyos napokon (olykor nagyon sokszor és sokáig) kétszersültet kaptak.

A húsellátás is gyakran nehézségekbe ütközött harci körülmények között. A hadműveleti területről az ellenség és a lakosság többnyire nem átallotta elhajtani jószágát, a csapat után hajtott gulyákat meg nemegyszer marhavész döntötte le (miként ez például az 1870/71. évi porosz–francia háborúban történt), s e gondon csak a konzervek mind kiterjedtebb alkalmazása segített.

A szeszes italokat „egészségi szempontból a test melegítésére és az idegek élénkítésére" szánták. Egymilliós hadseregnek azonban olyan töméntelen bor kellett volna, amennyit a kor színvonalán szállítani nem volt lehetséges, s a borok a hosszas zötykölődést sem szokták minőségromlás nélkül elviselni. Ez okból menetek alatt a csapatoknak inkább pálinkát vagy rumot osztottak ki, mely italok „a kisebb adagok folytán könnyebben szállíthatók messze vidékről", vagyis könnyebben megoldható, hogy az ital „a szervezetre erősítő, jótékony hatást" gyakorolhasson, a bor vagy a sör pedig azon napokra marad, mikor a csapat „elég szerencsés, hogy a hely színén borpinczét vagy serfőzdét talál".

Békeidőben a laktanyában elvileg a kantinból volt pótolható az élelem, feltéve persze, hogy volt miből, mert hiszen a zsoldból erre nemigen futotta. A közlegény ötnaponként, minden hó 1., 6., 11., 16., 21. és 26. napján „a teljesen egybegyűlt század szemeláttára a századosnak vagy legalább a napot tartó tisztnek jelenlétében" 30 krajcárt kapott, azaz minden napra 6 krajcárt. Ebből mindjárt le is vontak mosópénzül 6 krajcárt, kincstári dohányra szintén 6 krajcárt, elköltött a katona fénymázra, a fegyver és a lábbeli kenésére szolgáló vazelinra, zsírra, lakkra és egyebekre 5 krajcárt, ötnapi zsoldjából további 9 krajcár elment tiszta nyakszegélyre és egyéb tisztogatószerre, úgyhogy az öt nap alatt a maradék négy krajcárnak hághatott a nyakára a kantinban. Ebből nagybani bevásárlásokat aligha lehetett eszközölni.

Az őrvezető már napi tíz krajcárt kapott, s kiadásai után is maradt az öt napra még mintegy 24 krajcárja, a tizedes markát minden zsoldosztáskor 75 krajcár ütötte, a szakaszvezetőét egy forint, az őrmester pedig 1 forint 75 krajcárt vághatott

Honvédségi csapatzászló a magyar nagycímerrel

A kaszárnya

A század utolsó évtizedeiben rohamtempóban épülő laktanyákban megfordult a Monarchia szinte teljes férfilakossága, legalábbis a szolgálatra alkalmasak. Amikor az újoncok október 1-jén bevonultak, küllemük is alaposan megváltozott. Ki-ki gyakorlómundért öltött, haját egyformára (elöl 6 ½, hátul 2 ½ centiméterre) vágták. Nyomban megkezdődött a tudományok elsajátítása: előbb a „salutálás", aztán a vigyázzállás, a balra nézz, a jobbra nézz, az egyenkénti és a csoportos menet. Néhány nap múlva a gyakorlótéren folytatódott az oktatás. A megterheléseket óvatosan szaporították; az első két hétben naponta három, nemsokára azonban már hat óra hosszat folyt a gyakorlatozás. Ehhez egy-egy órányi elméleti iskolázás járult. A gyalogos katona alapkiképzése nyolc hét alatt befejeződött, az újonc egyenként és szakaszban mindazzal megismerkedett, amit a szabályzat szerint tudnia kellett. A kiképzés ezután tovább folytatódott, hiszen magasabb kötelékben is be kellett drillezni mindazt, amit a tanulmányok első nyolc hetében begyakoroltak. Az úgynevezett „katonaesztendő" ezért hagyományosan század-, zászlóalj- és ezredidőszakra tagolódott. Ezt követték a harcgyakorlatok dandár-, hadosztály-, sőt hadtestszinten, amelynek betetőzését az évenkénti nagy őszi hadgyakorlat jelentette.

A katonaesztendő leteltével a tényleges – korabeli szóval: „tettleges" – szolgálat

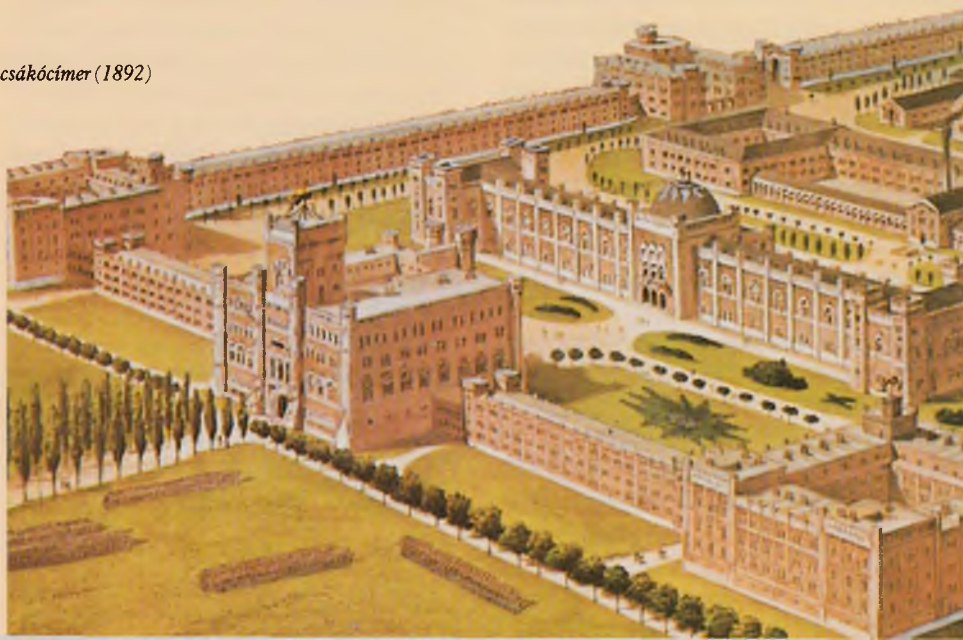

Gyalogsági szakasz a laktanya előtt

Honvédtiszti csákócímer (1892)

Ferenc József megtanulta, hogy birodalmának legbiztosabb támasza a hadsereg. Sorra építtette tehát az olyan védelmi kaszárnyákat, mint a hírhedt bécsi Arsenal

további két hosszú esztendeje következett. Ennek során a katonák azt gyakorolták, amit az első évben megtanultak.

A háromesztendei szolgálat legnagyobb részét a laktanyában töltötték el Ausztria–Magyarország katonái. Ez ma természetesnek tűnik, de a XIX. században még a század közepén sem volt ritkaság a bekvártélyozás, a katonáknak a lakosságnál történő elhelyezése. Az általános hadkötelezettség bevezetése nyomán létrejövő tömeghadsereg ilyen beszállásolása a továbbiakban képtelenségnek tűnt, de laktanyaépítés mellett szóltak fegyelmezési, kiképzési és harckészültségi szempontok is.

Egy korabeli propagandaírás árulkodó módon úgy fogalmaz, hogy a laktanya „nem éppen a kényelemnek és az idyllikus érzelgésnek hajléka" volt. Kiváltképp vonatkozott ez a régi, gyakran kolostorokból átalakított kaszárnyákra, vagy a Ferenc József-i kor erődszerű védelmi laktanyáira. A századvég épületeiből azonban nemegyszer szintén kispórolták a vízvezetéket.

A laktanyai életmód kiváltképp a paraszt újoncok számára jelentett nagy megpróbáltatást: nehéz lehetett a tömeghez hozzászokni, ahhoz például, hogy szakasz-, sőt századkörletben kell hálni, hogy a környezetben folytonos a mozgolódás és zsongás, folytonosan alkalmazkodni és engedni kell, kevés hellyel beérni az étkezésnél, a tisztálkodásnál, s mindehhez hozzájárul a szokatlan tevékenység, a legalábbis nehezen megszokható élelem, kényelmetlen ruházat, valamint az az érzés, hogy az ember minden lépését ellenőrzik, azaz „a felügyelet és nevelő behatás".

„Abgeblasen!" Zellenberg: Lefújták a gyakorlatot

Idill a hadgyakorlaton: pihenő gyalogszázad 1900 körül

A fenyítésekhez nemcsak az áristom, hanem a kiköttetés vagy – mint Moretti festményén – a kurtavas is hozzátartozott

zsebre, s a tiszteseknek járt még kenyérváltság is. De ebből a pénzből se futotta nagy lakomákra.

A kantin így inkább fénymáz, lakk, zsír, gomb, tű, cérna, levélpapír, szappan forgalmazásával foglalkozott, s a kantinos, a markotányosok e kései utódja, nemigen gazdagodott meg. Ez úgyis attól függött, mennyi pénzt kaptak hazulról postán a katonák. A lengyelekről azt beszélték, olyan takarékosak, hogy mellettük minden kantinos a tönk szélére jut, ellentétben a magyar bakával, akire e téren nem lehetett panasz.

Szó esett már a kincstári dohányról. Ebből havonta nyolc csomag járt a katonának négy krajcárjával – a boltban 10-12 krajcárba is belekerült volna. A laktanyaillat fő alkotórésze, a szolgálatban a baka egyetlen élvezete volt ez a „komiszdohány".

Mindezek alapján nemigen tarthatja vonzónak az egykori „k. u. k." gyöngyéletet a ma embere. Spártaiak voltak a viszonyok, egyáltalán nem bőséges a táplálkozás, szűkmarkúan mérték az illetményt. S a közvélemény tudott erről, hiszen a hivatalos propagandánál erősebben hatott a katonaviseltek élménybeszámolója. A gyors iparosodással járó tömeglakásokat nem véletlenül keresztelte el a népnyelv bérkaszárnyáknak, a sivárságot, a vigasztalanságot kifejezendő.

Fényes anyagi viszonyok egyébként az altisztek életét sem jellemezték. A „szolgálati jutalomdíj" segítségével az a törekvés érvényesült, hogy az olyan altiszti helyekre, melyek hosszabb tapasztalatot igényelnek, továbbszolgálók, úgynevezett „kapitulánsok" kerüljenek. E pótdíj a rendes zsoldhoz viszonyítva nem volt csekély: az őrmester, aki törvényes kötelezettségén túl még egy évig szolgálatban maradt, havi 17 forintot kapott, a szakaszvezető 14 forintot, a tizedes 9 Ft 50 krajcárt. Természetesen ez a szolgálati jutalomdíj jóval alatta maradt „az egészséges ipar bérfizetésének". Ennek folytán azok az altisztek, akik jövedelmező szakmát, mesterséget tanultak, ritkán szolgáltak tovább. A kapitulánsok többsége olyan vidékekről került ki, ahol nehezebb volt az elhelyezkedés, az egzisztenciateremtés, a megélhetés, következésképpen a továbbszolgálók műveltsége is sok kívánnivalót hagyott maga után. Mivel pedig a hadseregreform után mind szigorúbban megkövetelték a tisztektől a középiskolai végzettséget, ezzel a tiszti pálya bezárult a hivatásos altisztek előtt. „Nagyobb lett a távolság az »úri« tisztek és a »nem úri« altisztek között, s az utóbbiak legfeljebb fiaikat küldhették a tiszti pályát előkészítő katonaiskolába" – mutat rá Deák István.

A 49. honvédzászlóalj, később a 10. gyalogezred II. zászlóaljának zászlója előoldalán: a „legfelsőbb névjel" (I FJ) a magyar koronával –

A hivatásos katonáskodás igencsak igénybe veszi a szervezetet, az altisztek nem véletlenül látszottak koruknál jóval öregebbnek. A „kivénült, morgó, dörmögő" őrmester, a „grognard" előbb-utóbb terhére vált a századnak – és a századosnak, vélte a korabeli kincstári bölcsesség.

A körültekintő szabályzatalkotók azonban erre is gondoltak, s kevés intézkedés és indoklása árulkodik jobban egy kor egész mentalitásáról, mint ez a gondoskodás. A szabályzat kétféle módon is intézkedett: egyrészt az az altiszt, aki 18 éven át, vagy ennél tovább, folytonosan a tettleges – azaz tényleges, hivatásos – állományban szolgált, igényjogosultságot szerzett a rokkantnyugdíjra, akkor is, ha egyébként még erős, egészséges és munkabíró volt. Az őrmester például 18 szolgálati év után évi 126 Ft, 24 év után 154 Ft, harminc év után pedig 182 Ft nyugdíjat kapott, a szakaszvezetőnél az összeg 108, 132, illetve 156 Ft, a tizedesnél pedig 108, 110 és 130 Ft volt. Harmincesztendei szakadatlan szolgálat után minden altiszt vagy legénységi állományú egyén igénybe vehette a rokkantházbeli ellátást.

A gondoskodás másik módja a „polgári államszolgálat" lehetősége volt. Az az altiszt, aki legalább 12 évet hordta a császár kabátját és bizonyos szakismeretet volt képes fölmutatni, hivatalszolgai, levélhordári és egyéb „alsóbb rangú" állásokat pályázhatott meg. Ezeket könnyen el is nyerhette, mert a hivatalok szívesen alkalmaztak kiszolgált altiszteket, akiknek hűsége, fegyelmezettsége és alázatossága felől bizonyosak lehettek. Tömegek célozták meg a tisztviselői állásokat is, de jóval kevesebb sikerrel, a korabeli indoklás szerint „részint mivel az előbb említett szakismerettel és alapműveltséggel az altisztek nem mindig rendelkeznek, részint mivel manapság a legcsekélyebb polgári hivatalra az iskolatanulmányokat végzett fiatalság oly tömegesen pályázik, hogy ezek sem mellőzhetők".

S következzék mindehhez a kincstári társadalomfilozófia: „Az első ellátási módozat talán nem nagyon csábító; csekély nyugdíj, szomorú menhely. Csakhogy nem a *mi* helyzetünk, hanem azoké szerint kell megítélni, kik az ellátás e módozatát igénybe veszik. Mi vált volna ezekből, ha más pályára lépnek, ha ifjú éveiket valamely gyárban töltötték volna, ha cselédek lettek volna valamely parasztmajorban, vagy öreg napjaikra a falu szegénye gyanánt kellett volna bevárniok – végzetüket?"

– *hátoldalán: a magyar nagycímer*

Amikor szolgálatról beszélünk, hajlamosak vagyunk csak a városi laktanyákra gondolni, pedig a hatalmas kiterjedésű Osztrák–Magyar Monarchia területén irgalmatlanul eldugott, isten háta mögötti kis garnizonokban is állomásoztak katonák. Hegyvidéki erődökben kémlelték folyton az ország- és szemhatárt Tirolban vagy még inkább Bosznia és Hercegovina végein, be-beszivárgó „banditákkal" nem ritkán csetepatéba keveredve. Helyenként olyan mostoha időjárási viszonyokkal kellett megbirkózniok, melyek hétszámra lehetetlenné tették, hogy a legénység a legszükségesebb és halaszthatatlan teendők, az őrszolgálat és a különböző karbantartási, lóápolási, hadtápszállítási munkálatokon kívül a mindent ellepő hóba, a tengelyakasztó sárba kitegye a lábát. Boszniához képest – ahol a közös hadsereg mindig idegen, megszálló katonaságként, meglehetősen elszigetelve maradt – a galíciai szolgálat valóságos felüdülésnek számított, legalábbis a lovassági tisztek számára: az unalomnak ugyan itt sem volt ellenszere, de a hatalmas tér, az óriási távolságok romantikus vonzerővel bírtak. Hogy vajon a legénységre is – arról vitatkozhatnánk. Tény azonban, hogy szinte minden katona jobban érezte magát a békés lengyel és rutén parasztok, a csapat körül unos-untalan ott nyüzsgő – s ki tudja, mi mindennel foglalkozó – zsidó handlék körében, mint a boszniai hegyek között.

A változatosság kitapasztalására akadt lehetőség bőven, mivel akkoriban számunkra elképesztő gyakorisággal helyezték át az alakulatokat egyik állomáshelyről a másikra, olykor a birodalom legtávolabbi csücskébe. Részint az indokolta ezt a rendszert, hogy a lakosságra háruló terhek egyenletesebben oszoljanak el, de azt a célt is szolgálta e vándoroltatás, hogy a csapatok ne kerüljenek túl szoros kapcsolatba a lakossággal, s megbízhatóan felhasználhatók legyenek karhatalmi feladatokra. Ez a szerep – tüntetések feloszlatása, sztrájkok letörése, zavargások megzabolázása – az idő múltával, a nemzetiségi és szociális ellentétek éleződésével mind nagyobb súlyt kapott.

A megbízhatóságot a fegyelem fenntartásával is fokozni lehetett, a fegyelmezés egyik szokásos eszköze pedig a fenyítések alkalmazása volt. Ausztria–Magyarország fegyveres erőinél a büntetéseket két szigorúan elkülönített csoportba osztották. Az egyik csoport a katonai bíráskodás, mely három fokon – korabeli szóval élve: három folyamodásban – a helyőrségi bíróságok, a katonai felső bíróságok és a legfőbb katonai törvényszék szintjén – folyt. (A magyar királyi honvédség bíráskodási gyakorlata ettől némileg eltért, itt a harmadik folyamodást csak mozgósítás vagy háború esetén vezették be.) A katonai bíróságok kiszabta szabadságvesztéseket katonai fogházakban vagy tábori foghelyeken töltették le, a súlyosabb büntetések végrehajtására külön katonai fegyintézeteket létesítettek, a várfogság – a fegyháznak megfelelő büntetés – leülésére például a theresienstadti, komáromi, aradi, eszéki és pétervárad erődöt jelölték ki. A bírói szabadságbüntetéseken kívül alkalmazták még az elbocsátást, az elmozdítást, a kitüntetéstől való megfosztást és a lefokozást; a legsúlyosabb ítéletként pedig a golyó általi halált, „megbecstelenítő" szándékkal pedig az akasztást.

A fegyelmi fenyítéseket a fegyelem és katonai nevelés segédeszközének szánva szabták ki. Minden katonáról büntetési jegyzőkönyvet vezettek. Ilyen penitenciák szerepeltek benne: „megfeddés a kihallgatásnál, mert ismételt figyelmeztetés daczára a kivonuláshoz háromszor elkésett", „nyolczori megjelenés menetöltönyben a kihallgatásnál, mert a puskája piszkos volt", „30 napi szobaküldönczszolgálat, mert az elrendelt takarító munkát vonakodva és ellenkezve végezte", ezután következett a „megkötözés két órára", „30 napi laktanyafogság", ami mindennemű kedvezmény megvonásával és különféle különmunkákra való vezényléssel járt, „7 napi magányfogság, mert sorban és rendben állva feleselt", „5 napi szigorú fogság ugyanezen vétségbe való visszaesés miatt". Ezzel pedig a százados saját parancsnoki fenyítő jogkörét kimerítette, a következő fokozatok már a zászlóaljparancsnok erélyét dicsérték, a legsúlyosabb fegyelmi fenyítést pedig az ezredparancsnok mérhette ki: ez pedig a 15 napi szigorú fogság volt, amit nem éppen üdülésnek szántak. A fenyített végig „magányzárkában" ült, melyet tíz napig el is sötétítettek, zsoldját napi 3 krajcárra szállították le, dohányoznia tilos volt, szalmazsákot nem kapott, csak pokrócot, hogy a deszkafekvőhelyen, a priccsen takarózhasson, tíz napon át jobb kezét vasgúzzal a bal lábához csatolták napi hat-hat óra hosszat, hat napig csak kenyeret és vizet adtak neki.

Altiszteket és őrvezetőket szigorú fogsággal nem lehetett fenyíteni, őket viszont a lefokozás réme fenyegette; ezt azonban föltétlenül megelőzte a megintés, mely többnyire nem tévesztette el célját, senki sem vált meg szívesen kiváltságaitól.

Mindezek a fenyítések semmivel sem voltak enyhébbek vagy szigorúbbak,

mint a kor más hadseregeinél. Mégis: Ausztria–Magyarország hadseregében messze magasabb volt az öngyilkosságok aránya a szokásosnál. Ez részben azzal magyarázható, hogy ez a vidék máig az öngyilkossági statisztikák élén jár a polgári lakosság körében is, de minden bizonnyal igaza van Johann Christoph Allmayer-Becknek, aki a katonák elmagányosodásával magyarázza a jelenséget. Az egyszerű baka idegen környezetbe került, ráadásul olyan vidékre, ahol a lakosság nyelvét sem igen értette. Kivel is csevegett volna egy fiatal bosnyák Grácban vagy egy magyar gyalogos Hercegovinában?

A katonákat ráadásul idegen tisztek vezették, akik ugyan előírásszerűen rendelkeztek az ezrednyelv ismeretével, de bizonyára nem azon a fokon, ami lehetővé tette volna, hogy a legénység megossza velük gondjait, gondolatait, leküzdve a köztük lévő óriási társadalmi szakadékot. Mindezekhez hozzávehetjük a honvágyat, s nem csodálkozhatunk, hogy sokan olyan lelki megpróbáltatásoknak voltak kitéve Ferenc József zászlai alatt, amelyekhez egyszerűen nem nőttek föl.

A pótlovazás

Volt még egy újonc állománya az osztrák–magyar hadseregnek; ám az négy lábon járt és nem is rekrutának hívták, hanem remondának, magyarul pótlónak. Fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a hadseregszervezeti tankönyv rögtön az általános bevezetés és a véderőtörvények taglalása után tér rá a lóállomány beszerzésére.

A pótlovazás, a Remontierung legalább olyan fontos volt abban a korszakban, amikor még ezek az állatok tették lehetővé a hadra kelt sereg mozgását, mint az újoncozás. Manapság derültséget kelt, hogy akkoriban a lovak is hadköteles korba léptek, amikor megkezdték negyedik életévüket, a tényleges szolgálatra való beállításuknak pedig feltétele volt, hogy legalább ötödik és legföljebb hetedik évüket betöltsék. A fegyveres erő számára szükséges lovakat és málhás állatokat béke idején bevásárlás, mozgósítás esetén pedig kisajátítás útján szerezték be, mely utóbbit finoman országos lóállításnak avagy előállításnak nevezték (vom Lande gestellt). Részleges mozgósítás esetén, márpedig a világháborúig csak ilyenre került sor, tekintettel a csekélyebb szükségletre, a beszerzést szintén vásárlás útján valósították meg.

A pótlovazást pótlóavató bizottságok

Ó, az a tiszti virtus!

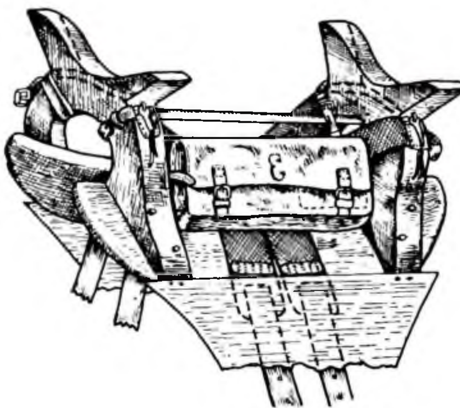
végezték; ilyenekből jó néhány állandóan működött, Budapesten, Szegeden, Lembergben, Rzeszówban, Nagykanizsán, a Beszterce melletti Bilakban (a Királyhágón túl) és Miskolcon.

E komissziók a bevásárolt lovakat többnyire szétosztották a csapatok és az intézmények között. Az engedéllyel rendelkező csapatok saját vásárló- bizottságot tartottak fönn.

A pótlovazás zömmel ősszel folyt, tavasszal és nyáron csak annyi lovat szereztek be, amennyi a rendes úton beálló fogyaték pótlására kellett.

A pótlóavató bizottságok a hírlapokban hirdették ki, mely napokon avatnak fel nagy számban lovakat, de hatalmas hirdetményt akasztottak ki a községházák kapuin is. Az alkalmasnak talált lovakat a helyszínen nyomban kifizették, mégpe-

A nehéz hegyi terepen öszvérekre málházták

dig a közös hadügyminisztérium által minden évre megállapított átlagos pótlóárakon, amelyektől persze gyakran eltértek. Az árak különböztek a hátas- és a vonatcsapatbeli hámos vagy málhás lovak, valamint a tüzérségi hámos lovak esetében. Meg volt határozva a pótlójutalék is: eszerint békeidőben a hátaslovak békelétszámának 12 százaléka, a hámos lovaknak pedig 10 százaléka juthatott fogyatékba. Eszerint a hátaslovaknak nyolc, a hámosoknak pedig tíz évig kellett szolgálni, mielőtt leszerelték volna őket.

A mozgósítás esetére elrendelt előállítás céljára a Monarchia mindkét felében rendszeresen lóösszeírást végeztek, hogy a hadügyminisztérium a „hadi lószükségletet" arányosan kivethesse. A nyolcvanas években például 180 ezer lóval számoltak általános mozgósítás esetén, ám a „lovak békelétszáma" csupán félszázezer körül mozgott. Az országos lóállítás abból állt, hogy a mozgósítási felhívás nyomán minden lótulajdonos köteles volt katonai szolgálatra alkalmas lovait „méltányos ártérítés" fejében az államnak átengedni. A lókisajátítás során az avatás, az átvétel, átadás és a kifizetés ugyanúgy történt, mint békeidőben, csak éppen egyszerre vonultattak (volna) be vagy 130 ezer hátas-, hámos és málhás lovat. Kivételezés persze a lóállomány körében is történt: nem kellett a lóállításban részt vennie őfelsége és a legmagasabb uralkodóház tagjainak udvartartásához tartozó, valamint a tenyészménesek lovainak.

Egészen sajátságos lókiegészítési rendszert használt a magyar királyi honvédség. A honvédlovakat már békeidőben bevásárolták, de a békelétszámon felüli állatokat, minekutána őket katonai szolgálatra kiképezték, értsd: kellőleg beidomították, önként vállalkozó gazdáknak és egyéb polgári személyeknek tartásra, illetve használatra kiadták. A vállalkozó az így kapott lovakat dolgoztathatta, de köteles volt eltartásukról, gondozásukról, ápolásukról és általában jó karbantartásukról gondoskodni, amit az illetékes ezredparancsnokságok szemléken ellenőrizték. A lovakat a gyakorlatokra elő kellett vezetni, mozgósítás esetén pedig bevonultatni, vagyis a honvéd huszárezredeknek vagy csapatvonatoknak visszaadni. Ha egy-egy vállalkozó egy lovat 5-6 évig használt, illetve gondozott, az állat ingyért a tulajdonába került. Ezzel mindenki jól járt, a vállalkozók fizetség nélkül jó lovakhoz jutottak, a honvédségnek pedig nem kellett a békeállományon felül nagy költséggel lovakat tartania, ugyanakkor mozgósítás esetén biztosan számíthatott jó karban lévő, idomított lovakra. Ez az úgy-

Vonatcsapat átkelése folyami kompon

nevezett vállalkozó rendszer Magyarországon a második világháború végéig fennmaradt.

A hadgyakorlat

A csapatok kiképzésének, felkészítésének legnagyobb próbája természetesen a fegyvergyakorlat, a manőver. E „békés háborúk" adtak alkalmat, hogy az egységek, seregtestek összehangolt mozgásokat harcszerű körülmények között gyakoroljanak. Hogy a harcszerűség mit jelentett, mindjárt látni fogjuk. Ami azonban a komoly háborúban adott, a hadi helyzet, a felállás, miegyéb, azt a gyakorlat alatt „föl kell tenni", korabeli szóval „supponálni" kellett.

A gyakorlatvezető a kijelölt felek számára egy-egy helyzetet gondol ki. Az 1871-ben tartott váci honvédhadosztálygyakorlat során, mely az első nagyobb honvédgyakorlat volt, s ráadásul királygyakorlat, mert az uralkodó személyesen is megtekintette, a következő helyzetet supponálták a hírlapokban megjelent hivatalos jellegű közlemény szerint:

„Egy Pestről a Tiszához visszavonulni készülő sereg vezérére erős hadosztályt (keleti hadtest) küld Vác felé oly czélból, hogy ez a Vác alá érkezett ellenséges haderőt (nyugati hadtest) visszavonulásra kényszerítvén, serege számára a háboríttatlan »hátramenetelt« biztosítsa. Szeptember 24-én délután a keleti hadtest Dunakeszire, a nyugati hadtest pedig egyidejűleg Sződre és Éltesházára érkezik. Az előőrsök egymással szemben állíttatnak föl. Szeptember 25-én reggel mindkét hadtest folytatja előnyomulását. A gödi pusztán történő összecsapás folytán a nyugati hadtest a sződ-rákosi patak mögé vonul vissza, annál is inkább, mert eme hadtest vezére az ütközet folyama alatt ama tudósítást veszi, hogy az ellenség Gödöllő felől erősítést kap. A nyugati hadtest előbbeni hadállásába térvén, azt megtartja. Az e napon Gödöllő felől erősítést nyert keleti hadtest a gödi csárdánál és a gödi pusztánál táboroz, honnan azonban még aznap este haderejének egy részét saját serege zöméhez kell menesztenie. Szeptember 26-án, az időközben tetemesen megerősbült nyugati hadtest támadólag lép föl. A keleti hadtest, mely a Csomádtól délre fekvő magaslatokra vonult, védelmi ütközetben törekszik időt nyerni. Mindkét rész a harctér közelében táboroz. Szeptember 27-én a nyugati hadtest folytatja előnyomulását. A Mogyoród körüli magaslatok támadásával és védelmével a hadászat bevégződik."

A hírlapok bő terjedelemben foglalkoztak az előkészületekkel és színes riportokban ecsetelték a csapatok gyülekezését, különös tekintettel az előkelő vendégek elszállásolására. A honvédség főparancsnoka, József főherceg „a váckörnyéki úri nép kedves öreg fogadójában", a Csillag emeletes vén házában szállott meg. A királynak Fóton, Károlyi István gróf kastélyában készítettek elő megfelelő lakosztályt.

„Az emlékezetes nagy hadgyakorlat" a honvédség dandárgyakorlataival kezdődött. József főherceg a királytól a „kegyet" kikérte, hogy gyalog- és lovashonvédeivel előzőleg külön is bemutatkozhassék. Ez volt az első alkalom, lelkendeztek a lapok, még a fanyalgó ellenzékiek is, midőn a magyar király előtt a magyar honvédség nagyobb tömegben, tisztán elkülönítve gyakorlatozhatott. Gödnél, 1871. szeptember 22-én, pénteki napon folyt le a királyi szemle, mely reggel 8 órától délelőtt 11 óráig tartott, és amelyen a honvédségből tizenkét gyalogzászlóalj, nyolc lovasszázad, tizenkét szórlöveg (erről az ágyúpótlékról még lesz szó), egy utász- és tábori távjelzőosztag végzett kisebb taktikai gyakorlatokat.

A szemle megdobogtatta az érző magyar szíveket, hiszen a három éve felállított magyar fegyveres erő először vehetett részt önálló csapatszemlén, igazi Revue-n. Az *A Honvéd* című lap így tudósított a részletekről:

„Pénteken, f. hó 22-én Ő cs. és apostoli királyi Felsége, legkegyelmesebb Királyunk és Urunk kegyeskedett az összes honvédcsapatok felett szemlét tartani. E végből a Vác környékén összpontosított csapatok következő rendben állottak fel: *Az első harczvonalban* a gyalogság összpontosított állásban. A jobbszárnyon tömegben a pesti első dandár, közepett az ipolysági 13. dandár és a balszárnyon

a budai 16. dandár. A jobbszárnyon a cs. kir. zenekar mellett őfenségének (József főhercegnek) kísérete és a jobbszárny dandár-, segéd- és parancsőrtisztje, a balszárnyon a be nem osztott törzs- és főtisztek rang szerint. *A második harczvonalban* a szórólövegek, utász és sebesültvivő osztályok a távjelzőkkel. Hét óra után megjelent őfensége és nemsokára jelentették, hogy Őfelsége a király közeledik. Erre őfensége *kardot rántván* a király fogadására indult, s *háromszoros kardtisztelgés* után fogadta Őfelségét, ki látható elégültséggel lovagolt végig először a gyalogság, aztán a lovasság hosszú során és végre a harmadik harczvonalban felállított osztagok előtt. A csapatok *kibontott zászlóikat szabályszerűen lebocsátották.* Ezen jelenet nagyszerűsége általában véve *mély benyomást tett* mind a csapatokra, mind az őt kísérő környezetre. Ezen kíséretben a honvédelmi miniszter: gróf Andrássy Gyula őexcellenciáján kívül még igen számos katonai nevezetesség és több idegen volt, kik a szemléhez a fővárosból a váci táborba kirándultak. Szemle után Őfelsége kegyeskedett a (...) dandárokat egyenként hosszasabban gyakoroltatni és végre a nyolcz századból álló lovasdandárt lovag Henneberg alezredes úr által elővezettetni. A gyakorlatok végével úgy a gyalogságnak, mint a lovasságnak *sikerült a legnagyobb elismerést kiérdemelni* s mind a parancsnokok, mind pedig a legénység magasztosult kedéllyel távozott beszállásolási helyére, a legszebb emlékeket vivén magával. Mielőtt a csapatok állomásaikba távoztak volna, *lelkesült éljenekbe törtek ki s a magyar fajjelleg ezen őszinte nyilvánulása bizonyára nem esik,* bármennyire ellenkezik a katonai merev szabályokkal, *a katonai derék fegyelmezettség rovására, miután azon lelkesedettségről tesz tanúbizonyságot, melynek hiányát a rideg formaságok nem képesek pótolni. Általánosan el van ismerve, hogy a honvédségben friss katonai szellem van,* hogy *a tisztek közti egyenértés kifogásnélküli,* hogy *a legénység iránti humánus bánásmód kivétel nélkül emeli a jókedvet és a szolgálati buzgóságot...*" (kiemelések az eredetiben – J. Gy.)

Mivel a honvédségnek nem volt tüzérsége, a nagyobb hadtestekben való gyakorlatokat viszont anélkül furcsa lett volna megtartani, az uralkodó közös hadseregbeli ütegeket, valamint műszaki és egészségügyi csapatokat vezényelt a váci táborba. Sőt, hogy az „összetartozásra és együttes működésre való hivatottság eszméje kifejezést nyerjen", Ferenc József azt is elrendelte, hogy a budapesti helyőrség – szintén közös hadseregbeli – csapatai is részt vegyenek a gyakorlaton. „Szóval az ágyúkat nem bízták illő ellenőrködés nélkül a honvédekre!" – dohogtak a negyvennyolcasok. A lényeg azonban az volt, hogy a hetvenezer főt megmozgató „manjoeuvre" nem nélkülözte a lövegeket, szám szerint egyébként – mit tesz isten –, „ausgetippelt" negyvennyolcat.

A harcgyakorlatok Vác, Fót és Kerepes között az igen változatos, hullámos, erdős, csalitos szőlőterepen, magaslatok ormain, rétséges völgyek mélyedéseiben, tarlós síkokon játszódtak le. A támadó nyugati hadtest a fövegén megkülönböztetésül fehér szalagot viselt, számoltak be a magyar lapok, amelyek továbbra is nyomon kísérték a harcok minden mozzanatát.

„Maga a táborbaszállás a legnagyobb rendben történt" – tudósít a már idézett A Honvéd, majd beszámol arról az „igen jó, mondhatni költőiesen kedélyes hangulatról", melyet a „fekszalmakötegek és a fellobbanó tábortüzek idéztek elő". A honvédtiszteknek a közöshadseregbeli

Honvédgyakorlat Vác mellett. A polgári közlekedést a harcszerűség rovására sem akadályozhatja semmi

tisztekkel való barátságos összejövetele, a felhangzó zene és lelkes éljenek a hangulatot még inkább emelték.

Szeptember 25-én aztán a gödi pusztán a nyugati és keleti hadtestek – „virradóra, az imakürtjel elfúvása után" – szenvedélyes harcokat vívtak. A „gödi csatáról" a többi között a *Magyarország és a Nagyvilág* című lap is részletesen beszámolt, hangot adva azon csodálkozásnak, mellyel a bámész nézőközönség a csatártaktikát, ezt a korábbi zárttömeges gyalogharcmódtól olyannyira eltérő harcászatot fogadta. A szemtanúk a briliáns lovastámadásokat, a szuronyrohamokat, a sortüzelést, amikből azért akadt elég a látványra éhes publikum szemének gyönyörködtetésére, viharos tetszésnyilvánítással kísérték.

A közvélemény egyébként nemzeti felbuzdulásában a József főherceg vezényelte nyugati hadtestet tekintette magyar seregnek – nyilván, mert a diszpozícióban annak győzelme volt megírva –, s a *Vasárnapi Újság* október 1-jén így áradozott a „magyar diadalról": „27-én volt a döntő nap. A miskolczi dandárral egyesült nyugati sereg *rettenetesen megverte* a Gablenz-féle (a budai főhadparancsnok vezette) keletit. Sőt, nemcsak hogy megverte, hanem tökéletesen elvágta zömétől, a Tisza felé vonuló nagyobb hadseregtől... A főváros szívéről nagy kő esett le. Nem fenyegeti az ellenség s az első diadalt már kivívták új honvédeink."

Hogy a keleti „nagyobb hadsereg", melytől oly dicsőn sikerült elvágni Gablenz báró hadtestét, csupán „feltevésszerűen létezik", továbbá a „győzelem" és a „vereség" előre elhatároztattak, az a hazafiúi lelkesülettől fűtött nézőket sem zavarta túlságosan.

A *Pesti Napló* tárcaírója szeptember 26-án így idézi fel a nézők értő beszélgetéseit:

„– Ah! Ott már porfellegek gomolyodnak fel... A porfellegből honvédlovasság bontakozik ki... Ez tán *kémjárat?!*... Az az; ki akarják kémlelni az ellenséget, melynek néma nyomai az erdőn túl látszanak! – vélekedik az egyik (a távcsövekkel felfegyverzett fővárosi nézősereg izgékony tömegéből).

– Dehogy kémjárat! Egész szakasz! – ellenveti a másik rögtönzött szakértő. – Bizonyosan fel fogják az ellenséget tartóztatni.

– Hátha csak *ágyúfedezet?* – jegyzi meg egy harmadik szakértő sokat jelentő szemhunyorítással.

– Ó, nem az!... Ez a lovasság bizonyosan *azt a halmot* fogja rohammal elfoglalni! – szól közbe a negyedik. Ez észrevételt *általános zúgás vágja el* és a szakértőnek kabátját valaki megrántja, súgván:

– Mit gondolsz?!... *Lovassággal hegyet foglalni el?!* – A szakértő haragosan elfordul:

– Ha Hannibal elefántokat vihetett át az Alpeseken, miért ne foglalná el *a magyar huszár a gödi dombot?!*"

A szívet melengető magyar vezényszó és az ország címerével díszített fehér hadizászló mellett némi ürömöt vegyített az örömbe, hogy az élelmezés nem ment zökkenőmentesen. Kiváltképp szembeszökővé tette a hiányosságot, hogy a részt vevő közös hadseregbeli zászlóaljak ellátása példásan sikeredett. A *Pesti Napló* így számol be a koplalásról:

„A honvédek nem voltak fáradtak, hanem enni sem ettek. Nem ettek?!... *Reggel 5 óra óta talpon vannak s kenyéren rágódnak*, hát ne legyen most egy pohár boruk, egy harapás húsuk sem?!... Gablenz haragosan száguld végig a sorokon és leplezetlenül jelenti ki bosszúságát e hanyagság felett, melynek egyszerű magyarázata az, hogy Weisz Ábrahám derék szállító – nem szállított. Elkésett vagy elhibázta, vagy?... Valóban nem tudom, mivel

Vaskorona-rend, 3. osztály, kardokkal

szokták a hadiszállítók megbocsáthatatlan hibáikat kimenteni. A *honvédség* nagy része tehát koplalt és kapott a meleg hús helyett szalmazsuppokat mindaddig, míg a rögtöni rendelkezés folytán *rekvirálandó ökrök* megérkeznek és csapattatik hatalmas áldomás, ha nem is »magnum«."

Így azután az élelmesebbek nyulat fogtak a tábor körül vagy „csöves tengerit" sütöttek a tábortűznél, a környék népe pedig nyilván örvendezhetett.

Nem koplalt persze mindenki. József főherceg például a Váci Népkörben rendezett a sikeres manőver után lakomát. Az *Üstökös* évek múltán (1877. március 25.) elevenítette föl az emlékezetes diner-t, előrebocsátva a megjegyzést, hogy „csak az alkalmatosabb helyiség hiányának és a véletlennek volt tulajdonítható", hogy a lakoma ehelyütt tartatott, s a Népkörben Kossuth, Bem és Garibaldi falon függő arcképei alatt foglalt helyet „a magyar nép fenséges barátja", József főherceg.

Ferenc József a fóti kastélyban adott udvari ebédeken napról napra meghívott tisztek csoportjaival étkezett. Egy-egy alkalommal hatvanöt honvédtiszt részesült e legmagasabb kegyben. „Először ekkor történt meg" – méltatta az eseményt egy hírlap –, „hogy a király *honvédtisztjei körében* ily bizalmasan időt töltött..." Az ő türelmét mindenesetre nem tették a népkörihez hasonló festmények kifüggesztésével próbára.

Bár... talált az uralkodó a fóti kastélyban egy daliás huszártisztet ábrázoló olajfestményt, meg is kérdezte az agg Károlyi grófot, kit ábrázol.

– Csekély magomat, felséges uram – hangzott a válasz. – Mégpedig mint a Károlyi-huszárok ezredesét, aki hazámért és koronás királyomért ma is hasonló tűzzel tudnék kardot ragadni!

A király erre állítólag megrázta az öreg házigazda kezét, és nemsokára – jóllehet a szabadságharc után minden rendjelétől megfosztották – kinevezte Károlyit valóságos belső titkos tanácsosává. S ettől kezdve gyakori vendégek voltak itt, ha a szomszédos Gödöllőn időztek, a királyi család tagjai, kiváltképp Erzsébet királyné – mellesleg a honvédség első zászlóanyja –, aki nagyon szerette a lovaglást. Jókai Mór lapja, az *Üstökös* így számolt be 1872. december 23-án a fóti vadászatról és királynapokról: „...a völgybe szállt jelenben Őfelsége a Rákosmezején kalandoz a vörös frakkos rókavadászok élén. Az idei szép hosszú ősz és tél különösen kedvez a vörös koma hajkurászásának, amit magyarán így hívnak – *run*... (...) A Gödöllőn tartózkodó udvar rendszerint jelen van a hajtásokon, miniszterek kíséreté-

ben; s ha a külügyér [1871 novembere óta Andrássy volt a Monarchia közös külügyminisztere] leutazik Bécsből, az sem marad el. (...) A nép pedig örvend a királyi pár látogatásának, kik gyakran erednek szívélyes beszélgetésbe velük, mint a múltkor is a mogyoródi atyafival az a »szőke huszárkapitány«. Deczember egyik reggelén Megyer felé tartott a mintegy harmincz lovagból álló csapat, köztük Bellegarde főudvarmester és Andrássy Gyula. Csakhamar felverték a rókát, hanem az hordta az irhát szaporán, mert ő legtöbbet ad saját úri bőrére; s csakhamar eltűnt a tótmegyeri rozzant dobogó cölöpei között. Utána! Ki kell füstölni, azaz ásni! Csakhamar kiszorult a híd alól, s vitte rőt vitorláját Fóth felé. Tizenkét percznyi üldözés, át az Almássy-pusztán.

1905: tábori kényelem egy bosnyák ezredben (A. Zimolo mostari fényképész felvételei)

A király egy fóthi földész háza előtt állt meg. A háznépség kiszaladt a lovas urat nézni. A gazda megbillentette a kalapját, s azt mondta az angol ménre, hogy »szép csikó«. A lovas úr tüzet kért, a gazda szívesen kínált – egy pipa szűzdohányt is... A lovas úr köszönte szépen a fáradságot.

– Jó szóért, miért ne, uram?

– Aztán hogy vannak itt Fóthon? – kérdé a lovas úr.

– Csak megvolnánk, nagy jó uram, mint a gyalogpaszuly karó nélkül! – A lovas úr elmosolyodott a magyaros kitételre s tovább kérdé:

– Az időjárás, ugy-e, valóban tavaszi még?

– Már hiszen, ami azt illeti, inkább télen fagyna, mint nyáron...

– De a világ folyásával csak megelégedettek?

– Hiszen nem volna rossz világ; csakhogy mi tagadás, bizony pecsovics-világ ez, uram!

– De mikor már van az országnak *magyar minisztériuma?!*

– Hjaj, nagy uram, *nemcsak a német hunczut ám!* – E pillanatban vágtatva érkezett meg Andrássy gróf és a többi lovagok, s az *inkognitó beszélgetésnek* vége szakadt."

(Kicsit elkalandoztunk a róka lompos vörös farkát követve a buzérvörös honvédnadrágoktól, de e párbeszéd bepillantást engedett abba, miként diskurálhatott a magyarok apostoli királya vitéz honvédeivel is. Mert aligha valószínű, hogy közvitézeihez leereszkedve mást, mint néhány betanult „kitételt" megengedett volna magának.)

Térjünk most vissza a királygyakorlathoz. Ferenc József, midőn a manőver befejeztével József főherceg honvédfőparancsnokot kitüntette, a hivatalos lapban szeptember 27-én közreadott legfelsőbb kéziratában nemcsak a honvédség derekasságáról nyilatkozott – ugyan miként máshogy?, mint – *„teljes megelégedéssel"*, hanem a hazafias hírlapok nagy-nagy örömére kijelentette azt is, hogy ez a honvédség csakis magyar, éspedig „magyar honvédség". (Az igazán részletkérdésnek számított, hogy a váci tábor egyik parancsnoka a horvát honvédség részéről a horvát Kulmer gróf ezredes, zágrábi kerületi parancsnok volt.) „Kedves öcsém, József főherczeg!" – kezdődött a *handbillet*. – „Az utolsó napi hadgyakorlatoknál a magyar honvédségnek legelőször volt alkalom nyújtva, hogy nagyobb hadtestekben s a közös hadsereggel együttesen működhessék, s minthogy valamennyi alosztály oktatásában s kiképeztetésében az előmenetelt örömmel vettem észre, az általánosan tanúsított buzgalomért, teljes megelégedésemet nyilvánítom. Egyúttal kellemesen indíttatva érzem magamat, hogy kedves öcsémnek, a honvédség kiképeztetése körül szerzett kitűnő érdemei elismerése jeléül ezennel a Szent István-rend nagykeresztjét adományozzam. Kelt Fóthon, 1871. év szeptember hó 27-én. Ferencz József s. k."

Mindezek fényében ma komikusnak tűnik az a hazafias lelkesedés, amellyel a *Magyarország és a Nagyvilág* dicsérte a helyüket derekasan megállt honvédeket, Ferenc József honvédeit:

„... oly élénk szellem, derült kedve és igazán harczias magatartás ömlött el az egész honvédhadosztályon, hogy a néző akaratlanul lelkesülni kényszerült, midőn e *tiszta magyar sereget* látta, közte mozgott és vele érintkezett. Nagy érdeme van ebben a honvédtisztikarnak, mely a régi osztrák copftól eltérve, tud annak rendje szerint okosan, szigorúan, de egyszersmind bizalmat s szeretetet gerjesztőleg bánni a legénységgel. A tisztikarnak pedig a honvédtörzstisztek adják meg a szellemet s hogyne volna e szellem lelkes, hazafias, midőn a 48-diki hősöktől ered, kik most is az élén állnak az ügynek..."

Nem igazán jellemző természetesen az 1871. esztendei honvédnagygyakorlat, bár a gyakorlatok menete mindig így alakult. Kezdődött egy csapatszemlével, azután a gyakorlatvezető meghatározta a feladatokat. Hogy ki győz, előre el volt döntve, nem is ez volt a tétje a manővernek, hanem a végrehajtás mikéntje. Ez utóbbit a gyakorlatot követő megbeszélésen értékelték ki, ahol a gyakorlatvezető és a döntnökök mintegy tetemre hívták a parancsnokokat. Maga a fegyvergyakorlat az alábbiak szerint játszódott le:

A gyakorlatvezetőnek jelentik parancsnokok intézkedéseit, ezáltal ő az egész gyakorlat szálait kezében tarthatja, mert mindkét félnek szándékait ismeri és módjában van az ütközet lefolyását a (képzelt) szomszédos hadtestek sorsáról „föltevészszerűen érkező hírek" által befolyásolni.

A gyakorlatvezető és döntnöktársai

amúgy is a gondviseléssel határos hatalommal rendelkeznek. Szinte fátumként kísérik a gyakorlaton részt vevő feleket. Messziről meg lehet őket ismerni, sapkájuk mellett ugyanis zöld gallyat viselnek. „Az ő döntésük kérlelhetetlen, meg nem fellebbezhető, mint a végzeté, de gyakran igen bosszantó is" – írja a már idézett 1889-es kedvcsináló könyv, felidézve egy példát: „A parancsnok az ellenfél által gyengén megszállott magaslatra lihegve felhajszolta elővédjét, ennek oltalma alatt fogja a főcsapat e magaslatot elérni, megmászni, megszállni, megtartani; de ott áll egy döntnök, aki kérdezget, tárgyalgat, alkudozik, megszámlálja a »fejlődött szakaszokat« és úgy találja, hogy az elővéd támadása »nem volt eléggé előkészítve« vagy »el volt hamarkodva«, vagy a terep mas civil nézőközönség, a tribünökön szemlélődő arisztokrácia és a domboldalakra telepedő bámészkodó sokaság amúgy is a rohamokat, a lovas csatákat szereti:

„Kilencz óra – és ahol ni, ott az első járőr. Persze, hogy a magaslat gerinczén lovagol; onnan mind a két oldalt áttekintheti. Ha odalenn lovagolna, csak az egyiket látná. Nézze, nézze, amoda üget két ellenséges lovasszázad. A dolog kezd képpé alakulni. Most mindjárt látunk egy lovassági rohamot. Látja, az innenső lovasság ép most bukkan elő és neki megy, a túlsó a rohamot elfogadja. Most – jaj! egy nagy krumplitábla van közöttük. Hjah kérem, így nem lehet háborút viselni! – Mind a két fél megáll, mert a mezei károk a »csekély javadalmazás miatt« tilosak; a tromellenség!« – »Köszönöm!« – »De őrnagy úr kérem, azt parancsoltam, hogy *gyorsan!*« – »De kérem«, – már most mindegy, neki a legczukrosabb czukorrépának. – Alig haladt száz lépésre, lóhalálában vágtat hozzá egy vezérkari tiszt: »Őrnagy úr, jelentem alássan, ő excellentiája újra emlékezteti, hogy a termésbe bemenni nem szabad!« – »De hisz« – »Őrnagy úr kérem, már sürgetve kell kérnem: gyorsan!« – »De kérem –« (...) Hát bizony minálunk nagy a répanyomorúság. A legügyesebb taktikus, ha azonfelül a »répataktikát« nem érti, kudarczot vallhat."

Mindezt pedig nem Roda Roda vetette papírra, hanem a szatirikus éllel igazán nem vádolható Danczer Alfons és szerzői együttese. Hiába fordult a „békeidők" évtizedei alatt nagyot a világ, hiába öltött ad-

minősége, a számerő elégtelensége folytán »nem sikerült« – és az egész terv dugába dőlt; tessék újra kezdeni."

A takarékosság aztán derültséget keltő helyzeteket szül a legkomolyabb ábrázattal végrehajtott gyakorlatokon:

„A háborúban az ágyú meg a puska veszi át a döntnök szerepét. Békében egy-egy ütegnek amolyan »pusztító tüzelése« miben áll? Az üteg ott fenn áll valami szurdokban és minden húsz perczben egy-egy lövést durrant, mert a lövés töltténye drága; és ott, ahol igazán állana, talán épen valamely dús repczeföldnek kellő közepén, ott egy tüzér kis zászlócskát lobogtat. Ha a zászlócska fehér, akkor éppen a gyalogság »pusztíttatik«, ha vörös, akkor jaj neked lovasság, ha pedig mind a két zászlócska lobog, akkor az ellenséges üteg »leszereltnek tekintheti magát«. Ezt persze az embereknek meg kell mondani, mert különben nem tudják és saját pusztulásukat észre sem veszik. Ez a kényes feladat szintén a döntnöké."

Ám nézzünk valami látványosabb jelenetet. A hadgyakorlatokra kiutazó hatalbitások váltig fújják – ez aztán a hős roham! (...)

A gyalogságnak a vetések és a termő növényzet még kellemetlenebb, mint a lovasságnak. A huszárok egy kis ügetéssel játszva megkerülik. De a gyalogságnál –

»Őrnagy úr!« szól a parancs, »szállja meg gyorsan« – megjegyzendő, hogy nagy gyakorlatnál minden parancshoz hozzá biggyesztik ezt a szót »gyorsan!«, ez már így a mi vérünkben van – »szállja meg gyorsan azt a magaslatot, mielőtt az ellenfél elérné«. »Igen is!« – és alig halad száz lépésnyire, előtte a beláthatatlan repczetábla vagy a kukoricza vagy a legszebb cukorrépa termése. Már most jobbra vagy balra kerüljem ki ezt a tengert? – Segédtiszt úr, lovagoljon »gyorsan« jobbra és keressen egy mesgyét, én balra lovagolok. – »De őrnagy úr, gyorsan!« – »Igen is, kérem!« – és sehol egy talpalattnyi mesgye. A termő tábla hatszáz lépés széles. Bemenni nem szabad, mert hát – mezei károk stb. Balra nem lehet, mert – »hadnagy úr, hát talált?« – »Igen is, őrnagy úr, odább van egy mesgye, csak hogy ott áll az dig soha nem látott méreteket a hatalmak fegyverkezési versenye, hiába fejlesztette a tudomány mind nagyobb tökélyre a gyilkolás eszköztárát, egyre hatalmasabb ágyúkat, vastagabb páncélokat, gyorsabban embert irtó gépfegyvereket és ismétlőpuskákat, masszívabb erődöket kiagyalva, s akkor még nem beszéltünk a gépekről, a gépi hadviselés első fecskéiről, automobilokról, motorkerékpárokról, repülőgépekről – a fegyvergyakorlatok alapvetően nem változtak. Johann Christoph Allmayer-Beck „előírások és szokások erősen összetartó katonai rituáléjának" nevezi a manővereket, amelyek mindig ugyanolyanok maradnak, akárhol és akármikor rendeztessenek is meg. Az állandóságot, a folyamatosságot, a változtathatatlanságot sugározták – vagy legalábbis kellett (volna), hogy sugározzák – ezek a hadgyakorlatok, egy olyan korszakban, amikor a Monarchia (sokak szerint korhadt) épületét mind jobban kikezdték külső és belső bajok, a dualizmus rendszerét mind a kül-, mind a belpolitikában aláásó válságok.

A kardbojt viselői

A sokasodó bajok, a sűrűsödő viharfelhők közepette Ferenc József hatalmas birodalmában továbbra is (vagy mindinkább) a hadsereg maradt az az összetartó erő, az a védőbástya, amelyre az uralkodó, mint a legfelső hivatalnoki karon kívül leginkább tőle függő, tehát egyedül összbirodalmi hatalmi apparátusra bizton számíthatott. S e haderőn belül is a tisztikar volt az a testület, amely ezt az összbirodalmi szellemet a leginkább megtestesítette. „A monarchia sokágú és soknyelvű szervezete mellett a tiszt, ki a fegyveres szolgálatot élethivatásának választotta, fölötte áll minden politikai és nemzetiségi pártoskodásnak; ő feladatának világos tudatában a császár és király közvetlen szolgálatában áll, Ő Felségében látja a haza első és legfelsőbb képviselőjét, kinek szentelt személyében van a monarchia mindkét államának egyesítő és látható kapcsa" – írta a már többször idézett száz évvel ezelőtti kedvcsináló munka.

Azt hihetnők, hogy a Monarchia tisztikara olyan előkelő helyet töltött be a társadalomban, amilyet fontos pozíciója megkívánt volna. A történetek, anekdoták, irodalmi példák azt sugallják, hogy ez valóban így volt, s ezen az árnyoldalak – adósságok s egyebek – sem rontanak. De a közhiedelem a porosz–német tiszti kaszt helyzetét vetíti a Habsburg Birodalomra, ugyanolyan militaristának képzelve az utóbbit, amilyennek az előbbi valóban bizonyult. Ha azonban tüzetesen szemügyre vesszük e testület életkörülményeit, merőben más képet kapunk.

Anyagi helyzetük jóval sötétebb, semmint gondolhatnánk. Jóllehet „a diplomatiai szolgálat után a katonai pálya az, melyet az állam legjobban fizet", ez bizony igencsak viszonylagos megfogalmazás. S ha a század második felében a forradalmak és hadseregreformok előtti „czifra nyomorúság" már a múlté lett is, a tiszti pálya nem számított „nyerekedőnek vagy vagyonszerzőnek", a legtöbb, amit a jelentkezőknek ígérni lehetett, a biztos és gondtalan megélhetés volt. Arra azért ügyeltek a kincstár hivatalnokai, hogy a katonatisztek megkapják azon anyagi eszközöket, melyek elegendőek „a tekintély megóvására a társadalom körében", csakhogy ez is relatív, s a tisztek szolgálati jövedelme nem mindig állt arányban az érintettek igényeivel. Hogy mi tartozik ahhoz, amit a „standesgemäß", a (tiszti) „álláshoz illő" kifejezéssel illettek, kinek-kinek a maga elbírálására volt bízva, s óhajok és lehetőségek, költekezés és illeték nem voltak mindig összhangban egymással. Mindazonáltal az illetmények összegei inkább azt a panaszt látszanak igazolni, mely így hangzott: „Az osztrák–magyar tisztet fizették a legrosszabbul a világ hadseregei közül."

Nézzünk konkrét példákat, ismét hivatalos forrásból véve az adatokat: egy Budapesten szolgáló cs. és kir. hadnagy 50 Ft havidíjat (Gage) kapott, ehhez járult 10 Ft fenntartási járulék (Subsistenzzulage), 36 Ft és 66 krajcár lakás- és bútorbér (Quartiergeld), valamint 8 Ft a tisztiszolga váltságdíjaként (Dieneräquivalent), összesen tehát 104 Ft és 66 kr. Az évi fizetés így 1256 Ft-ra rúgott (Bécsben csak 1252 Ft-ra, mert itt az alantos tiszt évi lakbérére 4 Ft-tal kevesebbet számítottak). A lovasságnál ezenfelül a piaci árhoz képest változó lótápilletéket, s a helyi viszonyokhoz igazított istállóbért is folyósítottak, mely „átlagos középszámban" 201 Ft-ot tett ki, ehhez járt még lovassági pótdíj és lóátalány fejében 150 Ft. Ez alkalmasint elegendő lehetett volna, ha a fiatal hadnagy nem kívánja nagykanállal habzsolni az életet (bár a kanál mérete ismét csak viszonylagos). Ugyan melyik tiszt tud ellenállni a világ csábításainak, miután éppen kiszabadult a tiszti iskola nem sok örömet adó monostori fegyelméből? Az pedig elég kevés vigaszt nyújt, amit bizony a fejére olvashattak: alig húszévesen mindeme illetékek élvezetébe jut, míg más társadalmi osztályban keservesen kell várakozni; továbbá a pályakezdő tiszt teljesen kiruházva, fölszerelve és fölfegyverkezve lép ki az életbe, tanulmányait is ingyen vagy csak jelképes térítésért folytathatta, miközben a civilek saját költségükön tanulnak, s biztos kenyér, biztos állás nélkül indulnak neki az életnek.

De nézzük a havidíjak alakulását a rangfokozat szerint: A hadnagy havidíja egész évre tehát 600 Ft volt (akár a vele egyenrangú rendfokozatúaké, a XI. rangosztályú tisztviselőké), a főhadnagyé (X. ro.) 720 Ft, a századosé (IX. ro.) 900–1200 Ft, az őrnagyé (VIII. ro.) 1680 Ft, az alezredesé (VII. ro.) 2100 Ft, az ezredesé (VI. ro.) 3000 Ft, a vezérőrnagyé (V. ro.) 4200 Ft, az altábornagyé (IV. ro.) 6300 Ft, a táborszernagyé, illetve a lovassági vagy gyalogsági tábornoké (III. ro.) 8400 Ft, míg a tábornagyé 10 500 Ft (ezt a rangfokozatot azonban Albrecht főherceg halála után az első világháborúig senki sem nyerte el).

Látszólag meredek az emelkedés, s ezt a „gázsit" még a különböző mellékes illetékek (ma azt mondanánk: illetmények vagy járandóságok) egészítették ki, szintén meglehetősen progresszív módon, olykor a havidíj két-háromszorosát is elérve. (Ezek a jövedelmek azonban nem számítottak bele a nyugdíjalapba.) A csapattisztek rendes mellékilletékei közé számított a már említett fenntartási járulék, ez csak az alantos tiszteket illette meg (valamint a másodosztályú századosokat e rang meglétéig), s évi 120 Ft-ra rúgott; a tisztiszolga, éspedig vagy személyesen a tiszthez beosztva, vagy a tiszt kívánságára váltságdíjban, melynek összege évi 96 Ft, a tisztiszolga ruházati átalánya; lótápilleték a tiszt tulajdon lovai számára. Ez utóbbi, valamint a kvártélypénz (lakbér, bútorbér és a tisztiszolga bútorbére) és lovasított tiszteknél az istállópénz nagymértékben különböző lehetett, mert függővé tették a mindenkori piaci viszonyoktól, illetve a helyőrség lakbérosztályától. Így például Bécsben a tábornagy vagy vezénylő tábornok lakbére (ha szolgálati lakást nem vett igénybe) 3400 Ft volt, a táborszernagy vagy a gyalogsági és lovassági tábornok 2616 Ft-ot kapott erre a célra, az altábornagy 2044 Ft-ot, a vezérőrnagy 1536-ot, az ezredes 1431-et, az alezredes és az őrnagy 1016-ot, a százados 740-et, a főhadnagy és a hadnagy pedig 424 Ft-ot egy esztendőre. Budapesten, mint láttuk, az alantos tiszt lakbérére 4 Ft-tal többet szántak, de – ki tudja, miért – a többi tisztnek a bécsi lakbérekhez képest vala-

„A tiszti kardbojt összekötő"

mivel kevesebbet állapítottak meg. A különbségek nagyságát szemlélteti, hogy míg a hadnagy tiszta lakbére Budapesten 380 Ft-ot tett ki, egy 10. osztályú állomáson, például Hajdúhadházán csak 56 Ft-ot.

A tiszteknek így alapvető anyagi érdekük fűződött a gyors előmenetelhez. A hadseregreform előtt az „avancement", az előléptetés ezredenként történt a „beálló fogyaték" arányában, s az ezredtulajdonos személyes jogai széles körre terjedtek ki. Ily módon a legnagyobb egyenlőtlenségek fordultak elő: nemritkán megtörtént, hogy a hadapród az egyik ezredben öt évig várt az arany kardbojtra, míg másutt már fél év alatt megkapta; nem egy hadnagy emitt négy év alatt főhadnaggyá avanzsált, míg amott nyolc évig kellett várakoznia a „másik csillagra". Az itáliai és a porosz háború ugyancsak aránytalanságokat szült: 1866-ban például a hadjáratban részt vevő ezredekben az ugyanaz évi május 1-jén kinevezett hadnagyok az ezredükben „beállott fogyaték következtében" már júliusban, vagyis harmadfél hónap múltán főhadnagyok lettek, míg másutt az 1859. évi hadnagyok csupán 1870-ben léptek elő – mutat rá Deák István.

Az 1868–70. évi hadseregreform megváltoztatta ezt a helyzetet. Az előléptetés és a kinevezés, azaz a magasabb rangfokozatba való előmozdítás és a valamely szolgálati állással való megbízás közvetlenül az uralkodó, a Legfelsőbb Hadúr hatáskörébe került, mely jogát Ferenc József a törzstisztinél alacsonyabb rangosztályokban a hadügyminiszter, illetve a honvédelmi miniszterek által gyakorolta. Ezzel sikerült elérni, hogy minden egyazon fegyvernembéli bármely csapattesthez tartozó tiszt egyetlen állománycsoportot alkosson: így azonban általános lett az egyik ezredből a másikba való áthelyezés, ami az *esprit de corps* hátrányára vált.

Ugyancsak a nyolcvanas–kilencvenes évek fordulójának viszonyait alapul véve megállapítható, hogy a legkedvezőbb előléptetési viszonyok a vezérkarnál állottak fenn, amit azzal indokoltak, hogy az e testületbe való bejutás hosszadalmas tanulmányokhoz, nehéz gyakorlati és elméleti vizsgákhoz volt kötve, s a vezérkar tagjai a legnagyobb felelősséggel járó állásokat töltötték be. A katonai névkönyv, közkeletű nevén a „schematizmus" tanúsága szerint egy vezérkari tiszt karrierje, ha húszévesen végzett az akadémián (a katonai tanintézetek különbségeiről és pályafutást eldöntő szerepéről még lesz szó), a következőképpen alakult: 23 éves korában belép a hadiiskolába (ahol a vezérkari szolgálathoz szükséges tárgyakat oktatják), innen 25 évesen főhadnagyként lép ki, és beosztják a vezérkarhoz, 28 éves korában a vezérkarban I. osztályú százados, 35 éves korában őrnagy, 39 évesen alezredes, 42 évesen ezredes, 48 évesen vezérőrnagy, 53 évesen altábornagy, 61 évesen pedig táborszernagy, illetve lovassági vagy gyalogsági tábornok. A gyalogságnál vagy a vadászcsapatnál az a tiszt, aki 20 évesen hadnagyként az akadémiáról kilépett, 25 évesen lehetett főhadnagy, 30 évesen százados, 41 éves korában őrnagy, 46 évesen alezredes, 50. évében avanzsál ezredessé, és 5-5 év múlva vezérőrnaggyá, illetve altábornaggyá. Akik hadapródiskolát végeztek, azok négy esztendeig hadapródi (kadéti) vagy tiszthelyettesi minőségben szolgáltak, és ehhez képest hátrányba kerültek az akadémián tanult katonatársakkal szemben.

A lovasságnál valamivel kedvezőbb volt a helyzet. A hadapródok itt csak két évet vártak a hadnagyi csillagra, a századosi rang 10-11 év múlva, az őrnagy törzstiszti

Frigyes főherceg, hadseregparancsnok szemlét tart Tátralomnicon, 1908-ban

paszomántja újabb 11-12 esztendő elteltével volt elérhető. Innentől gyorsabban ment az előléptetés, s a lovassági törzstisztek rendszerint három évvel – olykor még többel is – korábban ezredesek lehettek. A többi fegyvernem előléptetési viszonyai alig különböztek a gyalogságétól, legföljebb időnkénti ingadozások voltak tapasztalhatók, melyek későbbi lassabb vagy gyorsabb előmenetel révén kiegyenlítették egymást. Hasonlóan alakult a helyzet a honvédségnél és az ausztriai Landwehrnél.

Hogy legyen mihez viszonyítani az imént felsorolt illetményeket, álljon itt néhány fogyasztási cikk piaci ára 1887. november végéről. Egy kiló marhahús 50 krajcárba került, a disznóhús kilója 56 krba, a zsíré 6-ba, a burgonyáé 4 krajcárba. Egy kiló cukrot 42 kr-ért lehetett kapni, pörkölt kávét 2 Ft 40 kr-ért, egy liter babot 10 kr-ért, borsót 18-ért, rizskását 32-ért. Egy mázsa lisztért viszont 11-12 Ft-ot is elkértek. Egy 1874-es statisztika szerint a magyarországi állami tisztviselők háromnegyedének fizetése évi 200 és 1000 Ft között mozgott, a munkások átlagbére tíz forint volt hetente, akadt persze 30, de 2 Ft heti bér is. Egy tanító Pesten évi 300 Ft fizetést, 50 Ft lakbérpótlékot és egy öl fát kapott. Ehhez képest tehát a katonák – látszólag – fejedelmi illetéket húztak.

Látszólag, mert az eladósodás általánossá vált a hadseregben, Radetzky korához képest e téren semmi sem változott. „Fizet, mint egy katonatiszt" – tartotta a közkeletű mondás, melynek német változata sokkal leleplezőbb: schuldet wie ein Stabsoffizier („tartozik, mint egy törzstiszt"), nem mintha az alantos tisztek fölött nem csaptak volna össze az adósságok hullámai. S ennek aligha csupán az volt az oka, amiről az *A Honvéd* című lap panaszkodott röviddel a „magyar hadsereg" felállítása után: „A honvédtiszt drága, aranyos egyenruhájáért rögtön 500 forintig kénytelen magát adósságba verni, és legalább 100 forintot előre fizetni; és ha nincs pénze, ezen készpénzt roppant kamatra kölcsön veszi..." A valóságban a költekező élet, különféle mulatságok, kártya, s – kiváltképp a lovasságnál – különféle arisztokratamajmoló, feudális allűrök olyan tisztek részéről is, akiknek anyagi helyzete, családi háttere ezt nem engedte volna meg, mindez inkább eredményezett eladósodást, s kergetett nem egy tisztet kétségbeesett cselekedetbe, de kényszerített legalábbis rangjáról való lemondásra.

Megnőtt volna az anyagi nehézségek veszedelme a családalapítás következtében. Erre persze gondolt a gondviselő kincstár is, s a régi módszert alkalmazta: a kaució letételének kényszerét. Eleve korlátozták a házas tisztek számát, legalábbis az alsóbb rangosztályokban: alezredestől lefelé a vezérkari állományúak fele és a csapattisztek egynegyede kaphatott csak engedélyt nősülésre. „Vajon jól teszi-e a tiszt, ha lemond arany szabadságáról és függetlenségéről és rászánja magát arra a végzetteljes lépésre, melylyel bájos aráját oltárhoz vezeti?" – teszi fel a kérdést Danczer Alfons könyve. Erre a kérdésre nem tud általános érvényű választ, „mindenesetre az okosság azt pa-

Franz Conrad von Hötzendorf gyalogsági tábornok személyében 1906-ban az agresszív, imperialista katonatípus képviselője került a vezérkar élére

rancsolja, hogy a tiszt, ha már nősülésre szánja magát, gazdag vagy legalábbis jómódú nőt vegyen feleségül". S az indoklás megkérdőjelezteti velünk a tiszti jólétről festett korábbi rózsás szavait: „Alig képzelhetni kínosabb helyzetet, mint a vagyontalan tisztét, ki nagy családdal, sok adóssággal egyfelől kétségbeesett és reménytelen harczot vív a kérlelhetetlen viszontagságos végzettel, és másfelől jó kedvvel, teljes odaadással jelenjen meg csapatja előtt, jó kedvvel vezényelje, vitézül vezesse; otthon a családnál állandó fészket rakott a nyomor, bánatos arczczal várják a feleség és éhező gyerekek az apát, ki künn a gyakorlótéren vagy tovább a harcz mezején sötét gondtól terhes lélekkel vágtat – a halálba."

Nos, a tiszti állásnak megfelelő, „standesgemäß" megélhetés biztosítása céljából egyrészt megkövetelték, hogy a menyasszony hírneve kifogástalan, társadalmi műveltsége, családi származása olyan legyen, hogy a „nősülő tiszt tekintélye ne csorbíttassék", másrészt évi mellékjövedelmet kellett a tettleges állományú tiszteknek a nősülési engedély elnyerése érdekében kimutatniuk, ennek összege változott. A vezérkari századosoknak 1200 Ft, a törzstiszteknek 1000 Ft ilyen mellékjövedelmet kellett biztosítania. Minden más főtiszt számára ugyancsak havi 1000 Ft volt a megkövetelt summa, törzstiszteknek 800 Ft, s ugyanez vonatkozott a velük egy rangosztályba sorolt hadbírákra és katonaorvosokra is. A mellékjövedelem az említett kaució letéteményezése által volt biztosítható, készpénzben vagy értékpapírokban, éspedig olyan összegűekben, hogy a kamatok vagy jutalékok a megszabott havi összeget elérjék. Ingatlan birtok telekkönyvi lekötését is elfogadták, de ilyenkor a bécsi legfőbb katonai törvényszék (közös és ausztriai Landwehr-tisztek esetében), illetve a honvédbíróság vizsgálta meg, hogy az irományok a követelt föltételeknek eleget tesznek-e. A megszabott összegek egyébként alsó határnak számítottak, ma úgy mondanánk: a létminimumot garantálták a családos tisztek számára.

A kincstár bölcs gondoskodása más módokon is igyekezett enyhíteni katonatisztjeinek anyagi gondjain. Fiaik – az apa vagyoni helyzetének és a gyermekek számának függvényében – ingyenes vagy félingyenes elhelyezést kaphattak katonai nevelőintézetekben, cögerájokban. Ugyane célból létesültek tiszti leánynevelőintézetek is.

Mindezek ellenére nem egy tiszt akasztotta szögre a kardot és keresett boldogulást a civil életben azért, mert a biztosított magánvagyont sem az ő, sem a menyasszony családja nem tudta előteremteni. A kor hivatalos ideológiája ezt a „fogyatékot" azonban magasabb szempontok alapján helyeselte, akárcsak a tiszti nősülésre szabott korlátozások és nehezítések fenntartását. A magasabb szempontok élén a tiszt társadalmi tekintélyének föltétlen fenntartása szerepelt, ez pedig nyomorgó katonák esetében nehéz lett volna, de volt továbbá egy nagyon prózai ok is: az özvegyi nyugdíjak és az árvaellátás összegét így a házassági biztosíték figyelembevételével lehetett alacsonyan tartani.

Egy hadnagy özvegye, „ha a férj nem az ellenség előtt, hanem béke idején halt el", évi 250 Ft-ot, a főhadnagyé 300, a századosé 350, az őrnagyé 400, az alezredesé 450, az ezredesé 600, a vezérőrnagyé 800, az altábornagyé 1200, a táborszernagyé vagy lovassági, illetve gyalogsági tábornoké 1600, a tábornagyé vagy a hadügymi-

niszteré 2000 Ft nyugdíjat kapott. Ne gondoljuk azonban, hogy „az ellenség előtt vagy a háborúban tett szolgálat folytán elhaltak" özvegyei sokkal jobban jártak. Az ő nyugdíjuk ugyanis 5-5 százalékos hadiözvegyi pótlékkal egészült csupán ki. Az árvák után nevelési pótlékot fizettek a fiúk 20. és a lányok 18. életévéig. A hadnagy árvája 50, a főhadnagyé 60, a századosé 70, az őrnagyé és az alezredesé 80, az ezredesé 100, a vezérőrnagyé 150, az altábornagyé és a táborszernagyé, illetve a gyalogsági és lovassági tábornoké 200, a hadügyminiszter és a tábornagy árvája pedig 250 forintot kapott évente.

A VII. és a XII. hadtest hadgyakorlata Buziás környékén 1898. szeptember 1-je és 7-e között. Megbeszélés a manőver előtt: Paar lovassági főfelügyelő, Krieghammer közös hadügyminiszter, Beck vezérkari főnök, gyakorlatvezető, Fejérváry magyar honvédelmi miniszter és József főherceg, a honvédség főparancsnoka

A tiszti „sarjadék"

Mindeddig meglehetősen homogén testületként tekintettünk az osztrák–magyar tisztikarra, jóllehet tagjai között a képzés függvényében igen lényeges különbségek mutatkoztak. A kiegyezés utáni tisztképzés részben az ötvenes évekbeli neoabszolutizmus idején kristályosodott ki, de a különböző intézetek gyökerei Mária Teréziáig, sőt Savoyai Jenőig nyúltak vissza.

Az iskolai szünidők idején – karácsony és húsvét táján, valamint nyáron – a Monarchia minden szegletében kis gyermekkatonák tünedeztek föl, szürke kabátban, kék pantallóban, piros hajtókával, persze oldalfegyver nélkül, de már sárgaréz gombbal – melyre ezeknek a pöttöm legényeknek büszkéknek kellett lenniük, hiszen a szintén uniformisba bújtatott tiszti árvaházbeli apróságok csak csontgombot viselhettek. A katonai alreáliskolák növendékei voltak ezek a marciális nebulók, akik Kőszegen, Sankt-Pöltenben, Kismartonban vagy Kassán tanultak. A négy évfolyamon körülbelül ugyanaz volt a tananyag, mint a polgári alreáliskolákban, de azonkívül a katonai kiképzés alapelemeit is megkapták a növendékek. Az előadási nyelv – akárcsak a közös hadsereg minden tanintézetében – a német volt.

A magyar kormány mindazonáltal arra törekedett, hogy befolyása alá vonja a magyarországi cs. és kir. katonaiskolákat. A kismartoni alreáliskolában például ennek következtében vezették be a magyart, a német után következő második nyelvként 1882-ben, 1904-ben pedig ugyancsak ennek hatására rendelték el, hogy magyarul kell tanítani a történelmet, a hittant, a fizikát és a vegytant. Három másik tantárgyat, a szépírást, az éneket és a rajzot viszont egyszerre tanították magyarul és németül. Ez nemcsak a tanulók nem magyar illetőségű többségének okozott gondot, hiszen azok e nehézséget – igen fogékony életkorban lévén – viszonylag könnyen leküzdhették, de komoly károkat okozott a közös tisztikarba belenevelt összbirodalmi, „nemzetek fölötti" eszme hegemóniájának szempontjából is, hiszen a nemzeti – a magyar nemzeti – gondolat térhódításának jele volt.

Az alreáliskolák már kicsiny tanulóikat hozzászoktatták a katonás életmódhoz. A napi időbeosztás szakaszait kürtjelek vagy dobszó határozta meg, fontos szerepet játszott a testedzés.

A négy alreáliskola legalább kielégítő eredménnyel végzett növendékei s a polgári gimnáziumok, illetve reáliskolák volt tanulói ezután a hároméves katonai főreáliskolába iratkozhattak be Morva-Fehértemplomban (Mährisch-Weißkirchen, ma Hranice). Itt mindinkább előtérbe került nemcsak a katonás szellem, hanem a katonai kiképzés is, amit külsőségek is jeleztek: a kabátra vörös vállszalag és vállperec került, s ez utóbbi fontos dísznek számított, mert arra utalt, hogy viselője már puskát és szuronyt is hordhat (igaz, csak kisebbfajta, úgynevezett különcsapatpuskát). A selyem kardbojt és a selyempaszomány a csákó szélén pedig már valóságos altiszti jelleggel ruházta föl a szépreményű növendéket; e jelleget a főreáliskola és a katonaakadémia minden évfolyamán meg is tartotta. Ugyanakkor a megszokott iskolai tárgyak mellett mind nagyobb súlyt kaptak a katonai tanulmányok is.

A légkör sokat változott az idők folyamán – legalábbis a XIX. század első felének katonai tanintézeteihez képest. Megtiltották a testi fenyítést, a magánzárkával, sőt, sötétzárkával való büntetést, az étel és a zsebpénz megvonását, s bizonyos mértékben enyhítették a monostori vagy inkább börtönbeli szigorra emlékeztető régi szabályokat. Hogy még a vasárnap délutáni kimenő által sem lett igazán sza-

bados a „cögerek" élete, hogy alapvetően meglehetősen nyomasztó lehetett az atmoszféra, azt az öreg katonák szépítő anekdotázásainál hitelesebben tárja elénk Robert Musil regénye, a *Törless iskolaévei*.

Az osztrák–magyar hadsereg tényleges tisztképzése két részre oszlott. Az akadémiákon vezető pozíciók számára képezték a hallgatókat, a hadapródiskolákról pedig főleg leendő csapattisztek kerültek ki. A katonai akadémiák rendeltetése az volt, hogy a tiszti pályához megkívánt szakismereteket nyújtsanak, s megvessék azt a tudományos alapot is, amely a felsőbb szakképző intézetek későbbi hallgatásához szükséges. A közös hadseregnek két akadémiája működött: a Terézia katonai akadémia Bécsújhelyen és a műszaki katonai akadémia Bécsben (utóbb Mödlingben). Sarjadékát mindkettő vagy a morvafehértemplomi főreáliskolából vagy civil középiskolák érettségizett diákjaiból nyerte. (Következésképpen: jóllehet a dualizmus korában a tisztektől középiskolai végzettséget követeltek – amivel elzárták az altisztek és közkatonák tisztté emelkedésének útját –, érettségi bizonyítvánnyal még az akadémiásoknak is csupán egyharmada rendelkezett.) A fölvett növendékek eme középiskolai előképzettségével indokolták, hogy a katonai akadémiák tanterve a szakképzést helyezte előtérbe, míg az egyéb tárgyak teljességgel mellékessé váltak. Bécsújhelyen például az elméleti és gyakorlati oktatás heti 37-38 órát vett igénybe, s csak ezután következett a sport és a gyakorlatozás – olvasgatni, művelődni vagy akár gondolkodni tehát nem sok szabad idő maradt. A történelem tanítása leginkább a hadtörténetre szűkült, azon belül is a Habsburgok hadvezéreinek méltatására szorítkozott.

A két akadémia tanterve lényegében megegyezett, a különbség bizonyos szaktárgyakban mutatkozott meg. Bécsújhelyen a gyalogság, a vadászcsapat és a lovasság számára képezték a hallgatókat, ennek megfelelően három osztályban, s évenkint mintegy száz végzett hadnagyot bocsátottak ki. A műszaki katonai akadémián pedig minden esztendőben körülbelül harminc tiszt fejezte be tanulmányait a tüzérosztályon és közelítőleg 25 a hadmérnökosztályon, ezek a hadmérnökséghez, az utászokhoz, valamint a vasút- és távirdaezredhez kerültek. Ezért aztán a tüzérosztályban a fegyvertan, a hadmérnökosztályban az építészet kapott nagyobb óraszámot, valamint mindkettőben az erődítészet és a várharc, jóval nagyobb terjedelemben és elmélyültséggel, mint Bécsújhelyen. Amiben azonban nem volt különbség, az a Legfelsőbb Hadúr és az uralkodóház iránti föltétlen és rajongó odaadás szüntelen hangoztatása, meg a hazához való hűség emlegetése, bár ez utóbbi a közös tisztek számára inkább a „közhazát", az összbirodalmat jelentette.

Más volt a szellem a budapesti magyar királyi honvéd Ludovika Akadémián és a soproni honvéd főreáliskolán. Ezek ugyanis nem osztrák–magyar, hanem magyar intézményként működtek, s nem annyira a birodalmi eszmét plántálták növendékeikbe, mint inkább a nemzeti gondolatot, pontosabban a magyar nacionalizmust.

Az akadémiák azonban a haderő tiszti szükségletének mindössze csupán egynyolcadát fedezték. Végzőseik számíthattak arra, hogy ők lesznek a hadsereg vezetői, szervezői vagy oktatói. Hogy kellő számban lehessen tisztjelölteket képezni, valamint hogy a tiszti pálya olyanok számára is megnyíljon, akik a szülők hivatása, netán vagyoni helyzete következtében nem jutottak be az akadémiákra, hadap-

Zártrendű kiképzés: „Karhatalmi tüzeléshez kész!"

ródiskolákat létesítettek. (Az eddig említett katonai nevelőintézetekbe csak olyan szülők gyermekeit vették föl, akik legalább húszévi közszolgálatot voltak képesek kimutatni, avagy akik állami vagy magánalapítványi helyek kedvezményezettjeiként tandíjmentességet vagy féltandíjmentességet élveztek, továbbá azokat, akik képesek voltak évenkint 4–800 forint tandíjat fizetni.) A hadapródiskolákba minden „művelt és jó nevelésű" ifjú beléphetett, aki 14. életévét betöltötte, megfelelő előképzettséggel rendelkezett (vagyis elvégezte a középiskola alsó osztályait), és az akadémiákénál jóval csekélyebb tandíjat fizetni képes volt. A tettleges vagy nyugdíjas katonaszemélyek – tiszthelyettesek, altisztek – fiai évi 12 Ft, tartalékos vagy szolgálaton kívüli tisztek, valamint udvari és állami tisztviselők fiai 60 Ft, minden más osztrák vagy magyar állampolgár fia (ne feledjük, a monarchiának nem volt közös állampolgársága!) 120 Ft évi tandíjat fizetett, a tüzér- és utász-hadapródiskolában pedig 30, illetve 60 Ft-ot.

Számos gyalogsági hadapródiskolát állítottak föl: a magyar korona országaiban többet, és csaknem minden ausztriai tartományban is egyet-egyet. Lovassági hadapródiskolákat Morva-Fehértemplomban (a felső katonai reáliskolával közös telepen), tüzérségit Bécsben, utóbb a szomszédos Traiskirchenben, utászt pedig Hainburgban működtettek, ez utóbbi a vasút- és a távirdaezred sarjadékát is képezte. Azokat a fiúkat, akik a méneskarhoz kívántak kerülni, előbb három éven át a budapesti hadapródiskolában képezték, majd a méneskari hadapródtanfolyamra Mezőhegyesre vezényelték, s ennek elvégzése után nevezték ki őket hadapródokká. A hadapródiskolák növendékeiket az alantos tiszti állásban teljesítendő csapatszolgálatra készítették elő. A negyedik évfolyam végén a növendékek hadapródként vagy zászlósként léptek a hadseregbe. A tüzér- és utász-hadapródiskola azon hallgatói, akik jeles vagy igen jó eredménnyel végeztek, kilépésükkor hadapród-tiszthelyettessé, akik csak jó vagy elégséges minősítést kaptak, valóságos hadapród-tűzmesterekké (őrmesterekké) lettek.

Noha a csapatszolgálatra való kiképzés volt a hadapródiskolák legfőbb célja, végzőseik nem ragadtak meg kivétel nélkül az alantos tiszti beosztásokban, az iskoláknak ki is tűzték feladatául, hogy növendékeiknek azt a tudományos alapot nyújtsák, amely őket a magántanulásra serkenti, és a katonai szakképző intézetek későbbi hallgatására képesíti.

A hallgatók fegyvernemük egyenruháját viselték, a gyalog hadapródiskolások az I. Ferenc József 1. gyalogezred egyenruháját piros hajtókával, a lovasságiak pedig az I. Ferenc József 1. huszárezred sötétkék uniformisát. Általános ismertetőjel gyanánt a kabátujj hajtókája fölött keskeny aranypaszományt varrtak föl, kitüntetésként pedig a kabát vagy a zubbony hajtókáján az iskolai eredményt szalagok jelezték. A hadseregszervezetnek megfelelően a magyar királyi honvédségnek és a cs. kir. Landwehrnek is voltak hadapródiskolái. A tényleges tisztek képzése természetesen nem szűnt meg a csapatszolgálat megkezdésével. Elméleti továbbképzést már a csapattesteknél folytattak, például a csapatvezetés terén, vagy legénységgel együtt, vagy csapat nélkül, kigondolt feltevések térkép melletti, esetleg írásban történő megoldása útján, olykor hadtörténelmi példa elemzésével. Itt kell megemlíteni a nyelvtanulást, hiszen – mint erről már esett szó – az ezrednyel-

A Hoch- und Deutschmeister gyalogezred díszmenete az ezredtulajdonos, Jenő főherceg előtt (Alois Pock festménye nyomán)

vek ismerete az előléptetésnek is egyik feltétele volt. Vívó- és lőgyakorlatokat egész évben rendeztek. A csapattesteken kívül folytak gyakorló lovaglások és utazások, hadijátékok, melyek a harcászati helyzetek gyors felfogásában voltak hivatottak a tiszteket gyakorlatoztatni.

Szakképző intézeteknek hívták azokat a tanfolyamokat, melyek a tiszteket (és tisztviselőket) magasabb állásokra vagy pedig különleges alkalmazásokra képesítették. A hadiiskola a vezérkar szakiskolája volt, a felsőbb tüzér- és hadmérnöki tanfolyamok rendeltetése pedig benne foglaltatott nevükben. A három szakképző intézetbe azon 28 évnél nem idősebb, nőtlen, rendezett anyagi viszonyok között élő, a szolgálati nyelven kívül a „Monarchiában dívó valamely más nemzeti nyelv" ismeretével rendelkező tiszteket vehették föl, akik legalább háromévi tiszti rangban töltött csapatszolgálatot tudtak a hátuk mögött, a „minősítványi táblázat" szerint igen jó minősítést kaptak, s egy felvételi vizsgát is sikerrel tettek.

Az iskolai időszak két teljes esztendőn át tartott mindhárom tanfolyamon, Bécsben a Getreidemarkton és a Dreihufeisengassében álló nagy épületekben, s szerfölött megerőltetőnek tartották. A hadiiskola legfontosabb tantárgyaiként a hadügy, a harcászat, a hadászat és a hadtörténet, a katonai földrajz, a fegyvertan, az erődítészettan, a hadműveleti és közigazgatási vezérkari szolgálat, a nemzetközi és államjog, valamint lovaglási és terepfölvételi gyakorlatok szerepeltek. A tüzértanfolyamon ugyane tantárgyak mellett a vezérkari szolgálat helyett a tüzérszolgálatot és a fegyverszerkesztéstant, a hadmérnöki tanfolyamban pedig az építészet és erődítészet ágait adták elő.

E felsőbb tanfolyamok elvégzői abban az előnyben részesültek, hogy törzstiszti előléptetésüket ettől fogva nem kötötték külön elméleti vizsgához. Akit azonban a vezérkarhoz osztottak be, annak a törzstiszti előléptetéshez nehéz törzstiszti vizsgát kellett letennie. Az iskolák elvégzése nélkül egyébként csak úgy lehetett törzstiszti előléptetésre számítani, hogy egy százados megfelelő eredménnyel részt vett egy törzstiszti tanfolyamon. Ilyen törzstiszti tanfolyamot nemcsak a közös hadsereg, hanem a magyar királyi honvédség és a cs. kir. Landwehr is tartott saját tisztjei számára. A többi felső tanfolyam azonban együttesen állt nyitva a közös, a honvéd- és a Landwehr-tisztek előtt, aminek egyik célja az volt, hogy az összetartozás érzését a leendő magasabb parancsnokokban elmélyítse. (A hadiiskolába például évente 150 tisztet vettek

„A hősanya". Karl Schönpflug rajza a tiszti családról nem nélkülözi az iróniát (1903)

föl a századfordulón, közülük tíz a honvédségből, kettő pedig a Landwehr állományából érkezett.)

A felső tanfolyamok elvégzésével megnyílt a még mindig fiatal tisztek előtt a magasabb parancsnokságok felé vezető út, beleértve a legelőkelőbbnek számító és legnagyobb felkészültséget igénylő vezérkari szolgálatot.

Ez utóbbi hatalmas változáson ment át, és súlya mind jobban megnőtt. A forradalom előtti jelentéktelen „főszállásmesteri törzs", melynek tevékenysége jószerivel a térképészetre, meg hadászati és harcászati kérdésekről írt, tudósnak vélt tanulmányok és emlékiratok gyártására szorítkozott, az évszázad végére a hadsereg legfontosabb és legbefolyásosabb testületévé fejlődött, melynek tagjai töltötték be az osztrák–magyar fegyveres erők valamennyi kulcspozícióját.

Hivatalosan a vezérkar a háború „előmunkálatait" vezette, azonkívül a magasabb parancsnokokat valamennyi hadászati, harcászati és közigazgatási kérdésben támogatta. Az idők folyamán a vezérkar mind nagyobb súlyra tett szert az egyre inkább adminisztratív teendők ellátására és irányítására szorított hadügyminisztériummal szemben, ami nem utolsósorban annak volt köszönhető, hogy a vezérkar főnökének posztján 1881-től negyedszázadig Ferenc József közvetlen munkatársa, Friedrich von Beck állt. Az „összes fegyveres hatalom vezérkarának főnöke" egyébként személyére nézve az uralkodó, a Legfelsőbb Hadúr közvetlen parancsai alatt állott, még ha béke idején egyúttal a közös hadügyminiszter segédközegének számított is.

A vezérkari testület, a Generalstabs-Corps I. osztályú századosi és ennél magasabb rangú tisztekből állt. A testületbe való felvételt a gyakorlatban való kipróbálás végett a vezérkarhoz való beosztás (Zutheilung) előzte meg. Ennek feltételéül az „igen jó szolgálat, szilárd jellem, kitartást ígérő testalkat, a hadiiskola vagy a felsőbb tüzér-, illetve hadmérnöki tanfolyamok

legalább jó eredménnyel történő elvégzése, a törzstiszteknél pedig a vezérkari törzstisztek számára előírt elméleti vizsga" volt meghatározva. A vezérkarhoz beosztott főhadnagyok, feltéve hogy beosztatásuk másfél–három éve alatt igen jól megfeleltek, a vezérkar főnökének javaslatára II. osztályú századosokká előléptetve visszakerültek a csapathoz, s legalább két esztendeig ott szolgáltak. Ha itt is igen jó minősítést nyertek, a vezérkar főnöke javaslatot tehetett I. osztályú századossá való előléptetésükre, s a vezérkarhoz való vezénylésükre (Commandieren). Kiválasztásuk során a vezérkar főnökének szabad keze volt, nem kellett tekintettel lennie sem a rangra, sem a beosztott minőségben teljesített szolgálat időtartamára.

Öreg ember nem vén ember.

Karl Schönpflug 1910-es huszárkarikatúrái mintha Roda Roda anekdotáit illusztrálnák

A beosztott főhadnagyok még csapatnemük egyenruháját viselték, de a vezényelt vezérkari tisztek már saját adjusztírunggal rendelkeztek; sötétzöld egyenruhát, díszben világoszöld tollbokrétájú kalapot hordtak. A vezérkar főnöke sem a többi tábornok kabátjában járt: egyedül őt illette meg a sötétzöld szín. A magyar királyi honvédséghez vezényelt vezérkari tisztek egyenruhája eltért ettől: a magyar tábornoki csákóhoz hasonlatos zöld tollas csákót viseltek fejükön, sötétzöld, nyakon és karokon zsinórozott dolmányt öltöttek, lovon való kivonuláshoz a honvéd huszárok csizmáját húzták föl. A beosztott tisztek szolgálatban a jobb vállról a bal csípő felé futó széles, szalag alakú fekete-sárga selyem tábori vállövet viseltek, szolgálaton kívül pedig a jobb oldali arany vállzsinórról voltak felismerhetők, mely a vállövet tartotta (hogy le ne csússzon). Ez a „schwarz-gelb" szalag a honvédségnél elképzelhetetlen lett volna, ott a magyar királyi honvéd gyalogsági tisztek szolgálati jelvényét rendszeresítették.

Békében a vezérkari tisztek a vezérkari irodákban, a katonai hatóságoknál és a magasabb parancsnokságoknál, a csapatoknál és úgynevezett különleges alkalmazásban teljesítettek szolgálatot.

A vezérkari irodák közül az igazgatósági iroda a személyi és közigazgatási ügyeket látta el. Az országleíró iroda adatokat gyűjtött a monarchia megvívandó háborúinak lehetséges hadszíntereiről, naprakészen tartott leírásokat készített az utak és hidak állapotáról, a folyók viszonyairól, az éghajlatról, a mezőgazdasági terményekről, a helységek befogadóképességéről. Itt elemezték, hogy vidékenként milyen járművekre lehet szükség hadjárat idején, milyen nemzetiségű, nyelvű, várható érzületű a polgári lakosság, mivel foglalkozik, milyen ipar található a vonatkozó területeken – vagyis minden olyan tényezőt igyekeztek számításba venni, amely a felvonuló hadsereget segítheti avagy hátráltathatja. (A hagyomány okán a katonai térképészet nem itt székelt, hanem egy független cs. kir. katonaföldrajzi intézetben, amely az ugyancsak naprakészen tartott térképek készítésével és mozgósítás esetén azonnali sokszorosításával volt megbízva.)

Míg az országleíró iroda a statisztikával, a földrajzi helyzettel foglalkozott, az ellenséges és számba jöhető ellenséges erőket az ártatlan elnevezésű „nyilvántartó" iroda igyekezett kiismerni.

Ez a bizonyos „Evidenz-Bureau" valójában a katonai hírszerzést és a kémelhárítást irányította, s négy osztályra tagozódott: közülük egy-egy Oroszország, Olaszország és a Balkán hadseregeit tartotta nyilván. Valamennyi többi ország haderejét a negyedik osztály vizsgálta.

A nyilvántartó iroda tevékenysége a hivatalos propaganda szerint nem hasonlított „valami regényes titokszerű intézetre", hol „tán az elburkolt kémek ki- és bejárnak". Sokkal inkább a publikussá váló források elemzése az „Evidenz-Bureau" feladata, ezek pedig „lépten-nyomon kínálkoznak". Törvényhozó testületek jelentései, a mindenki számára hozzáférhető névkönyvek, „schematizmusok", rendeleti közlönyök, hivatalos lapok, statisztikák, katonai tankönyvek és egyebek, valamint a sajtó és a folyóiratok nyújtanák eszerint a legfontosabb tájékoztatást. Ez utóbbiak valóban sok mindent elárultak, az ellenzéknek a hadseregre vonatkozó bírálatai, a kormány válaszai például Magyarországon is nagyon sok érdekes részletet tartalmazhattak az idegen államok „nyilvántartó irodái" számára. Ezeket az adatokat azonban kellő forráskritikával kellett elemezni, s ez bizony nagy felkészültséget és sok tapasztalatot igényelt. Száz meg száz érdektelen adat között bújt meg egy-egy értékelhető információ; ezt kiválasztani csak hangyaszorgalommal lehetett. Az „Evidenz-Bureau" vezérkari tisztjei tehát korántsem mesterkémek voltak, hanem szürke hivatalnokok. Hogy azért szükség volt beépített ügynökök információira a mozgósítási, felvonulási tervek megismerése céljából, kár is lett volna tagadni. Az olyan – mellesleg konstruált – botrányok, „szenzációs leleplezések", amilyen Franciaországban Dreyfus kapitányé, a Monarchiában pedig Alfred Redl ezredesé volt, nagyon is hihetően hangzottak, még ha valójában nélkülöztek is minden alapot.

Ugyancsak aprólékos és a legcsekélyebb mértékben sem romantikus a vezérkar vasúti irodájának munkája, amely mind nagyobb jelentőségre tett szert, mint a mozgósítás végrehajtásának kulcsszerve, valamint a távíró iroda, mely a hírközlés korabeli leggyorsabb és legbiztosabb eszközét szervezte és irányította.

Mindezek az irodák azonban csak mintegy a keze alá dolgoztak a legfontosabbaknak, a „hadműveletek és különleges vezérkari munkálatok irodája" tisztjeinek. Itt gyártották a különféle hadműveleti terveket, itt állították össze az „ordre de bataille"-nak nevezett hadrendeket, vagyis a hadsereg seregtesteinek csoportosítási terveit, itt határozták meg a gyülekezési, felvonulási körleteket, s itt han-

golták össze a háborúzáshoz szükséges valamennyi tényezőt, tennivalót.

A csapatoknál is szolgáltak vezérkari tisztek. A legalacsonyabb parancsnokság, ahol már vezérkari szolgálattal találkozhattunk, a dandáré volt. A dandárvezérkari tisztként beosztott főhadnagyok tulajdonképpen segédtiszti szolgálatot teljesítettek. A hadosztály- és hadtestparancsnokságoknál már külön vezérkari osztály működött. Hogy a vezérkari tisztek magukat a gyakorlati szolgálatban gyakorolhassák, s felkészülhessenek magasabb parancsnoki teendők ellátására, egy-két évre rendszeresen beosztották őket különböző fegyvernemekhez szolgálattételre. A tisztek ilyenkor az illető csapatok állományába kerültek, s levetették a palackzöld zubbonyt, hogy a csapat egyenruháját öltsék magukra.

„Különös alkalmazásokon" olyan szolgálati helyeket értettek a Monarchiában, mint a hadiiskola parancsnoksága, a hadi levéltár igazgatósága, a hadi levéltár hadtörténeti osztálya, a katonai országos felvétel (térképészet) vezetősége, a hadapródiskolák és szakképző intézetek tanári kara, katonai attasék a cs. és kir. követségeken.

Egy karrier története: Alfred Redl

Az eddigiek alapján úgy tetszhetett, mintha a hadapródiskolások és az akadémiások élesen elkülönültek volna, s míg az utóbbiak a zsebükben hordták a marsallbotot, de karrierjük legalábbis nyílegyenesen ívelt a vezérkari beosztások irányába, az előbbiek nem túlságosan művelt, bár nagyon kötelességtudónak tartott, alantos tiszti feladatokra – de csak arra – messzemenően alkalmas, nem nagy igényű tömegének a csapatszolgálat szürkesége és taposómalma maradt volna csak meg.

A valóságban természetesen akadtak kivételek, nem is kis számban. Az akadémiásoknak csak töredéke jutott el a vezérkarba, s a legmagasabb beosztásokba nemcsak a reáliskolákon, az akadémián és a hadiiskolán végigvezető úton lehetett eljutni. A hátránnyal indulók is behozhatták handicapjüket, ha elég tehetségesek, igyekvők és szorgalmasak voltak. Olyanok, mint az a vezérkari tiszt, akiről az orosz katonai attasé azt jelentette 1907-ben: „...Ravasz, zárkózott, figyelmes, szorgalmas ember. Kicsinyes észjárású. Egész megjelenése finomkodó. Finomkodó, lágy, behízelgő beszédű. Mozdulatai kiszámítottak, lassúak. Inkább ravasz és

Aranygyapjas Rend. Ez volt a Habsburg-család házi rendje

Szent István-rend, kiskereszt

képmutató, mint okos és tehetséges. Cinikus ember."

Alfred Redl, a közös hadsereg talán legismertebb, leghíresebb vagy leghírhedtebb katonatisztje volt M. K. Marcsenko ezredes „célszemélye". A számos hamis legenda övezte vezérkari tiszt életpályája nemcsak azért lehet érdekes a számunkra, mert a főbenjáró bűn, amellyel megvádolták, és amely miatt – legalábbis a közhiedelem szerint – a halálba kergették, művészek sorát ihlette meg személye megörökítésére, hanem mert ez a karriertörténet emberközelbe hozhatja mindazt, amiről az előbbiekben oly személytelenül esett szó. Alfred Redl életrajzát Kéri Kálmán és Zachar József rekonstruálta, lehántva róla a mendemondákat, szigorúan a bécsi és budapesti katonai levéltárakban található iratok dokumentált adataira támaszkodva.

A kortársak lengyel származásúnak tartották a Galíciában 1866-ban született Alfred Redlt, vagyontalan és németül beszélő apja azonban a bécsi háziezrednek számító 4. Hoch- und Deutschmeister-gyalogezred katonájaként került alakulatával Galíciába, s lett később a lembergi katonai törvényszékhez beosztott őrség altisztje; utóbb a vasútnál a lembergi állomásfőnöki beosztásig vitte, vagyis a körülményekhez képest igen sokra. A lengyelként nyilvántartott anya pedig egy ugyancsak németül beszélő morvaországi család sarja.

Alfred pályája rosszul indult, a gimnázium harmadik osztályából ugyanis magatartása miatt kicsapták. Apja ekkor könyvkötő tanoncnak adta. Nyolc hónap után, 1881-ben – apja egykori tiszt bajtársának tanácsára – önként katonának állt, belépett a galíciai 9. közös gyalogezredbe. „Megkomolyodott és fölismerte a nagy lehetőséget" – jegyzi meg Zachar József. Szorgalmasan és céltudatosan tanult, és ezrede egyik hadapródjaként került a Krakkó melletti lobzówi hadapródiskolába. 1883. szeptember 1-jén kezdte magasabb tanulmányait, „hamarosan kiegyenlítve azt a különbséget, amely közte és szerencsésebb bajtársai között volt". Másodéves korától, 1884-től már hadapród tiszthelyettes volt.

Hivatásos tiszti szolgálatát 1887. május 1-jén, hadnagyként, szakaszparancsnoki beosztásban kezdte meg a 9. közös gyalogezredben. 1889-ben zászlóalj-segédtiszt. A következő esztendőben főhadnaggyá léptették elő, 1891-ben századparancsnoki beosztást kapott. 1892. november 1-jén a bécsi hadiiskolára vezényelték. Miután itteni tanulmányait befejezte, 1894-ben próbaszolgálatra a haderővezérkar vasúti irodájába került. A következő esztendőben a szokásos módon, a csapatszolgálattal kapcsolatos gyakorlat megszerzésére dandárvezérkari tisztnek a Budapesten állomásozó 61. közös gyalogdandár törzséhez vezényelték. 1897. május elsején II. osztályú századossá léptették elő, visszavezényelték a vezérkarba, és beosztották a nyilvántartó irodába, ahová elöljárói alkalmasint már eredetileg is szánták.

Előképzettsége és nyelvtudása alapján az Oroszországgal foglalkozó osztály állományába került, feladata kezdetben az orosz kémek fölfedése, majd emellett az orosz területekre küldött felderítők fölkészítése volt.

Itteni beosztásában meglehetősközismertségre tett szert, mert kirendelt igazságügyi szakértőként gyakran szerepelt kémperekben, és nemcsak óriási szakmai biztonságával keltett általános feltűnést, hanem kérlelhetetlen, enyhítő körülményt el nem fogadó szigorával is.

A vezérkartól való, a további előmenetel érdekében szokásos kihelyezésére 1905. november 1-jével került sor. Miután vezérkari törzstiszti vizsgáját letette, vezérkari őrnaggyá léptették elő, és a Bécsben állomásozó 13. Landwehr-gyaloghadosztály vezérkari főnöki beosztásába helyezték. 1907-ben újra a nyilvántartó irodában találjuk, ekkor már az orosz osztály vezetőjeként. Az 1908-as külpolitikai válság idején, mely Bosznia és Hercegovina formális bekebelezése, annexiója nyomán robbant ki, tanácsadóként a szövetséges német nagyvezérkar hírszerző és elhárító részlegének segítségére Berlinbe küldték. A következő évben vezérkari alezredessé léptették elő, és a nyilvántartó iroda főnökének helyettesévé nevezték ki, bár fő tevékenysége továbbra is az oroszországi földerítés és az orosz kémek elleni elhárítás irányítása maradt.

1911-ben újabb előléptetésének és magasabb beosztásának előfeltételeként ismét csapattiszti szolgálatra vezényelték, a Bécsben állomásozó 99. közös gyalogezred 4. zászlóaljának parancsnokaként. 1912. augusztus 6-tól, vezérkari ezredessé előléptetve, a prágai VIII. hadtest vezérkari főnöke lett. Elsődlegesen itt is hírszerzéssel és kémelhárítással foglalkozott: Prága volt akkoriban a cseh szeparatista és pánszláv mozgalmak révén az orosz és szerb kémtevékenység egyik központja, a megfelelő saját felderítés megszervezése pedig – a közelinek tűnő oroszellenes háborúra való tekintettel – ugyancsak elengedhetetlen volt, hiszen a prágai hadtest az azonnal a keleti frontra indítandó seregtestek közé tartozott.

Méltán nevezhető tehát Alfred Redl a Monarchiában legsikeresebb pályát befutott tisztek egyikének. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy megkapta valamenynyi kitüntetést, amely az ő beosztásában és rendfokozatában békeidőben egyáltalán adományozható volt, sőt, akadtköztük még magasabb is; s 1913-ban már egyenesen az a hír járta, hogy hamarosan az „első tábornoki" rangot nyeri el, akkor csak ámulhatunk ezen az ezredesen, akit

Mária Terézia-rend, lovagkereszt

Lipót-rend, lovagkereszt

polgári származása dacára befogadott az arisztokrácia, s aki a trónörökös legszűkebb, vezető katonákból álló környezetéhez tartozott.

Redl mellesleg első kitüntetését a Ferenc József trónraléptének fél évszázados évfordulóján, a hivatásos tiszteknek adományozott Jubileumi Emlékérem bronzfokozatát, 1898-ban nyerte el. Később kapott Katonai Érdemkeresztet, tiszti pályája 25 éves évfordulóján a III. osztályú Katonai Szolgálati Jel kitüntetést, az uralkodó hatvanéves kormányzási évfordulóján a Katonai Jubileumi Keresztet, 1911-ben pedig a Katonai Érdemérem, közismert nevén a Signum Laudis bronzfokozatát. 1908. évi berlini tevékenységét Ferenc József a Vaskorona-rend 3. osztályával, Vilmos német császár pedig a Porosz Koronarend 2. osztályával jutalmazta.

Érdemes rövid kitérőt tennünk a monarchia katonai kitüntetéseire. A legrégibb és legmagasabb kitüntetés az aranygyapjas rend, amelyet még 1429. január 10-én alapított Jó Fülöp burgundi herceg, s amely idővel a Habsburg-ház családi rendjelévé vált. Jelvénye egy arany kosirhából állt, mely kékre zománcolt, szikrát szóró kovakőben függött, ez utóbbit arany lángsugár tartotta. Felirata: Pretium non vile (Nem olcsó jutalom).

Mivel az aranygyapjas rendet csak katolikus nemeseknek volt szabad adományozni, Mária Terézia 1757-ben újabb rendjelet alapított „a katonaállás iránti különös vonzalomból és az általa oly sokszorosan tanúsított hűség, vitézség és esélyesség kitüntető jutalmazására". A katonai Mária Terézia-rendet kizárólag valamely bátor tettel lehetett kiérdemelni. A rend tagjai között életjáradékosok is helyet kaptak, Ferenc József idejében hat nagykeresztes évi 3000 forintjával, 16 középkeresztes egyenként 1500 forintjával, száz lovag 800 Ft-tal és ötven 600 Ft-tal. A többiek járadék nélkül viselhették a nyolcszögű, széles végekkel és arany szegéllyel készült, fehér zománcos arany keresztet, A Fortitudini (A vitézségnek) felirattal.

Mária Terézia magyar királynőként is alapított rendet, ezt magyar királyi Szent István-rendnek, s tagjait a Szent István apostoli király lovagjainak nevezték, függetlenül attól, hogy nagy-, közép- vagy kiskeresztesek. A rend jelszava: Publicum Meritorum Praemium, vagyis: az érdemek nyilvános jutalma.

II. József császár figyelmét a legénység felé fordította, hiszen az eddigi kitüntetéseket csak magas rangúak nyerhették el. Az „őrmestereknek, valamint az ezeknél alacsonyabb rendű legénységnek" az ellenség előtt tanúsított vitéz tetteit nyilvános becsületjelvénnyel és pótdíjjal jutalmazta: ez volt az arany és az ezüst vitézségi érem. A jelvényen az uralkodó képmása volt látható, a másik oldalon hat egymást keresztező zászló és egy babérkoszorú, A vitézségnek felirattal. Volt pótdíj nélküli ezüst változata: a kis vitézségi érem, ezt olyan vitézségért adták, amely érmet igen, pótzsoldot nem érdemelt.

1808. július 11-én alapította az apjára

emlékező Ferenc császár a Lipót-rendet. A piros zománcú, fehér szegélyű, nyolcszögű aranykereszt Lipót jelmondatát viselte: Opes regum corda subditorum, azaz a királyok hatalma az alattvalók szívében rejlik. A kereszt négy ágának minden párja között három cserfalevél és két makk volt beillesztve, míg az egész kereszt fölött a császári korona lebegett.

Ugyancsak Ferenc honosította meg a lombardiai Vaskorona-rendet. Az említett rendek közül azonos osztályban a Szent István-rend a Szent Lipótnál, ez pedig a Vaskorona-rendnél volt előbbrevaló.

Ferenc József is megörökítette dicső hadjáratait. Nyomban a forradalmak eltiprása után megalapította a katonai érdemkeresztet, a katonai szolgálati jelvényt, az arany és ezüst érdemkeresztet és a Ferenc József-rendet, amellyel aztán bőségesen dekorálhatta hű alattvalóit és kiváltképp katonáit. Uralkodói jubileumain ugyancsak emlékérmeket illett adományozni.

Érthető tehát, micsoda megrázkódtatást okozott az 1913. május 27-i napilapokban közzétett rövid hír: „1913. május 24-én az egyik bécsi szállodában agyonlőtte magát a közös hadsereg egyik nagy képzettségű, tekintélyes tisztje, Alfred Redl ezredes, a prágai hadtest vezérkari főnöke."

Ami ezután következett, az látszólag közismert. Egon Erwin Kisch, a „száguldó riporter" leleménye – és szerencséje – lehetővé tette, hogy egy hét múlva elterjedjen az addig eltussolni szándékozott további információ is az ügy részleteiről, melyet aztán a hivatalos „cáfolat" erősített meg. A köztudatban máig az a kép él, amely ekkor kialakult: névtelen bejelentő figyelmeztette a kémelhárítást, hogy Redl idegen hatalmakkal kapcsolatban álló emberekkel érintkezik. Az orosz titkosszolgálat, melynek ügynökévé vált, homoerotikus kapcsolatait kihasználva folyamatosan zsarolta és állandó pénzzavarából kisegítette. Az osztrák–magyar elhárítás ezt követően leleplezte, ő bűnét bevallotta és élt a felkínált önkéntes halál lehetőségével.

A meggyökeresedett legendák sajátossága, hogy az ember önkéntelenül csak a mellettük szóló érveket veszi számba. Így történhetett, hogy hét évtizeden át senki nem akadt, aki kétségbe vonta volna Redl hazaárulását, pedig a tények újragondolása alaposan megkérdőjelezi ezt. Zachar József történész nemrégiben a mindeddig napvilágra került adatok mérlegelése és elemzése után a kétkedést erősítette meg.

A legföltűnőbb Redl esetében, hogy a kémkedésre utaló egyetlen bizonyítékot vagy azt alátámasztó adatot sem hoztak nyilvánosságra. A vád, pontosabban az utólagos vád szerint szolgálati használatú, nyomtatott katonai szabályzatok fényképmásolatait játszotta volna az ellenség kezére, vagyis korántsem az igazán fontos katonai iratok kiszolgáltatásáról volt szó (a haderő felvonulására, mozgósítására, erődökbe beépített lövegekre, átdobott ügynökökre vonatkozóakéról). Mellesleg a konkrét hadi előkészületekről nem is nyújthatott volna információt a prágai hadtest vezérkari főnöke (a meggyökeresedett vélekedés szerint „évtizedeken át" minden katonai titkot elárult, s állítólagos árulása mértékét különösen az első katonai kudarcokat követően, a nagy háború első évében túlozta óriásivá tehetetlen, bűnbakkereső dühében a keleti fronton hibát hibára halmozó osztrák–magyar hadvezetés). Maga Urbanski ezredes, aki ekkor a nyilvántartó iroda főnöke volt, szögezte le évekkel később is: „Azok a konkrét hadi előkészületek, amelyeknek az elárulása nagy károkat okozott volna, nem voltak kint a hadtestparancsnokságokon, hanem összevontan, együtt, a vezérkar hadműveleti irodájában voltak, és ezáltal nem rendelkeztek ismeretükkel a magasabb parancsnokságok és szerveik. (...) Ennek leszögezésével ki kell húzni a talajt azok alól a híresztelések alól, amelyek az 1914 nyári, Oroszország elleni kezdeti kudarcainkat Redl áruló tevékenységének hatásaként akarják láttatni."

Jubileumi emlékérem

A jelentéktelen és viszonylag sok példányban hozzáférhető szabályzatok átadása viszont nem éppen nagystílű kémkedésre vall. Ráadásul mindeme vád a Redl lakásán talált leletekre alapozódott. Csakhogy egy kémfőnök hivatalához csatlakozó szolgálati lakásában tartott házkutatáskor lelt katonai jellegű iratok nemcsak az árulást bizonyíthatják, az ilyesmi az ezredes munkájának tartozéka is volt. Titkosszolgálati vezetők bevált módszere, hogy lényegében ártatlan, netán preparált iratokkal manipulálnak, amikor az ellenség felderítőit igyekeznek megtéveszteni, vagy saját ügynök beépítésén munkálkodnak. Ugyanez vonatkozik a többi kellékre, pénzre, fényképezőgépekre, címekre.

Ugyancsak figyelemre méltó, hogy a valódi bizonyítékok helyett Németországban lebukott orosz ügynökök vallomására alapozták még a vádat. De vajon az oroszok ilyen könnyelműen kitették volna legmagasabb beosztású ügynöküket a lebukás veszélyének? Zachar József szerint ez a provokáció gyanúját ébreszti. „Nem arról volt-e szó" – teszi föl a kérdést –, „hogy a tudatosan megtévesztő információ szándékos, közvetítő úton való eljuttatásával a kémhálózatok közti földalatti harcban nyitottak újabb színteret?" Az oroszoknak jó okuk volt, hogy megszabaduljanak az ellenük irányuló felderítés irányítójától, s Redl kikapcsolásával éppen akkor zilálhatták szét az osztrák–magyar kémtevékenységet, amikor – 1913 elején – a háborús készülődés jegyében teljessé vált a cári hadsereg nagy reformja, amely méltán keltette föl Bécs érdeklődését.

A gondosan titkolt homoerotikus hajlamok leleplezése elegendő volt Redl tönkretételére. E „fajtalanságot" akkoriban büntetőjogilag üldözték, s a katonai szolgálatellátás kizáró okának tekintették. Redl azonban olyan kiválóan konspirált, hogy elöljárói, bajtársai vagy ismerősei még csak nem is sejtették titkát. (E körülmény mindenesetre hihetővé teszi, hogy valaki az ő beosztásában könnyen zsarolható volt, ha ilyen „titkos bűn" nyomta a lelkét.)

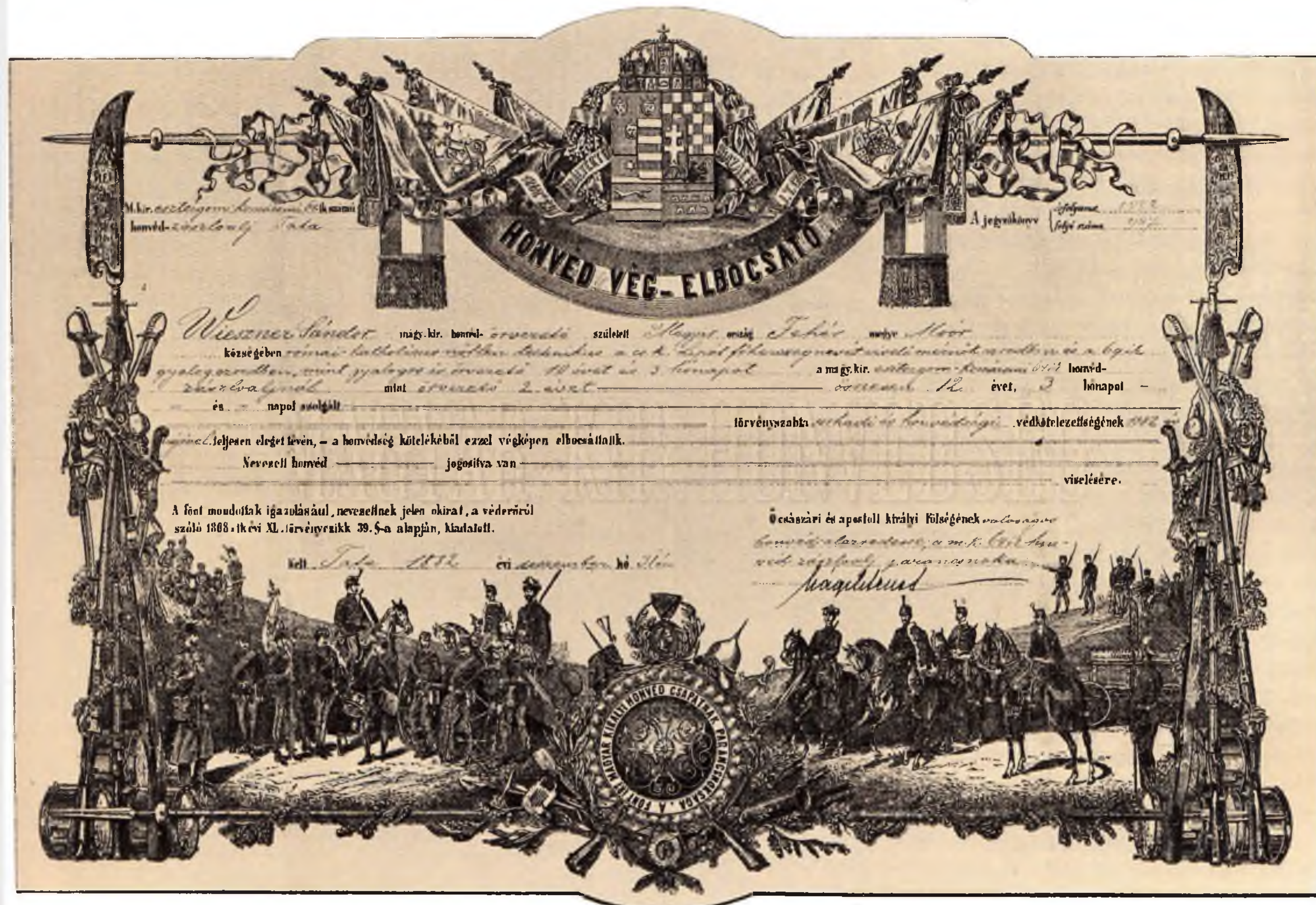
A végső leleplezésről szóló közismert történet során Redl, az évtizedes tapasztalatú elhárítótiszt, elemi hibákat követett el, mintha nem is sejtette volna, hogy árulással gyanúsíthatják. A tények azonban amellett szólnak, hogy ezt valóban nem is sejtette, alkalmasint azért, mert nem volt áruló. Egész kapkodása arra vall, hogy homoszexualitásának leleplezését ismerte föl, ami súlyosbodott egy érzelmi konflik-

tussal: Egon Erwin Kisch szerint azért utazott magánemberként váratlanul Bécsbe, hogy kétségbeesett kísérletekkel visszaszerezze házasságkötésre készülő férfi kedvesét. Sehol azonban nem található bizonyíték arra nézve, hogy öngyilkossága előtt valóban főbenjáró bűnét vallotta volna be.

nyomán mindenesetre valóban nehéz elfogadni, hogy Redl vezérkari ezredes katonai titkok kiszolgálásával hazaárulást követett volna el. Ahhoz, hogy világosabban lássunk, további alapkutatásokra lenne szükség, amit megnehezít a bizonyítékok hiánya, eltűnése vagy eltüntetése. E kutatások nemcsak Redl személyes

zápora közepette vallotta be, hogy odaát, az orosz helyőrségnek is mér italt.

Rendelkezett azonban azzal a fölemelő tudattal, hogy ő a legmagasabb beosztású és rangú vezérkari tisztekkel is egy szinten áll, hiszen összeköti velük a *portepee*. „Az arany kardbojt mindent kiegyenlít", vallották a Monarchia hadseregében.

HONVÉD VÉG-ELBOCSÁTÓ

M. kir. ... számú honvéd-zászlóalj Tata

A jegyzőkönyv évfolyama ... folyó száma ...

Wieszner Sándor magy. kir. honvéd-őrvezető született Magyar ország Fehér megye Moor községben ... a magy. kir. ... honvéd-zászlóaljnál mint őrvezető ... 12 évet, 3 hónapot és ... napot szolgált ... törvényszabta ... védkötelezettségének ... teljesen eleget tévén, – a honvédség kötelékéből ezzel végképen elbocsáttatik.

Nevezett honvéd ... jogosítva van ... viselésére.

A fönt mondottak igazolásául, nevezettnek jelen okirat, a véderőről szóló 1868-ik évi XL. törvényczikk 39. §-a alapján, kiadatott.

Kelt Tata 1882 évi ... hó ...

Ő császári és apostoli királyi Felségének ...

Honvéd végelbocsátó levél 1882-ből

A leleplezett hajlamú Redl bukott ember volt, hiszen nem fért hozzá kétség, hogy egy olyan vezérkari tiszt, aki ilyen támadási felületet nyújt, nem maradhat állásában. A Ferenc Ferdinánd trónörökös körüli katonai csoport számára ezzel az ezredes teljességgel értéktelenné, sőt veszélyessé vált.

Az ügyet elemző magyar történész azt is számba vette, kinek állhatott érdekében az orosz vezérkaron kívül Alfred Redl diszkreditálása. A bécsi legfelső politikai – katonai és külügyi – vezetés rivalizálását, eltérő céljait, a német és az osztrák–magyar kormányzat közötti pillanatnyi nézeteltérést egyaránt fontolóra veszi, hiszen egyáltalán nem biztos (miként ebben az ügyben semmi), hogy kizárólag Redl személye volt a tét, s nem például a trónörökösnek kívántak ellenfelei kellemetlenkedni (ami aztán túl jól sikerült).

Bizonyíték erre sincsen. Az elemzés ügyéhez vihetnének közelebb – jóllehet aligha valószínű, hogy az ilyen természetű titkosszolgálati ügyek a történettudomány eszközeivel valaha is tisztázhatók –, hanem a Monarchia hadvezetésének kulisszatitkait is alaposabban megismerhetnénk általuk.

„Tettlegesek" és tartalékosok

Az egyszerű csapattiszt, tegyük föl, egy ulánus kapitány Czernowitzban, persze vajmi keveset sejtett az efféle magas dolgokról. „Spiónt" is csak akkor látott, ha az őrjárat csempészés közben fülöncsípett egy pajeszos snapszárust, aki a pofonok

A hadnagy, a tábornagy, de még őfelsége a császár és király is, mind-mind egyforma kardbojtot viseltek. Az arany kardbojt – legalábbis a hivatalosan sugallt szemlélet szerint – a tisztikarnak egységes ismertetőjele és a „tiszti jellemnek jelképe".

Az összetartozást volt hivatva kifejezni a tegezés szokása is. Szolgálaton kívül az egyenlő rangot viselők, sőt mindazok, akik korábban a ranglétra egyazon grádusán állottak, jóllehet egyikőjük időközben avanzsált, „te"-vel szólították meg egymást. Tegeződött – szolgálaton kívül – valamennyi hadnagy és főhadnagy, a fiatalabb hadnagyok a hadapródokkal, az idősebb főhadnagyok a századosokkal, az idősebb századosok az őrnagyokkal, valamennyi törzstiszt egymás között, rendre és rangra való különbség nélkül, akárcsak a tábornoki kar tagjai, s nemcsak a ranglétra azonos fokán állók; csupán a legidősebbek tartózkodtak, méltóságukat meg-

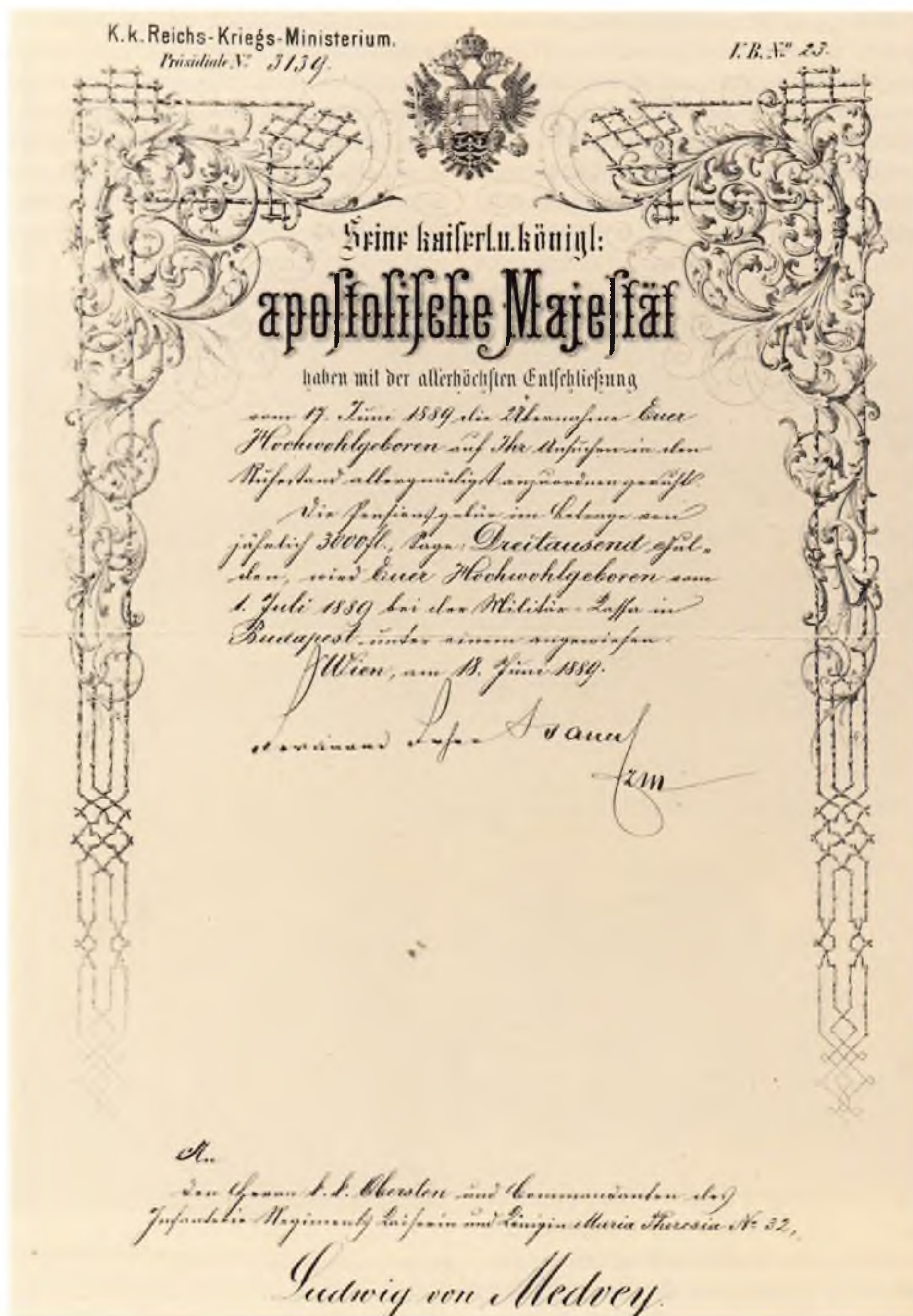
őrizve, az alattasokkal való érintkezés során a tegező szólásmódtól. A „Hogy vagy, százados úr?”, a „Kérlek, őrnagy úr!” szokását a barátságos érintkezés, a fesztelen modor, a bizalom hagyományos jelének tekintették, bár eredetét csak találgatni tudjuk. Némelyek szerint gyökerei még a XVI–XVII. századi Landsknechtek idejébe nyúlnak vissza. A múlt század első felében, a napóleoni háborúk és az 1848–49. esztendei hadjáratok közötti békeévekben, amikor az előléptetések lelassultak, a tegezés szokása csak az egyenlő rangúakra szorítkozott, mihelyst azonban a háború során meggyorsult az avanzsálás menete, a tegeződés több rangosztályra kiterjedt. A dualizmus kori szokás a neoabszolutizmus idején kristályosodott ki, amikor a forradalmak után a legkisebb tiszt is birodalommentőnek érezte magát, de legalábbis egyenrangúnak a megbízhatatlan nemességgel. „A kardbojt nemesít” jelszavával terjedt ekkoriban a tegeződés, mintegy az arisztokrácia majmolásaképpen – állapítja meg Deák István.

Várható volt, hogy az általános hadkötelezettség bevezetésével, a tartalékosok nagy számával elhal ez az úri allűr, a szokás azonban erősebbnek bizonyult: a „te” megmaradt. A tartalékos tisztek e téren is alkalmazkodtak a hivatásosokhoz, „hozzásimultak a bajtársias szellemhez”.

A tartalékos tisztek száma folytonosan emelkedett. Ezt az intézményt is a kiegyezés után hozták létre. A régi hadseregben, ha a tiszti létszám fogytán volt – például háború esetén –, az ezredparancsnokok az altisztek vagy polgári egyének közül töltötték be a századkereteket. A békelétszámra leszállított seregre később szerfölött nagy terhet rótt a létszámfölötti tisztek sokasága, a kormányzatnak végkielégítéssel lehetett csak elérnie, hogy az érintettek „kvietáljanak”, azaz tiszti rangjukról lemondjanak és kilépjenek a hadseregből.

A modern tömeghadseregben a mozgósításkor jelentkező tiszti többletigényt a tartalékos tisztek köréből elégítik ki. Ezek utánpótlására a Monarchia hadseregében bevezették az úgynevezett egyévi önkéntesek rendszerét. Maga a kifejezés részben hamar idejétmúlttá vált, az 1889. évi védtörvény életbelépése után ugyanis az egyévi önkénteseket ugyanúgy sorozták, mint mindenki mást.

Az egyéves szolgálati forma (nagy könnyebbség az átlag háromévi tényleges szolgálathoz képest!) nyitva állt minden „védképes” osztrák vagy magyar állampolgár előtt, aki valamilyen belföldi középiskola, főgimnázium vagy főreáliskola nyolc osztályát elvégezte, gyakorlatilag tehát érettségi vizsgát tett. Az egyévi önkéntes megválaszthatta csapattestét, amelyben szolgálni kívánt (a helyőrséget azonban már nem), s ha valamely felsőbb tanintézetben folytatta tanulmányait, kívánsága szerint tölthette le az egyévi tényleges szolgálat évét.

K.k. Reichs-Kriegs-Ministerium.
Präsidiale N: 3139.

F.B. N: 23.

Seine kaiserl. u. königl.
apostolische Majestät
haben mit der allerhöchsten Entschließung
vom 17. Juni 1889 die Übernahme Euer Hochwohlgeboren auf Ihr Ansuchen in den Ruhestand allergnädigst anzuordnen geruht.
Die Pensionsgebühr im Betrage von jährlich 3000 fl. sage: Dreitausend Gulden, wird Euer Hochwohlgeboren vom 1. Juli 1889 bei der Militär-Kassa in Budapest angewiesen.
Wien, am 18. Juni 1889.

FZM

An
den Herrn k.k. Obersten und Commandanten des Infanterie Regiments Kaiserin und Königin Maria Theresia N: 32,
Ludwig von Medvey.

Nyugállományba helyezéséről rendelkező okmány

A szolgálatot rendszerint saját költségre kellett teljesíteni, amin, túl az élelmezésen, a ruházkodáson és a felszerelésen, a lovasságnál a ló beszerzését és tartását is értették. Laktanyai elszállásolásra – hacsak szolgálati és fegyelmi megfontolások, továbbá a kiképzés ezt meg nem kívánták – az egyévi önkéntest nem lehetett kötelezni, vagyis magánszálláson lakhatott. Vagyontalan jelöltek egyébként kivételesen államköltségen is szolgálhattak (ám kizárólag a gyalogságnál).

Az egyévi tényleges szolgálatot teljes egészében a katonai kiképzésre szánták. Az alapkiképzésen kívül december 31-től május 31-ig elméleti oktatás folyt, gyakorlatilag tartalékos tisztképzés, amelynek színvonaláról a tényleges tisztikarban – enyhén szólva – megoszlottak a vélemények. A nyári gyakorlatozások után szeptember második felében az egyévi önkénteseket elméleti és gyakorlati vizsga elé bocsátották. Akik ezt „sikerrel megállták”, azokat a „szükség mérvéhez képest” tartalékos tisztté vagy hadapróddá léptették elő. A vizsgánál meg nem felelteknek viszont még egy évet kellett szolgálatban

letölteniök, mialatt megtarthatták egyévi önkéntesi jellegüket, s az esztendő végén ismétlő vizsgát tehettek, mely után, tekintet nélkül az eredményre, tartalékba helyezték őket.

Ahogy terjedt a középiskolai oktatás, úgy nőtt az egyévi önkéntesek és tartalékos tisztek száma. Ez pedig gyökeresen megváltoztatta a tisztikar nemzetiségi, társadalmi és vallási összetételét. A világháború előestéjén már körülbelül ugyanannyi volt a tartalékos tiszt, mint a hivatásos, 1918-ra pedig már 150 ezer tartalékos tisztet számláltak, szemben a 34 ezres hivatásos állománnyal. A tartalékosok lényegesen magasabb műveltséggel rendelkeztek, mint a ténylegesek, és soraikban a magyarok, csehek, olaszok, lengyelek jóval nagyobb arányban képviseltették magukat. A délszlávok, rutének és románok esetében ez az eltérés nem volt ennyire jelentékeny. Ami a felekezeti eltolódást illeti, itt a zsidóság nagy száma ötlik szembe: mivel a zsidók jóval számarányukon felül jártak középiskolába, megmutatkozott ez a zsidó tartalékos tisztek magas arányában is.

Töltési gyakorlat: 30,5 cm-es mozsár

A liberálisok abban reménykedtek, hogy a tartalékos tisztek révén a polgári, a szabadelvű gondolkodás utat tör majd magának a tisztikarban is. Ez azonban hiú reménynek bizonyult. A valóságban ennek épp fordítottja történt: a tettleges tisztek, akik kezdetben ódzkodtak a tartalékosoktól és kiváltképp zokon vették, hogy ugyanúgy megillette őket a tiszti kardbojt (no meg amit az jelképezett), egy idő után befogadták a „civileket" (akik aztán a világháborúban messzemenőkig bebizonyították, hogy a katonai képzésüket illető minden fenntartás és aggodalom dacára a hivatásosokkal egyenértékű teljesítményekre képesek), s végül nem azok oltottak haladó gondolatokat a hadseregbe, hanem ők alkalmazkodtak hozzá. Miként Danczer Alfons könyve fogalmaz: „A tartalékos tiszt, ki közvetlen tapasztalat útján megismerte a tettleges tiszt értékét, és a hivatásszerű tisztikar gondolkodásmódját és munkáját méltatni és becsülni tanulta, a csapatnál nyert benyomásokat a polgári életbe magával viszi. Katonás gondolkodásmódja és tiszti jelleme folytán otthon többnyire tekintélyhez és befolyáshoz jut, és a tettleges szolgálat alatt magába szítt észleletek és benyomások üdvös hatása concret kérdések fölmerülése esetén a családban, a társadalomban és az egész államéletben el nem maradhat."

A sereg szelleme, kisugárzása, mondhatni vonzereje erősebbnek bizonyult, mint a civil világ nem egy ideológiai áramlata, anélkül azonban, hogy a fegyveres erő olyan központi helyet foglalt volna el a társadalomban vagy akár csak az államban, mint például Vilmos császár Németországában. Az osztrák–magyar tisztikar soha nem diktálta a politikát, mint olykor a német nagyvezérkar. Sajátos különállása, „nemzetekfelettisége" folytán a társadalomtól meglehetős távolság választotta el.

Ez a távolság persze már korántsem volt szakadék méretű, mint az önkényuralom idején. Akkor a legfőbb politikai vezetés militarizálódott, nemcsak azért, mert egész tartományok álltak katonai kormányzat alatt; a katonai szellem mélyen áthatotta a civil adminisztrációt is; az állam igyekezett utánozni a hadsereg végletekig központosított, tekintélyuralmi, nemzetet, nemzetiséget nem ismerő rendszerét. Az elvesztett háborúk aztán szertefoszlatták az álmokat, megtépázták a tekintélyt.

Az ellenségességet másfajta távolság váltotta föl. A polgárság (és a nemesség) a dualizmus időszakában úgy tekintett a hadseregre, mint a biztonság és rend fenntartójára a mind jobban kiéleződő társadalmi és nemzetiségi ellentétek közepette. A tisztikar anyagi és műveltségbeli helyzete azonban nem túlságosan ösztönzött a vegyülésre. A zöm nem valóban magasan képzett, nagy műveltségű vezérkari tisztekből állott, hanem a helyőrségekben élő csapattisztekből. Ez az igénytelen réteg nem éppen a szellemiekkel tüntetett. Idegenkedett mindenféle tudományoskodástól, elméletieskedéstől – épp egy olyan korban, amikor a tudomány, a társadalmi és technikai haladásba vetett hit vált meghatározóvá. „Polgári szemekben egy doktori fokozat sokkal többet nyomott a latban, mint egy vezérkari százados címe" – írja Johann Christoph Allmayer-Beck –, „jóllehet az utóbbi nem utolsósorban a hadiiskolában bevezetett numerus clausus miatt sokkal nehezebben volt megszerezhető."

Az emberek kevéssé törődtek azzal, hogy a Monarchia tisztikara számos kutatót és feltalálót adott az egyetemes tudománynak, hogy tizenhatan a tudományos akadémiai tagságáig is eljutottak; inkább azt nézték, hogy a katonai nevelőintézetek nem kis számban vettek fel olyan nebulókat, akik a polgári iskolákból ilyen vagy olyan okból kirostálódtak.

A katonatiszti karrier nem vonzotta igazán a jobb családok gyermekeit. Évtizedeket lehúzni isten háta mögötti helyőrségekben, az eldugott állomáshelyet még eldugottabbal váltva föl – nem ez volt az álomhivatás egy jól szituált nagypolgári vagy nemesi ifjú számára. A tisztképző intézetekbe így mind nagyobb arányban tisztek és hivatalnokok, lecsúszott kisnemesek sarjai és az alsó középosztály vagy a kispolgárság csemetéi áramlottak. Nem csökkent az olyan tisztek száma, akik már gyermekkorukat is helyőrségről helyőrségre vándorolva töltötték, ha a katonatiszt atya nem adta be őket a cögerájba; ezek voltak azok a katonák, a katonadinasztiák sarjai, akiknek a dualizmus korszakában sem volt más hazájuk, mint a hadsereg, nem kötődtek sem országhoz, sem néphez, még nyelvhez sem, hiszen a *kincstári német* volt az anyanyelvük.

Tulajdonképpen az uralkodó is szívesen látta ezt a távolságtartást alattvalói és

hadserege közt. Végtére is ez a tömeghadsereg nem a tömegek hadserege volt, hanem a birodalomé. A védőbástya szerepkört pedig nagyon komolyan vette a legfelsőbb hadúr. „Kifelé pajzs és kard", hangzott a korabeli megfogalmazás, de Ferenc József számára a béke évtizedeiben mind fontosabbá vált e jelige második fele: „az országon belül a trón és a törvényes rend támasza". S a szociális és nemzetiségi zavargások, kiéleződő ellentétek korszakáról szólva aligha túloz Deák István, amikor megállapítja: „...a katonaság puszta jelenlétével, színpompás megjelenésével inkább hozzájárult a monarchia fenntartásához, mint azzal – ami egyre gyakrabban fordult elő –, hogy letörte a sztrájkokat és a nacionalista tüntetéseket. Ferenc József nem is volt olyan nevetségesen maradi, amikor makacsul ragaszkodott hozzá, hogy legalább a lovasság megőrizze fényes egyenruháját. (...) A császár és konzervatív tanácsadói a hadsereg feladatát a belső béke fenntartásában látták.

Erre egy kivont karddal lovagló, kacagányos díszhuszár vagy egy katonazenekar gyakran alkalmasabb volt, mint valami csukaszürke egyenruhába bújtatott, modern fegyverekkel fölszerelt elnyomó hatalom."

Mindenki szalutál: végtére is a legfelsőbb hadúr érkezik csapatszemlére teljes tábornagyi díszben (Myrbach Felicián rajza)

A legfelsőbb hadúr

És az uralkodó maga is megtett mindent, hogy személyében ugyanazt a biztonságot, megváltoztathatatlanságot, folyamatosságot és egységet testesítse meg, melyet hadseregétől is megkövetelt. Ama tényt, hogy ő a fegyveres hatalom főparancsnoka –„legfelsőbb hadura" –, aki összeforrott hadseregével, mint láttuk, azzal is kifejezésre juttatta, hogy csaknem minden hivatalos alkalommal katonai egyenruhát viselt. „A császár és király a katona előtt a legmagasabb fogalom; mert a mindennapi munka egyformasága közben, a szolgálati óra egyhangú ketyegése mellett, a hadjárat vészes küzdelmei között és a csaták és a rohamok viharos haláltusái közepén, a haza üdve, a nép oltalma és jóléte ugyan a döntő végczél, de a haza védura és a népnek legfelsőbb képviselője – a császár és király" – sulykolták bele Ferenc József katonáiba, sőt, így folytatták: „Ő Felsége neve ez okból a katonánál a lelkesedés teremtő rugója és egyenértékű az imával. A legfelsőbb hadúrra való gondolás aczélozza a katona erejét a nehéz küzdelem és a kemény munka idején; a legfelsőbb hadúrra való gondolat az, mely a katona lelkét egészen áthatja, benne a szent lelkesedést lángra gyújtja és a döntés végpillanatában a hazáért való teljes odaadásra és személyének önzetlen feláldozására ragadja."

A „legfelsőbb őrhelyen" álló uralkodó korántsem volt éppen katonás alkat. Ugyanazt a katonai nevelést kapta, mint a főhercegek általában, hiszen a dinasztia szolgálata az uralkodóház férfi tagjai számára törvényszerűen egyet jelentett a hadseregben való tényleges vagy névleges szolgálattal, de egyéniségére inkább illett a hivatalnoki jelző. Fiatal korában megpróbálkozott azzal, hogy hadvezéri babérokat szerezzen – láthattuk, milyen sikerrel –, de ez is inkább akkori uralkodói eszményéből fakadt: egy abszolút monarchának nemcsak kormányoznia kellett birodalmát, hanem zászlait a csatatéren is győzelemre illett vinnie. Solferino után egyszer s mindenkorra felhagyott az ilyen irányú aspirációkkal, s a legfelsőbb hadúri teendők attól fogva besoroltattak a birodalom első hivatalnokának feladatai közé. Legendásan jól ismert minden szabályzatot, minden előírást, híres emlékezőtehetségének köszönhetően zavarba ho-

Az uralkodó Frigyes főherceg társaságában hadgyakorlatra érkezik (Jelfy Gyula felvétele 1909-ből)

zóan tájékozott volt katonai, diszlokációs, személyi kérdésekben, s ezen adottsága egészen élete alkonyáig nem hagyta cserben. (Az első világháború tábornokai közül többen beszámolnak róla, mennyire meglepte őket az uralkodó naprakész felkészültsége, a hadihelyzet aprólékos ismerete.)

Az egyenruhán kívül kevés katonás külsőség jellemezte Ferenc Józsefet. A berlini udvar bokacsattogtató kaszárnyastílusa távol állt tőle. Évei sokasodásával mindinkább valami elképzelhetetlen magasságba emelkedett alattvalói fölött, soha el nem veszített tartása, udvariassága folytán. Vélhetőleg ezek a tulajdonságok segítették át az emberi tragédiák egész során is – Miksa öccse, Rudolf fia és felesége, Erzsébet erőszakos halála után mindig a munkába menekült. S e jellemvonása járult hozzá ahhoz is, hogy olyan emberek tiszteletét kivívja, akik egyébként nem sokra tartották közepes képességeit.

Tisztjei mindazonáltal rajongtak legfelsőbb hadurukért. „Mindhalálig egy szimbólumnak szolgáltunk: a császárnak" – fogalmazta meg e rajongás lényegét Roda Roda. Ferenc József mindinkább jelképpé vált; elválaszthatatlanná magától a birodalomtól. Attól a birodalomtól, amelyet egészként csupán hadseregének tisztjei lehettek képesek felfogni, hiszen egyedül ők élték meg ezt a birodalmat *birodalomként*. Igazából csak ők érezhették, hogy mindenütt a Monarchia kezdődik, ahol fekete-sárga sorompók jelzik a határt. A Tatárpuszta szélén, bárhol, ahol ugyanazok a vezényszavak hangzanak, ugyanúgy fújja a kürtös és veri a dobos: mindenütt a birodalom földjét kell védeni. Csak az ő számukra telhetett meg tartalommal az, amit a tisztikart erős kritikával szemlélő civilek elképzelni sem tudtak, csak az ő számukra lehetett egy a hadsereg és a birodalom, létezhetett haza a „hazátlan honvédők" számára.

Ezt a hazafogalmat mindenki másként értelmezte a hazák monarchiájában. A néphimnusz, közismert nevén a *Gott erhalte* második sorában szereplő összmonarchiával („Tartsa Isten, óvja Isten / Császárunk s a közhazát!") kevesen azonosultak. A tisztikar még igen, de a legénység számára ez a „közhaza" nem sokat jelentett; a szűkebb pátria annál inkább. Amikor a kiegyezéssel létrejött a Habsburg Birodalom két hagyományos birodalomrésze – annak osztrák–német és magyar vezető rétege – közötti szövetségi viszony, a nemzeti-nemzetiségi problémák nem oldódtak meg, sőt még inkább a felszínre kerültek. A Monarchia nemzetei nemzeti igényeik kielégítését követelték; az évtizedek múltával pedig az ellentétek növekedtek, a viták élesedtek. Ezektől a súrlódásoktól a katonai vezetés mindenáron távol akarta tartani a hadsereget. Pontosabban e konfliktusokat igyekezett kirekeszteni a hadseregből, hogy az bármikor bevethető legyen a rend fenntartása érdekében.

Láthattuk továbbá, hogy a közös hadsereg a Monarchia két vezető nemzetének viszonyában is gondokat okozott, hiszen belső felépítése által a dualista elv nyilvánvalóan sérelmet szenvedett. Magyar politikusok a haderő összbirodalmiságát sérelmezték, hiszen a magyar nemzeti jogok megcsorbítását látták benne, a hadvezetés viszont a magyar nemzeti törekvésekben látott veszélyt az összbirodalmi seregre nézve.

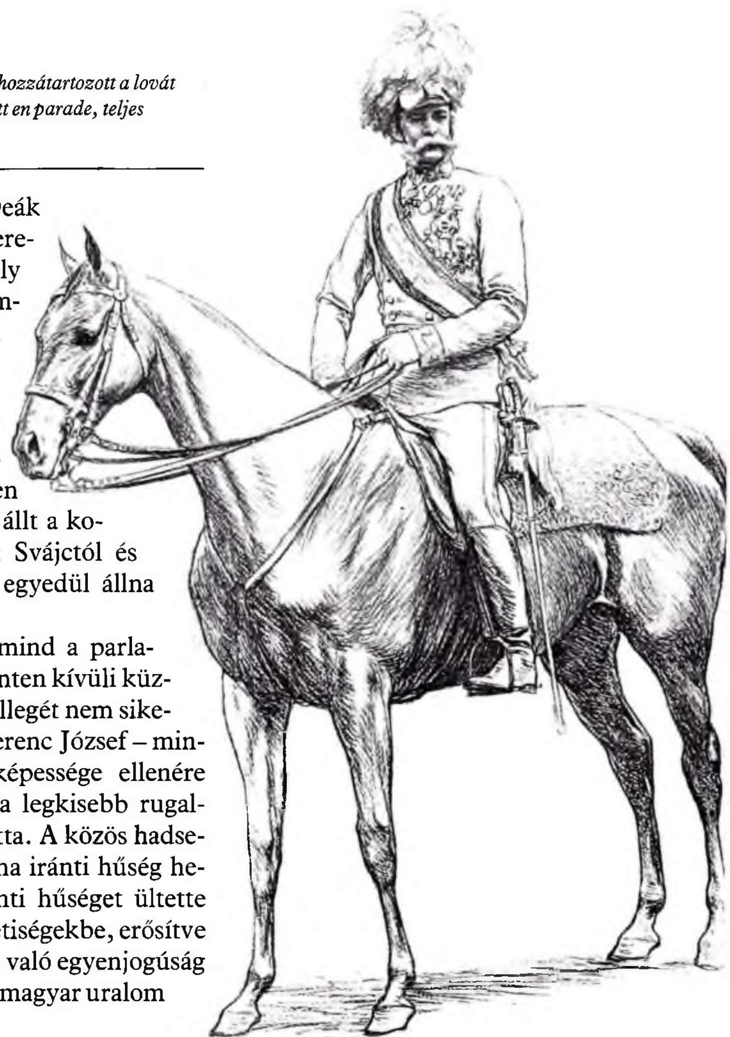
Ma már nehezen tudjuk elképzelni azt az ellentmondásos helyzetet, hogy a dualista Magyarországon egyszerre folyt 1848 *és* 1849 emlékének ápolása, megfért egymás mellett a fekete-sárga és a piros-fehér-zöld szellem, Kossuth Lajos kultusza és Ferenc József tisztelete. Békésnek persze ez a viszony aligha volt nevezhető.

Időről időre elképesztő mértékben felkorbácsolódtak a kedélyek, és ha az ember korabeli újságokat olvas, melyek valamilyen „botrány" vagy sérelem részleteiről tudósítanak, azt hihetné, hogy a Monarchiában olykor polgárháborús viszonyok uralkodtak. Valójában ezek az „afférok" inkább nevezhetők viharnak egy pohár vízben, ha mégoly szemléletesen tárják is elénk a dualizmus ellentmondásait. A „magyar nemzet elleni merényletek" általában kimerültek a magyar lobogónak a fekete-sárga mellőli levételében, nem magyar tiszteknek a nemzeti hagyományokat sértő magatartásában. Mindenkor az aktuális politikai helyzet függvényében gyűrűzött tovább egy-egy ügy. Megesett, hogy a magyar kormány bukása sem tűnt valószínűtlennek. 1886-ban egy osztrák vezérőrnagy megkoszorúzta Budavár 1849-es parancsnokának, a Pestet bombázó, majd az erőd ostromakor elesett Hentzi tábornoknak a síremlékét. A felháborodás tömegeket vitt az utcára. Pesten rendőrök kardlapoztak és a katonaságot is segítségükre kellett hívni. Halálos áldozatok maradtak a macskakövön, majd az egész ügy elült, és mindenki megfeledkezett róla a következő skandalumig.

Valósabb összeütközésekhez vezettek a „véderőviták", amikor az újoncmegajánlásról kellett a törvényhozásoknak dönteniök. Az uralkodó ugyanis parlamentáris ellenőrzés nélkül vezethette és vezényelhette a hadsereget, a fejlesztés eszközeit, a pénzt és az újoncokat azonban alkotmányosan kellett megszavaztatnia.

A magyar uralkodó osztályok sem vonták persze kétségbe, hogy a közös hadsereg az ő uralmukat is védi. Ez az intézmény azonban számos törekvésüket keresztezte. Az idegen nyelvű és szellemű, de nemzetek fölöttinek tekintett hadseregben szó sem lehetett magyar nemzeti hegemóniáról. Még a magyarországi kiegészítésű ezredekben sem. A közös hadsereg szervezetének egységesítő hatása pedig akadályozta a magyarországi nemzetiségek remélt asszimilációját. A nemzeti érdekek hatékonyabb érvényesítését kívánó magyar ellenzéknek ezért a hadsereg nemzeti szempontú reformja volt a célja, amelyről a hadvezetés és az uralkodó természetesen hallani sem akart.

A magyar királyi honvédség, amelynek irányításába a magyar kormánynak jóval több beleszólása volt, már „modernebb" mentalitásúnak volt nevezhető, amennyiben ott egy nyelven zajlott minden, éspedig magyarul (illetve a horvát–szlavón ezredekben horvátul). „Ez már előrevetítette árnyékát annak az 1918 utáni gyakorlatnak" – jegyzi meg Deák István –, „hogy hadseregében minden még oly sok nemzetiségű »nemzetállam« csak egyetlen nyelvet és nemzetiséget ismer, az uralkodó nemzetét." (A *közös* hadsereg a nyelvhasználat kérdésében Svájcon kívül egyedül állt a korabeli Európában, sőt Svájctól és Belgiumtól eltekintve egyedül állna napjainkban is!)

A császár és király mítoszához hozzátartozott a lovát délcegen megülő katona képe: itt en parade, teljes tábornagyi díszben

Ám hiábavaló volt mind a parlamenti, mind a parlamenten kívüli küzdelem, a hadügy alapjellegét nem sikerült megváltoztatni. Ferenc József – minden alkalmazkodási képessége ellenére – ebben a kérdésben a legkisebb rugalmasságot sem tanúsította. A közös hadsereg így a magyar korona iránti hűség helyett a kétfejű sas iránti hűséget ültette a magyarországi nemzetiségekbe, erősítve bennük a magyarokkal való egyenjogúság tudatát, aláásva tehát a magyar uralom tekintélyét.

„Kriegsfall U"

Minden centralisztikus vonás ellenére szó sem volt arról, hogy egy kiéleződött helyzetben a közös hadsereg az *osztrák* érdekeket szolgálta volna. Bizonyos körülmények között fennállott ugyan a lehetősége az „egyoldalú felhasználásnak", de végül a dualisztikus szerkezetű monarchia fennállásának fél évszázada alatt egyetlenegy esetben sem fordult elő, hogy a *közös* hadsereg a *dualista* partnerek vitájába avatkozott volna.

Pedig ez a veszély igencsak nagy volt. Kiváltképp 1905-ben, amikor Magyarországon a szerfölött kiéleződött pártharcok következtében általános politikai válságtól lehetett tartani. A politikai megoldás alternatívája mellett a vezérkari főnökség kidolgozta a *Kriegsfall U*, a „magyarországi háború" hadműveleti tervét. Ez abból a feltevésből indult ki, hogy a magyar „nemzeti ellenállásból" szervezett forradalom és fegyveres felkelés fejlődhet. A tervezet a magyar többségű csapatokat megbízhatatlannak, a vegyes egységeket kérdésesnek tekintette, az ausztriai és horvátországi csapattestek hűségére ellenben számított. Úgy kalkulált, hogy teljes mozgósítás esetén a felkelők oldalára 282 zászlóalj, 148 lovasszázad, 78 üteg állna, ezzel az erővel 645 zászlóaljnyi, 239 lovasszázadnyi és 166 ütegnyi császárhű katonaságot lehetne szembeállítani.

A „magyarországi válság fegyveres erővel való megoldása" négy irányból tervezett támadással történt volna: északról, Przemyśl felől a Felvidék, északkeletről, Lemberg irányából a Tiszántúl, délről a Dunántúl ellen, a főerők pedig, a Bécsből induló és a flottilla által is támogatott dunai hadsereg a Pozsony–Győr–Komárom útvonalon Budapest irányába indult volna meg.

A vezérkar nem maradt meg a tervezésnél, mivel az október 10-i budapesti képviselőházi ülés kapcsán komoly zavargásoktól tartottak: október 8-án gyorsfutárok vitték szigorú titokban a *Kriegsfall U* vonatkozó parancsait a pozsonyi, a budapesti, a kassai, a temesvári, a nagyszebeni és a zágrábi hadtestparancsnokságoknak. Ám nem történt semmi, az ülésszak békésen lezajlott, így 12-én a futárok visszavitték a titkos parancsokat a hadműveleti irodába.

Hogy az uralkodó – akinek trónraléptekor bitófák álltak Milánótól Aradig, de aki később igyekezett békés belpolitikai megoldásokat találni – miként viszonyult

Ágyútisztítás (Szent Iván, 1902. szeptember 1.)

a *Kriegsfall U* alternatívájához, nem tudjuk. 1905-ben mindenesetre taktikus és kompromisszumos megegyezést szorgalmazott. Arra viszont mindig gondosan ügyelt, hogy hadserege lehetőség szerint megmaradjon a *politika* hatalmi eszközének, s ne váljon *önálló* tényezővé. A tisztikarnak tartózkodnia kellett a politikai állásfoglalásoktól, helytelen tehát a két világháború közötti időszak állapotait, a „politikacsináló" katonák képét a dualizmus korára visszavetítenünk. (Igaz, aligha jár messze a valóságtól az a feltételezés, hogy egy társadalmi réteg, nevezetesen a katonatisztek évtizedes frusztrációja tört a felszínre 1918 után a Monarchia utódállamainak egyikében-másikában.)

Ferenc József katonái parancsra vártak, végrehajtották, majd visszavonultak kaszárnyájukba. Innen ered „apolitikus" jelzőjük. Ez a jelző találó is, amennyiben azt fejezi ki, hogy az osztrák–magyar tisztikar kevés megértést tanúsított a korszak politikai eszményei iránt, és nemigen bízott a politikusokban, a parlamenti demokráciában. (A hadsereg és a kormányok, a haderő és a törvényhozások nem éppen jó viszonyban voltak egymással, a hadvezetés igencsak zokon vette, hogy a fenntartáshoz szükséges pénzt még csak-csak megszavazzák, de nagyobb arányú fejlesztésbe, modernizálásba, létszámemelésbe nem foghat.)

Mégsem járunk el helyesen, ha a pontatlan „apolitikus" jelzővel illetjük a monarchia tisztikarát, hiszen politikai alapállása, meghatározó szemlélete világosan kirajzolódik. Ez pedig az annyit emlegetett dinasztiahűség és birodalmi patriotizmus, „fekete-sárga" szellemiség, a nemzeti és pártpolitikai kötöttségektől való mentesség. Csak ezen a réven lehetett a hadsereg a monarchia utolsó összetartó köteléke, csak az ilyen „apolitikusságnak" köszönhette Ferenc József, hogy seregére bizton számíthatott.

Magát a hadsereget sem lehetett persze teljességgel megóvni a politikai áramlatok hatásától; csupán ezek tömeges befolyását sikerült némileg fékezni. A liberalizmus, a polgárság ideológiája nem vert gyökeret a katonák között, hiszen a legénységet adó néptömegeket nem a szabadelvű eszmények vonzották, a tisztikar pedig az említett bizalmatlansággal tekintett rá. Más volt a helyzet a szociáldemokráciával. A munkásosztály pártja elvi okokból utasította el a Monarchia hadseregét, hiszen az távol állt az osztályok nélküli társadalom eszméitől. A hadvezetésnek azonban emiatt egy cseppet sem kellett aggódnia, hiszen az agitáció e téren csekély hatással volt a tömegekre. A munkásifjak ugyanolyan állampolgári fegyelemmel követték a behívóparancsot, mint a parasztok, az általános hadkötelezettség, a katonai szolgálat szükséges rossz, de az élet természetes velejárója lett. Aligha valószínű persze, amit osztrák történészek állítanak, hogy a birodalom hirdetett „nemzetekfelettisége" és a proletár nemzetköziség között az egyszerű szociáldemokrata munkás összefüggést fedezett volna föl, sokkal hihetőbb, hogy a katonaság mindenféle politikum nélkül fejezett ki fontos értéknek tekintett eszményeket az egyszerű emberek számára: rendet, fegyelmet, bátorságot, egyszóval férfiasságot. Nem véletlen, hogy a férfivá válásnak előfeltétele volt, hogy valaki leszolgálja a maga katonaidejét, s a leszereltek nem titkolt lenézéssel tekintettek azokra, akik alkalmatlannak nyilvánítva, vagy bármilyen egyéb okból elkerülték a „gyöngyélet"-et.

Csukaszürkében

A feudális allűrök megmaradtak a monarchia tisztikarában: a pompás egyenruhák – *en gala, en parade* –, a lovaglások (hogy aztán az első világháború géppuskatüze mindenkit leparancsoljon a nyeregből), a halálosan komolyan vett tiszti becsületbíróságok, egyáltalán a becsület lovagkorból átörökített kritériumai minden álszentséggel és kíméletlenséggel együtt, csakúgy, mint a fegyverviselés kiváltsága, amellyel épp e becsületet ért mindennemű sértést illett megtorolni, akár az állam törvényeinek durva lábbal tiprása árán is. Minden, de minden a változhatatlanságot sugallta, pedig a világ szerfölött gyorsan változott.

A századforduló táján kedvezőtlen fordulatot vettek a Monarchia külpolitikai körülményei. A birodalom rendkívül előnytelen, sőt igen veszélyes nemzetközi pozícióba került. A tőkés rend a maga imperialista korszakába lépett, viszonylag rövid idő alatt eltolódtak a nagyhatalmak erőviszonyai, mégpedig végérvényesen Ausztria–Magyarország kárára. Németország, valamint az Egyesült Államok és Japán ugrásszerű fejlődésen ment keresztül, tőlük elmaradt ütemben fejlődtek a múlt század klasszikus hatalmai, Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország. Ez utóbbiakkal látszólag lépést tartott a Monarchia, de hamar megmutatkozott a kiindulási helyzet hatványozódó hátránya. Ferenc József birodalma fokozatosan másodrendű hatalommá vált. Szembeszökőbb volt a külpolitikai helyzet megromlása. Ausztria-Magyarország fokozatosan elvesztette hagyományos, a többi nagyhatalom közti egyensúlyzó szerepét, s mindinkább Németországhoz kötődött. Két hatalmi csoportosulás alakult ki Európában, az úgynevezett központi hatalmakkal, Németországgal, a Monarchiával és (a megbízhatatlan) Olaszországgal szemben állott Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország szövetsége. Ezek közül az első kettővel Ausztria–Magyarországnak nem voltak érdekellentétei, velük csak szövetségi rendszere miatt került szembe, Pétervár azonban nem adta föl balkáni törekvéseit.

Külpolitikai kényszerpályára került Ausztria–Magyarország, feltartóztathatatlanul sodródott a két nagyhatalmi tábor összeütközése felé. A fegyverkezési verseny mind közelebb hozta egy „koalíciós háború" veszélyét, csupán olyan ok – vagy ürügy – kellett, amely mindkét tábor tagjainak kötelezettségét magától értetődővé teszi, és egy helyi konfliktust általános háborúvá duzzaszt. A legkézenfekvőbb konfliktusforrásnak persze „Európa puskaporos hordója", a Balkán ígérkezett. Itt a lappangó nagyhatalmi ellentétek és az osztrák–magyar belpolitikai válság lehetőséget kínált a kis államok kormányai számára, hogy önálló lépésekkel kísérletezzenek. A tízes évek elején aztán két helyi háború során is sikerült átrendezni a félsziget országhatárait, s mindkét konfliktus az érdekelt nagyhatalmak tevőleges részvétele nélkül zajlott.

Az első világháborút megelőző fél évti-

A cs. és kir. Katonai Kartográfiai Intézet 1917-es bécsi kiadású térképe az Osztrák–Magyar Monarchiáról iskolai használatra

zedben az osztrák–magyar külpolitika fő vonala a nagyhatalmi háborús konfliktus előli kitérés volt. Csakhogy e politika ellentétes elképzelések harcának eredőjeként jelentkezett. 1906 óta új ember állt a vezérkar élén: Franz Conrad von Hötzendorf báró, gyalogsági tábornok, az agresszív, imperialista katonatípus képviselője. Conrad a preventív háború híve volt. Szerbia térdre kényszerítésével kellett volna – Conrad elképzelése szerint – biztosítani a balkáni befolyást, kockáztatva az összeütközést az ellenséges Oroszországgal és a (papíron) szövetséges Olaszországgal. Vele ellentétben Aehrenthal közös külügyminiszter úgy vélekedett, hogy a brit–német vetélkedés kiélezett periódusában a Monarchia mindenképpen a béke megőrzésében érdekelt. Az osztrák–magyar politikai vezetés felső köreiben korántsem tiszta frontok álltak egymással szemben a háború és a béke megítélésében. Nem beszélhetünk héjákról és galambokról, háborús pártról és a béke híveiről. Korábban az előbbiek, a kardcsörtetők vezetőjének a trónörököst, Ferenc Ferdinándot tartották. Robert Kann amerikai történész kutatásai azonban a trónörökös iratainak feldolgozása nyomán cáfolják ezt a legendát, akárcsak azt, hogy Ferenc József a béke következetes híve lett volna. Valójában senkit sem találunk a birodalom legfelső vezetésében, aki egyik vagy másik válsághelyzetben ne lett volna kész vállalni a háború kockázatát, noha más alkalmakkor a békés megoldást pártolta. Az már csak Ausztria–Magyarország alárendelt szerepének bizonyítéka, hogy a döntések mindig a német szövetséges érdekeinek megfelelően történtek. Vonatkozik ez a nagy „hibás döntésre", az 1914. júliusi hadüzenetre is. Ekkor a Monarchiának ismét a kitérés állott az érdekében, míg a német nagyvezérkar megítélése szerint az időpont alkalmasnak tűnt a háborúra. „A monarchiának azonban nem kellett volna a német akarat előtt *feltétlenül* meghajolni" – állapítja meg Galántai József és hozzáteszi: – „Ha 1914 nyarán elkerülhető lett volna is a háború, előbb-utóbb valószínűleg kialakul olyan újabb konfliktus, amely az imperialista ellentétek alapján kiváltja a nagyhatalmak összecsapását."

Erre a konfliktusra kellett volna felkészíteni az Osztrák–Magyar Monarchiát és hadseregét. Conrad akarta ezt a háborút, mert úgy vélte, csak az jelenthet kiutat a birodalom válságából. Ferenc József és Ferenc Ferdinánd tartottak a nagy összeütközéstől, talán mert érezték, hogy birodalmuk nem „érett meg" a háborúskodásra.

Az évi hadgyakorlatok persze rendben folytak, a lovasság felderített, a tüzérség előkészített, a gyalogság rohamozott. Egymás után újabb és újabb szörnyetegek jelentek meg a manőverek csataterein, eladdig elképzelhetetlen méretű lövegek, melyeket már nem lovak vontattak, hanem robbanómotorral pöfögő teherautók, automobilok, amelyek förtelmes zajától a hozzá nem szokott lovak megbokrosodtak, géppuskák, melyek igazi hatásáról majd csak az első világháború ad tanúbizonyságot, addig elképzelni sem tudta senki, miként lehet a gyorstüzelő fegyverrel egész zászlóaljakat „lefektetni". (Ilyen konstrukciókkal már próbálkoztak; a ma-

gyar királyi honvédség a hetvenes években kísérletezett az úgynevezett szórólöveggel, melyet *mitrailleuse*-nek is nevezték, s egyfajta ágyúpótléknak szántak, de aztán beszüntették a használatát, mert az a típus nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A német Andreas Wilhelm Schwarzlose konstrukciója viszont minden várakozást fölülmúlt, csak éppen hatékonyságáról nem tudott senki előzetesen fogalmat alkotni.) A fegyverkezési verseny elképesztő méreteket öltött, s hiába szervezett nemzetközi békemozgalmat Bertha von Suttner, a *Le a fegyverekkel* című óriási sikerű regény később Nobel-díjat kapott osztrák írónője, az őrületet fel nem tartóztathatta.

A gépesítés, a mind vastagabb páncélok, az egyre gyilkosabb fegyverek végképp száműztek minden romantikát a hadseregekből. Ferenc József tisztjeit ugyan még arra utasították a hadüzenetet követően, hogy kardjaikat élesítés végett leadni szíveskedjenek, de többségüket gránát vetette szét, vagy ellenséges gyalogos forgatta meg bennük a szuronyát, a bajvívás már szóba sem jöhetett.

Az új idők szelét jelezte az új egyenruha is. A várható gépi háborúhoz már nem illettek a tarka uniformisok, csákók, csillogó sapkarózsák. A világ hadseregei sorra

A katona magányossága. Őrszem a Dunán (Mednyánszky László festménye)

terepszínű ruhát öltöttek, ezt tették Ferenc József katonái is. A csukaszürke színt választották ki a számukra. Csak a lovasság ódzkodott az egységesítéstől, anakronizmusát külsőleg is őrizte.

A nagyhatalmi státus emlékét továbbra is hadihajók útjai jelképezték a világtengereken. A Monarchia egy tengerészkülönítménye Kínában is megjelent, de inkább csak jelképesen védelmezte Ferenc

Tábornoki díszkalap struccforgóval – ilyen anakronisztikus fejfedőt viselt Ferenc Ferdinánd főherceg, trónörökös, lovassági tábornok is, amikor meggyilkolták

József alattvalóinak és diplomatáinak életét és biztonságát a boxerlázadás idején, s elsősorban azzal szolgálta a birodalom érdekeit, hogy meglobogtatta az osztrák–magyar hadizászlót. A flotta továbbra is a hadsereg mostohagyermekének számított, hiába követelt a trónörökös nagyobb anyagi eszközöket számára. Ferenc Ferdinánd, aki a közhiedelemmel ellentétben korántsem volt kardcsörtető alkat, reprezentációs célból támogatta a flottát. A hadsereg az ő számára is mindenekelőtt a birodalom belső békéjének fenntartását szolgálta, kifelé pedig a nagyhatalmi igényeket volt hivatott képviselni.

Conrad gyalogsági tábornok kevés megértést tanúsított a haditengerészet iránt: csupán partvédelmi szerepet szánt neki, esetleg a tengeri kereskedelem biztosítását, továbbá a szárazföldi csapatok támogatását.

Mégis meghajolt a trónörökös akarata – és a flottabarát osztrák közvélemény, valamint az érdekelt nagyipar nyomása – előtt, amikor az irtózatos költségek dacára tudomásul vette az új hatalmas csatahajók építését. Akkor is, ha szilárd meggyőződése volt: a szárazföldi csapatok fejlesztése sokkal inkább Ausztria–Magyarország érdeke, mint az óriási *dreadnought*-ok fölszerelése. A vezérkari főnök számá-

A technika lassacskán előretör: mozgósított gépjárművek a tízes évekből

ra pedig a hadsereg már egyáltalán nem karhatalmi funkciók hordozója volt, ő körös-körül ellenségeket látott (hiszen csaknem minden oldalról azok is vették körül a Monarchiát!), melyektől csupán egy jól kiválasztott időpontban mért megelőző csapás (a „preventív háború") óvhatja meg a birodalmat. A vezérkar főnöke nem győzte memorandumaival ostromolni legfelsőbb hadurát. Ezzel azt a szent szabályt sértette meg, hogy a katonák nem szólnak bele a külkapcsolatok ügyeibe. Ferenc József föl is háborodott e hatásköri kihágás láttán, s egy időre elcsapta Conrad bárót.

Pedig nem volt messze az idő, amikor a katonák már nemcsak a külpolitikába szóltak bele. Alig dördültek el a szarajevói gyilkos merénylet pisztolylövései, „kivételes hatalom" lépett életbe, s a Monarchia osztrák felében a hadseregfőparancsnokság vette át a közigazgatási funkciók egy részét.

Mindenki sejtette azt a tragikus szarajevói napot követően, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia trónörökösének meggyilkolása vészes következményekkel jár, arra azonban aligha gondolt bárki, hogy a fanatikus Gavrilo Princip lövései több

Ezt a lovassági tábornoki egyenruhát viselte – halála napján – Ferenc Ferdinánd trónörökös. Jól láthatók a lövések nyomai és az orvosok vágása a zubbonyon

mint négy évig visszhangoznak majd a csatatereken, addig soha nem látott méretű szenvedést és pusztulást zúdítva az emberiségre.

Filmkockákról, híradófelvételekről ismerősek a képsorok az első világháborúról, amelynek kezdetét a Monarchia Szerbiának küldött hadüzenetétől szokás számítani; ezt gyors egymásutánban követték a két szövetségi rendszer, a központi hatalmak, illetve az antant országainak kölcsönös hadüzenetei. Lelkes bevonulók pántlikás, butykosos, katonanótákat daloló ágyútöltelék-serege búcsúzott szeretteitől: nagy a hazafias felbuzdulás. „Mire a falevelek lehullanak" – ígéri Vilmos német császár –, „újra otthon lesztek." Aztán szürkébbre vált a szín, lövészárkok, pergőtüzek, öngyilkos szuronyrohamok, gáztámadások, tetvek, elsüllyedő hajók, kenyérért sorban álló polgári lakosság, fegyvergyárban dolgozó asszonynépek jelennek meg a vásznon és katonatemetők: végeláthatatlanul, fegyelmezetten sorakozó sírkeresztek ármádiái.

Csakhogy 1914 nyarán senki nem sejtette, mivé lesz „a fehér ember nagy hábo-

rúja". Vilmos császár valóban hitte is, amikor gyors – és persze győzelmes – hazatérést ígért csatába induló alattvalóinak. „Mind a négy, többmilliós hadsereggel felvonuló kontinentális nagyhatalom, Németország, Franciaország, Oroszország és Ausztria–Magyarország hadászati tervére és ennek megfelelően a mozgósítás rendszerére s a mozgósított haderő fegyverzetére, kiképzettségére és csoportosítására jellemző volt, hogy stratégáik a megvívandó háborút a XIX. századi európai háborúk – méreteiben rendkívül felfokozott – ismétlődéseként fogták föl", mutat rá összegző monográfiájában Galántai József. Ebből következett: egyetlen elsöprő erejű támadó hadjárattól várták a kirobbant háború sorsának eldőlését, miként az például az 1866. esztendei porosz–osztrák, vagy az 1871. évi porosz–francia háborúban történt. Néhány hetes, legfeljebb néhány hónapos összeütközésre készültek föl, ebben a szellemben folyt a fegyverzet kialakítása, a személyi állomány kiképzése.

A hadászati és harcászati tervek mind a gyors hadjárat elképzelése szerint születtek. A katonákat – újfent – elsöprő erejű szuronyrohamokra készítették föl, de nemcsak a Monarchiában. A francia szolgálati szabályzat például kifejezetten megtiltotta, hogy a gyalogság beássa magát. Csakhogy a géppuskák tömeges elterjedésével egy-egy ilyen hajrá valóságos tömegmészárlássá változott, a rohamozók minden lelkesedése és számbeli fölénye ellenére.

Minden tekintetben új fejezetet nyitott az első világháború a hadtörténelemben. Míg korábban az összlakossághoz viszonyítva kis létszámú hadseregek vonultak föl egymás ellen, s még az évekig tartó – például a napóleoni – háborúk is csupán rövid hadjáratok egymásutánjából álltak, 1914 és 1918 között a hadviselő országok egész társadalmukat militarizálták. A hadigazdaság szolgálatába állt szinte minden üzem, a férfiak millióit hívták be, képezték ki, és küldték a frontokra, míg a helyükre az asszonyok, az öregek, sőt a gyermekek álltak. Ez a háború hozta meg először a hátországok harcát – iszonyú szenvedéseket zúdítva az otthon maradókra –, hiszen a hadi helyzet alakulása a korábbinál sokszorta inkább függött attól, menynyire képes egy-egy hadviselő ország kizsákmányolni saját gazdaságát.

Nemcsak az „emberanyagot" kebelezte be minden addiginál nagyobb mértékben az első világháború hadi gépezete. A modern állam körültekintő adminisztrációja soha nem látott méretben mozgósította buzdításukra a propaganda megannyi eszközét, nem is szólva az erőszakszervezetekről – gondoljunk csak a *Švejk* mindenütt szaglászó detektívhadára.

A hajdani vitézség csak különleges helyzetekben érvényesülhetett ebben a háborúban, az egyéni bátorság szerepe minimálisra csökkent. A baka arcnélkülivé, egyszerű csavarrá lett a hatalmas hadi masinériában, s a gigászi méretű anyagcsatákban ugyanúgy számoltak el vele, mint a munícióval; szó szerint véve: ember*anyagként*. Tonnaszám ontották egymásra a tüzet, a vasat, a halált a lövészárkokban kuksoló bakák, a cél az ellenség fölmorzsolása volt, a tét pedig látszólag egyszerű: ki bírja tovább? Az állásháború éveiben világossá vált, hogy bármekkora erőkoncentráció is kevés az ellenség nagy mélységű vonalainak áttörésére, még a végtelenségig fokozott tűzerő, sőt az alattomos mérgesgáz sem hozhat érdemleges változást. Az új csodafegyver, a „tank", a páncélos harckocsi tömeges bevetése is csupán akkor fordíthatta meg

A pántlikák után a lövészárok sivársága (Mednyánszky László harctéri jelenete)

Ezek a bakák egy év múlva már éles helyzetben meneteltek. Gyalogsági gyakorlaton 1913. augusztus 18-án

a hadi szerencsét, amikor a másik oldalon már végsőkig kimerült az ellenség, anyagi tartalékainak elapadásával erkölcsi tartalékai is szertefoszlottak.

Mindez azonban már egy másik könyv témája. Ferenc József katonái utoljára vonultak csatába, agg uralkodójuk végső vereségüket már meg sem érte. E vereség pedig a birodalom széthullását hozta. Fölbomlott a régi Magyarország csakúgy, mint Alt-Österreich, a régi Ausztria. Ausztria?

Franz Theodor Csokor híres drámájában, az *1918. november 3*-ban (Magyarországon *Isten veled, Ausztria* címmel játszották) egy tiszti lábadozóotthonban különböző nemzetiségű cs. és kir. katonatisztek értesülnek a kapitulációról. Az első döbbenet múltán vitatkozni kezdenek, majd egyszerre mindegyikük felfedezi saját nemzetiségét, s készül haza, a saját hazájába. Csak Radosin ezredes nem tudja, hová menjen, hiszen neki minden őse a Habsburg-hadseregben szolgált, neki nincs más hazája, csak e fegyveres erő. A világ szűnt meg a számára, nem választhat mást, csak az önkéntes halált. Temetésére még egyszer egybegyűlnek bajtársai, s ki-ki egy-egy rögöt dob a koporsóra. „Egy rög Lengyelországból." – „Egy rög Magyarországról." – „Szlovén rög." – „Karintiai rög" – mondják, akik tegnap még a közös zubbonyt viselték. Csak Grün doktor, az ezredorvos tanácstalan, majd e szavakkal dobja be a maga rögjét a sírba: „Rög... rög... Ausztriából."

A vég. Elesett katona.
(Mednyánszky László festménye)

Források

Hivatkozott irodalom

E könyvhöz természetesen igen kiterjedt irodalom – feldolgozások, korrajzok, monográfiák és bibliográfiák, valamint a Habsburg-hadsereg szolgálati szabályzatai, tiszti névjegyzékei és különféle kiadványai, emlékkönyvei, egységtörténetei – áttekintésére volt szükség. Az alábbiakban csak azokat a – nem szépirodalmi, hanem kizárólag történeti – műveket sorolom föl, amelyekre a szövegben magában hivatkozom. Ezúton mondok köszönetet a könyv két bírálójának, Galántai József professzornak és Zachar Józsefnek, valamint mindazon kollégáimnak és barátaimnak – közülük is elsősorban Johann Christoph Allmayer-Beck udvari tanácsosnak, a bécsi *Heeresgeschichtliches Museum* nyugalmazott főigazgatójának, Deák István (New York), Diószegi István (Budapest) és Horst Haselsteiner (Bécs) professzoroknak, valamint Gerő András (Budapest) egyetemi adjunktusnak –, akiknek értékes tanácsai, szakmai és nem utolsósorban erkölcsi támogatása nélkül e kötet nem jöhetett volna létre.

Allmayer-Beck, Johann Christoph–Lessing, Erich: *Die k. (u.) k. Armee 1848–1914.* München–Gütersloh–Wien, 1974

A mi hadseregünk. Az osztrák–magyar monarchia népei fegyverben és zászlók alatt. Szerk. Danczer Alfons. Budapest, 1889

Diószegi István: *Hazánk és Európa.* Budapest, 1970

Diószegi István: *A magyar külpolitika útjai.* Budapest, 1984

A magyar királyi honvédség története. 1868–1918. Szerk. Berkó István. Budapest, 1928

Galántai József: *Magyarország az első világháborúban 1914–1918.* Budapest, 1974

Galántai József: *Az első világháború.* Budapest, 1980

Galántai József: *A Habsburg-monarchia alkonya.* Budapest, 1985

Hadseregszervezet. Szerk. Glückmann Károly cs. és kir. vk. ezr. műve után Vághó Ignác m. kir. honvéd százados. Budapest, 1900

Gonda Imre–Niederhauser Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség.* Budapest, 1977

Herre, Franz: *Kaiser Franz Joseph von Österreich.* Köln, 1978

Kann, Robert A.: *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie.* Graz–Köln, 1964

Mann, Golo: *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts.* Frankfurt am Main, 1958

Móricz Pál: *A magyar királyi honvéd 1868–1918.* Budapest, 1928

Pilch Jenő: *Ausztria és Magyarország hadserege.* Budapest, 1914

*

A magyar 1848-ról szóló fejezethez:

Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49.* Budapest, 1983

Deák István: *Kossuth Lajos és a magyarok 1948–49-ben.* Budapest, 1983.

Urbán Aladár: *A nagy év sodrában.* Budapest, 1981

Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége.* Budapest, 1986

Kiss Ernő honvédtábornok levelét Katona Tamás adta közre: *Az aradi vértanúk.* Budapest, 1983. 288. old.

*

A kiegyezési tárgyalások véderővitájáról szóló kutatásainak eredményeit Zachar József a Hadtörténeti Közlemények 1977/2. számában, valamint *Az osztrák–német liberális Alkotmánypárt és a politikai hatalom 1861–1881.* Budapest, 1981 című monográfiájában tette közzé.

*

Bosznia és Hercegovina okkupációjának bemutatásához a korabeli, meglehetősen elfogult ismertetéseken kívül Bencze László kéziratos kandidátusi disszertációját használtam. Ez időközben könyvalakban is megjelent: Bencze László: *Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban.* Budapest, 1987.

*

A portrékhoz:

Gestalter der Geschicke Österreichs. Hrsg. Hantsch, Hugo. Innsbruck–Wien–München, 1962

Zachar József: *Redl, Redl...* (Egy hadtörténész tűnődései), lásd: Valóság, 1986/6.

Deák István: *Hazátlan honvédők,* lásd: História, 1984/5–6.

Időközben megjelent a kétkötetes *Magyarország hadtörténete.* Budapest, 1984–1985. Ebben a vonatkozó fejezetet Papp Tibor és Farkas Márton írta, akiknek korábbi, elsősorban a Hadtörténelmi Közleményekben megjelent tanulmányaitól ugyancsak értékes indíttatásokat kaptam.

A képek lelőhelyei

A kötetben szereplő arcképek, festmények, fényképek, tárgyak a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest tulajdonában vannak, kivéve az alábbiakat:

Magyar Munkásmozgalmi Múzeum, Budapest: 11., 12. (felső és alsó kép), 26., 40., 42., 44. (alsó kép), 52., 81., 114., 127. old.

Magyar Nemzeti Galéria, Budapest: 83., 94., 101. (felső kép), 134., 136., 140–141. old.

Heeresgeschichtliches Museum, Wien: 58–59., 70., 85. (alsó kép), 100. (felső kép), 100–101., 117., 135. old.

Österreichische Galerie im Belvedere, Wien: 56. old.

A mi hadseregünk. Az OMM népei fegyverben és zászlók alatt. Szerk.: Danczer Alfons, Budapest 1889: 93., 95. old.

Móricz Pál: *Az m. kir. honvéd 1868–1918,* Budapest 1928: 106. old.

Bachmann–Zeisler: *Der deutsche Militarismus.* Bd. 1. Berlin (Ost), 1986.

Az m. kir. honvédség története 1868–1918. Szerk.: Barkó István, Budapest 1928: 69. old.

Schiller Archivum: 118. old.

Szelényi Károly: 119. old.

Az aláírás nélküli képek magyarázata:

Védőborító: *Königgrätz*

Előzék: A katonai közigazgatás és a kiegészítő kerületek térképe 1906-ból. A hadtesteket a nagyobb fokozatú, a kiegészítő kerületeket a kisebb fokozatú szám jelöli.

Főcímoldal: Garay Ákos: A cs. és kir. 13. jászkun huszárezred átvonul Bonyhádon (részlet)

Arany vitézségi érem

4–5. old.: Radetzky csapatai ellentámadásban: Sommacampagna, 1848. július 23

24–25. old.: A cs. kir. és francia gyarmati gyalogosok elkeseredett közelharca Melegnano temetőjének falánál 1859. június 8-án.

36–37. old.: Kossák Gyula festménye a gróf Trani nevét viselő 3. sz. dzsidás ezred custozai rohamát örökítette meg.

44–45. old.: Fritz Neumann festménye a cs. kir. gyalogosok rohamát ábrázolja 1866. június 24-én.

58–59. old.: Oscar Brüch csoportképe 1895-ből. Magyar gyalogság: hadapród tiszthelyettes menetöltözetben; tizedes díszben; százados menetöltözetben, lovon; utász menetöltözetben; dobos téli díszben; zászlóvivő díszben; őrnagy díszben, lovon; főhadnagy díszben; tiszt téli menetöltözetben; gyalogos téli menetöltözetben.

74–75. old.: Egy bizonyos „Balogh főhadnagy" rajza: Doboj a Bosna partján.

90–91. old.: Cs. és kir. gyalogság tüzelőállásban, rajvonalában, 1891.

110–111. old.: Ferenc József és Friedrich von Beck táborszernagy, vezérkari főnök.

130–131. old: Gyalogság folyami átkelése kompon, 1902

138–139. old.: Tábori tüzérség tüzelőállásban, 1902.

140–141. old.: Vágó Pál: Huszárroham.

143. old.: *Ferenc József-rend, Nagykereszt, csillag.*

A színes felvételeket Schiller Alfréd,
ill. Szepsy Szűcs Levente (Magyar Nemzeti Galéria),
a fekete-fehér felvételeket és reprodukciókat
Csapó István készítette.

Felelős kiadó:
Bart István, a Corvina Kiadó igazgatója

87.298 Kner Nyomda, Békéscsaba
Felelős vezető: Balog Miklós vezérigazgató

Felelős szerkesztő: Balázs István
Műszaki vezető: Szilassy János
Műszaki szerkesztő: Nagy András
Megjelent 12,6 (A/5) ív terjedelemben, 1990-ben
CO 2602 -h- 9092
Corvina, 1990

Eger
Komotau
Theresienstadt
Prag
8
Jungbunzlau
Josefstadt
Königgrätz
Beraun
Pilsen
Beneschau
Časlau
Hohenmauth
Pisek
Neuhaus
Budweis
Iglau
Brünn
Znaim
Olmütz
Linz
St. Pölten
Wien
2
5
Salzburg
Innsbruck
14
Brixen
Trient
Graz
3
Sopron (Ödenburg)
Szombathely (Steinamanger)
Marburg
Nagykanizsa (Gr. Kanizsa)
Klagenfurt
7
Cilli
Laibach
Triest
13
Agram (Zagreb)
Belovar
Carlstadt (Karlovac)
Fiume
Otočac
Banjaluka
Mil. Kom.
Zara
Spalato
Kriegsmarine-Ergänzungs

Krakau
Wadowice
56
Tarnów
57
Neusandez
20
Rzeszów
40
Jaroslau
Przemyśl
10
Sanok
45
Sambor
Stryj
9
Lemberg
11
30
Złoczów
Brzeżany
Tarnopol
15
Czortków
95
Stanislau
58
Kolomea
Czernowitz
41
Eperjes (Eperies)
67
Kassa
6
(Kaschau)
34
Ungvár
66
Munkács
65
Losoncz
25
Eger (Erlau)
60
Máramarossziget
85
Szatmár Németi
Debreczen
(Debreczin)
39
4
Budapest
Beszterczé
(Bistritz)
63
Nagy-Várad
(Grosswardein)
37
Kolozsvár
(Klausenburg)
51
Kecskemét
38
Békéscsaba
101
Maros-Vásárhely
62
Székelyudvarhely
82
Torda
(Thorenburg)
Segesvár
(Schässburg)
Gyulafehérvár
(Karlsburg)
50
Arad
33
Szeged
46
Szabadka
7
Temesvár
61
Szászváros
(Broos)
64
12
Nagyszeben
(Hermannstadt)
31
Fogaras
Brassó
2
(Kronstadt)
Lugos
Karánsebes
43
Nagybecskerek
(Gr. Becskerek)
29
Újvidék
Peterwardein
70